

Historia Ecclesiastica je vedecké periodikum, ktoré vydáva Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu Prešovskej univerzity Prešove vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity v Prešove.

Historia Ecclesiastica publikuje zásadne len vedecké práce (štúdie) z dejín cirkví a náboženstiev na území Slovenska a ostatných krajín strednej Európy, materiály, resp. pramene k tej istej problematike, ďalej recenzie vedeckej literatúry a informácie o vedeckých podujatiach s problematikou dejín cirkví a náboženstiev. Vedecké práce, materiály a stále rubriky (recenzie, anotácie, správy) sa uverejňujú v slovenčine, resp. vo svetovom, príp. českom, maďarskom a poľskom jazyku.

Historia Ecclesiastica vychádza dvakrát ročne.

Historia Ecclesiastica is a scientific periodical by University of Prešov Centre of excellence for socio-historical and culture-historical research published by University of Prešov.

Historia Ecclesiastica publishes solely academic papers (studies) dealing with the history of churches and religions in the territory of Slovakia and other central European countries; materials or sources related to such topics, scientific literature reviews and information on scientific events relevant to the field of church and religion history. Scientific works, materials and regular columns (literature reviews, annotations, reports) are published in Slovak, world language, alternatively in Czech, Hungarian or Polish languages.

Historia Ecclesiastica is published on a bi-yearly basis.

Historia Ecclesiastica 2012/2

Historia Ecclesiastica

Ročník III.

2012

č. 2

Ž obsahu

PAPP Klára: A Császi ügy és következményei

UGRAI János: Nizozemská peregrinácia študentov zo Sárospataku v rokoch 1681 – 1802. Pokus o objasnenie kvantitatívnych otázok

Peter ŠTURÁK: Mukačevskí biskupi 18. storočia a ich aktivity pre rozvoj cirkevného školstva

HISTORIA ECCLESIASTICA

Časopis pre dejiny cirkví a náboženstiev v Strednej Európe
Journal on the history of Central European churches and religions
Zeitschrift für die Geschichte der Kirchen und der Religionen in Mitteleuropa
Közép-európai egyház- és vallástörténeti folyóirat
Czasopismo Historii Kościoła i Religii w Europie Środkowej

Ročník III.	2012	číslo 2
-------------	------	---------

Redakčná rada:

Prof. PhDr. Peter Kónya, PhD. (*predseda*)
Mons. Dr. h. c. ThDr. Ján Babjak SJ; PhD., Prof. ThDr. Imrich Belekanič, CSc.;
Doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc.; Doc. PhDr. Jiří Bílý, PhD.; Prof. Dr. Buzogány Dezső;
Dr. Czenhe Miklós; Doc. David Paul Daniel, A. B., M. A., M. Div., PhD.;
Prof. Dr. Dienes Dénes; Doc. PhDr. Martin Javor, PhD.; Mons. Prof. ThDr. Viliam Judák, PhD.;
PhDr. Eva Kowalská, DrSc.; Prof. RNDr. René Matlovič, PhD.;
Prof. PhDr. Pavol Mešťan, DrSc.; Doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD.;
Prof. Dr. Papp Klára, PhD.; Prof. ThDr. Peter Šturák, PhD.;
Univ. Prof. Dr. DrHC. Dr. Karl Schwarz; Prof. ThDr. Ján Zozulák, PhD.;
Prof. Dr. Wacław Wierzbieniec

Redakcia:

Doc. PhDr. Martin Javor, PhD. (*hlavný redaktor*)
PhDr. Jaroslav Coranič, PhD.; Mgr. Annamária Kónyová, PhD.
PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD.; Mgr. Monika Bizoňová; Ing. Ladislav Nagy

Preklad rezumé:

Mgr. Lucia Júdová a autori

Jazyková úprava:

Bc. Lucia Šteflová

Vydáva:

Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu
Prešovskej univerzity v Prešove vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity

Tlač:

Tlačiareň Juraj Kušnir, Prešov

Evid. číslo: EV 4273/11

ISSN 1338-4341

Európska únia
Európsky fond regionálneho rozvoja

Agentúra
Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR
pre štrukturálne fondy EÚ

„Podporujeme výskumné aktivity na Slovensku.
Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ“

Informácia pre prispievateľov do časopisu Historia Ecclesiastica

Prosíme autorov, aby dodržiavali nasledovné spôsoby popisu dokumentov:

Príklady popisu dokumentov citácií podľa ISO 690 a ISO 690-2

1. Knihy / Monografie. Prvky popisu:

Autor. *Názov* : *podnázov (nepovinný)*. Poradie vydania. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania. Rozsah strán.

Ak sú traja autori oddeľujú sa pomlčkou. Ak je viac autorov ako traja uvedie sa prvý autor a skratka a kol. alebo et al. ak je to zahraničné dielo. Prvé vydanie sa v citačnom popise nemusí uvádzať.

Príklad:

VTIMKO, J. – SIEKEL, P. – TURŇA, J. *História nášho rodu*. Bratislava : Veda, 2004. 104 s.

2. Článok v časopise Prvky popisu:

Autor. *Názov*. In *Názov zdrojového dokumentu (noviny, časopisy)*. ISSN, rok, ročník, číslo zväzku, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

STEINEROVÁ, J. Princípy formovania vzdelania v informačnej vede. In *Pedagogická revue*. ISSN 1335-1982, 2000, roč. 2, č. 3, s. 8 – 16.

3. Článok zo zborníka a monografie. Prvky popisu:

Autor. *Názov článku*. In *Názov zborníka*. Zostavovateľ. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

ZEMÁNEK, P. The machines for "green works" in vineyards and their economical evaluation. In *9th International Conference : proceedings. Vol. 2. Fruit Growing and viticulture*. Pavel Zedníček. Lednice : Mendel University of Agriculture and Forestry, 2001, p. 262 – 268.

4. Elektronické dokumenty – monografie. Prvky popisu:

Autor. *Názov* [Druh nosiča]. Vydanie. Miesto vydania : Vydavateľ, dátum vydania. Dátum aktualizácie. [Dátum citovania]. Dostupnosť a prístup.

Príklad:

SPEIGHT, J. G. *Lange's Handbook of Chemistry* [online]. London : McGraw-Hill, 2005. 1572 p. [cit. 2009.06.10.] Dostupné na internete: <http://www.knovel.com/web/portal/basic_search/display?_EXT_

5. Články v elektronických časopisoch a iné príspevky. Prvky popisu:

Autor. *Názov*. In *Názov časopisu*. [Druh nosiča]. rok vydania, ročník, číslo [dátum citovania]. Dostupnosť a prístup. ISSN.

Príklad:

HOGGAN, D. Challenges, Strategies, and Tools for Research Scientists. In *Electronic Journal of Academic and Special Librarianship* [online]. 2002, vol. 3, no. 3 [cit. 2003-01-10]. Dostupné na internete: <http://southernlibrarianship.icaap.org/content/v03n03/Hoggan_d01.htm>. ISSN 1525-321X.

6. Príspevok v zborníku na CD-ROM. Prvky popisu:

Autor. *Názov*. In *Názov zborníka* [Druh nosiča]. Zostavovateľ. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

ZEMÁNEK, P. The machines for "green works" in vineyards and their economical evaluation. In *9th International Conference : proceedings. Vol. 2. Fruit Growing and viticulture* [CD-ROM]. Peter Mulčák. Lednice : Mendel University of Agriculture and Forestry, 2001, p. 262 – 268.

7. Vedecko-kvalifikačné práce. Prvky popisu:

Autor. *Názov práce* : označenie druhu práce (dizertačná, doktorandská). Miesto vydania : Názov vysokej školy, rok vydania. Rozsah strán.

Príklad:

MIKULÁŠIKOVÁ, M. *Didaktické pomôcka pre praktickú výučbu na hodinách výtvarnej výchovy pre 2. stupeň základných škôl* : diplomová práca. Nitra : UKF, 1999. 62 s.

8. Príklad na heslo zo slovníka (Encyklopédie)

Slovenský biografický slovník. II. zväzok E-J. Zodp. red. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Heslo Krajňák Michal, s. 228 – 229.

9. Odkaz na archívny dokument. Prvky popisu:

Archív (zaužívaná skratka), názov fondu, signatúra (príp. inventárne číslo, krabica, č. mirofilmu a pod.), špecifikácia dokumentu

Príklad:

SNA Bratislava, Národný súd, II. A 880-881, osobný spis G. Fritza. BArch Berlin, R 70 Slowakei / 216, správa z 15. decembra 1940. AACass Košice, Apoštolská administratúra Prešov, č. 3406/1939, list K. Körper Čárskemu z 29. 9. 1939.

Adresa redakcie: Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu
Prešovskej univerzity v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov,
Doc. PhDr. Martin Javor, PhD. (*hlavný redaktor*), email: javor@unipo.sk

Obsah – Content – Inhalt – Tartalom – Spis treści

Štúdie – Articles – Studien – Tanulmányok – Artykuły	3
NIZOZEMSKÁ PEREGRINÁCIA ŠTUDENTOV ZO SÁROSPATAKU V ROKOCH 1681 – 1802	
POKUS O OBJASNENIE KVANTITATÍVNYCH OTÁZOK	3
<i>UGRAI János</i>	
1681 – 1781: STOROČIE OHRANIČENÉ SNAHAMÍ O REFORMU VZDELÁVANIA NA EVANJELICKOM KOLÉGIU V PREŠOVE	
15	
<i>Eduard LUKÁČ</i>	
PREŠOVSKÉ KOLÉGIUM V OBDOBÍ TOLERANČNÉHO PATENTU	30
<i>Libuša FRANKOVÁ</i>	
LUTERÁNSKA ŠKOLA A JEZUITSKÉ GYMNÁZIUM – BOJ O ŠTUDENTA A JEHO DUŠU (ROZBOR NA PRÍKLADE ŠKÔL V TRENCÍNE)	
45	
<i>Libor BERNÁT</i>	
TZV. PIARISTICKÉ OSVIETENSTVO V POPULÁRNEJ FILOZOFII	57
<i>Ondrej MĚSZÁROS</i>	
SLOVENSKÉ PIETISTICKÉ MYSLENIE 17. – 18. STOROČIA	68
<i>Vasil GLUCHMAN</i>	
A CSÁSZI ÜGY ÉS KÖVETKEZMÉNYEI (AVAGY HOGYAN AKADÁLYOZTA EGY KATOLIKUS NEMESEMBER PANASZA A REFORMÁTUS DEBRECEN SZABAD KIRÁLYI VÁROSI CÍMÉNEK ORSZÁGGYŰLÉSI ELFOGADÁSÁT)	
79	
<i>PAPP Klára</i>	
A SZLOVÁK NYELVŰ REFORMÁTUS KEGYESSÉGI IRODALOM MUNKÁSA, LISZKAY SÁMUEL (1762 – 1831)	
101	
<i>DIENES Dénes</i>	
NÁNÁSI FODOR JÁNOS REFORMÁTUS LELKÉSZ ÖNÉLETÍRÁSA (1754)	107
<i>SZABÓ András</i>	
MEGMENTŐ ÉS ELVESZEJTŐ HUMOR: CZEGLÉDI ISTVÁN KASSAI PRÉDIKÁTOR	
117	
<i>PETRŐCZI Éva</i>	
OD VIEDNE PO MÁRAMAROSSZIGET. ŽIVOTNÁ CESTA SEDMOHRADSKÉHO REFORMOVANÉHO AGENTA ŽIGMUNDA TARCZALIHO	
128	
<i>DÁNÉ Veronka</i>	

GREGOR BERZEVICI, VÝZNAMNÝ PREDSTAVITEĽ EVANJELICKEJ AUG. VYZNANIA CIRKVI	137
<i>Patrik DERFIŇÁK</i>	
A GALGÓCRÓL ELSZÁRMAZOTT ANDRZEJ KAPOSTAS, BANKÁR ÉS TALMUD SZAKÉRTŐ	145
<i>RING Éva</i>	
MUKAČEVSKÍ BISKUPI 18. STOROČIA A ICH AKTIVITY PRE ROZVOJ CIRKEVNÉHO ŠKOLSTVA	154
<i>Peter ŠTURÁK</i>	
KONFESIONÁLNE ZLOŽENIE UHORSKÝCH SLOBODOMURÁRSKÝCH LÓŽÍ V 2. POLOVICI 18. STOROČIA	162
<i>Martin JAVOR</i>	
Archív – Archives – Archiv – Levéltár – Archivum	168
UHERŠTÍ EVANGELIČTÍ KAZATELÉ V ČESKÝCH ZEMÍCH V TOLERANČNÍ DOBĚ	168
<i>Jiří BÍLÝ</i>	
ZUR BILANZ DES PRIMUS - TRUBER - GEDENKJAHRES	177
<i>Karl W. SCHWARZ</i>	
Recenzie, anotácie – Review – Kritik – Könyvszemle – Reconzje i omówienia	185
Kronika – Chronicle – Chronic – Krónika –Kronika	204
Zoznam autorov	209
Recenzenti	210

Štúdie – Articles – Studien – Tanulmányok – Artykuły

NIZOZEMSKÁ PEREGRINÁCIA ŠTUDENTOV
ZO SÁROSPATAKU V ROKOCH 1681 – 1802.
POKUS O OBJASNENIE KVANTITATÍVNYCH OTÁZOK

UGRAI János

Peregrination of the Sárospatak students in the Netherlands, 1681-1802
Experiment to clarification of some quantitative questions

Abstract: *The study makes an attempt to quantify the peregrination of Sárospatak students, who studied in the Netherlands in the period between 1681 and 1802. Our methodological question is if it is possible to compile a list of the Sárospatak students, who studied abroad, based on source materials and databases. Our docket question is: how big was the intellectual influence of the Dutch universities and academy on the Sárospatak College. In spite of all the doubts the results are conclusive. We assume more or less complete results so the Dutch peregrination can be quantified. In this manner first a Leiden then a Franeker and finally an Utrecht period can be differentiated/ distinguished among the Sárospatak students.*

Key words: *Peregrination, Sárospatak, Netherlands,*

Úvod

V tomto príspevku sa pokúsime o to, aby sme pozbierali kvantitatívne charakteristiky peregrinovaných študentov, ktorí sa z Reformovaného kolégia v Sárospataku dostali do Nizozemska. Pokúsime sa určiť koľkí z patackých študentov, kde a ako dlho sa zdržiavali v Nizozemsku. Dúfame, že sa napriek všetkým metodickým ťažkostiam čisto vyrysujú aspoň najhlavnejšie tendencie. Štúdia je inak druhotným „produktom“ komplexného, peregrinácie sa len okrajovo dotýkajúceho, výskumu. V podstate sa zaoberáme študentskou dráhou a farárskym pôsobením žiakov študujúcich v Pataku v poslednej tretine 18. a prvej tretine 19. storočia, z ktorých sa neskôr stali farári, a v súvislosti s tým bolo potrebné zostaviť širokú databázu. Tak sme sa dostali k peregrinačným údajom, ktoré sú vhodné na sledovanie výnimočne vzdelanej reformovanej mládeže.

Zodpovedajúc tomu, hľadáme odpovede na dve otázky. Jednak na to, že do akej miery môžeme, pri vlastnení dostupných prameňov a databáz, získať vedomosti o tom koľko študentov sa dostalo z niektorej uhorskej školy do zahraničia. Na druhej strane na to, aký intelektuálny vplyv mala ktorá zahraničná univerzita, akadémia na kolégium v Sárospataku. Ešte pred uvedenými sa krátko zmienime aj o histórii Reformovaného kolégia v Sárospataku, o jeho kultúrnej dôležitosti a o charakteristikách protestantskej peregrinácie.

Reformované kolégium v Sárospataku v 18. storočí

Reformované kolégium v Sárospataku bolo druhým najdôležitejším kalvínskym školským strediskom v Uhorsku.¹ Nachádza sa v severovýchodnej časti dnešného Maďarska, v zemplínskej stolici, na okraji vinohradníckej oblasti Tokaj. Jeho dejiny a osud výrazne ovplyvnilo, že leží v blízkosti viacerých jazykových a náboženských hraníc. V jeho oblasti vplyvu žili okrem rímsko- a gréckokatolíckych, tiež aj reformovaných ešte evanjelici a židia, napokon aj pravoslávni veriaci. Z jazykového hľadiska sa v stoliciach Zemplín, Abov, Boršod, Gemer, Turnianskej, Sabolčskej, Satmárskej, Berežskej a Užskej miešali vplyvy maďarské, slovenské, nemecké, rusínske, hebrejské, ďalej poľské, grécke a talianske.² Táto rozdielnosť bola znásobená tým, že oblasť nedisponovala silným mestom, z viacerých hľadísk vhodným centrom. Popri typickom reťazci mestečiek tokajskej vinohradníckej oblasti sa ani na Zemplíne, ani v Boršodskej stolici, ani na Gemeri nevyvinulo také slobodné kráľovské mesto, ktoré by sa stalo centrom najrôznejších organizačných úloh. (V oblasti Sárospataku boli jediným slobodným kráľovským mestom Košice v Abovskej stolici, ktoré však ako centrum katolíckej reštaurácie nemohlo zohrávať významnejšiu úlohu v živote reformovaných.)

Preto sa nadarmo stal Sárospatak kultúrnym centrom regiónu. Toto malé mestečko, s počtom obyvateľov 2500 – 3000, rozdelené nábožensky, pomerne chudobné, takmer dedinské, zostalo aj tak iba mestečkom s pomerne malým hospodárskym a spoločenským významom. Preto tunajšie kolégium zostalo len druhé v poradí po celú nami sledovanú dobu: „kalvínsky Rím“, Debrecín, ako oveľa väčšie, bohatšie, konfesiónálne jednotné mesto (od roku 1693 ako slobodné kráľovské mesto) dokázalo svojmu ko-

1 O tom obšírnejšie: UGRAI, J. *Professzorok a „pataki reformkorban”*. *A sárospataki kolégium és négy tanára a XIX. század első harmadában*. Budapest : Új Helikon, 2007, s. 8 – 21.

2 Vid' príloha 1-2.

légium poskytnúť oveľa väčšiu podporu. Tak sa debrecínske kolégium stalo „školou štátu“, kým kolégium sárospatacké zostalo iba regionálnou školou.

Táto slabosť vyplývajúca z periférnej situácie a chýbajúceho istého zápolia viackrát strhli patacké kolégium do krízy. Najzávažnejšiu môžeme datovať akurát na začiatok nami sledovaného obdobia. Kvôli silnejúcemu protireformačnému tlaku bolo kolégium v roku 1671 nútené k úteku a po desaťročia bolo otáznе, či sa zachová. Učítelia a študenti sa museli sťahovať najprv do Sedmohradska, potom do mesta Gönc a nakoniec do Košíc – nosiac so sebou najdôležitejšie hodnoty, kolegiálne knihy, aj spisy. „Ukrývanie sa“ trvajúce do roku 1704 bolo čoskoro nasledované neúspechom Rákócziho boja za slobodu. Potlačenie hnutia koncentrovaného na Zemplíne bolo spojené s tým, že Sárospatak sa znovu dostal pod prísnejšiu kontrolu habsburskej správy. Kvôli mnohým ťažkostiam a diskrimináciám charakterizuje protestantská historiografia 18. storočie dodnes ako „bezkrvavú protireformáciu“, naznačujúc, že aj pusté zachovanie kolégia je možné chápať ako dar.

Zároveň mala táto prekérna situácia za výsledok neraz jedinečnú inováciu. Krízy totiž z času na čas vystriedali veľmi vysoké vývojové oblúky. Je verejne známe, že v polovici 17. storočia pôsobil v Sárospataku v celej Európe známy Komenský a tiež aj známy puritánsky mysliteľ Ján Dali Tolnai. V prvej tretine 18. storočia sa Sárospatak stal prostredníctvom Jána Csécsiho ml. jedným z dôležitých centier skorého osvietenstva v Uhorsku. Na samom konci 18. storočia a v prvých desaťročiach 19. storočia bol bezpochyby Sárospatak jedným z najpokročilejších intelektuálnych dielní v krajine. Zaviedli tu prvýkrát na strednom stupni, potom aj na akadémii maďarský vyučovací jazyk. Prostredníctvom Františka Kazinczyho bolo kolégium v úzkom kontakte s jazykovou reformou v Uhorsku a stalo sa tak jedným z hlavných dejísk rozvoja národnej kultúry. Alexander Kövy na brehu Bodrogu prvýkrát zaviedol praktickú prípravu právnikov – na jeho kurzoch boli vychovaní Ľudovít Kossuth, Batrolomej Szemere a tiež Ladislav Pálóczy. Okrem vymenovaných treba uviesť, že aj prírodovedné predmety a znalosti prijali do vyučovacieho plánu s jedinečnou rýchlosťou.

Celkovo v danej dobe Reformované kolégium v Sárospataku napriek rôznym ťažkostiam a útokom si dokázalo zabezpečiť neustále fungovanie. Ba niekedy sa tu odohrávali vyslovene dôležité udalosti, celoštátneho významu, pri ktorých sa kolégium dostalo ďaleko vyššie, ako mu to predurčovalo jeho sídlo alebo bezprostredné okolie. V tomto neustálom obrodení malo bezprostrednú úlohu udržiavanie kontaktov so zahraničnými univerzitami, teda peregrinácia.

Význam protestantskej peregrinácie

Význam uhorskej protestantskej peregrinácie zostal dlho zachovaný aj v novoveku. Keďže viedenská správa nechcela dovoliť ani protestantom, ani evanjelikom, aby si mohli založiť univerzitu, toto bola ich jediná šanca, aby si zabezpečili vedecký dorast. Vláda neprijala s radosťou, že jej poddaní navštevujú univerzity v zahraničí, snažila sa brzdiť šírenie „rozvratných“ myšlienok a kníh. Cestovanie bolo viazané na získanie centrálného povolenia a pasu, vystavenie týchto dokumentov bolo však spomaľované. Cenzúra zvýšene kontrolovala zväzky, ktoré študenti priniesli, v niektorých prípadoch dokonca rovno zakázali (napr. v rokoch 1756 – 1759) cestovanie.³ Jozef II. preto zazlieval peregrináciu, lebo študenti míňali veľa peňazí mimo územia ríše, čo nebolo v súlade s predstavami panovníka, ktorý vyznával merkantilisticko-kameralistické a fyziokratické idey a držal pod dohľadom aj aktivity v zahraničnom obchode. Preto za čias jozefinizmu bola peregrinácia obmedzovaná aj nariadením, podľa ktorého niekdajší peregrinovani študenti nemohli dostať štátny úrad.⁴ V poslednom desaťročí 18. storočia maximalizovali dobu zahraničných štúdií na tri roky, a každú cestu bolo možné začať iba s písomným doporučením na to určeným a vypísaným daným cirkevným distriktnom.⁵

Napriek zakazujúcim a blokujúcim nariadeniam si zachovala reformovaná peregrinácia v 18. storočí určujúci charakter. Počas storočia sa dostalo do zahraničia približne dvetisíc, čiže ročne 35 – 40 uhorských reformovaných študentov. Mládež privítali hlavne nemecké, švajčiarske a nizozemské univerzity. K najnavštevovanejším inštitúciám patrili univerzity v mestách Franeker, Utrecht, Zürich, Jena a Erlangen. To znamená prestavbu zahraničných kontaktov: v 17. storočí ešte zohrávalo veľkú úlohu navštevovanie anglických univerzít – čo malo za následok rozšírenie puritanizmu. Sem sa dostalo čím ďalej, tým menej študentov a vzrástla návštevnosť bližších, v prvom rade nemeckých inštitúcií. V súlade s centrálnymi záujmami už v poslednej tretine 18. storočia študovali mnohí len vo Viedni alebo v Bratislave. Oni sa tam zúčastnili len prírodopisných štúdií.⁶

Peregrinácia napomohla domácejmu objaveniu duchovných prúdov nielen tým, že sa študenti v zahraničí naučili niečo, čo doma neskôr mohli

3 KOSÁRY, D. *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1996, s. 94 – 129.

4 KLEIN, G. Az államtanács állásfoglalása a protestánsok külföldi iskoláztatásával szemben. In *Egyháztörténet*, 1943, 1, s. 356 – 376.

5 A Tiszáninneni Református Egyházkerület Levéltára (TIREKLt.), Sárospatak A. XX – VII. 9880.; A. XXVII. 9891.

6 KOSÁRY, D. *Művelődés a XVIII. században*, s. 94 – 129.

využiť, ale mali väčší a sprostredkovanejší vplyv na domácu kultúru. A to najmä tým, že priniesli so sebou knihy, zahraničné akademické poznámky na územie Uhorska. Tieto dokumenty si buď nechali pre seba a len neskôr sa stali verejným duchovným majetkom, alebo hneď po návrate domov ich venovali knižnici svojej alma mater. (Např. o učiteľovi z Pataku Štefanovi Pokorlábovi vieme, že zo vzácnych kníh, pozbieraných ním v zahraničí rád požičiaval aj študentom.)⁷ Počet kníh, ktoré sa k nám dostali prostredníctvom peregrinácie mohol byť obrovský – debrecínski a patackí profesori disponovali skutočnými knižnicami, ale aj vzdelanejší kňazi vytvorili základy významných zbierok počas rokov strávených v zahraničí. Tento fakt potvrdzuje, že uhorské úrady sa neustále sťažovali kvôli veľkému počtu kníh na posúdenie. V niektorých prípadoch dostali 10 – 15 metrákov materiálu na spracovanie.⁸

Dlhé cestovanie, zahraničné nájomné, poplatok za štúdium a iné nevyhnutné výdavky (ubytovanie, stravovanie, kupovanie kníh, atď.) predstavovali pre študentov, resp. pre ich rodičov, patrónov obrovskú ťarchu. Štefan Rácz na základe rôznych údajov odhaduje výšku sumy, ktorou musel peregrinovaný študent v každom prípade disponovať, na 1500 rýnskych florénov.⁹ Na viacerých miestach podporovali zopár študentov štipendiami – švajčiarske a nizozemské štipendia boli aj zosúladené, inštitúcie evidovali, v ktorom pomohli študentovi zo Sedmohradska, Debrecína alebo z Pataku.¹⁰

Nakoniec nadhadzujeme dôležitosť, ale ťažko zodpovedateľnú otázku. Peregrinácia nebola dopredu – ani na úrovni jednotlivca, ani na úrovni kolégia – naplánovateľná, nebola ani počas trvania regulovateľná, ani neskôr kontrolovateľná študijná forma. Okrem finančných možností záviselo na šťastí, aj na danom jednotlivcovi, na jeho schopnostiach a usilovnosti, čo a koľko si toho osvojil a aká účinná bola pre neho zahraničná cesta. Samozrejme nemožno tvrdiť, že väčšina peregrinovaných študentov by nevyužila patrične a dobromyseľne svoje možnosti alebo že by spravidla, okrem konkrétne naštudovaných vecí, nebol dôležitý význam peregrinácie, čo sa

7 KONCZ, S. A filozófia és a teológia oktatása 1703 – 1848 között. In *A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*. Budapest : Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1981, s. 133.

8 SZABÓ, B. Könyvforgalom és könyvvizitáció a XVIII. században. Piskárkosi Szilágyi Sámuel szuperintendens hagyatékáról. In *Theologiai Szemle*, 1929, roč. XXII., č. 6. s. 348 – 350.

9 RÁ CZ, I. Az ország iskolája. *A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai*. Debrecen : Debreceni Református Kollégium, 1995, s. 233 – 248.

10 Např. list so signatúrou: TIREKLt. A.XXVI.9628. informuje o belgických; a list A.XXX.11.518. o švajčiarskych možnostiach získania štipendia.

týka formovania pohľadov študenta. Ale je každopádne dôležitou otázkou, či bola peregrinácia všeobecne užitočná. Lebo opisy, správy o presvedčivom využití študijných možností na zahraničných univerzitách a jednotlivé príklady poznáme najmä od takých, ktorí vďaka svojmu nadaniu a odhodlanosti vynikali z dobového priemeru. O ostatných alebo od ostatných sa nám zachovalo príliš málo prameňov, aby sme mohli túto problematiku jednoducho vyriešiť.¹¹

K vyriešeniu tejto otázky musíme objasniť ešte veľa vecí. Napr. aj to, že kto a kedy sa zúčastnil peregrinácie. Na príklade nizozemskej peregrinácie na to hľadáme odpoveď.

Prekážky kvantifikácie peregrinácie

Úplné určenie počtu a cieľu cesty peregrinovaných študentov vychádzajúcich z jednej školy by bolo možné vtedy, keby daná inštitúcia jednotne registrovala odchádzajúcich študentov. Takýto súpis ale – minimálne v Sárospataku – neexistuje. Preto musíme využiť dva iné pramene, skupiny prameňov. Jednou je séria vydávania prameňov k peregrinácii v rozsahu takmer 20 zväzkov, ktorú zostavila skupina bádateľov vedená Lászlóm Szögim. Z tejto série sme spracovali 15. zväzok, ktorého zostavovateľmi sú Réka Bozzay a Sándor Ladányi.¹² V ňom nachádzame mená zapísaných študentov na nizozemské univerzity v rokoch 1595 – 1918 podľa jednotlivých inštitúcií. Zostavovatelia vykonali obrovské množstvo práce. Údaje nájdené v zahraničí sa totiž snažili doplniť už v Maďarsku. Prezreli obrovské množstvo prameňov a vydání prameňov hľadajúc jednotlivé mená, aby dokázali publikovať čím viac informácií o daných študentoch. Tak okrem mena a dátumu zápisu nájdeme v šťastnom prípade aj také údaje, ako meno otca, jeho povolanie, alma mater študenta doma, jeho neskoršia dráha, príp. aj dátum úmrtia. Napriek všetkým snaženiam v pre nás dôležitom 15. zväzku nachádzame len v 60% prípadov aj názov domácej školy študentov – v zostávajúcej veľkej časti to ostáva záhadou.

Jednou z veľkých ťažkostí je samotné rozhodovanie, koho môžeme považovať za študenta z Pataku. Na zmenšenie tohto problému nasadzujeme náš druhý prameň: zoznam mien farárov predtiského reformovaného dištriktu, ktorý do konca 19. storočia publikuje mená známych kazateľov

11 Znáмым peregrinovaným študentom bol neskorší profesor debrecínsky Ezaiáš Borzsák. BORZSÁK, I. *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiai kezdetei*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1955.

12 BOZZAY, R. – LADÁNYI, S. *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595 – 1918. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15*. Budapest : Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2007.

podľa jednotlivých zborov.¹³ Je to vlastne jediná existujúca vážnejšia databáza, čo Réka Bozzay a Sándor Ladányi nemohli využiť, keďže prvá verzia bola publikovaná na internete práve v čase ukončenia ich práce. So zoznamom mien farárov sme porovnali meno každého študenta, pri ktorom peregrinačná publikácia prameňov nepodáva informáciu o názve domácej školy. Samozrejme takéto údaje môžu byť trochu skreslené. Keďže v nekontrolovateľnom množstve sa môžu vyskytnúť takí, ktorí neštudovali v Pataku, ale v Debrecíne a po peregrinácii sa predsa umiestnili v predtiskom dištrikte. Toto nebezpečenstvo ale – na základe výsledkov skorších výskumov – nepokladáme za príliš veľké, preto tento skresľujúci vplyv berieme na seba. Ešte na základe jedného údaje sme niekoho počítali k „študentom z Pataku“: vtedy, keď sa narodil v Sárospataku – a to bolo v nizozemských matrikách aj uvedené. Samozrejme aj tu sa môže vyskytnúť, že niekto neštudoval vo svojom rodnom meste, ale na debrecínskom kolégiu, ale aj pravdepodobnosť toho považujeme za malú. V 18. a 19. storočí bola totiž sieť partikúl debrecínskeho a sárospatackého kolégia pomerne uzavretá. (Je možné nadhodiť, že vychádzajúc z takých základov by bolo možné zobrať do počtu aj narodených v blízkosti Sárospataku, napr. z miest Sátoraljaújhely, Olaszliszka, atď. Od toho sme odhliadli preto, lebo v tom prípade by nebolo možné určiť konkrétnu hranicu predpokladom. Našťastie sa nejde o veľmi početné prípady.)

Druhý problém spočíva v tom, že v značnej časti prípadov je v peregrinačnom zozname údajov uvedený len dátum nastúpenia, dátum vystúpenia už nie. Keď však vieme o vystúpení, tak vidíme aj také prekvapujúce údaje, ako sa niekto zapísal jeden deň na akadémiu vo Franekeri a Utrechte alebo len po šiestich týždňoch sa presťahoval do iného univerzitného mesta. Aj napriek týmto pochybnostiam sme zbierali údaje o zápise a o tamojšom pobyte, lebo tieto čísla lepšie odzrkadľujú skutočný duchovný vplyv peregrinácie.

Aj kvôli informačným nedostatkom vzhľadom na patacký „kolegiálny pôvod“, aj vzhľadom na tamojší pobyt, musíme povedať, že naše počty pravdepodobne zostanú pod úrovňou skutočných počtov. Napriek tomu výhoda nášho pokusu spočíva v tom, že sa rozšíri na celok predstaviteľných prameňov – pravda, tento fakt pochvaľuje obetavú prácu zostavovateľov peregrinačných zväzkov, nie našu.

13 UGRAI, J. A *Tizsáninnen Református Egyházkerület lelkészei. A kezdetektől a millenniumig. Adattár* [online]. Sárospatak – Tiszaújváros, 2006. [cit. 2011.06.10.] Dostupné na internete: <www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/tizsaninnen.pdf>.

Kvantitatívne črty nizozemskej peregrinácie študentov zo Sárospataku

V rozmedzí rokov 1681 – 1802 sme sa dozvedeli o 481 peregrinačných rokoch. Prevažná väčšina týchto sa koncentrovala na dve miesta: Franeker a Utrecht. Význam spočiatku populárneho Leidenu, Groningenu a Hardewijku je zanedbateľný z pohľadu duchovnej diskusie z okolia Sárospataku. Do Amsterdamu sa zas dostal iba jeden študent od brehu Bodrogu.

Keď sledujeme peregrinačnú intenzitu patackých študentov, tak v desaťročnom rozbere vidíme značnú vyrovnanosť.¹⁴ Vidíme, že počas panovania Márie Terézie nastáva najprv mierny, v 70. rokoch 18. storočia výrazný vzostup rozmerov peregrinácie, ktorý však v nasledujúcich pätnástich rokoch začína rýchlo upadať. Na prelome storočí predstavovalo nizozemskú peregrináciu študentov zo Sárospataku iba takmer 10 rokov trvajúce utrchtenské štúdium jedného mladíka menom Ján Tóth.

Keď sa na ten istý graf pozrieme v ročnom rozbere, tak uvidíme, aká hektická a nevypočítateľná bola peregrinácia.¹⁵ Pričom v desaťročných úsekoch nie sú veľké rozdiely, v ročnom rozbere sú stále lomy kriviek. To znamená, že z roka na rok sa patacká peregrinácia do Nizozemska vyvíjala absolútne neplánovateľne a nesledovateľne. Z tohto grafikonu vyplýva aj to, že ročné maximum predstavuje rok 1779, keď 15 niekdajších študentov z Pataku študovalo naraz na troch nizozemských univerzitách. Ďalšia najpočetnejšia skupina tvorená zo 14 členov sa nachádzala v Nizozemsku v roku 1783 a až potom nastáva veľký úpadok: v roku 1785 sa už dostali na tieto školy len traja. Takých rokov, keď nikto v Nizozemsku neštudoval, bolo 11: s výnimkou rokov 1749 a 1763 to boli roky v rozmedzí 1682 – 1712, obdobie, ktoré bolo zvlášť nepokojné v dejinách kolégia v Sárospataku.

Porovnanie troch najvýznamnejších univerzít alebo akadémií navzájom so sebou prináša také zistenie, že sprvu populárny Leiden čoskoro stráca v kruhu študentov z Pataku svoj pôvab.¹⁶ Oproti tomu populárny Franeker takmer v celom období v hojnom počte priťahoval študentov, ale v druhej polovici 18. storočia sa do čela prediera Utrecht. Tak sa dá povedať po malom zjednodušení údajov, že do roku 1710 bola sárospatacká peregrinácia leidenská, v rokoch 1710 – 1760 franekerská a potom zas utrchtská.

To ale potrebujeme doplniť nasledovnými korekčnými údajmi. Pri jednej tretine údajov môžeme vykázať trvalý pobyt na jednom mieste, teda dlhší ako jeden rok. Oni sú tí, ktorí by značne zmenšili naše údaje, keby sme zoberali len počty zápisov.

14 Vid' príloha 3.

15 Vid' príloha 4.

16 Vid' príloha 3.

V prípade takmer 40% údajov nedokázali určiť zostavovatelia peregrinačného korpusu, či išlo skutočne o študentov zo Sárospataku. Boli to tí študenti, ktorých sme do úvahy zobrali buď kvôli miestu narodenia v Sárospataku, alebo oveľa viac na základe neskorších farárskych pôsobísk.

Nakoniec sme mechanicky spočítali na koľko osôb vychádza nizozemská peregrinácia. Aj keď sa môžu vyskytnúť menšie chyby pri počítaní, dokázali sme oddeliť 222 rôznych študentov, čo znamená, že v priemere 2,2 rokov strávili študenti z Pataku v Nizozemsku.

Namiesto sumára: možnosti interpretácie výsledkov

Potvrdilo sa, že zväzky série redigované Lászlóm Szögim sa pri používaní iných prameňov dajú dobre použiť aj pri výskume opačného smeru. Naše výsledky nie sú úplné, ale predsa uspokojivé, aj napriek rôznym neistotám. Tomu zodpovedajúc by sa v každom prípade oplatilo rozšíriť výskum na anglickú, švajčiarsku a nemeckú peregrináciu.

Rozšírením výskumu by bolo možné zistiť, aké miesto presne zaujímajú nizozemské univerzity medzi cestovnými cieľmi študentov zo Sárospataku. Podľa jednoznačného názoru odbornej literatúry sa ťažisko uhorskej protestantskej peregrinácie sťahovalo nepretržite na východ, najprv anglické, potom nizozemské miesta vystriedali nemecké univerzity, akadémie. Vypočítanie tohto – zrejme právom predpokladaného – procesu by bolo tiež možné hore uvedeným spôsobom.

To, že sme vytvorili presný menný zoznam študentov, ktorí sa zo Sárospataku dostali do Nizozemska, umožňuje spoločensko-historické analýzy. Zmapovaním životných ciest, osudov farárov sa stáva zodpovedateľnou otázka, či sa skutočne lepšie uplatnili, či mali úspešnejšiu životnú cestu tí, ktorí dokázali domáce školské roky korunovať zahraničnými štúdiami. Či im boli užitočné štúdiá, často sa zdajúce byť neorganizované alebo krátke? Alebo či je možné markantne oddeliť peregrinovaných študentov, ktorí sa vrátia domov skutočne stali členmi elity cirkevno-svetskej, a tých, ktorí sa napriek svojmu šťastiu v mladom veku nedostali zvlášť vysoko.

Napokon by sme chceli upozorniť na pomerne jednoznačne sa rozvíjajúce obdobia sárospatackej nizozemskej peregrinácie. Nemôže byť náhodné, že navzdory ročným hektickým pohybom je dobre viditeľné, že najprv Leiden, potom Franeker, napokon zas Utrecht pritiahol viac patackých študentov. Meniace sa preferencie mládencov ale vyžadujú ďalšie vysvetlenie. Samozrejme ponúka sa predpoklad, podľa ktorého do jednej či druhej in-

štitúcie prilákala študentov povest' niektorého významného profesora.¹⁷ Rovnako ľahko nám môže napadnúť aj taký argument, že menšie náklady tej ktorej univerzity alebo získateľné štipendiá uľahčovali voľbu študentov z Pataku.¹⁸ K uváženiu týchto – alebo iných možných – hľadísk potrebujeme využiť ďalšie pramene, keďže podľa doterajších znalostí je možné pomerne ľahko objasniť motiváciu nanajvýš niekoľkých, neskôr známych peregrinovaných študentov.

1. *Jazykové rozloženie oblasti vplyvu Reformovaného kolégia v Sárospataku v polovici 19. storočia*¹⁹

Župa / (osoba - %)	maďarský	slovenský	nemecký	ruský (rusínsky)	židovský	ostatné	celkom
Zemplín	101.826 – 51,94%	66.910 – 34	1750 – 0,9	9025 – 4,6	16.638 – 8,5	120 grécky – 0,06	196.269 os.
Abov	99.002 – 59,6	33.320 – 20	9470 – 5,7	15.121 – 9,1	9282 – 5,6	0	166.195 os.
Boršod	164.044 – 89,55	3500 – 1,91	1000 – 0,54	5200 – 2,93	8785 – 4,71	655 grécky – 0,36	183.184 os.
Gemer	89.330 – 52,25	75.000 – 43,9	2312 – 1,45	4315 – 2,4	0	0	170.957 os.
Turnianska	24.903 – 90,35	500 – 1,81	0	1500 – 5,44	659 – 2,4	0	27.562 os.
Sabolčská	175.645 – 84,33	15.700 – 7,53	1590 – 0,76	3101 – 1,5	10.713 – 5,14	1423 rumunský – 0,68; 109 grécky – 0,06	208.281 os.
Satmárska	136.948 – 58	1000 – 0,5	14.975 – 6,32	4364 – 1,88	8711 – 3,7	69.823 rumunský – 29,6	235.821 os.
Berežská	45.960 – 38,6	650 – 0,53	2531 – 2,12	65.069 – 54,61	4941 – 4,14	0	119.151 os.
Užská	32.121 – 29,2	12.063 – 10,9	0	58.901 – 53,55	6883 – 6,25	35 grécky – 0,05	110.003 os.

17 Úlohou Franequera v učení Descartesa a Coccejusa bolo vyzdvihnúť: BOZZAY, R. – LADÁNYI, S. *Magyarországi diákok ...*, s. 36 – 38.

18 O Franekeri vieme, že bola najlacnejšou z nizozemských univerzít. Tento fakt bol zrejme určujúci v rozhodnutí viacerých. BOZZAY, R. – LADÁNYI, S. *Magyarországi diákok ...*, s. 36. O podporách poskytovaných v Leidene: BOZZAY, R. Leiden, a gondoskodó egyetem. Magyarországi diákoknak nyújtott juttatások és kiváltságok a leideni egyetemen a 17 – 18. században. In *Századok*, 2006, roč. 140, s. 985 – 1006.

19 FÉNYES, E. *Magyarország statisztikája*. Pest, 1842, s. 50 – 52.

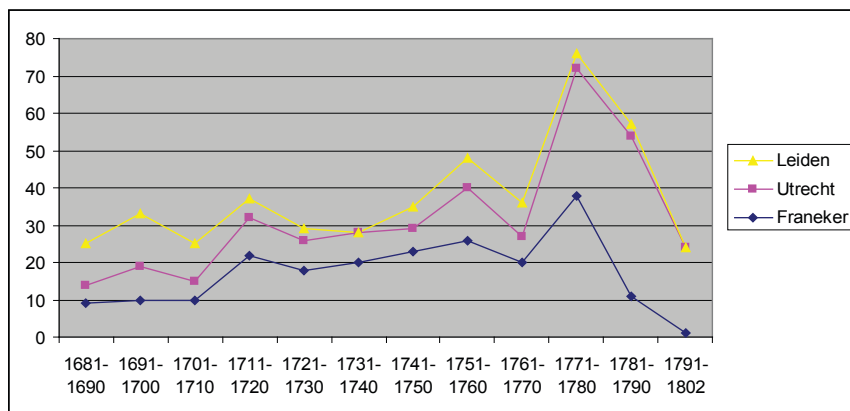
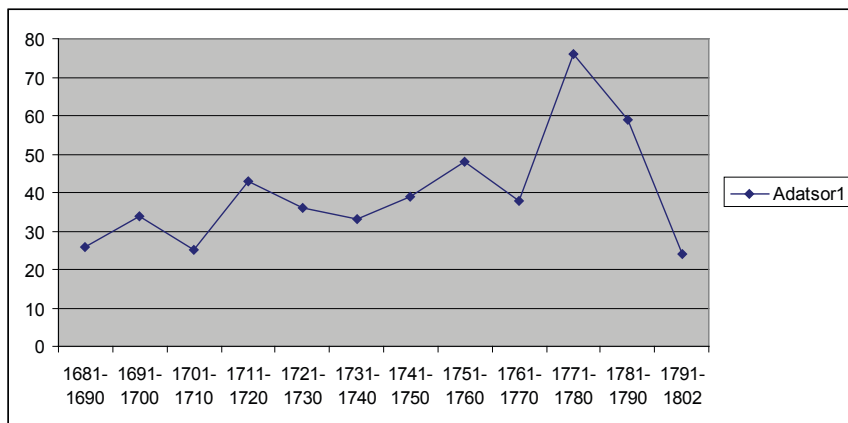
2. Konfesionálne rozloženie oblasti vplyvu Reformovaného kolégia v Sárospataku v polovici 19. storočia²⁰

Župa / (osoba - %)	Rímsko katolícke	Grécko katolícke	Evan- jelické	Reformo- vané	Pravo- slávne	Židovské	Celkom
Zemplín	101.253 – 36,49	96.539 – 34,79	5175 – 1,86	57.769 – 20,82	120 – 0,04	16.638 – 6	277.494 os.
Abov	94.184 – 56,67	19.100 – 11,5	4125 – 2,48	39.504 – 23,77	0	9282 – 5,58	166.195 os.
Boršod	70.666 – 38,6	11.385 – 6,2	4130 – 2,25	87.563 – 47,8	655 – 0,35	8785 – 4,8	183.184 os.
Gemer	59.070 – 34,55	4315 – 2,52	69.361 – 40,57	38.211 – 22,36	0	0	170.957 os.
Turnianska	12.076 – 43,81	2513 – 9,1	186 – 0,7	12.128 – 44	0	659 – 2,39	27.562 os.
Sabolčská	40.130 – 19,26	34.042 – 16,25	14.261 – 6,8	109.026 – 52,5	190 – 0,09	10.713 – 5,1	208.362 os.
Satmárska	37.992 – 16,12	98.855 – 41,92	946 – 0,4	89.317 – 37,87	0	8711 – 3,69	235.821 os.
Berežská	8351 – 7	69.724 – 58,5	572 – 0,5	35.563 – 29,8	0	4941 – 4,2	119.151 os.
Užská	22.132 – 20,12	62.856 – 57,14	310 – 0,28	17.787 – 16,16	35 – 0,03	6883 – 6,27	110.003 os.

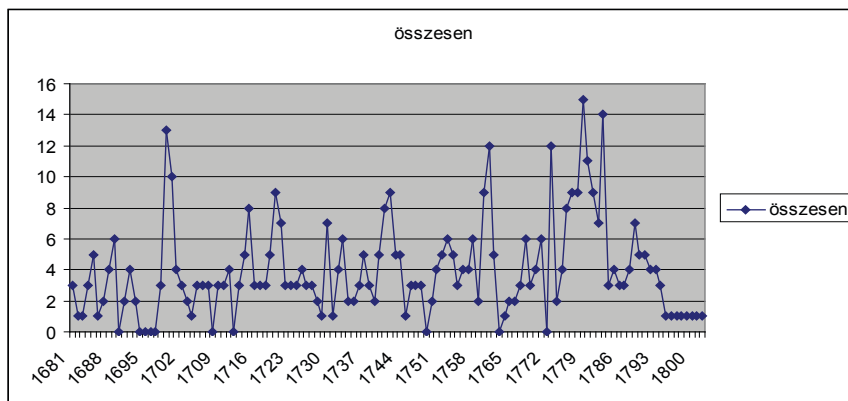
3. Nizozemská peregrinácia študentov zo Sárospataku v rokoch 1681 – 1802 v desaťročnom rozložení

	Franecker	Utrecht	Leiden	Amszterdam	Groningen	Harderwijk	Celkom
1681 – 1690	9	5	11	1	0	0	26
1691 – 1700	10	9	14	0	1	0	34
1701 – 1710	10	5	10	0	0	0	25
1711 – 1720	22	10	5	0	6	0	43
1721 – 1730	18	8	3	0	7	0	36
1731 – 1740	20	8	0	0	4	1	33
1741 – 1750	23	6	6	0	2	2	39
1751 – 1760	26	14	8	0	0	0	48
1761 – 1770	20	7	9	0	1	1	38
1771 – 1780	38	34	4	0	0	0	76
1781 – 1790	11	43	3	0	0	2	59
1791 – 1802	1	23	0	0	0	0	24
celkom	208	172	73	1	21	6	481

²⁰ FÉNYES, E. *Magyarország statisztikája*. Pest, 1842, s. 50 – 52.

4. Intenzita nizozemskej peregrinácie študentov zo Sárospataku v rokoch 1681 – 1802 v ročnom rozložení

**1681 – 1781: STOROČIE OHRANIČENÉ SNAHAMÍ
O REFORMU VZDELÁVANIA NA EVANJELICKOM KOLÉGIU
V PREŠOVE**

Eduard LUKÁČ

1681 – 1781: Century limited efforts to reform education at the Evangelical College in Presov

Abstract: *The article deals with the analysis of the importance of two famous teachers from Presov, who tried to improve the educational activity at the famous Evangelical college in Presov. The first phase of this period is characterized by the didactic and organizational trying of E. Ladiver Jr. that led to successful recreation of the school in the time of I. Thököli rebellion. The end of the century is connected with the reformational pedagogical ideas of the philologist and teacher Gregor Fabri, with his new school rules and autodidactic production.*

Key words: *Evangelical College, education, Presov.*

Obdobie ohraničené rokmi 1681 (Šopronský snem, resp. šopronské články, artikuly) – 1781 (Tolerančný patent) patrí k tým etapám vývoja našej spoločnosti, ktoré sa prejavovali intenzívnymi spoločenskými, politickými a konfesionálnymi pohybmi, so svojimi negatívnymi i pozitívnymi dopadmi do jednotlivých oblastí života. Školstvo a pedagogické pôsobenie učiteľov môžeme v prenesenom slova zmysle označiť za určité zrkadlo svojej doby, ktoré verne odrážalo hektické dianie tejto etapy. Od jednotlivých víťazstiev či prehiev na vojensko-politickej a konfesionálnej scéne, boli často závislé životné osudy významných pedagógov, donátorov i existencia samotných školských inštitúcií v príslušných regiónoch.

V tomto kontexte i samotné mesto Prešov má školské tradície, ktoré vo svojom vývoji zároveň dokladujú rozmach, resp. v niektorých etapách i úpadok samotného mesta. Táto tradícia nie je mysliteľná bez Kolégia hornouhorských evanjelických stavov, ktoré bolo po viac ako dve storočia najvýznamnejšou školou v meste „a rozhodne predstavuje najvýznamnejšiu

pamiatku na protestantské školstvo na území Slovenska.¹ Ideové základy kolégia naznačila známa a uznávaná prešovská mestská škola. Aj keď kolégium nebolo jej priamym pokračovateľom, pri svojom otvorení čerpalo z jej slávnej minulosti, výchovno-vzdelávacieho odkazu a pedagogického majstrovstva jej učiteľov, z ktorých mnohí pokračovali v činnosti práve na kolégiu. Kolégium, slávnostne otvorené 18. októbra 1667, sa vďaka pedagogickej zručnosti, ale aj náročnosti svojich profesorov stalo vyhľadávanou vzdelávacou inštitúciou, ktorá v podstate zastávala funkciu vysokej školy. „I preto prvý rektor kolégia Samuel Pomarius zamýšľal premeniť túto školskú inštitúciu na univerzitu, no bez formálneho úspechu.“² Hlavným dôvodom bolo to, že „vznik evanjelickej univerzity v krajine by bol mocnou zbraňou v rukách protestantských stavov a veľkým nebezpečenstvom pre katolícku cirkev a proces katolizácie.“³

Rozvoj kolégia, s ktorým boli spájané mnohé nádeje i túžby nielen mladšej generácie, bol prerušený protihabsburským odbojom a protireformačným hnutím. Asi najznámejším žiakom prvého obdobia existencie kolégia bol Imrich Thököli, študujúci na tejto inštitúcii necelé tri roky, v rokoch 1668 – 1670, vodca neskoršieho protihabsburského povstania. K ďalším patrili spisovateľ a výtvarník Jonáš Bubenka, ilustrátor Komenského diela *Orbis pictus*, či Jakub Bogdani, dvorný maliar anglickej kráľovnej.

Po potlačení Wesselényiho sprisahania a obsadení mesta generálom Spankauom, bolo kolégium 23. mája 1671 evanjelikom odobrané a budova fungovala ako sklad armády. Vyučovanie bolo z kolégia premiestnené do budovy bývalejestskej školy a 9. júla 1671 budovu kolégia prevzali jezuiti. Počas kuruckého povstania na jeseň v roku 1672, keď povstalci koncom septembra obsadili mesto, bolo evanjelikom kolégium vrátené, vyhnaní profesori boli povolani späť a vyučovanie bolo nakrátko obnovené. Porážka kuruckého vojska a následné obsadenie mesta habsburským vojskom v januári 1673 mali za následok to, že kolegiálni profesori s mnohými žiakmi museli opustiť Prešov, v budove kolégia zriadili jezuiti svoju rezidenciu a v budove bývalejestskej školy začalo pôsobiť katolícke gymnázium. „Tým mali byť položené základy pre rozvinutie protireformačného boja v samotnom

- 1 KÓNYA, P. *Prešovské evanjelické kolégium 1666–1996. (Stručný náčrt dejín.)* Prešov : L.I.M., 1996, s. 5.
- 2 GÓMÖRY, J. *Az eperjesi ev. kollégium rövid története (1531 – 1931).* Prešov : Kosch Árpád könyvnyomdája, 1933, s. 17.
- 3 KÓNYA, P. *Prešovské evanjelické kolégium v politických zápasoch konca 17. a začiatku 18. storočia.* In: *Prešovské evanjelické kolégium, jeho miesto a význam v kultúrnych dejinách strednej Európy.* Prešov : Biskupský úrad ECAV, 1997, s. 30.

Prešove a pre zlomenie politického odporu mesta v prípade ďalších stavovských povstaní.⁴

Protihabsburské povstanie a s ním spojené i obsadenie mesta Prešov vojskom Imricha Thököliho v auguste roku 1682, znamenalo i oživenie činnosti kolégia. Po potlačení povstania v priebehu roku 1685 a po obsadení Prešova vojskom generála Schultza sa konfesijné pomery v meste nezmenili a kolégium pokračovalo vo svojej činnosti. V r. 1687 bolo kolégium opäť zatvorené, a to ako výsledok pôsobenia činnosti komisie grófa Štefana Čákyho, ktorá prišla do Prešova 7. januára 1687. V budove kolégia sa znovu usídlili jezuiti a v mestskej škole obnovili činnosť katolíckeho gymnázia, ako jedinej školy v meste.

Evanjelici si mohli v zmysle šopronských článkov (1681) postaviť nový kostol a školu na určenom mieste na Hornom predmestí, čo však odmietli. Tragické udalosti tohto obdobia vyvrcholili v podobe tzv. prešovského krvavého súdu a následných popráv 24 protestantov v priebehu roku 1687. „Pokračovalo sa v rekatolizácii a protestanti ostali bez cirkevného zboru, kostolov a školy, a to aj napriek tomu, že ešte na začiatku 18. storočia tvorili viac ako 2/3 obyvateľov mesta.“⁵

S prvými etapami činnosti kolégia je natrvalo spojené i meno Eliáš Ladiver mladší (1633 – 1686) – pedagóg, filozof, ev. farár, autor školských divadelných hier. V rokoch 1650 – 1651 študoval na kalvínskom gymnázii v Šárospataku, kde sa zdokonaľoval v maďarskom jazyku a oboznamoval sa s pedagogickými a didaktickými názormi Komenského, pôsobiaceho tu v rokoch 1650 – 1654. Na univerzitné štúdium vo Wittenbergu sa E. Ladiver zapísal 10. novembra 1651 a na štúdium v Erfurte počas rektorátu Wolfganga Cruisa (1650 – 1656): „*Gratis inscripti ob paupertatem ... Elias Ladiver Solna Hungarus ius.*“⁶ Po ukončení štúdií pôsobil ako profesor a rektor vo svojom rodnom meste v Žiline (1655 – 1661) a napísal tu sedem diel z oblasti psychológie, pedagogiky, logiky, rétoriky, filozofie a etiky. Potom bol profesorom a neskôr i rektorom významného gymnázia v Bardejove (1661 – 1667). V záznamoch o jeho činnosti na tejto škole sa okrem iného uvádza: „Ak sa má vzdať komu česť, tak je to Eliáš Ladiver – sotva kedy mala táto škola takého významného muža. Už od piatej hodiny rána sa uberal na svoju katedru a až po západe slnka odchádzal. Neraz bez raňajok prichádzal

4 KARŠAI, F. Prešovské kolégium v dejinách pedagogiky. In: *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 49.

5 HÖRK, J. *Az eperjesi ev. ker. Collegium története*. I. füzet. Kassán : Nyomatott Bernovits Gustáv kö- és könyvnyomdájában, 1896, s. 62.

6 REZIK, J. – MATTHAEIDES, S. *Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971, s. 361.

na zhromaždenie študujúcich. Vlastný otec by nebol zhovievavejší k deťom ako Ladiver ku svojim žiakom. Títo zase by sotva toľme lipli k vlastným rodičom ako k nemu. Požíval rovnako lásku aj vážnosť.“⁷ V roku 1667 vykonával úrad farára v obci Liptovská Teplá, no láska k učiteľskému povolaniu ho po roku opäť prinavrátila za katedru.

Pred otvorením kolégia v Prešove bol E. Ladiver 6. mája 1667 pozvaný na miesto profesora a zúčastnil sa jeho slávnostného otvorenia 18. októbra 1667. To, že voľba jeho osoby nebola náhodná, ale naopak zámerná s cieľom získať skúseného pedagóga dokazuje i Ján Rezik, žiak E. Ladivera: „Keď sláva bardejovskej školy dosiahla vrchol, dňa 18. februára 1667 za všeobecného plaču rozžialeného žiactva v počte takmer 70, odišiel Ladiver za farára do Liptovskej Teplej, hoci ho ťažko prepúšťali patróni školy. Uvedomovali si, že ťažko nájdú za neho náhradu.“⁸

E. Ladiver získal na kolégiu post profesora vo štvrtjej triede (číslovanie tried sa začínalo od triedy s najstaršími žiakmi po najmladších) a prednášal logiku a teologickú polemiku (trieda bola preto označovaná aj ako „classis logicorum“). Jeho ročný príjem ako profesora bol 200 zlatých, 6 meríc žita, 3 merice pšenice, 12 zlatých pre nákup dreva na kúrenie a patrila mu finančná zbierka na Veľkú noc.⁹

Ako skúsený pedagóg sa v rámci celkovej snahy vtedajších učiteľov snažil o zmenu metódy vyučovania. Vo vtedajších školách prevažovalo autoritatívne prednášanie učiteľa v podobe tzv. pythagorejského dogmatizmu, ktorý sa vyjadroval aj vetou: autos efa – majster rozhodol s konečnou platnosťou. Vo výučbe sa začala presadzovať erotematická metóda, ktorej podstata bola v tom, že odpovede žiakov sa navodzovali vhodne formulovanými otázkami. „V takýchto zásahoch priam vynikal Eliáš Ladiver mladší, ktorý nedovoľoval žiakom pri vyučovaní spať – dormitare in negotio licuit nemini – a úspešne praktizoval v Nemecku už dávnejšie používanú tzv. metódu v kruhu (methodus in circulo). Po vyučovaní zhromažďoval žiakov v triede a v kruhu s nimi zopakoval erotematicke et syllogistice prednesené učivo a s pomocou oponenta a respondentu tak ako pri dišputáciách.“¹⁰ Neuspokojil sa však iba s memorovaním osvojených poznatkov a pred štu-

7 REZIK, J. – MATTHAEIDES, S. *Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971, s. 244.

8 REZIK, J. – MATTHAEIDES, S. *Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971, s. 245.

9 RUŽIČKA, V. *Eliáš Ladiver mladší, slovenský pedagóg*. Martin : Matica slovenská, 1946. s. 184.

10 RUŽIČKA, V. *Eliáš Ladiver mladší, slovenský pedagóg*. Martin : Matica slovenská, 1946. s. 97.

dentov staval nečakané problémy, podnecoval ich ku kreativite, samostatnému mysleniu a nabádal ich, aby mu kládli otázky. „Ak niekto nepochopil výklad, dovolil mu, aby si žiadal vysvetlenie.“¹¹ Metóda v kruhu sa v rozpracovaní E. Ladivera dostala až na takú dokonalú úroveň, že bola dokonca označovaná jeho menom ako Ladiverova metóda.

„Obdobie humanizmu a renesancie, tak plodné vo všetkých odvetviach umení a vied, prinieslo na úseku divadla predovšetkým nový dramatický žáner, školskú hru. Školské hry sú produktom reformácie. Luther a Melanchton im prikladali veľký význam a horlivo ich propagovali. Luther vo svojich obhajobách školského divadla proti jeho odporcom odôvodnil jeho užitočnosť a dal tak teoretický základ pre celý ďalší vývin tohto dramatického žánru.“¹²

Pedagogické pôsobenie E. Ladivera na Kolégiu v Prešove bolo ovplyvnené niektorými Komenského ideami. Ladiver bol priaznivcom učenia a diela Komenského a snažil sa o presadzovanie jeho pedagogických zásad. Ako sa uvádza v prešovskom exemplári diela *Gymnaziológia*: „Ladiver mal za úlohu zaviesť na slovenské luterské školy učebnú metódu štrasburského rektora Jána Šturma, doplnenú a zdokonalenú pedagogickými zásadami Jána Komenského. V Prešove používali už vtedy Komenského učebnice Bránu a Vestibulum.“¹³ Komenského vplyv potvrdzuje i Ružička: „Ladiver získal od Komenského predovšetkým základy didaktického umenia, praktickú vyučovateľskú rutinu, ako aj psychologický a sociálne vrelý vzťah k žiactvu, kým z teoreticko-pedagogickej, filozofickej a teologickej stránky sa od neho diametrálne líšil.“¹⁴

V duchu jeho diela *Schola Ludus* napísal E. Ladiver pre kolégium dve školské divadelné hry s protihabsburským podtónom. Prvou je *Eleazar Constans* (Vo viere neochvejný Eleazár), ktorú vydal v roku 1668 a jej úplný text je v Literárnom archíve Matice slovenskej v Martine. Hra je napísaná podľa biblického námetu I. knihy Makabejských a predstavuje starozákonného žida Eleazára a jeho neochvejnosť vo viere. Krutý kráľ Antiochus ho totiž chcel prinútiť jesť bravčové mäso, čo je v rozpore so židovskou vierou,

11 REZIK, J. – MATTHAEIDES, S. *Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971, s. 244.

12 CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, M. *Z divadelnej minulosti na Slovensku*. Bratislava : Divadelný ústav, 2004, s. 93.

13 REZIK, J. – MATTHAEIDES, S. *Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971, s. 398.

14 RUŽIČKA, V. *Eliáš Ladiver mladší, slovenský pedagóg*. Martin : Matica slovenská, 1946, s. 214 – 215.

a tak 90-ročný Eleazár, verný svojim zásadám, radšej zvolil smrť ako poputný život.

Hru predstavili žiaci kolégia 18. októbra 1668 s výchovným zámerom nasledovať Eleazára ako vzor vernosti k protestantskému hnutiu v čase politických a vojenských konfliktov a prenasledovania evanjelikov. Účinkovalo v nej 190 študentov a „najvýznamnejšou postavou medzi aktérmi bol mladý gróf Imrich Thököli, predstavujúci „areté“, teda cnosť. Okrem toho dostal aj úlohu Antiocha Triumphansa.“¹⁵

Druhou školskou hrou bola dráma Papinianus Tetragonos, hoc est vir magnanimus justus constans rectuque pertinax (Udatný Papinianus, t. j. človek zmužilý, spravodlivý, pevnej povahy a neoblomný v spravodlivosti). Hra vyšla v Levoči v roku 1669. Jej hrdinom je rímsky významný právnik Aemilius Papinianus, ktorý bol priateľom cisára Septimia Severa, za ktorého vlády sa stal veliteľom pretoriánskej gardy. Cisára sprevádzal na ceste do Británie, kde mu Septimus Severus pred smrťou zveril do výchovy svojich synov Caracalla a Getu. Caracallus v roku 212 vlastnoručne zavraždil pred očami ich matky svojho brata a zároveň spoluvládcu na cisárskom tróne Getu, ktorý mu zavádzal v jeho cisárskych ambíciách a stal sa potom jedným z najhorších krutovládcov Rímskeho impéria. Aemilius Papinianus mal na príkaz cisára Caracallu pred senátom právnický obhájiť jeho vraždu brata Geta. Papinianus to odmietol, a tak cisár nariadil, aby jeho synov pohodili šelmám a samotného Papiniana dal cisár v roku 212 popraviť.

Táto občianska statočnosť a mravná stálosť slúžili ako výchovný vzor evanjelikom v čase protireformácie. „Ladiverova hra nám môže dobre charakterizovať vtedajšie dosť rozšírené školské, žiakmi hrané divadelné hry svojim obsahom, zamierením, formou. Zodpovedne duchu vtedajších škôl stavia sa do popredia moment mravnovýchovný, cnosti antického ducha, pravda, schvaľované i kresťanským svetonáhladom. Takéto latinské hry mohli slúžiť i pestovaniu reči latinskej, znázorneniu a prežívaniu dejov zo života rímskeho, i utvrdzovaniu v náležitých cnostiach.“¹⁶

E. Ladiver sa snažil zapojiť, čo najväčší možný počet žiakov do deja, a preto v tejto hre, ktorú predstavil 4. októbra 1669 účinkovalo 254 žiakov zo siedmich tried gymnázia a medzi nimi bol aj gróf Imrich Thököli, vtedajší žiak E. Ladivera. V hre predstavoval kráľa Imricha, prenasledujúceho Caracallu, ktorý ušiel do Panónie.

15 FABINI, T. Egy hányatott elétű eperjesi tudós Ladiver Illés. In: *Eliáš Ladiver a Michal Greguš, osobnosti a ich dielo v obraze doby*. Prešov : Katedra dejín a archívnictva, 1995, s. 32.

16 ČEČETKA, J. *Výbor zo slovenských pedagógov*. Eliáš Ladiver 1630 – 1686. Papinianus Tetragonos. Obsah všeobecný. Bratislava . Štátne nakladateľstvo, 1947, s. 207.

Hra bola predstavená „pri príležitosti šťastného výsledku skúšok, v prítomnosti vysokej šľachty, magnátov i slobodných občanov a školských inšpektorov.“¹⁷ Po každom dejstve hry nasledovala medzihra, vždy v inej reči podľa národnosti obyvateľov Prešova. Po prvom dejstve to bola nemecká, po druhom maďarská a po treťom slovenská. Ich texty sa však nezachovali.

Okrem týchto hier sa na kolégiu prezentovali školské hry k rozličným udalostiam školského či kalendárneho roka, ako napr. pri zahájení školského roka, veľkonočná hra o kajúcom sa Petrovi a zúfalom Judášovi, vianočná hra o Ježišovom narodení, dramatizovaná gratulácia Jánovi Weberovi, známemu prešovskému lekárnikovi a podporovateľovi kolégia.

V dôsledku náboženských a vojenských udalostí však v r. 1673 musel odísť do Kežmarku a odtiaľ sa vydal na putovanie po viacerých mestách až sa uchýlil do Sedmohradska. Tam pôsobil v školských službách v Sibini, Nagyaenyede a najväčšiu slávu mu prinieslo miesto rektora gymnázia v Šegešvári, ktoré zreformoval na základe Komenského pedagogických vízií. Za túto činnosť mu bol udelený titul „restaurator gymnasii“.

Obsadenie mesta Prešova v auguste 1682 vojskom Imricha Thököliho v rámci ďalšieho protihabsburského povstania umožnilo obnovenie činnosti kolégia. I. Thököli, ktorý bol jedným z prvých žiakov kolégia, pozval za rektora školy svojho bývalého a obľúbeného profesora Eliáša Ladivera. „V Maďarskom národnom archíve sa našla zmenka na 300 forintov, ktorú I. Thököli poslal 7. októbra 1682, aby pomohol E. Ladiverovi pri jeho návrate do Prešova.“¹⁸ Túto finančnú pomoc a pozvanie môžeme považovať za prejav vďaky samotného I. Thököliho, čoho dokladom môže byť záznam z diela *Gymnaziológia*: „Ondrej Szántó vyučoval v Prešove Imricha Thököliho a nútil ho bitím k učeniu, čím vyvolal žiakovu nenávisť a opovržlivosť nielen voči učiteľovi, ale aj ku knihám vôbec. No keď sa Thököliho ujali Pomarius a Ladiver, vzbudili v ňom veľkú lásku k vedám.“¹⁹ Do Prešova sa E. Ladiver vrátil 29. novembra 1682 a táto druhá etapa jeho pôsobenia na kolégiu spadá do posledného 5-ročného obdobia jeho života. Úspešné pôsobenie prerušila morová nákaza, ktorej podľahol 2. apríla 1686.

E. Ladiver zaviedol v čase svojho nástupu za rektora kolégia nový školský poriadok, keďže v tomto období išlo vlastne o opätovné zorganizovanie školy a snahu o prinavrátenie nedávnej slávy. Tento údaj potvrdzuje aj

17 RUŽIČKA, V. *Eliáš Ladiver mladší, slovenský pedagóg*. Martin : Matica slovenská, 1946, s. 63 – 64.

18 FABINI, T. Egy hányatott életű eperjesi tudós Ladiver Illés. In: *Eliáš Ladiver a Michal Greguš, osobnosti a ich dielo v obraze doby*. Prešov : Katedra dejín a archívnickva, 1995, s. 27.

19 REZIK, J. – MATTHAEIDES, S. *Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971, s. 293 – 294.

záznam z bardejovského gymnázia, v ktorom pôsobil aj E. Ladiver ml. a pre ktorý vypracoval školský poriadok. Autorom záznamu je rektor Michal Ács (Áts, Aács), štvrtý rektor v poradí po Ladiverovi, ktorý pôsobil na bardejovskom gymnázii okolo r. 1710. „Preto, aby široko rozhľadní a veľkomyselní páni odvrátili tento nepravý osud (nevyhovujúci školský poriadok na tomto gymnázii – pozn. autora), rozhodli sa obnoviť svojho času nad inými vynikajúci a široko známy školský poriadok Eliáša Ladivera blahej pamäti používaný sprvoti na tejto bardejovskej škole a neskoršie aj v Prešove.“²⁰ Tento Ladiverov školský poriadok, ktorý bol v bardejovskej škole prijatý v škol. r. 1709 – 1710 uvádza V. Ružička vo svojej práci o E. Ladiverovi²¹ a je v podstate zhodný s prešovským školským poriadkom datovaným J. Hörkom do r. 1707.

Školský poriadok E. Ladivera ml. sa rozdeľuje na dve časti.

V prvej – všeobecnej časti uvádza Ladiver povinnosti žiakov: príchod žiakov do školy, bohoslužby, povinnosť zakúpiť si zošity, príprava na prednášky, vyučovanie maďarčiny pre nemeckých a slovenských žiakov, vyučovanie histórie Uhorska a pod.

Druhá časť rozdeľuje školskú dochádzku na jednotlivé stupne:

1. Alphabetistae (incipientes) – sú to začínajúci žiaci, ktorí spoznávajú písmená, skladajú z nich slová, vyslovujú ich, učia sa písať, učia sa latinsky, maďarsky, nemecky a po slovensky, učiteľ im dával domáce úlohy vo forme predpísaných slov na tabuľkách, ktoré žiaci doma opisovali. V určené dni (streda a sobota) žiaci súťažili vo vyslovovaní slov a učili sa kratšie verše svätej kázy. Postup do vyššej triedy bol podmienený znalosťou čítania, písania a v primeranej miere i Biblie.

2. Parvistae (declinistae) – učia sa skloňovať, časovať a stupňovať, písomne spájať slová. Pravidlá sa učili podľa Donáta a ľahšie pravidlá z gramatiky Rhenia a Komenského Vestibulum. Venovali sa aj prekladom kratších viet do maďarčiny a latinčiny a požiadavkou pre úspešné zvládnutie ročníka bol aj Lutherov katechizmus.

3. Grammatistae a syntaxistae – vypracovávali domáce písomné práce, učili sa ťažšie pravidlá z Rhenia, preberali listy Cicera, písali školské práce, učili sa Dieterichov menší a väčší katechizmus ako aj rytmy jednotlivých veršov.

20 RUŽIČKA, V. *Školstvo na Slovensku v období neskorého feudalizmu (po 70-te roky 18. storočia)*. Bratislava : SPN, 1974, s. 285.

21 RUŽIČKA, V. *Eliáš Ladiver mladší, slovenský pedagóg*. Martin : Matica slovenská, 1946. 142 s.

4. Poetae, rhetores a logici – podľa jednotlivého zamerania odpovedajú z rytmov a rozmerov veršov, učia sa kratšie verše, číta sa Ovídius, osvojujú si rečnícke umenie (vyjadrovanie myšlienok, tvorba protiargumentov, príprava písomných prejavov, praktické prednesy, výstupy a rozbor prác Cice-
ra), výučba náboženstva podľa Luthera a Dietericha, diskusie o problémoch viery.

K Ladiverovmu poriadku pripojil ešte niekoľko bodov rektor Ján Rezik, ktorý vlastne popísal svoju náplň pedagogickej činnosti v jednotlivých triedach. To zrejme zviedlo V. Ružičku k mylnému označeniu autorstva tohto školského poriadku, ktoré pripísal Jánovi Rezikovi. Ten sa stal rektorom kolégia v r. 1705, po úspešnom začiatku povstania Františka Rákocziho II., ktorý umožnil obnovenie jeho činnosti. V týchto doplnkoch Ján Rezik pripojil vyučovanie podľa Vossovej rétoriky, pravidiel gréckej gramatiky od Wellera, prednášky o svetskom rečníkovi, cvičenia napodobňujúce Vergíliu, pravidlá cirkevného a občianskeho správania a pod.²²

E. Ladiver bol vynikajúci organizátor a uznávaný spolupracovník. Pod jeho vedením sa po obnovení činnosti Kolégia na školu hlásilo toľko žiakov, že ich ústav ani nestačil všetkých prichýliť. Ako výraz vďaka I. Thökölmu napísal E. Ladiver oslavnú veršovanú skladbu Natale presagium victoria-
rum Emerici Thököly (1683) a pomenoval školu ako „Collegium Thökölyanum“. Od svojich žiakov požadoval príkladné plnenie žiackych povinností, no zároveň podporoval sociálne slabších žiakov. „Eliáš Ladiver, tento užitočný muž, s najväčším vypätím síl prinášal prenikavý prospech školám na mnohých miestach až do roku 1686, keď 2. apríla skonal. ... Naproti tomu Ladiver tak veľmi pomáhal svojim žiakom, ktorí ho potrebovali, že im skôr dával, ako by bol od nich požadoval úplatok pre svoj blahobyť. Bol celkom inakší ako učitelia, ktorí vymámili groše aj od najchudobnejších.“²³

Na základe týchto údajov o jeho pedagogickej činnosti a osobnej angažovanosti v školských i mimoškolských aktivitách je len ťažké súhlasiť s názorom J. Červenku: „Ladiver okrem scholastiky nič iného neznal a znáť nechcel a jeho činnosť v tomto zmysle a v týchto tendenciách znamená vlastne obnovenie stredoveku na prešovskom kolégiu.“ Naopak, žiada sa tvrdiť, že Eliáš Ladiver ml. patril k tým pedagógom, ktorí sa nezmazateľne zapísali do dejín školstva a pedagogiky a to nielen regionálneho významu. „Svojim organizačným talentom veľmi zveľadil každé svoje pôsobisko (v Žiline v ro-

22 Spracované podľa HÖRK, J. *Az eperjesi ev. ker. Collegium története*. III. füzet. Kassa : Nyom. ifj. Nauer Henrik könyv-, kö- és műnyomdájában, 1897, s. 391.

23 REZIK, J. – MATTHAEIDES, S. *Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971, s. 295.

koch 1655 – 1661, v Bardejove v rokoch 1661 – 1667 a v Prešove v rokoch 1667 – 1672 a 1682 – 1686), čím sa zapísal hlboko do dejín slovenskej pedagogiky.“²⁴

Druhou významnou osobnosťou, ktorá rámcuje sledované obdobie, je literát a najmä pedagóg prešovského kolégia Gregor Fabri. Narodil sa 6. marca 1718 v obci Hrušov v regióne Gemera – Malohontu. Jeho rodičia (otec Peter a matka Katarína rod. Stephanidesová) sa tak, ako i ostatní obyvatelia obce živili prevažne drobnou poľnohospodárskou činnosťou. Prvé vzdelanie získal v obci Rimavská Baňa a vyššie v obciach Padarovce a Ožďany. Následne študoval na lýceu v Kežmarku, kde sa podučil najmä v nemčine.

Rektorom školy počas jeho štúdií bol Juraj Buchholtz ml. (1688 – 1737), ktorý predtým v rokoch 1715 – 1723 bol rektorom na ev. a. v. artikulárnej škole v Paludzi (obec v okrese Liptovský Mikuláš, ktorá bola zatopená pri napustení priehrady Liptovská Mara) a pôsobil i ako bádateľ v prírodných vedách. Priniesol cenné poznatky Dobšinskej jaskyni, Domici, Silickej Ľadnici jaskyniach v Jánskej doline. „Ním zakreslená mapa Demänovskej jaskyne bola v skutočnosti prvou mapou jaskyne na Slovensku a uverejnil ju Buchholtzov blízky priateľ Matej Bel r. 1723 vo svojom diele *Hungariae antiquae et novae prodromus* (Posol starého a nového Uhorska).“²⁵

Buchholtzovým nástupcom na čele lýcea v Kežmarku sa stal v r. 1737 Juraj Sartorius z Púchova, ktorý študoval vo Wittenbergu, rektorský úrad prebral v roku 1737 a od 6. januára 1752 zastával úrad farára.²⁶

Gregor Fábri na tomto lýceu získal prvé pedagogické skúsenosti ako subrektor, vyučujúci žiakov v triede gramatistov (gramatistarum praeceptor), keď v roku 1742 nahradil učiteľa Efraima Zagrovského (Sagorského). Na toto svoje premiérové pedagogické pôsobenie, ktoré trvalo dva roky, si s úctou spomenul v ďakovnej básni *Animum acceptorum* (1744). V nej Fábri oslavuje Kežmarok a jeho obyvateľov za pohostinnosť a možnosť získania vzdelania na tamomšom lýceu. Ďalej Fábri „vyzdvihuje, že mu zverili mládež a ako učiteľ sa úprimne snažil vštepovať mládeži do sŕdc božiu bázeň a ich

24 RUŽIČKA, V. *Eliáš Ladiver mladší, slovenský pedagóg*. Martin : Matica slovenská, 1946, s. 61.

25 BARÁTHOVÁ, N. Juraj Buchholtz mladší (3. 11. 1688 – 3. 8. 1737) [online]. [cit. 2011-05-10]. Dostupné na internete: <<http://kezmarok-sk.szm.com/osobnosti/buchholtz-juraj-ml/index.htm>>.

26 REZIK, J. – MATTHAEIDES, S. *Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971, s. 410.

mysleť obohacovať hlbokými vedomosťami. Táto činnosť získala mu toľko priaznivcov, že by sa ich mená nepomestili na list.²⁷

Uvedené pedagogické účinkovanie mu umožnilo našetriť si dostatočné finančné prostriedky na ďalšie vzdelávanie sa na univerzite v Jene, na ktorú bol slávnostne imatrikulovaný 9. októbra 1744. Počas štúdií navštívil ostatné univerzitné strediská a to mestá Lipsko a Halle a jeden rok študoval na univerzite v Erlangene, kde sa stal čestným členom francúzskej spoločnosti. Jeho básnické nadanie bolo ocenené počas univerzitných štúdií, keď mu bolo 23. novembra 1747 udelené ocenenie cisársky básnik (poeta laureatus caesareus).

Vysokoškolské štúdium Gregor Fabri ukončil v roku 1748 a následne prijal ponuku Prešovčanov, ktorí ho po úmrtí Jána Longaya, rektora školy, pozvali na uvoľnené rektorské miesto predmestskej triviálnej školy. Ako učiteľ vyšších náuk, ktoré sa na tomto type školy nesmeli vyučovať, dostal sa do konfliktu s mestskou radou, ktorá ho v r. 1750 vykázala z mesta. Po mesačnom vyhnanstve mu však bol na základe osobitného prípisu Márie Terézie umožnený návrat do školy. V tom istom roku povolila panovníčka zriadiť na kolégiu filozofickú a teologickú triedu a vyučovať matematiku – škola tak získala charakter lýcea. „Vstupom do druhej polovice 18. storočia začalo vyučovanie na prešovskom kolégiu v školskom roku 1752/1753 v siedmich učebniach a v dokončenej novej budove školy.“²⁸ V roku 1758 začal platiť pre túto 7-triednu školu nový školský poriadok, ktorého autorom bol rektor G. Fabri. Koncom roka 1766 sa G. Fabri vzdal funkcie, napriek tomu mu ako výraz vďaka za pedagogickú činnosť bol ponechaný titul „Director rei Scholasticae“ a vedenie konviktu. V roku 1770 sa stal kazateľom slovenského cirkevného zboru a v roku 1774 bol zvolený za superintendenta potiského dištriktu. Zomrel dňa 4. apríla 1779 v Prešove.

Fabriho najvýznamnejšie pedagogické dielo nesie plný názov „Gregorii Fabri poetae laureati caesarei Hungari Considerationes rei scholasticae ad publicum iuventutis patriae amolumentum in melius vertendae“ (Viennae Typ. Io. Thom. Nob. De Trattner, sac. caes. reg. aulae typograph. et editor. 1773) Hlavným motívom pre spísanie jeho Úvah bolo zamyslieť sa nad vyučovacími metódami, ktoré ponúka čitateľom, teda zrejme pedagogickej verejnosti s účelom zaviesť efektívnejšiu výučbu.

27 LAZAR, E. Gregor Fabri (1718 – 1779). In *Slovenská literatúra*, ISSN 0037-6975, roč. 8, č. 3, s. 332.

28 FRANKOVÁ, L. *Dejiny prešovského kolégia v kontexte národnokultúrneho života Slovákov. Prvá polovica 19. storočia*. Prešov : ManaCon, 1999, s. 21.

Prvá úvaha smeruje k didaktickým princípom a vymedzeniu obsahu a je prezentovaná prostredníctvom štyroch návrhov:

1. Podávať učivo mládeži najľahším spôsobom.

Pri tejto zásade napr. v elementárnej triede najprv odporúča pestovať u malých žiakov návyky, ktoré umožňujú zdarný priebeh vyučovania a osvojovanie si vedomostí a zručností, v dnešnom ponímaní ide o pojem školskej zrelosti (pokojné sedenie, regulácia správania, sústredenie na činnosť učiteľa a pod.). Učiteľ je ponímaný v role prvého sprievodcu po novom svete poznávania, ktorý má byť žiakom prezentovaný čo najpútavejšou formou a hrami. Vo vyšších ročníkoch upozorňuje na dôležitosť jasného výkladu nového učiva, na základe ktorého má nasledovať pochopenie a osvojenie si novej látky, zavádzanie dramatických a rečníckych cvičení, denníkov pre zaznamenanie významných udalostí, predmetov pre reálny život (napr. písanie občianskych písomností). Odovzdávanie hotových poznatkov prostredníctvom diktovania učiva žiakom považuje za neužitočné, naopak presadzuje aktívne počúvanie a vytvorenie návyku robenia si poznámok z pochopeného výkladu.

2. Preberať učivo v najkratšom čase, pritom nie povrchné.

Rozhodujúcu úlohu pri riadení učebných činností má učiteľ a jeho skúsenosti, pritom však požaduje logické triedenie predmetov s primeranou časovou dotáciou.

3. Uprednostniť reálne predmety potrebné pre život.

Vychádza z primárneho dôsledného ovládania národnej reči (maďarčiny, nemčiny, slovenčiny) a následného osvojovania si antických jazykov, cirkevných, všeobecných a uhorských dejín, kupectvo, botaniky, poľnohospodárstva, baníctva a pod.

V druhej úvahe prostredníctvom výpočtu preberaných disciplín prezentuje svoju predstavu o dobre organizovanej školskej inštitúcii. V tomto zmysle uvažuje nad neustálym vzdelávaním sa samotných pedagógov – odborníkov v daných predmetoch, individuálnom prispôsobovaní si učiva učiteľom, význame prázdnin z hľadiska relaxu, ale i ich aktívneho prežívania.

Tretiu úvahu venoval Fabri učebniciam, ich nevyhnutnému aktívnemu zvládnutiu predovšetkým samotným učiteľom, možnosti zavedenia na hodinách vstupných referátov z novej látky prednášaných žiakmi a následne vysvetľovaných učiteľom, dôležitosti prekladania z cudzích jazykov.

Vo štvrtej úvahe sa autor zamýšľa nad výchovným významom školského vzdelávania, kde dominuje výchova v duchu náboženských hodnôt a postojov. V nej sa prihovára za individuálny prístup k žiakom, ktorý má byť dodržiavaný už pri výbere a vstupe do školy, keď uvádza, že „najväčším zlom

našich škôl je, že všetkých, ktorí prvýkrát prišli do tejto posvätnej vyhne ducha, dávame do jedného vreca, nútime ich k tomu istému spôsobu učenia, používajúc pritom často aj palicu, ukladáme rovnaké úlohy rôzne nadaným žiakom, aby sa to naučili za ten istý čas.“²⁹

4. požiadavka, t. j., že najväčší dôraz sa má klásť na tie predmety, ktoré sa týkajú postavenia a cieľa každého, je analyzovaná v záverečnej kapitole.

Najväčší dôraz v tejto časti kladie na význam záverečných skúšok, v ktorých majú žiaci preukázať svoju pripravenosť pre život: „aby nikto neopustil školu skôr, než by sa na verejnej skúške nepreukázal, že vie to, čo má vedieť pre svoje povolanie.“³⁰ Samozrejmosťou je poskytnutie opravných možností pre neúspešných študentov.

„Navrhovaná reforma vyššieho školstva, predložená Gregorom Fabrim roku 1773 Potiskému dištriktu, síce spĺňala nároky kladené na modernizovaný typ vzdelávania, medzičasom však bolo treba vysporiadať sa s modelom, ktorý prostredníctvom Ratia navrhoval a potom aj požadoval štát.“³¹

Ďalšou zaujímavou prácou G. Frabriho je spis Zlatá reč Isokrata - Aurea Isocratis oratio, bene ac prudenter instituendae vitae rationes complexa; quam in gratiam Herulorum Pulszkianorum et per hos, universae juventutis scholasticae, commodis velificaturus, latina jam pridem, pro graeca, veste, nunc seorsim recudi curavit Gregorius Fabri anno 1775. (Eperiessini, typis Ferdinandi Jaonnis Redlitz) Spis je venovaný bývalým žiakom z rodu Pulszkyových a mládeži v školách, ktorým sa chce autor prihovárať tak, ako jeho antický vzor, známy rečník Isokrates.

Takéto spisy, ktoré obsahujú poučné výroky sú známe už zo starovekého Egypta ako knihy, ktoré dávali rady do života. Ide napr. o spisy s názvami „Ponaučenie správcu mesta, prvého ministra Ptahotepa za jeho Veličenstva vládcu Horného a Dolného Egypta Isésiho“, „Ponaučenie, ktoré napísal šľachtic a knieža, kráľov syn Hardžedef pre svojho syna“, „Ponaučenie kráľa Achtoja svojmu synovi Merikaréovi“, „Ponaučenie kráľa Amenemhéta svojmu synovi“, „Náuka Amenemopa, syna Kanachtova, pre jeho najmladšieho syna Haremmaacherua“, „Náuka Aniho, pisára zádušného chrámu, svojmu synovi Chonsuhotepovi“.

Ich označenie v starovekom svete bolo „sbójet“, čo je možné preložiť ako naučenie, ponaučenie, náuka. „Rady poskytuje obvykle otec svojmu synovi v okamžiku, keď mu odovzdáva svoju funkciu alebo ho prijíma ako svojho

29 LAZAR, E. Pedagogické dielo Gregora Fabriho. In *Nové obzory*, 1966, 8, s. 231.

30 LAZAR, E. Pedagogické dielo Gregora Fabriho. In *Nové obzory*, 1966, 8, s. 231.

31 KOWALSKÁ, E. *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*. Bratislava : VEDA, 2001, s. 134.

pomocníka v starobe. Niektoré vykladá panovník svojmu najstaršiemu synovi, následníkovi trónu, a v tomto prípade majú charakter akéhosi vládneho prehlásenia.³² Z pedagogického hľadiska je významným momentom i ten fakt, že sa tieto spisy používali i ako učebné texty v školách, pretože v mnohých prípadoch sú v nich zachytené pozorované ľudské vlastnosti a požiadavky, resp. životné múdrosti aktuálne i v dnešnom pohľade na vychovaného a vzdelaného jedinca. Ako príklad k nim môžeme zaradiť niektoré nasledovné poučné výroky: „Máš hovoriť len vtedy, keď vieš, že rozumieš veci.“ (Ptahotep); „Jedna merica zrna, ktorú máš od boha je lepšia, než päťtisíc meríc získaných neprávom.“ (Amenemope); „Nesmieš sedieť, keď stojí niekto starší alebo vyššie postavený.“ (Ani)

G. Fabri sa v úvode (predhovore) odvoláva na Sokrata a v zhode s antickým ideálom kalokagathie pripomína nevyhnutnosť rozvoja jedinca jednak z duševnej, ako i fyzickej stránky. Jadrom práce je 70 kapitol, v ktorých autor prezentuje svoje názory na rôzne životné situácie, ale i osvojené múdrosti starších autorov, podporované a overené jeho dlhoročnými životnými skúsenosťami. Jeho výpovede siahajú do oblastí spoločenského správania sa, priateľských vzťahov, predstáv o charakterových vlastnostiach vtedajšieho človeka – napr. čestnosť, spravodlivosť, pracovitosť, význame bohatstva v individuálnom ponímaní a pod. Uvedieme niektoré príklady z týchto náhľadov a odporúčaní takmer 60-ročného skúseného pedagóga:

„Nenáviď päťolízáčov a lichotníkov, pretože obidvaja škodia tým, ktorí im dôverujú.“ (kap. 43.)

„Skromnosť ti sluší najviac, pravda, spojená s uhladenosťou, pravdovravnosťou, spravodlivosťou a znášanlivosťou. Vcelku, mladosti sluší disciplína a dobré mravy.“ (kap. 7.)

„Nebuď nečestnému ani pomocníkom, ani patrónom, lebo sa bude zdať, že sám si taký.“ (kap. 59.)

V súčasnej dobe, keď sa zamýšľame nad pravými hodnotami človeka a hľadania najlepšieho spôsobu jeho formovania, veľmi aktuálnymi sa javia i jeho nasledovné postoje:

„Myslím, že vedomosti prevyšujú peniaze. Pretože tie sa ľahko mínajú, tamtie nikdy. Jedine múdrosť spomedzi všetkých majetkov je nesmrteľná.“ (kap. 16.)

„Neodíd' z verejných funkcií bohatší, ale slávnejší.“ (kap. 58.) – ako z dnešných čias vyslovené memento sprevádzajúce takmer denné správy a informácie o rôznych podobách korupcie a neobjasnených finančných

32 ŽÁBA, Z. *Tesáno do kamene, psáno na papyrus*. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1968, s. 41.

machináciách, ktoré, či si to chceme priznať alebo nie, ovplyvňujú hodnotové orientácie, postoje i konanie dospelých i mladej generácie, v ktorej správaní sa budú odrážať pozitívne i negatívne paradigmy.

Do pozornosti môžeme dať i varovanie Fabriho pred tým javom v spoločnosti, ktorý v minulosti, ako i dnes, spôsobuje veľké osobné, rodinné tragédie a nemalé finančné škody – ide o závislosť od alkoholu. Fabri radí: „Vyhýbaj sa hostinám a pijatikám. Ak sa raz zúčastníš, spamätaj sa, prv než sa opiješ. Totiž, keď duch je zahalený vínom, vypadne kormidlo z rúk.“

Pri Fabriho odporúčaní: „Čokoľvek chceš povedať, dobre si to rozmysli. Sú totiž mnohí, ktorí prv hovoria, než myslia.“ (kap. 65.) nájdeme v podstate zhodu s myšlienkami starovekých múdrostí významného mysliteľa a prvého známeho súkromného učiteľa v Číne, filozofa dodnes ovplyvňujúceho a uznávaného – Konfucia: „Ten, kto má cnosti, musí mať schopnosť ľahko sa vyjadrovať ten, kto má schopnosť ľahko sa vyjadrovať, nemusí nevyhnutne mať tieto cnosti.“³³

Autodidaktický spis mal u mladej generácie, resp. u všetkých, ktorí mali o to záujem, podporovať presadzovanie správnych hodnôt v duchu vtedajšej predstavy spoločnosti, ktorá sa však v mnohom zhoduje s dnešným pohľadom na vychovaného a vzdelaného jedinca v duchu humanistických ideálov.

Prešovský rodák, neskoršia významná osobnosť vedeckého života Ján Matej Korabinský (1740 – 1811) si takto spomína na svojho učiteľa: „Mal mimoriadne vyučovacie schopnosti a medzi mládežou získal si neobyčajnú lásku a úctu. V deň svojich menín mal vo zvyku obdarovať študujúcich a urobiť im deň zábavným. Mnohí z jeho poslucháčov i známych si dosiaľ spomínajú na jeho vedomosti v matematike, poézii a rétorike, taktiež na jeho výborné vlastnosti.“

História Kolégia v Prešove je ozdobená mnohými významnými osobnosťami a medzi ne môžeme rozhodne zaradiť i Eliáša Ladiveru a Gregora Fabriho, učencov, literátov, pedagógov, ktorí sa v uvedenom storočí zaslúžili o formovanie mladej generácie a uchovanie kultúrnych a pedagogických tradícií nášho regiónu.

33 CIPRO, M. *Prameny výchovy. I. Starovek, stredovek, 16. a 17. století. Encyklopedický soubor statí o předních pedagogických myslitelích a reformátorech. (Konfucius)*. Praha : nákladem vlastním, 1991, s. 19.

PREŠOVSKÉ KOLÉGIUM V OBDOBÍ TOLERANČNÉHO PATENTU

Libuša FRANKOVÁ

Presov College during Toleration Patent

A major educational institution the Evangelical Church in Hungary was Presov College, which from the beginning of the school activities till 18th October 1667 as ten-class high school had a significant position in the Slovak and Hungarian cultural history, particularly in Protestant schools. The collegiate school life can be follow at the beginning of its activity through the qualifications of professors manifestations of humanism, democracy and tolerance. Education and training process at the college, at the time of Tolerance Patent, followed the school traditions in which previously operated prominent of educational and scientific life, such as Michal Pancratius, Isaac Caban, Elijah Ladiver Jr., Samuel Matthaeides, Gregor Fabry, Elijah Chrastina and others. In the period worked at a school significant educational and scientific personalities such as enlightened scholar, educator, theologian and philosopher John Carlowszky, religious writer and historian John Samuel Klein, philosopher and theologian Andrew Mayer, known educator and scientist Andrej Kralowanszky, enlightened scholar, philosopher and lawyer Sigismund Carlowszky. With Tolerance Patent was becoming more independent Protestant church life in the school. Along with other regulations which sovereign spread religious freedom in Empire contributed to revitalize the activities of Protestant Education in Hungary, and the Lutheran College in Presov. Spirit of tolerance in the school activities of Presov College fully demonstrated till the beginning of 19th century, after the College was launched in 1804 by decision of the Potiský District of Lutheran Church in Slovakia for high school of District, witch provide higher education by teaching philosophical and theological disciplines.

Key words: *Presov College, Protestant school, Evangelical Church.*

Významnou školskou inštitúciou Evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku bolo od polovice 17. storočia prešovské kolégium – *Collegium Statuum evangelicorum superioris Hungariae*, cirkevno-stavovská škola, neoddeliteľná sú-

časť jej samobytnosti. Od začiatku školskej činnosti 18. októbra 1667¹ ako desaťtriedne gymnázium malo významné postavenie v slovenských a uhorských kultúrnych dejinách, konkrétne v protestantskom školstve, ktoré sa od reformačných čias rozvíjalo na ľudových a demokratických pozíciách a zohrávalo dôležitú úlohu v rozvoji vzdelanosti obyvateľstva. Kolégium malo plniť aj funkciu opozície voči rozvíjajúcemu sa vyššiemu katolíckemu školstvu v Trnave a najmä v Košiciach, kde bola 26. februára 1657 zriadená neúplná jezuitská univerzita, tzv. *studium generale*.²

Prešovské kolégium prešlo od svojho vzniku až do vydania *Tolerančného patentu* v roku 1781 zložitým vývojom. Ovplyvňovali ho dobové politicko-vojenské udalosti, ktoré vyplývali z protireformačnej politiky viedenského dvora a protihabsburských stavovských povstaní v Uhorsku. Samotné kráľovské mesto Prešov, prevažne protestantské a dôležité správne, kultúrne aj evanjelické cirkevné centrum severovýchodnej časti Uhorska, bolo v popredí záujmov habsburskej moci aj preto, že pôsobenie protihabsburských stavovských povstaní bolo najintenzívnejšie práve na východnom Slovensku. Mesto Prešov bolo preto často vystavené útokom cisárskych a povstaleckých vojsk, ktoré zasahovali aj do činnosti a rozvoja evanjelického kolégia, napríklad odobratím školskej budovy a premiestnením vyučovania do

- 1 Prešovské kolégium bolo oficiálne proklamované 18. novembra 1665 v Košiciach vydaním zakladacej listiny. Okrem iného zdôrazňovala, že na „vyššom učilišti“ – *Certum Collegium Scholasticum* sa malo okrem základných učebných predmetov prednášať aj „vyššie učenie, a to tak teoretické, ako aj praktické vedy“, pričom malo byť v budúcnosti „spravované a riadené s pomocou mužov vynikajúcej vzdelanosti a čo možno najzbehlejších vo všetkých vedeckých poznatkoch“. Štátny archív (ŠA) Prešov, fond Evanjelické kolégium Prešov (EKP), inv. č. 101. *Zakladacia listina prešovského evanjelického kolégia z 18. novembra 1665*. 16. apríla 1667 uzavrelo mesto Prešov so zakladateľmi kolégia zmluvu o právnom poistení novej školy, tzv. *Contractus inter Status et Civitatem Eperiessensem mutuo ratione Gymnasii celebratus*, ktorá v troch základných bodoch určila povinnosti a práva zaväzujúcich sa zmluvných strán, obsahovala zákony pre dozorcov, profesorov a žiakov školy, a organizáciu desaťtriedneho gymnázia. ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 1038/237 *Contractus inter Status...* (odpis dokumentu podľa rukopisu jezuita Gabriela Hevenessyho, s. 344 – 351); KARŠAI, F. Poznámky k otázke založenia prešovského kolégia. In *Jednotná škola*, 1957, roč. 12, č. 6, s. 600 – 603., ktorý sa odvoláva na levočského kronikára Gašpara Haina, zástupcu mesta Levoča na poradách o založení kolégia, na jeho kroniku *Zipserische oder Leutschaverische Chronika und Zeitbeschreibung zusammengetragen der lieben Posterität zur Nachrichr von Gaspar Hain* (tlačou vyšla v Levoči 1910 – 1913) a Tristo rokov prešovského kolégia. In: *Jednotná škola*, 1967, roč. 19, č. 4, s. 351 – 361.
- 2 KVAČALA, J. *Dejiny reformácie na Slovensku*. Liptovský Sv. Mikuláš : Transcius, 1935, s. 265 – 270.; HALAGA, O. R. Z dejín košickej univerzity. K 300 ročnému jubileu založenia. In *Historický časopis*, ISSN 0018-2575, 1956, roč. 4, č. 4, s. 526 – 529.; VESE-LÝ, D. *Dejiny kresťanstva na Slovensku*. Liptovský Mikuláš : Transcius, 1994, s. 34.

provizórnych podmienok starej mestskej školskej budovy 23. mája 1671.³ V roku 1672 sa vyučovanie na kolégiu vrátilo na krátky čas do pôvodnej budovy, ale už na jar 1673, po obsadení mesta cisárskymi vojskami, bola opäť odobratá kolégiu školská budova a vyučovanie na škole bolo zrušené až do roku 1681. Budova kolégia pripadla jezuitom, ktorí v nej 18. marca 1673 zriadili katolícke gymnázium, tzv. *studia inferiora*.⁴ 17. augusta 1682 bola obnovená kolegiálna školská činnosť na „*Thökölyho kolégiu*“, ale po potlačení Thökölyho povstania bolo koncom roka 1686 kolégium zatvorené až do roku 1705.⁵

V roku 1705, v čase protihabsburského povstania Františka II. Rákocziho, začalo prešovské kolégium na krátky čas opäť svoju školskú činnosť ako „*Rákocziho kolégium*“ v pôvodnej školskej budove.⁶ Po obsadení Prešova cisárskym vojskom v decembri 1710 museli učitelia a žiaci v roku 1711 opäť opustiť budovu kolégia, aj starej mestskej školy vo vnútri mesta. Kolegiálna budova definitívne pripadla jezuitom, ktorí ju užívali od roku 1713 až do zrušenia jezuitského rádu v monarchii v roku 1773. Napriek odporu jezuitov si evanjelici v roku 1715 postavili novú „drevenú“ školu, kos-

3 Po odhalení sprisahania Františka Wesselényiho voči habsburskej moci na jar 1670 a zosilnení protiviedenského odboja v samotnom Prešove odobralo cisárske vojsko kolégiu školskú budovu pre účely vojenského skladu. Blížšie HÖRK, J. *Az eperjesi ev. ker. Collegium története I.* Kassán : Nyomatott Bernovits Gusztáv kö-és könyvnyomdájában, 1896, s. 34.

4 Učiteľom kolégia bolo zakázané vyučovať, alebo inak pôsobiť v meste, ak nekonvertujú na katolícku vieru. Mnohí z nich odišli do zahraničia. ÓNODY, O. Vplyv udalostí na dejiny kolégia. In *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 61 an.

5 V čase protihabsburského povstania Imricha Thökölyho a obsadení Prešova povstalcami bolo zriadené „*Thökölyho gymnázium*“, ako ho nazval Eliáš Ladiver po bývalom žiakovi a mecénovi školy. Od začiatku roka 1687, v dôsledku rekatolizačnej politiky viedenského dvora, prestalo v Prešove existovať akékoľvek protestantské školstvo. Kolegiálna budova sa stala od roku 1686, s výnimkou rokov 1705 – 1711, sídlom jezuitov a centrom protireformačných snáh v Šarišskej stolici. Činnosť katolíckeho gymnázia obnovili jezuiti v budove starej mestskej školy. KÓNYA, P. Prešovské evanjelické kolégium v politických zápasoch konca 17. a začiatku 18. storočia. In *Prešovské evanjelické kolégium a jeho miesto a význam v kultúrnych dejinách strednej Európy*. ACEP I. Péter Kónya, René Matlovič. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 1997, s. 30 – 35.

6 Kolégium nadobudlo charakter vyššej evanjelickej školy na území severovýchodného Uhorska, potvrdený nariadením Uhorskej ministerskej rady a malo zabezpečovať aj výučbu filozofie a teológie. Ako vyššia evanjelická škola bolo potvrdené aj v roku 1750. KARŠAI, F. Tristo rokov prešovského kolégia. In *Jednotná škola*, 1967, roč. 19, č. 4, s. 356.; a Prešovské kolégium v dejinách pedagogiky. In *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 49 an.

tol a faru, ale len na predmestí a kolégium nadobudlo charakter začiatočnej (triviálnej) školy.⁷ Potlačenie každého stavovského povstania znamenalo teda pre kolégium konfiškáciu školskej budovy a majetku, ale aj represie zamerané proti profesorom a inšpektorom školy.

Od 40. rokov 18. storočia nadobúdalo prešovské kolégium organizáciou štúdia opäť charakter gymnázia, aj keď nie ešte s plným počtom tried. V roku 1750 povolila Mária Terézia zriadiť na kolégiu filozofickú a teologickú triedu, vyučovať matematiky a škola získala charakter lýcea.⁸ Od roku 1767 sa naďalej upresňovali kolegiálne zákony, najmä povinnosti rektora a inšpektorov školy.⁹ Vývoj kolégia prebiehal v sledovanom období v rámci uhorského školstva, ktoré postupne prechádzalo z kompetencie cirkvi pod štátny dozor, no pri zachovaní značného vplyvu konfesií na obsah vzdelania. Vládne školské snahy vyústili v roku 1777 do novej školskej organizácie *Ratio educationis*. V jej zmysle sa reformovalo katolícke školstvo, ale s požiadavkou, aby sa podľa nej upravilo aj protestantské školstvo, ktoré si bránilo svoju školskú autonómiu a značný vplyv na obsah vzdelania.¹⁰

Pred vydaním Tolerančného patentu zasiahla pozitívne do vývinu evanjelického kolégia návšteva Jozefa II. v Prešove v roku 1770. Patronátny výbor kolégia sa na spolupupovníka obrátil s prosbou o vrátenie školskej budovy školy a kolegiálnych majetkov.¹¹ Jozef II. prejavil záujem o problémy kolégia

7 Po vyhlásení cisárovnjej Eleonóry 23. januára 1711 mohlo kolégium vykonávať školskú činnosť iba na predmestí. Po prestavbe drevenej školskej budovy začiatkom 50. rokov ju evanjelici využívali pre potreby kolégia až do roku 1784. HÖRK, J. *Az eperjesi ev. ker. Collegium története I.* Kassán : Nyomatott Bernovits Gusztáv kö-és könyvnyomdájában, 1896, s. 89.; KARŠAI, F. Prešovské kolégium v dejinách pedagogiky. In *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 50 – 53.

8 Vstupom do druhej polovice 18. storočia pokračovala na prešovskom kolégiu školská činnosť v budove predmestskej školy. Vyučovanie v školskom roku 1752/53 prebiehalo v siedmich triedach, so zameraním na reálie, aritmetiku, geometriu, geografiu, dejiny a domáce jazyky – slovenčinu, nemčinu a maďarčinu, ale aj na tzv. vyššie náuky – teológiu a filozofiu. V roku 1763 malo kolégium aj jednu elementárnu dievčenskú triedu. KARŠAI, F. Prešovské kolégium v dejinách pedagogiky. In *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 49 – 52.

9 KARŠAI, F. Prešovské kolégium v dejinách pedagogiky. In *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 49 – 52.

10 V roku 1766 zriadila Mária Terézia pre Uhorsko samostatnú Študijnú komisiu pri Uhorskej miestodržiteľskej rade, ktorej podliehalo osem školských obvodov – dištriktov, zriadených v tom istom roku. BILČÍK, J. Vývoj školstva na Slovensku do roku 1960. In *Slovenská archivistika*, 1975, roč. 10, č. 1, s. 58.

11 Osud budovy kolégia bol v hektických dobových časoch od jej postavenia až do roku 1784 veľmi zložitý. 20. augusta 1665 prijalo zasadnutie evanjelických stavov v Prešove

a odporúčal patronátne mu výboru školy, aby odkúpil pôvodnú kolegiálnu budovu, a tak predišiel jej možnému opätovnému odobratiu. Nové možnosti rozvoja výučby na kolégium a opätovné a definitívne získanie pôvodnej školskej budovy prinieslo vydanie *Tolerančného patentu* – pre rakúske krajiny 13. októbra a pre Uhorsko 25. októbra 1781. Patent bol pre Uhorsko vydaný v latinčine a platnosť nadobudol pod názvom *Milostivé rozhodnutie* – *Benigna Resolutio*.

Jozefínska náboženská tolerancia zavrášila v monarchii prebiehajúci zápas medzi stúpecami zachovania dovtedajšej protireformačnej praxe so všetkými dôsledkami a stúpecami tých záujmov, ktoré preferovali stotožnenie štátu s jedným náboženstvom ako privilegovaným, kým ostatné mali byť v širšom či užšom rozsahu trpené z milosti panovníka až do odvolania. Podnetom k riešeniu náboženskej otázky v monarchii v tolerančnom zmysle bola pre Jozefa II. predovšetkým existencia obyvateľstva, ktoré sa nestotožňovalo s dovtedy presadzovaným ideovým monopolom katolíckej cirkvi a na prelome 70. a 80. rokov oficiálne posielalo, najmä z oblastí Uhorska a Moravy, žiadosti panovníkovi o náboženskú slobodu.¹²

Tolerančným patentom, ktorý sledoval spolu s tolerančnými opatreniami pre Židov v rokoch 1781 – 1789 integráciu všetkého obyvateľstva v monarchii „k úžitku štátu a k obecnému blahu“ ako najvyššej hodnoty, dostali protestanti už určitú, aj keď obmedzenú náboženskú a občiansku slobodu. Patentom bolo napríklad v treťom bode zaistené nekatolíkom „*pripustenie k vlastníctvu, občianskym a majstrovským právam, aj k akademickým hodnostiam a civilným službám*“. Osemnásty bod sa dotkol tiež školskej otázky: „*Kedže sa ponosujú viac ráz zmienení príslušníci augsburského a helvétskeho vyznania, že novo zavedený systém štúdií v Uhorskom kráľovstve a k nemu pripojených krajinách, ktorý sa má vzťahovať aj na ich školy, ich každým spôsobom utláča v ich náboženskej slobode, preto... nariaďujeme, aby ste vypočuli jedného či dvoch vzdelaných príslušníkov augsburského a helvétskeho vyznania ohľadne tejto otázky... ako by sa zmienený systém štúdií dal prispôbiť pre ich školy pri zachovaní ich náboženskej slobody*“.

rozhodnutie o výstavbe kolegiálnej budovy ako záležitosti evanjelickej cirkvi a. v. v horňouhorskej oblasti a zorganizovaní finančnej zbierky doma a v zahraničí. ŠAP, fond EKP, inv. č. 101. *Instruction für die Gesandten der Stadl Kesmark zur Beratung hinsichtlich der Stiftung des Eperieser Kollegiums A. 1665*. (Odpis z roku 1932 od kustóda kolegiálnej knižnice, ktorým bol prof. Ludwig Frenyó.) Základný kameň budovy bol položený 6. apríla 1666. Budova bola dokončená v októbri 1667. SVĚŘÁKOVÁ, J. Príspevek k stavebným dejinám budovy. In *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 301 – 310.

12 MELMUKOVÁ, E. *Patent zvaný toleranční*. Praha : Mladá fronta, 2001, s. 23 an.

Tolerančný patent vymedzil rámec činnosti protestantských škôl, rozširujúc náboženskú slobodu v duchu zásad, že osobné aktivity jednotlivcov nemajú byť viazané na konfesiónálnu príslušnosť. Panovník si privlastňoval právo kontroly nad školami.¹³

Do bezprostredného chodu kolégia pozitívne zasiahol Jozef II. v roku 1783. Najvyšším prípisom poveril Jakuba Lerneta, daňového úradníka v Prešove, odpredať budovy evanjelického kostola a kolégia, ktoré užívali jezuiti do zrušenia svojho rádu a ktoré boli od roku 1773 vo vlastníctve Uhorskej komory. Dražba sa konala 24. mája 1783, na ktorej evanjelici ponúkli za budovy 5000 zlatých. Keďže išlo o vyššiu sumu než akú ponúкло mesto Prešov, usilovali sa jeho predstavitelia zmariť evanjelikom kúpnu zmluvu. Počas druhej návštevy Jozefa II. v Prešove 5. júla 1783 ponúkli evanjelici ďalších 1000 zlatých za budovy. Na základe cisárskeho nariadenia z 21. júna 1784 a dodatočného nariadenia Uhorskej miestodržiteľskej rady bolo 24. augusta 1784 zverejnené konečné rozhodnutie o odpredaji budov evanjelického kostola a kolégia v prospech prešovských evanjelikov. Listina o odovzdaní a preberaní kostola aj kolégia – „*kúpna, alebo nadobúdacia zmluva*“, bola vyhotovená 24. novembra 1784 a úradne potvrdená 25. februára 1785. Evanjelický cirkevný inšpektor Žigmund Topercer slávnostne prevzal kostol a budovu kolégia 25. októbra 1785.¹⁴

Prešovské kolégium bolo v tom čase značne zaostalou a schudobnelou školou, so slabo platenými učiteľmi a s približne 200 žiakmi. Uvedený stav počtu študentov ročne trval viac menej do 20. rokov 19. storočia. Od 30. rokov už počet študentov na kolégiu vzrástol v priemere na 400 žiakov ročne. Napríklad v školskom roku 1785/86 sa na kolegiálne štúdium zapísalo 31 žiakov, v školskom roku 1791/92 už len 28 žiakov, ale v školskom roku 1795/96 bolo zapísaných 103 žiakov, v školskom roku 1796/97 56, v školskom roku 1797/98 65 a v školskom roku 1798/99 61 žiakov. V rokoch 1795 až 1803 bolo na štúdium zapísaných spolu 438 žiakov.¹⁵

13 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 102. *Benigna Resolutio Regia qua Protestantibus et Graecis ritus Hungaris...* (alebo Status Tolerantiae liberan religionis exercitium, et aditus ad munera publica conceditur z 20. októbra 1781).

14 *Pamätník na 300 ročnú jubilejnú slávnosť postavenia a posvätenia ev. a. v. chrámu v Prešove. 15. VI. 1647 – 15. VI. 1947.* Prešov, 1947, s. 11 – 13.; HÖRK, J. *Az eperjesi ev. ker. Collegium története III.* Kassán : Nyom. Ifj. Nauer Henrik könyv-, kö-és műnyomdájában, 1897, s. 330.

15 Od roku 1803 postupne narastal počet študentov prichádzajúcich na kolégium. V rokoch 1803 – 1823 sa v priemere ročne zapísalo na štúdium 70 žiakov, v rokoch 1824 – 1830 už 108, 1831 – 1840 až 135 a v rokoch 1840 – 1847 bolo zapísaných 110 žiakov. ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 241 a 242. *Matriky školy od roku 1767 a 1795*

Od školského roku 1785/86 opäť slúžili priestory nadobudnutej budovy kolégia potrebám vyučovania, ale aj ubytovania učiteľov. Vzdelávací a výchovný proces sa na kolégiu riadil pôvodnými školskými zákonmi, ktoré boli neskôr prepracované a vydané 2. septembra 1795.¹⁶ V školskom roku 1800 sa na kolégiu vyučovalo v triede filozoficko-teologickej, rétorickej, syntaktickej, gramatickej, v triede donatistov, v dievčenskej triede, v triede nemeckej národnosti a v triede slovenskej národnosti.¹⁷ V pedagogickej činnosti kolégia sa prejavili snahy o demokratizáciu vyučovacieho procesu pri primeranom uplatnení národného jazyka, a to aj napriek snahám Jozefa II. nahradiť latinčinu nemeckým jazykom, či od 90. rokov úsiliu uhorských vládncích kruhov nahradiť latinčinu maďarským jazykom.

Vzdelávací a výchovný proces na kolégiu mohol nadviazať na tradície školy, na ktorej v minulosti pôsobili významné osobnosti pedagogického a vedeckého života. V 17. storočí pôsobil na kolégiu *Michal Pancratius* (1631 – 1690), pedagóg, právnik, cirkevný hodnosťár, autor odbornej literatúry s právnickou tematikou. Do príchodu Samuela Pomaria prevzal dočasný dozor nad kolégiom a dohliadal aj na priebeh stavebných prác na novej školskej budove. V rokoch 1667 – 1669 pôsobil ako profesor kolégia, bol nositeľom titulu „*illustris lycei praefectus*“ a na škole vyučoval cirkevné právo v rámci praktickej teológie, tiež praktickú filozofiu, geografiu, históriu a metafyziku.¹⁸ Významným teológom, cirkevným hodnosťárom, spisovateľom aj pedagógom, profesorom a prvým rektorom kolégia od októbra 1667 bol *Samuel Pomarius* (1624 – 1683). Na škole vyučoval do roku 1673 orientálne jazyky a teológiu. Významné boli jeho pedagogické zásahy do učebného plánu zo 16. apríla 1667. Pri otvorení prešovského kolégia 18. októbra 1667 predniesol, podobne ako Michal Pancratius, slávnostnú otváraciu reč. Prispel k vypracovaniu štatútov školy obsahujúcich organizačnú štruktúru, disciplinárny poriadok, učebný plán a osnovu, rozvrh hodín aj zoznam školských učebníc. V čase jeho rektorovania študovalo na kolégiu okolo 200 žiakov a rozvíjalo činnosť školské divadlo. Známym sa stal prácou o náboženských zápasoch *Acta tragica deformationis Eperies-*

(neúplné); inv. č. 246. *Matricula Juventutis studiosae in Collegio District. Evang. Aug. Eperiensi 1831 – 1840.*

16 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 118. *Leges alumnei Evang. Eperiensiensis. Tulus emendatoris.*

17 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 225. *Conspectus examinis aniversarii publico Anno 1800-1819 celebrati.*

18 Bližšie *Osobnosti prešovského školstva/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens. Slovník/Wörterbuch III/2.* Zodp. red. Darina Vasilová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. Heslo Pancratius Michal, s. 26 – 30.

siensis (1673).¹⁹ Evanjelický kňaz, pedagóg a filozof, stúpenec materialistickej atomistickej filozofie Izák Caban (1632 – 1707) pôsobil na prešovskom kolégiu ako profesor filozofie a polemickéj teológie v rokoch 1667 – 1670. Na vtedajšie školské pomery prispel k ojedinelej úrovni vyučovania na kolégiu. Podľa vzoru Jána Amosa Komenského využíval v pedagogickej práci divadlo, predvádzajúc scénickou formou učebnú látku a biblické príbehy. Školské drámy sám písal a nacvičoval ich so žiakmi kolégia.²⁰ Významným predstaviteľom tzv. prešovskej filozofickej školy 17. storočia, spolu s Jánom Bayerom Izákom Cabanom a Jánom Režíkom, bol Eliáš Ladiver ml. (1633 – 1686). Prvé pôsobenie Ladivera na kolégiu spadá do obdobia rokov 1667 – 1672. Známy je ako autor učebníc, školských pomôcok a hier, presvedčený o výchovnom význame školskej drámy ako jednej z vyučovacích metód, s cieľom uľahčiť žiakom osvojovanie si učiva. Vypracoval školský kolegiálny poriadok, ktorý platil na kolégiu aj začiatkom 18. storočia. Podporoval sociálne slabších žiakov a pôsobil aj ako správca kolegiálnej knižnice. Na kolégiu prednášal logiku, polemickú teológiu a filozofiu. Na Slovensko a do Prešova sa vrátil po vynútenom desaťročnom exile a v rokoch 1682 – 1707 pôsobil vo funkcii rektora prešovského Thököhyho kolégia.²¹ Bývalý žiak kolégia a učiteľ Izáka Cabana, Eliáša Ladivera a Samuela Pomariusu, Ján Rezik (1650 – 1710), pedagóg, filozof, spisovateľ a historik prednášal na škole v rokoch 1684 – 1687 poetiku, rétoriku, logiku, etiku a históriu. Po dobrovoľnom odchode do azylu v roku 1687, ako reakcii na prenasledovanie protestantov a násilnom zrušení kolégia, sa na pozvanie vrátil do Prešova a ujal sa funkcie rektora na obnovenom kolégiu, ktorú vykonával v rokoch 1705 – 1710. Známy je ako predstaviteľ barokovej literatúry na Slovensku a najmä ako autor historického diela o školách na Slovensku – *Gymnazialogia evangelico hungarica sive historia scholarum*.²² V sledovanom období pôsobil na prešovskom kolégiu Ján Schwartz (1641 – 1728), pedagóg, filo-

19 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 1038. *Acta Tragica Deformationis Eperiessiensis od. S. Pomaria*. (Odpis dokumentu je z roku 1934 v rozsahu 36 s.); *Osobnosti prešovského školstva/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens. Slovník/Wörterbucg III/2*. Zdp. red. Darina Vasilová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. Heslo Pomarius, Samuel, s. 30-37.

20 *Biografický lexikón Slovenska II*. Zdp. red. Augustín Maťovčík. Martin : Slovenská národná knižnica; Národný biografický ústav, 2004. Heslo Caban, Izák, s. 12 – 14.

21 VASILOVÁ, D. Eliáš Ladiver ml. a prešovská škola. In *Eliáš Ladiver a Michal Greguš. Osobnosti a ich dielo v obraze doby*. Peter Kónya, Peter Káša. Prešov : PVT Bratislava, a. s., divízia Prešov, 1995, s. 61 – 72.

22 *Gymnaziológia, dejiny gymnázií na Slovensku* bola neskôr dopracovaná Samuelom Mattheidesom a Michalom Rotaridesom v roku 1746 a vyšla až v roku 1971 za editorstva Vladislava Ružičku v Bratislave –pozn. L. F.. Bližšie k osobnosti *Slovenský bi-*

zof, teológ a autor školských drám. V Prešove študoval na mestskej škole v čase Jána Bayera, Izáka Cabana a potom na kolégiu u Samuela Pomariusu, Jakuba Rösera a Eliáša Ladivera ml. Na kolégiu pôsobil v rokoch 1682 – 1687 ako profesor logiky a praktickej filozofie. V rokoch 1686 – 1687, do ukončenia činnosti kolégia po potlačení Thökölyho povstania, ktorá trvala až do roku 1705, zastával funkciu rektora školy. V roku 1687 bol obvinený z poburovania, odsúdený Caraffovým súdom na doživotie, ale oslobodený cisárskym vojskom. V rokoch 1705 – 1710 opätovne učil na kolégiu v Prešove. V tvorbe sa venoval filozofii, logike, teológii, dramatike a poézii.²³

V 18. storočí patril k významným osobnostiam kolégia pedagóg, vedec, historik, spisovateľ *Samuel Matthaeides* (? – 1729). Po smrti Jána Rezika bol pozvaný za profesora a rektora školy. Nastúpil 16. novembra 1710 a vyučoval elokvenciu – rečníctvo a poetiku. Ako jediný pedagóg usporiadal na kolégiu v roku 1711 verejné skúšky, na ktorých bolo žiakom umožnené verejne diskutovať na témy z oblasti teológie, exegetiky, homiletiky, cirkevno-právnej oblasti, ale aj z filozofie, filológie a geografie. Spočiatku na škole vyučoval sám a na poste rektora zotrval do roku 1721, kedy ho nahradil Peter Pavol Toperzer. Matthaeides bol publikačne aktívny, napríklad spolupracoval so superintendentom Danielom Krmanom na novom vydaní Biblie, ktoré sa kvôli Krmanovmu zatknutiu nezrealizovalo a pokúsil sa aj o vydanie rukopisu Jána Rezika *Gymnasiologie*, venovanej dejinám evanjelického školstva od reformácie do začiatku 18. storočia, tiež bezúspešne.²⁴ Na kolégiu pôsobil od 24. apríla 1721 ako profesor a od 21. júna 1721 aj ako konrektor školy pedagóg a náboženský spisovateľ *Juraj Ihnati* (1690 ? – 1752). Po smrti Petra Pavla Toperczera bol v rokoch 1726 – 1730 rektorom školy.²⁵ V rokoch 1748 – 1766 pôsobil vo funkcii rektora kolégia pedagóg, kazateľ a básnik *Gregor Fabry* (1718 – 1779), propagátor nových vyučovacích metód a pedagogických zásad v kontexte reformných snáh Márie Terézie. Okrem iného zdôrazňoval napríklad požiadavku, čo najľahšieho štúdia, najkratšieho osvojenia si učiva, spätosti vzdelávania so životom, ale s prihliadnutím

ografický slovník 5. Zodp. red. Augustín Maťovčík. Martin : Matica slovenská, 1992. Heslo Rezik, Ján, s. 81 – 62.

23 Bližšie *Osobnosti prešovského školstva/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens. Slovník/Wörterbuch III/2*. Zodp. red. Darina Vasilová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. Heslo Schartz, Ján, s. 57 – 64.

24 *Osobnosti prešovského školstva/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens. Slovník/Wörterbuch III/2*. Zodp. red. Darina Vasilová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. Heslo Matthaeides, Samuel, s. 5 – 9.

25 *Osobnosti prešovského školstva/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens. Slovník/Wörterbuch III/1*. Zodp. red. Darina Vasilová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. Heslo Ihnati, Juraj, s. 61 – 62.

na potreby žiakov v praxi. V pedagogických prácach prezentoval návrhy na reformu všeobecného školstva, revíziu učebného plánu šesťročnej latinskej školy a teologického aj filozofického kurzu, aj na skvalitňovanie výchovy a vzdelania pre potreby praxe. V literárnej oblasti je považovaný za predstaviteľa klasickej literatúry neskorého humanizmu. Znáмым sa stal ako autor latinskej a slovenskej príležitostnej poézie a prózy, mravoučných aforizmov a sentencií, inšpirovaných neskorým humanizmom a barokom. V cirkevných prácach venoval pozornosť duchovným otázkam.²⁶ Od apríla 1767 do roku 1770 bol rektorom kolégia po Gregorovi Fábrym, pedagóg, básnik a alchymista *Eliáš Chrastina* (1731 – 1787), profesor filozofie. Venoval sa aj poézii, alchymistickým pokusom a zbieraniu, prepisovaniu, komentovaniu alchymistických prác.²⁷

V dobe Tolerančného patentu pôsobili na škole také významné pedagogické a vedecké osobnosti, ako napríklad osvietenský vzdelanec, pedagóg, teológ a filozof *Ján Carlowitzky* (1721 – 1794), profesor teológie a rektor prešovského kolégia od októbra 1771 do 20. októbra 1793. Jediný filozof – stúpenec Christiana Wolfa na škole v 18. storočí, ktorý predstavoval prechod skupiny kolegiálnych filozofov používajúcich ešte scholastické metódy, napríklad Eliáš Ladive a Ján Schartz, k filozofom 19. storočia ovplyvnených Immanuelom Kantom. Ako stúpenec metafyzicko-racionalistického chápania filozofie spájal dobový mechanizmus s leibnitzovskou pluralistickou monadológiou, podajúc kvalitatívny výklad predkantovskej metafyziky. Vlastnú tvorbu filozofického systému predstavil v logike, metafyzike a etike. Načrtnol napríklad typ moderného človeka, správajúceho sa osvietenkými zásadami a pozornosť venoval aj boju proti poverám. Vo vedeckej oblasti venoval pozornosť aj histórii a teológii, resp. prirodzenej teológii. Za jeho rektorovania došlo na kolégiu nielen k rozvoju výchovnovzdelávacieho procesu, ale aj školskej knižnice, ktorej knižné fondy sa rozširovali najmä po-

26 V roku 1770 bol povelaný za kazateľa do Prešova a v roku 1774 zvolený za superintendenta Potiského dištriktu. LAZAR, E. Pedagogické dielo Gregora Fábriho. In *Nové obzory*, 1966, 8, s. 223 – 237; *Osobnosti prešovského školstva/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens. Slovnik/Wörterbuch II.* Zodp. red. Darina Vasilová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2005. Heslo Frabri, Gregor, s. 17 – 20.

27 KARŠAI, F. Prešovské kolégium v dejinách pedagogiky. In *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 41 – 58.; a Tristo rokov prešovského kolégia. In *Jednotná škola*, 1967, roč. 19, č. 4, s. 351 – 361. *Osobnosti prešovského školstva/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens. Slovnik/Wörterbuch III/1.* Zodp. red. Darina Vasilová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. Heslo Chrastina, Eliáš, s. 58 – 60.

mocou knižných darov.²⁸ Na kolégiu pôsobil ako konrektor školy v rokoch 1774 – 1783 *Ján Samuel Klein* (1748 – 1820), náboženský spisovateľ a historik, autor rozsiahleho diela o evanjelických kazateľoch a učiteľoch Uhorska – *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn 1-2*. (Lipsko-Budapešť 1789), dnes významného prameňa k starším slovenským školským dejinám.²⁹ V rokoch 1775 – 1782 bol konrektorom školy *Michal Semian* (1741 – 1812), básnik, prekladateľ z maďarčiny a učiteľ rétoriky, od roku 1783 až do penzionovania v roku 1803 pôsobil na kolégiu *Daniel Walleithner*, profesor syntaxe a od 21. októbra 1784 do 4. júla 1803 vyučoval v triedach gramatistov a donatistov *Tomáš Petry*.³⁰ V rokoch 1784 – 1831 pôsobil na kolégiu pedagóg, publicista, profesor *Andrej Mayer* (1753 – 1832). Po príchode na školu pôsobil od 31. decembra 1784 do roku 1794 ako konrektor a vyučoval teológiu v rétoricko-poetickej triede. Od roku 1795 učil vo filozoficko-teologicko-právnickej triede a zároveň bol konrektorom školy. Na poste rektora pôsobil od 8. septembra 1803 do roku 1830 a bol aj prvým profesorom teológie. Škola v tom čase prechádzala dôležitými zmenami v organizácii a obsahu vyučovania. Známý je aj ako autor príležitostných prejavov a kázaní v nemčine a latinčine, venovaných významným osobnostiam verejného a cirkevného života Potiského dištriktu.³¹ V rokoch 1795 – 1803 pôsobil na kolégiu ako profesor a rektor školy *Andrej Kralowanszky* (1759 – 1809), známy pedagóg a prírodovedec. Za jeho rektorovania došlo na kolégiu

28 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 101. *Korešpondencia Jána Karlowszkeho*, napríklad s Joanešom Schulekom, Samuelom Tomkom, Gabrielom Pulszkym; *Osobnosti prešovského školstva/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens. Slovník/Wörterbuch III/1*. Zodp. red. Darina Vasilová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. Heslo Carlowszky, Ján, s. 16 – 23.

29 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 102. *Tabula studiorum scholasticorum... excepto studio theologico 1777 – 1778*; inv. č. 105. *Protocollum Visitationis ... Dominus Samuel Nicolai ... Anno 1806*; inv. č. 107. *Systema Rei Scholasticae Evangelicorum Aug. Confessionis in Hungaria z 15. apríla 1815*; *Slovenský biografický slovník 3*. Zodp. red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1989. Heslo Klein, Ján Samuel, s. 94.

30 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 102. *Tabula studiorum scholasticorum... excepto studio theologico 1777 – 1778*; inv. č. 105. *Protocollum Visitationis ... Dominus Samuel Nicolai ... Anno 1806*; inv. č. 107. *Systema Rei Scholasticae Evangelicorum Aug. Confessionis in Hungaria z 15. apríla 1815*; *Slovenský biografický slovník 5*. Zodp. red. Augustín Maťovčík. Martin : Matica slovenská, 1992. Heslo Semian, Michal, s. 202.

31 ŠA Prešov, EKP, inv. č. 148. *Eperjesi Collegiumi Tanárok és Tanítók sora s vázlatos életrajza 1826 tól 1861* (autobiografia profesorov, napríklad Andreja Mayera); *Osobnosti prešovského školstva/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens. Slovník/Wörterbuch III/2*. Zodp. red. Darina Vasilová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. Heslo Mayer, Andrej, s. 9 – 13.

k prepracovaniu a vydaniu nových školských zákonov, v čase keď sa štátna moc usilovala o zavedenie jednotnej organizácie všetkých protestantských škôl v Uhorsku. Riešil závažné existenčné materiálne aj vzdelávacie otázky, napríklad školská komisia zreformovala vyučovací systém na škole a vládne nariadenia obmedzili štúdium na protestantských školách, aj zákazom štúdia katolíckych žiakov, či zúžením možnosti štúdia absolventov kolégia na zahraničných vysokých školách len na základe odporúčania profesorov a superintendenta, pri obmedzení výberu univerzít v Nemecku. Pozornosť venoval kolegiálnej knižnici, dôležitému článku vzdelávacieho procesu aj kultúrneho života obyvateľov mesta. Sprístupnil knižnicu prešovskej verejnosti a v roku 1803 zostavil jej knižničný katalóg. Známy je aj ako člen *Mineralogickej spoločnosti* v Jene, založenej v roku 1796, ktorej formou korešpondencie prispieval k rozširovaniu poznatkov o mineralogickom výskume na území Slovenska, a tiež ako autor učebnice prírodopisu v latinčine, aj s nemeckými, maďarskými a slovenskými názvami živočíchov, rastlín a minerálov.³² Osvietenský vzdelanec, filozof, pedagóg a právnik *Žigmund Carlowszky* (1772 – 1821) pôsobil na kolégiu v rokoch 1795 – 1803 ako profesor v triede poetickej a konrektor školy. V rokoch 1803 – 1817 bol profesorom filozofie a logiky. Vo filozofii vychádzal z Descartovej a Kantovej filozofie, z ich kriticismu a empirizmu, ale s kriticko-selektívnym postojom. Známy je ako autor učebníc, príležitostných veršov a rečí. Na kolégiu pomáhal prekonávať barokový konzervatizmus a steologizované myslenie. Profesorov aj študentov podnecoval k tvorivej vedeckej a literárnej činnosti.³³

S Tolerančným patentom sa stával cirkevný život protestantov nezávislejším aj v školskej oblasti. Postavenie v spoločnosti im však presnejšie vymedzil zákonný článok č. 16 z roku 1790 a zákonný článok č. 26 z roku

32 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 102. *Tabula studiorum scholasticorum... excepto studio theologico 1777 – 1778*; inv. č. 105. *Protocollum Visitationis ... Dominus Samuel Nicolai ... Anno 1806*; inv. č. 107. *Systema Rei Scholasticae Evangelicorum Aug. Confessionis in Hungaria z 15. apríla 1815*; *Osobnosti prešovského školstva/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens. Slovník/Wörterbuch III/1*. Zodp. red. Darina Vasilová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. Heslo Kralowanszky, Andrej, s. 72 – 76.

33 Na prešovskom kolégiu nepôsobilo do 30. rokov 19. storočia viac než päť stálych učiteľov. Ich počet narastal primerane s rastúcim počtom študentov a rozširovaním obsahu vyučovania. V školskom roku 1840/41 pôsobili na kolégiu desiat a v školskom roku 1847/48 už dvanásť stáli učelia. ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 105. *Protocollum Visitationis ... Dominus Samuel Nicolai ... Anno 1806*; inv. č. 118. *Leges alumnei Evang. Eperiessiensis. Tulus emendatoris*; *Osobnosti prešovského školstva/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens*; inv. č. 266. *Informationes de Professoribus Collegi 1821 – 1852*; *Slovník/Wörterbuch III/1*. Zodp. red. Darina Vasilová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. Heslo Carlowszky, Žigmund, s. 23 – 28.

1791.³⁴ Dôležitým faktom bola však skutočnosť, že Tolerančný patent spolu s ďalšími nariadeniami, ktorými panovník rozšíril náboženskú slobodu v monarchii, vychádzajúc z presvedčenia, že osobné aktivity jednotlivcov nemajú byť viazané na konfesiónalnu príslušnosť, prispel k oživeniu činnosti protestantského školstva v Uhorsku. Školstvo naďalej bolo prejavom cirkevnej samostatnosti a autentičnosti evanjelickej cirkvi a. v.. Celkom prirodzene sa preto bránila vládnym snahám oddeliť všeobecné – reálne vyučovanie od náboženského, aj zjednotiť metodiku a školskú administratívu s katolíckym školstvom v duchu štátnych záujmov – nadradenosti občianskeho princípu nad konfesiónalný a dôležitosti jednotného vzdelania v monarchii. Evanjelická cirkev a. v. vnímala školu ako prostriedok, ktorý umožní evanjelikom rovnoprávne a hodnotné postavenie v modernizujúcej sa spoločnosti a zároveň aj plné rozvinutie osvietenských myšlienok v oblasti výchovy a vzdelania na evanjelických školách, s novými pedagogickými zámermi.³⁵

V školskom kolegiálnom živote možno od začiatku jeho činnosti sledovať prejavy tolerance, ktoré sa naplno prejavili v prvej polovici 19. storočia v konfesijnej aj v národnostnej oblasti z hľadiska zastúpenia študentov na škole. Do začiatku 19. storočia študovali na kolégiu, najmä po vydaní Karlovej rezolúcie – *Resolutio Carolina* v roku 1731 a intimátov – dôverných oznámení Uhorskej ministerskej rady, ktoré zasahovali do činnosti kolé-

34 Uhorský snem zasadal v rokoch 1790 – 1791 v Budíne a v Bratislave. V sedemnástich bodoch zákona č. 16 proklamoval, okrem iného, verejné vykonávanie evanjelického náboženstva, závislého len od svojich cirkevných vrchností. Zákon č. 26 zase zabezpečil protestantom školskú autonómiu s podmienkou, že sa prispôbia v organizácii školstva školám, ktoré boli zriadené podľa vládnych noriem. Na jeho základe mohli protestanti zakladať trojtriedne gramatické a zriaďovať aj vyššie školy, povolávať rektorov a učiteľov, prepúšťať ich a prijímať vlastné školské zákony. Hlavný dozor nad protestantskými školami ostal štátu. MÁTEJ, J. a kol. *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1976, s. 195 – 198.; PAULINY, L. *Dejepis superintendencie nitrianskej I. Zv. 2*. Senica, 1892, s. 113 – 114.; ŠPIRKO, J. *Cirkevné dejiny II*. Turčiansky Sv. Martin : Neografia, 1943, s. 307.

35 KOWALSKÁ, E. Kontúry politického zápasu a charakter protestantského školstva v období osvietenstva. In *Prešovské evanjelické kolégium. Jeho miesto a význam v kultúrnych dejinách strednej Európy*. ACEP I. Peter Kónya, René Matlovič. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 1997, s. 231 – 239.; ŠKROVINA, O. *Sematizmus cirkvi evanjelickej augšp. vyznania na Slovensku*. Turčiansky Sv. Martin : Tranoscius, 1924, s. 141.; FRANKOVÁ, L. Prešovské kolégium v prvej polovici 19. storočia (K otázkam tolerance a intolerance). In *Történeti tanulmányok XV. Acta Universitas Debreceniensis. Series Historica LIX. Főszerkesztő Velkey Ferenc*. Debrecen : Debreceni Egyetem, 2007 (2009), s. 193 – 208.; BILČÍK, J. Vývoj školstva na Slovensku do roku 1960. In *Slovenská archivistika*, 1975, roč. 10, č. 1, s. 58.

gia, viac menej iba študenti evanjelického augsburského vierovyznania a samotné kolégium od svojho založenia malo poskytovať neúplné akademické vzdelanie najmä protestantskej študujúcej mládeži zo severných stolíc Uhorska, ktorá dovtedy mohla získavať vzdelanie len za hranicami, najmä v Nemecku. Od začiatku 19. storočia sa postupne rozširovalo konfesijné zloženie študujúcej mládeže aj na kalvínov, pravoslávnych, židov a rímskokatolíkov. Prirodzene, najpočetnejšie boli v prvej polovici 19. storočia zastúpení z celkového počtu 4562 zaevidovaných študentov evanjelici v počte 3484. Neuvedené vierovyznanie alebo poškodený zápis je u 26 študentov. Z hľadiska národnostného študovali na kolégiu napríklad okrem Slovákov a Maďarov aj študenti zo Slavónska, Vojvodiny, Rumunska a z Čiech a Rakúska najmä od 30. rokov.³⁶

Duch tolerancie sa tak naplno prejavil v školskej činnosti prešovského kolégia od začiatku 19. storočia, ktoré bolo na základe rozhodnutia Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku vyhlásené v roku 1804 za dištriktuálne gymnázium – *Kerületi Collegium*. Poskytovať malo aj vyššie vzdelanie vyučovaním filozofických a teologických disciplín, preto vedenie školy venovalo systematickú pozornosť modernizácii výučby. Zrealizovalo viaceré modifikácie učebných osnov v záujme skvalitnenia poskytovaného vzdelania, napríklad v roku 1823 obnovil profesor Andrej Csupka (1796 – 1851) na kolégiu štúdium práva v dvojročnom kurze.³⁷ Skvalitňovanie ob-

36 Napríklad od roku 1754 nemohli rektori prijímať na evanjelické školy katolícke deti pod pokutou 12 zlatých a kolégium bolo degradované na gramatickú školu. Od roku 1774 mali evanjelické deti navštevovať katolícke školy a evanjelici prispievať k stavaniu a obnovovaniu katolíckych kostolov a iných cirkevných budov. Bližšie VESELÝ, D. Tradície evanjelického školstva na Slovensku. In *Miscellanea Anno 1998. ACEP III*. Peter Kónya, René Matlovič. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 1998, s. 53.; PAULINY, L. *Dejepis superintendencie nitrianskej I. Zv. 2*. Senica, 1892, s. 52, 72 – 75, 87 – 90.; KÓNYA, P. Evanjelici augsburského vyznania v Prešove v 17. – 19. storočí. In *Miscellanea Anno 1998. ACEPE III*. Peter Kónya, René Matlovič. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, s. 72.; ŠKROVINA, O. *Šematizmus cirkvi evanjelickej augšp. vyznania na Slovensku*. Turčiansky Sv. Martin, 1924, s. 3 – 5, 10.; ŠA Prešov, fond Evanjelické kolégium Prešov, inv. č. 244. *Matricula Universae Juventutis III. Collegii 1803 – 1813*, inv. č. 245. *Matricula Universae Juventutis III. Collegii*, inv. č. 246. *Matriculka Juventutis studiosae in Collegio District. Evang. Aug. Eperjensi 1831 – 1840*, inv. č. 248. *Az eperjesi ev. egyházkerületi Collegium Anyakönyve 1840 – 1871*.

37 U Andreja Csupku, prísediaceho šarišskej súdnej stolice, praxovali viacerí slovenskí študenti, napríklad Ján Francisci. Prvýkrát oficiálne prebiehala na kolégiu výučba právnického kurzu v rozsahu 4 až 6 hodín týždenne v rokoch 1815 – 1817 a bezplatne ju zabezpečoval prešovský právnik Štefan Tomka. Už v roku 1810 vznikla na kolégiu základina na založenie katedry práva – *Az eperjesi Collegium vagonát képviselő legrégibb Alspítványok és végrendeletek Könyve. 1795 – 1845*. ŠA Prešov, fond EKP, inv. č..

sahu, foriem a organizácie výučby a jej demokratizácia aj v tolerančnom duchu prispeli k tomu, že prešovské kolégium patrilo v prvej polovici 19. storočia k vyhľadávaným školským inštitúciám.³⁸

938. Študenti právnického kurzu v rokoch 1815 – 1817 mohli po jeho úspešnom absolvovaní a na základe získaného vysvedčenia pokračovať v univerzitnom štúdiu práva, alebo po zložení advokátskych skúšok vykonávať právnické povolanie. O dvojročnom právnickom kurze bližšie *Conspectus examinis anniversarii... 1800 – 1819* a *Conspectus examinis publico Anno 1819/20 – 1840/41*. ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 255, 256. K modernizácii výučby FRANKOVÁ, L. *Dejiny prešovského kolégia v kontexte národnokultúrneho života Slovákov. Prvá polovica 19.storočia*. Prešov : ManaCon, 1999, s. 27 – 60.

38 K návštevnosti školy ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 244. *Matricula Universae Juventutis III. Collegii. 1803 – 1813*; inv. č. 245 *Matricula 1813 – 1831*; inv. č. 246. *Matricula Juventutis studiosae in Collegio Distric. Evang. Aug. Eperiensi 1831 – 1840*; inv. č. 248. *Az eperjesi evang. Egyházkerület. Collegium Anyakönyve. 1840 – 1871*.

LUTERÁNSKA ŠKOLA A JEZUITSKÉ GYMNÁZIUM
– BOJ O ŠTUDENTA A JEHO DUŠU
(ROZBOR NA PRÍKLADE ŠKÔL V TRENČÍNE)

Libor BERNÁT

Lutheran school and Jesuit high school - fight for student and his soul (the analysis on example of a school in Trenčín)

Abstract: *The study deals with the comparison of the two school systems - Lutheran and Jesuit in relation to the student and his „soul“. After a short historical overview it compares the degree programs, a proposal of the Superintendent Joachim Kalinka „Symetria“ and focuses on the analysis of the student of Jesuit high school on school registers, which have preserved. Protestant schools failed to fulfill their potential and „thank you“ to its inconsistency could not resist the concept of a single Jesuit education system. Jesuit also like to take their single concept - art, theater, etc. Each of these systems has its advantages and disadvantages, and tried to manipulate their students. It was not only because of the political situation, which has turned in favor of the Jesuits, but also their teaching activities.*

Keywords: *school system, Jesuits, Lutherans, religious schools, teaching activities.*

V období reformácie sa kládol dôraz okrem pastorálnej práce tiež na školu, ktorá sa mala stať miestom výučby v pravej viere a rozširovania tejto viery.

Pretože konferencia zamerala pozornosť na obdobie rokov 1681 – 1781, sústredíme sa vo svojom referáte na konfrontáciu luteránskej školy v Trenčíne s jezuitským gymnáziom, dvoch odlišných systémov, ktoré však mali niekoľko spoločných rysov – napr. cieľ vychovať k zbožnosti a výrečnosti „pietas et eloquentia“. Chronologicky ukončíme náš príspevok rokom 1773, jednak z dôvodu zrušenia jezuitského rádu, resp. gymnázium sa dostalo pod správu piaristov, jednak z dôvodu rozsahu.

Nepôjde o vyčerpávajúcu analýzu, pretože nám ju neumožňujú rozdielne pramene, prípadne ich absencia. O trenčianskej luteránskej škole máme správy na základe biografí pedagógov, veľmi skromné z mestských aktov a z kontuberniálnych zápisníc. V prípade pedagógov - jezuitov sú takmer

vyčerpávajúce biografické údaje, k dispozícii sú tiež kroniky, i keď sa školou zaoberajú veľmi skromne. Napr. pri učiteľoch na luteránskej škole je často problém zistiť ich vek, pri jezuitoch máte k dispozícii takmer kompletne biografické údaje. V referáte sa pokúsime nabúrať niektoré zjednodušujúce pohľady.

Už v roku 1351 sa spomína v privilegii kráľa Ľudovíta I. Johannes, rektor školy.¹ Najstaršia správa o škole pochádza z roku 1437.² Trenčín, ako jediné slobodné kráľovské mesto v Trenčianskej stolici, sa stal baštou školstva a vzdelania na Považí, najmä keď mal takých štedrých mecénov, ako boli grófske rodiny županov Forgáčovcov a Ilešháziouvcov.

Reformácia v Trenčíne prebehla pravdepodobne už koncom 40. rokov.³ Vplyv reformácie neobišiel ani školu. Od roku 1561 pôsobil v pastorskej funkcii⁴ Peter Benda (Bendinus, Bende), ale diakonom bol už v roku 1556. Za jeho účinkovania tu v rokoch 1561 – 1562 vyučovali Peter Chuntay a roku 1566 Ján Teplanský.⁵ Je diskutabilné, či ich môžeme označiť už za luteránskych učiteľov. Ďalšie správy o nich nemáme.

Škola rozkvitla za vzdelaného humanistu Petra Baroša (Baross, Barossius). Pravdepodobne za jeho rektorátu bola mestská škola pretvorená na najstaršie doložené gymnázium v Trenčíne.⁶

Ďalšou výhodou Trenčína bola geografická poloha – leží blízko Moravy, a tolerancia mestskej rady ako i zemepánov, ktorí prichýlili českých a mo-

1 Kamín O Zaležitostech a Običajach Stolcie Trenčianskej, a Sl. A Král. Mesta Trenčína. In HOLUBY, J.L. *Materiály k dejinám cirkve evanj. a. v. v stolici Trenčianskej. Sbiernka II.* Joz. Ludev. Holuby a. ev. farár Zemansko-Podhradský a t. č. senior Trenčianský. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1887, s. 637.

2 VAJCIK, P. *Školstvo, študijné a školské poriadky na Slovensku v XVI. storočí.* Bratislava : SAV, 1955, s. 12.

3 9. októbra 1550 sa konalo zhromaždenie duchovenstva, ktoré vydalo „Statuta“. V nich sa hlásilo k „příkladu cirkwí Wittenberských, Saských Měst Bánských, Spiských, Pressowských, Bardiowských, Kossických etc.“ KRIŽAN, J. *Zákony velebného kontubernia distriktu trenčianskeho* spísané a vyhlásené na generálnej kongregácii v Bytči dne 12. 2. 1600. In *Cirkevné listy*, 1865, r. 2, s. 66.

4 V texte je použité označenie protestantského duchovného pastor, aby sa odlišil od rímsko-katolíckeho farára. Sami evanjelickí kňazi sa podpisovali ako „pastor“.

5 ZREBENÝ, A. *Mestská škola v Trenčíne v 16. - 19. storočí.* In *Vlastivedný časopis*, 1969, r. 17, č. 4, s. 176. *Kniha Cyrkwe Ewangelické Trenčanské ... Proth. Tom III. od roku 1823.* Rkp., seniorátny archív Trenčín, bez evidenčného čísla, s. 1 považuje školu za luteránsku až od r. 1582.

6 „Škola bola v poslednej tretine 16. storočia v rukách evanjelikov a mala v tomto čase charakter nižšieho gymnázia. Pozostávala z troch nižších a dvoch vyšších tried (ročníkov).“ *Trenčín : vlastivedná monografia I.* Ed. M. Šišmiš. Bratislava : Alfa, 1993, s. 110.

ravských exulantov po vydaní Obnoveného krajinského zriadenia v roku 1627, resp. v roku 1628.

Do roku 1681 tu pôsobilo niekoľko významných pedagógov a vzdelancov ako Mikuláš Kolacináš (Collaczinus, Galacei, Kalicináš), jeho žiak a básnik Valerián Máder, Mikuláš Batitius (Baricius, Barius, Baticius), Juraja Sartorius (Staník Arvensis), Martin Monkovicenus (Moncovic a Rosenbergenus, Moncovicenus, Munkovicenus) a ďalší. Mnohí sa potom uplatnili v cirkevnej správe, ako napr. neskorší superintendent stolíc Trenčianskej, Liptovskej a Oravskej Zachariáš Láni st. (Lany, Lány, Lányi), neskorší superintendent stolíc tekovskej, nitrianskej a bratislavskej Martin Tarnóci (Tarnovius, Tarnóczy, Tarnocius Beckovensis) „*chlúba mesta Trenčina*“, pastor v Novom Meste nad Váhom Alexander Socovský (Sočovský, Sotzovinus, Sotzovszky), senior zvolenského kontubernia Ján Kalinka, atď., alebo na iných popredných školách v Uhorsku Ondrej Grafius (Graf, Graff, Gravius Mediensis), Adam Proserchomus (Proserchomius, Proserchon Lhotensis Pannonius), Ján Graca (Gracza, Gratz, Gratza z Brezna) a iní.

O kvalite školy svedčia jej študenti, ktorých nachádzame na rôznych vysokých školách – predovšetkým v Prahe a Wittenbergu. O tom, že tu nedominovali absolútne luteráni svedčí zápis absolventa trenčianskej školy v matrike filozofickej fakulty v Trnave, kde je zapísaný zeman Štefan Podhradský, ktorý sa hlásil k rímsko-katolíckej viere.⁷

Práve v 40. rokoch sa štvrtý superintendent Trenčianskej, Oravskej a Liptovskej stolice Joachim Kalinka pokúsil o unifikáciu pomerov a upevnenie luteranizmu. Kriticky tým reagoval na stav v cirkvi a pokúsil sa o väčší vplyv cirkvi na vlastné záležitosti v diele „Symetria Legum coetus Evangelici .. ad acta et condusiones Synodi quondam Solnae celebratae adornata.“⁸ Niektoré požiadavky sa týkali i školstva. Jeho pokus bol v tejto oblasti v Uhorsku unikátny, ale s podobným sa stretávame u pražského rektora Martina Bacháčka, po obdržaní Rudolfovho majestátu s náboženskými slobodami pre protestantov.

Kalinkov návrh upravoval napríklad prijímanie a prepúšťanie žiakov, o čom mal byť vydaný dokument – svedectvo. Upevňoval postavenie rektora a podriadenie nižších pedagógov. Kontuberniálne zápisnice veľmi často uvádzajú nedisciplinovanosť mnohých učiteľov. Preto Kalinka požadoval prísnejšie podriadenie školy cirkvi a väčší vplyv pastora. „Symetria“ sa

7 KUZMÍK, J. *Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu. II.* N-Ž. Martin : MS, 1976, s. 558

8 KVAČALA, J. *Dejiny reformácie na Slovensku 1517 – 1711.* Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1935, s. 215 a nasl.

týkala tiež organizácie vyučovania, kedy navrhuje začínať o piatej hodine ráno, ale pravdepodobne myslel tým vyučovanie jednotlivcov. Žiaci mali byť oblečení na spôsob uniformy. Usiloval sa obmedziť svetské zasahovanie na cirkevné záležitosti a pokúsil sa tiež o nezávislosť školy na svetskej správe. Okrem rozšírenia školskej siete navrhol vytvoriť „dištriktuálne školy“, ktoré mali byť akýmisi spádovými inštitúciami a úplne v pôsobnosti superintendentov. Jeho koncepcia má niektoré spoločné rysy s Komenského koncepciou usporiadania školstva, ako ju načrtnol v diele „Všeobecná porada o náprave vecí ľudských...“. Kalinkov pokus bol odmietnutý, pretože sa dotýkal práv a nezávislosti kontubernií. Ani svetská moc nemala v úmysle vzdať sa svojich pozícií. Kalinkova „Symetria...“ však ešte vyžaduje hĺbkovú analýzu bádateľov.

Tým sa premrhala možnosť skvalitnenia školstva – dnešnou terminológiou by sme povedali zvýšenie jej konkurencieschopnosti, čo sa prejavilo aj v praxi.

Situácia v školstve, podobne ako situácia v cirkvi, bola odrazom, i keď nie absolútnym, politickej situácie. To sa ukázalo už po skončení stavovského povstania Juraja I. Rákociho. Snem v Bratislave potvrdil náboženské slobody, evanjelikom mali byť vrátené kostoly a šľachta získala právo na majetok v mestách, pričom nepodliehala mestským právam.

Vďaka tomu sa dostal jezuitský rád do Trenčína, resp. najskôr na neďalekú Skalku, kde predtým bolo benediktínske opátstvo. Jezuiti sa dostali do Trenčína aj napriek odporu mestskej rady ktorá bola v rukách luteránov a v roku 1648 otvorili školu. Prvým učiteľom bol Moravan Tomáš Vulpianus. Mestská rada zložená z luteránskych mešťanov bránila aj vstupu luteránskych študentov do školy. Opakovala sa situácia v Turci, keď vznikla škola v Kláštore pod Znievom a stoličné stavy zakázali zemianskym synom, aby navštevovali túto školu.⁹

Jezuitský školský systém vychádzal z *Ratio atque institutio studiorum*,¹⁰ ktorý sa dlho pripravoval, kým vznikla jednotná verzia, platná pre všetky jezuitské školy. Nebol tak petrifikovaný, ako sa často v odbornej literatúre traduje, a zaznamenal niekoľko zmien aj po poslednej redakcii v roku 1599. Doplnený bol napr. v roku 1735 za provinciála Molindesa. Ponechával aj priestor pre kreativitu vyučujúcich – otázkou je, ako ho dokázali využiť.

9 O tom pozri BERNÁT, L. Jezuitské školstvo v stolicích trenčianskej, oravskej, liptovskej a turčianskej v 16. a 17. storočí. In *Studia Comeniana et historica*, 2006, roč. 36, č. 75 – 76, s. 86 a nasl.

10 *Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu (1586, 1591, 1599)*. Romae : Institutum historicum SI, 1986.

Jezuitský školský systém je nutné vidieť v kontexte s duchovnými cvičeniami, ktoré spracoval zakladateľ jezuitského rádu Ignác z Loyoly. Je to iný prístup k špiritualite ako u Bernarda z Clairvaux, Martina Luthera alebo Jeana Calvina.

Protestantské školy mali vlastné školské poriadky vychádzajúce predovšetkým z nemeckých vzorov a ovplyvnené wittenberskou univerzitou. V Trenčíne vznikol školský poriadok v 17. storočí, resp. školské zákony a disciplinárne predpisy, nepoznáme však presnú dobu, ani autora.¹¹ Každý z rektorov si ho prispôboval svojim požiadavkám. Školský poriadok, ktorý spracoval Eliáš Ursinus (Bär) pre bánoveckú školu, bol podstatne prepracovanejší.¹²

Radikálne sa však situácia začala meniť po konverzii Iľesháziovcov a najmä po bratislavskom súde v rokoch 1673 – 1674. Dňa 16. decembra 1671 gróf Juraj Iľesházi násilím zabral luteránom kostol a rektora, pedagógov, žiakov vyhnal z gymnázia.¹³ Jezuiti na rozdiel od luteránov v školských laviciach prijímali luteránskych študentov skôr s otvorenou náručou, nielen preto, aby ich vzdelávali, ale predovšetkým aby ich získali pre svoju vieru.

Podľa Kamina mali roku 1671 luteráni učiteľa „rector Scholae“, Tomáša Koledána Rajeckého, ktorý vyučoval v štyroch triedach.¹⁴ Nasledovalo „tragické desaťročie“ 1672 – 1681, kedy bol trenčiansky luteránsky zbor potlačený a luteráni mohli posilať svoje deti len do katolíckych škôl, resp. do jezuitského gymnázia v Trenčíne.

Znovunastolenie náboženskej slobody umožnilo protihabsburské povstanie Imricha Tököliho. Jezuiti boli nútení odísť aj s novicmi. Obnovil sa luteránsky zbor aj škola. Po šoproňskom sneme si trenčianski luteráni postavili drevenú modlitebňu na predmestí pod vrchom Chríb a pri nej vybudovali aj drevenú školu.¹⁵ V Trenčíne učil Mikuláš Materini, ktorý je uvedený v roku 1682 v kontuberniálnych zápisniciach. Po porážke Turkov

11 RUŽIČKA, V. *Školstvo na Slovensku v období neskorého feudalizmu (po 70. roky 18. storočia)*. Bratislava : SPN, 1974, s. 116. Trenčiansky školský poriadok obsahoval tri časti: osobitné zákony pre žiakov, zákony pre hospodára a všeobecné zákony pre žiakov.

12 Pozri BERNÁT, L. Školstvo v hradňanskom (záhorskom) senioráte v 16. – 17. storočí. In *Pedagogická revue*, 2003, roč. 55, č. 4, s. 379 a nasl.

13 HOLUBY, J. L. *Materiály k histórii církevních sborov evanj. av. na území Trenčianskej Stolice stávavavších a stávajících. II. Dolnotrenč. Contubernium*. Sbierané Joz. L. Holuby farárom zpodhradským a seniorom Trenčianským. (počiatok urobený r. 1884 v októbri.), s. 192; Slovenská národná knižnica Archív literatúry a umenia Martin J 3333. Pozri tiež Kamín.... s. 637.

14 Kamín...s. 638.

15 *Trenčín : vlastivedná monografia 1...*, s. 87

pri Viedni v roku 1683 postupne dochádzalo k opätovnému potlačeniu luteránskeho zboru aj školy.¹⁶

V roku 1690 je doložený rektor Michal Mišovic a z roku 1695 sa zachovalo meno rektora Samuela Antoniusa (Antoni). Bol nasledujúceho roku vyhnaný kráľovským komisárom Jánom Franckom. Keď vedenie mesta prešlo do rúk katolíkov, museli luteráni svoju školu zmeniť na obyčajnú triviálku, ktorá si však najprv veľa vytrpela. Napr., keď vyšlo najavo, že na nej pôsobia nie štyria, ako bolo predpísané, ale „dvanásť“ učiteľov a že sa tu učí nielen gramatika, ale aj filozofia. Počet dvanásť bol veľmi nadhodnotený, aby sa proti škole rozpútala veľká kampaň. Ešte roku 1697 fundáciu na ňu, ktorú kedysi zložila Katarína Pálfiová, manželka Štefana Ilešháziho, rozdelili na polovicu pre obe školy. Ustanovilo sa, že evanjelici nesmú mať viac ako jedného rektora a štyroch učiteľov, ktorí nesmú nič dostávať z prostriedkov mesta. V tomto roku tu pôsobil Michal Mišovic a spomína sa aj pomocný učiteľ J. Melcel. V roku 1698 vyhнали učiteľa teológie a filozofie.¹⁷ Vtedy tu študoval štyri roky Ondrej Sculteti, neskorší ostrolúcky pastor v roku 1704.¹⁸

Ale už roku 1701 mali rektora, kantora a šesť ďalších učiteľov, počet, aký dávalo kompletne gymnázium.

O existencii školy vieme viac z imatrikulačných zápisov študentov. Pred rokom 1704 tu študoval Ján Turzo¹⁹ a pred rokom 1710 Štefan Bácsmegyei.²⁰ Do školy tu chodil aj Ján Hradský (1701 – 1769), ktorý potom študoval v Lipsku a Halle, neskorší pastor a spisovateľ.²¹

V čase, keď učil rektor Turzo, zavreli ho a len na kauciu ho prepustili.²² V roku 1719 jedného ludimagistra, ktorý učil viac ako látku pre triviálne školy, uväznili a z mesta vypovedali všetkých žiakov, ktorí tu nemali svojich rodičov. Právo na nižšiu školu s jedným rektorom a troma učiteľmi potvrdil v roku 1719 luteránom cisár Karol VI. Rektorom bol David Caban a po jeho smrti v roku 1727 Ján Turzo z Nosíc, spolupracovník M. Bela na jeho *Noticiách* Trenčianskej stolice. Pokúšať sa v tejto dobe o konverziu niektorého z katolíckych žiakov bolo mimoriadne nebezpečné a hrozilo za to doživotné

16 BERNÁT, L. Dejiny školstva v dolnotrenčianskom senioráte v 16. a 17. storočí. In *Pedagogická revue*, 2001, r. 53, č. 4, s. 349 a nasl.

17 Kamín..., s. 640.

18 SLÁVIK, J. *Dejiny zvolenského a. v. bratstva a seniorátu*. Banská Štiavnica : Tlačou a nakl. vdovy a syna Augusta Joergesa, 1921, s. 638

19 HOLUBY, J. L. *Materiály...*, s. 183.

20 HAAN, A.L.. *Jena Hungarica sive memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis Academiae Ienenesi adscriptorum*. Gyulae : Leopoldi Réthy, 1858, s. 40.

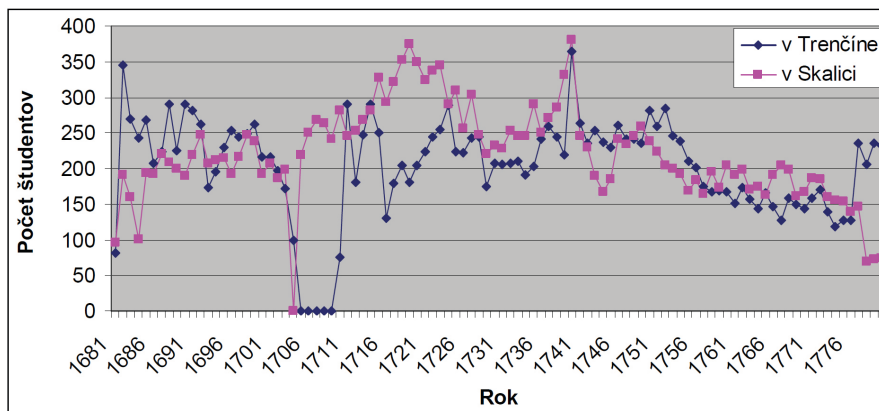
21 *Slovenský biografický slovník : od roku 833-1990 E-J*. Martin : MS, 1987, s. 401.

22 MOCKO, J. Životopisy slovenských cirkevných spevcov. In *Cirkevné listy*, 1911, r. 25, č. 3, s. 77.

väzenie – príklad superintendenta Daniela Krmana z roku 1729 bol viac ako výstražný príklad. Od roku 1745 ju ako rektor spravoval Ján Herchel a po ňom až do roku 1780 trenčiansky rodák Ján Zúbek.

O tom, že školstvo v Trenčíne bez ohľadu na konfesiú pozdvihlo vzdelanostnú úroveň, svedčí i Krištof Paršic v rukopise *Comitatus Hungariae* z roku 1697, kedy píše o obyvateľoch Trenčína, že *incolae sunt humanissimi* – obyvatelia sú veľmi vzdelaní.

Hoci školský poriadok v Trenčíne v treťom bode *Leges pro Discentibus Generales* nariaďoval zápis do matriky, tá sa na rozdiel od jezuitskej, nezachovala. Nedokážeme preto porovnať počty študentov jednotlivých škôl. Nevieme ani, ako v luteránskej matrike zápisy vyzerali, či to bol len menoslov žiakov, alebo tam boli záznamy aj o mieste bydliska, konfesii, veku, sociálnom stave, príp. iné.

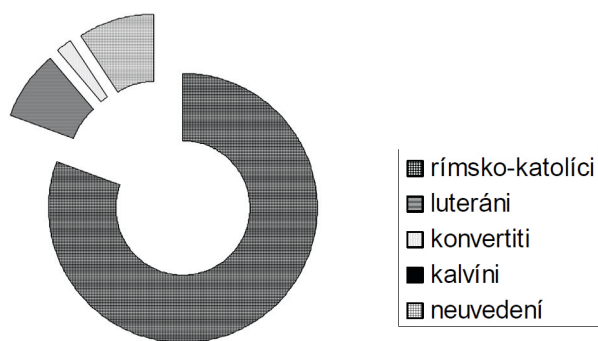

*Graf č. 1 Počet študentov jezuitského gymnázia v Trenčíne
a v Skalici v rokoch 1681 – 1781*

V grafe porovnáme počty študentov jezuitských gymnázií v Trenčíne a v Skalici v jednotlivých rokoch, aby nedošlo k jednostrannému vyzdvihovaniu trenčianskeho gymnázia. Neučilo sa v rokoch, kedy mesto zachvátil mor alebo pre vojenské udalosti v rokoch 1705 – 1709 v Trenčíne a v roku 1704 v Skalici. Najviac študentov malo trenčianske jezuitské gymnázium 364 osôb (v roku 1740), 345 osôb (v roku 1682) a po 290 (v rokoch 1688, 1690, 1711 a 1714). Skalické gymnázium, ako z grafu vyplýva, jedenásťkrát prekročilo v jednom roku počet študentov 300 a malo najviac študentov 381 osôb (v roku 1740), potom 375 osôb (v roku 1719) a 352 osôb (v roku 1718).

Otázkou ale zostáva, koľko študentov konvertovalo v priebehu štúdia z luteranizmu na rímsko-katolícku vieru.

Matrika začala byť vedená až v roku 1655 a nepoznáme počty študentov v rokoch 1648 – 1654. Po roku 1715 tu študovali už len traja luteráni a nie je zaznamenaná ďalšia konverzia. Neskoršie zápisy už obsahujú len meno a priezvisko, prípadne školy. Zápisy v matrike mal na starosti prefekt školy, ale niekedy to prenechal inému jezuitovi. V niektorých rokoch je evidentné, že zápisy písali dve osoby.

Graf č. 2 Skladba študentov jezuitského gymnázia v rokoch 1655 – 1715 podľa viery

V skúmaných rokoch 1655-1714 študovalo na trenčianskom jezuitskom škole 4995 študentov. Z nich sa 4023 (t. j. asi 81 %) hlásilo k rímsko-katolíckej viere, 517 k luteranizmu (t. j. asi 11,5 %), štyria (t. j. asi 0,08 %) ku kalvinizmu a pri 451 študentoch (asi 9 %) matrikári neuviedli konfesiu.

Z 517 luteránov sa jezuitom podarilo konvertovať 101 študentov, t. j. asi pätinu (19,1 %). Kovertiti tvorili len 2 % zo všetkých študentov. Nemáme informácie z iných jezuitských gymnázií, a tak nedokážeme porovnať tieto počty. Zapisovatelia uvádzali pri ich menách neo-conversus, alebo po predchádzajúcom zápise „lutheranus“ nasleduje v ďalšom školskom roku „catholicus“.

Nepoznáme však podrobnosti, nevieme, či konvertovala rodina a ako jej súčasť tiež študenti, alebo išlo o individuálny akt. Prvému prípadu napovedajú konverzie Jána a Ondreja Ďurďovianských (Durdovansky) z Púchova v 90. rokoch 17. storočia, Juraja a Rafaela Halácsyovcov z Bobrovníka asi v roku 1700, Adama a Juraja Maršovských z Maršova počiatkom 90. rokov. Medzi konvertitov patrili tiež Samuel Krušpíer (Krusper) z Kysuckého

Nového Mesta, potomok Štefana Krušpiera st., bývalého seniora hornotrenčianskeho kontubernia (+ 20. 8. 1654). Pri Alexandrovi, ktorý študoval približne v tej istej dobe, nie je zaznamenaná konverzia. Nenašli sme iný prameň, s ktorým by sa dali uvedené údaje konfrontovať.

Žiaľ, to, čo sa podarilo viedenskému profesorovi Tomášovi Winkelbauerovi, zachytiť priebeh konverzie pri významných šľachtických rodoch v diele *Fürst und Fürstendiener* (Wien : Oldenbourg, 1999), nedokážeme zo strohosti zdrojov rekonštruovať. Nemáme k dispozícii ani žiaden denník, ktorý by nám to priblížil.

Konverzia nebola jednorázovým aktom, bol to proces dlhodobý a nekončil zápisom, prípadne slávnostným zrieknutím sa „starej“ viery a prijatím „novej“ viery. S konvertitom bolo nutné neustále pracovať a upevňovať ho vo viere. Jezuiti sa neuspokojovali s povrchnými znakmi premeny správania alebo konania ľudí, ale išlo im o ovládnutie mysle a vôle žiakov v prospech svojich predstáv. táto činnosť vykazovala charakteristické rysy manipulácie, hoci skrytej pod hlavičku zápasu o slobodnú vôľu.²³ K otázke manipulácie sa ešte vrátíme v závere práce.

Z aspektu sociálnej skladby študentstva, nemôžeme ani tvrdiť, že by sa jezuiti sústredili výlučne alebo predovšetkým na šľachtickú vrstvu.²⁴ Štúdium u nich bolo bezplatné, čím dokázali k sebe priťahovať nadaných chlapcov z poddanského a meštianskeho stavu. Od šľachticov sa očakávalo, že v konvikte finančne podporia svojich synov.

Z konvertitov sa stali členmi jezuitského rádu len Ján Demián a Mikuláš Gužič. J. Demián (1659-1694) pochádzal z Trenčína a pôsobil tiež ako učiteľ v Prešove, kde zomrel.²⁵ Významnejším mužom v jezuitskom ráde bol M. Gužič z Oravy, ktorý potom prednášal tiež v Košiciach.²⁶

23 RÝDL, K. Jezuitské školství – péče o duši člověka nebo její znevolnění. In *Studia Comeniana et historica*, 2006, r. 36, č. 75 – 75, s. 43.

24 O tom pozri BERNÁT, L. Študenti jezuitského gymnázia v Trenčíne vo svetle školskej matriky z rokov 1655 – 1775. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 2005, roč. 15, č. 2, s. 9 a nasl.

25 *Annuae collegii et domus probationis Trenchiniensis societatis Jesu, ab anno 1686 – usque 1727*. ELTE, Egyetemi Könyvtár, Budapest, Manuscript, Societas Jesu, Ab. 115. fol. 8a, 34a, *Matricula Scholasticae Juventutis R. M. Gymnasii Trenchiniensis ab Anno 1655 inchoata, usque 1755 continuata*. Spolok sv. Vojtecha v Trnave, rkp., sign. AR I., n. 1., fol. 91, 100, 109, 120 a 180, WEISER, F. *A katholikus iskolaügy Magyarországon*. Coloczae : F. Holmeyer, 1885, s. 258.

26 *Annuae collegii... ab anno 1686 - usque 1727*, fol. 1a, LUKÁCS, L. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I. VI. 1700 – 1717*, Romae : Institutum historicum S. I., 1993, s. 29, 57, 113, 168, 223, 279, 330, 376 a 516, LUKÁCS, L. *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551 –*

Pedagógovia šírili svoju vieru aj vlastným pôsobením, pedagogickou činnosťou. Už Ján Sturm zdôrazňoval metódu príkladu učiteľa. Podľa neho žiakov viac naučí vlastným príkladom ako slovami.

Po roku 1681 mali luteránski učitelia problém študovať v zahraničí, zatiaľ čo pedagógovia jezuiti všetci absolvovali minimálne filozofickú fakultu, časť učila aj po absolvovaní teologickej fakulty, nebolo ani výnimkou, že tu učili jezuiti po tretej probácii. Otázkou ale zostáva, nakoľko kvalitné vzdelanie si daný učiteľ osvojil. Nedokážeme to porovnať. Faktom zostáva, že napr. superintendenti Joachim Kalinka a Mikuláš Martinko neabsolvovali vôbec vysokoškolské štúdiá.

Postavenie luteránskeho rektora, závislého od pastora a mestskej rady, s rodinnými problémami, bolo odlišné od pedagóga-jezuitu, ktorý sa aj vďaka celibátu, ale aj presne stanoveným povinnostiam, mohol venovať práci so študentmi. Teda aj ich katechéze. Opäť to bolo naplnenie ideálu pedagóga v duchu J. Sturma, aby sa učiteľ venoval svojim žiakom aj po vyučovaní, cez sviatky. Nevýhodou pedagógov-jezuitov bola ich neustála migrácia. Na trenčianskom jezuitskom gymnáziu priemerne učili asi 1,2 roka. Malo to určitú výhodu, že poznali aj iné rehoľné domy, mestá a nadobudli skúsenosti, ale na druhej strane sa tu nevytvorilo puto so študentmi.

Naopak, v luteránskom školstve sa stretávame s tým, že za kvalitným učiteľom prichádzali študenti, alebo keď opustil jednu školu tak ho nasledovali – to je príklad Kolacináša. Takíto pedagógovia sa potom stávali vzormi pre svojich študentov. Žiaľ, trenčianska luteránska škola nezískala slávnych pedagógov zo zahraničia – ako napr. bánovecká (E. Ursinus) alebo bytčianska za palatína J. Turzu.

Po roku 1714, teda po porážke stavovského povstania Františka II. Rákociho, na luteránskej škole už dochádzalo len k snahe udržať žiakov vo svojej viere. K výraznejšej snahe o konverziu nemohlo ani dôjsť. Problémom protestantských cirkví bolo zasahovanie svetskej moci do vnútrocirkevných záležitostí, čo sa markantne prejavilo aj v 18. storočí, napr. v roku 1758, kedy po zvolení za najvyššieho dozorca baróna Petra Zaia, došlo k prevahe neordinovaných členov cirkvi. Šľachtickí dozorcovia mali väčší vplyv ako superintendenti.

Typickým príkladom, ako propagovať svoju vieru a zaujať bolo divadlo. Už žiaci luteránskej školy hrali divadelné predstavenia. Hrávalo sa po latincky alebo v slovakizovanej češtine.

1773). *Pars I A - H*, Romae : Institutum historicum S. I., 1987. s. 482, *Matricula Scholasticae...*, fol. 79, 85, 91 a 173.

Okrem Trenčína máme na luteránskych školách v Trenčianskej stolici doložené divadelné predstavenie v Ilave pri príležitosti svadby baróna Mateja Ostrožiča s Katarínou Révajovou, Hru *Ženba Theodorova* „režiroval“ ilavský rektor Daniel Sartorius v roku 1654.

Jezuitskí žiaci začali s divadelnými predstaveniami už v roku 1650 a ďalšie bolo doložené v roku 1652, kedy hrali v prítomnosti Juraja Ilešháziho pod holým nebom.²⁷ Divadelné hry ktoré integrálne zaradil do výučby už J. A. Komenský jezuiti rozvinuli a vytvorili funkciu „režiséra“, ako sa uvádza v záznamoch habet curam comicarum. S divadelnými predstaveniami pri jezuitoch sa potom stretávame podstatne frekventovanejšie. Jednotlivé jezuitské školy si medzi sebou divadelné hry vymieňali. V Trenčíne zorganizoval už spomenutý luteránsky rektor Michal Mišovic divadelné predstavenie v roku 1697. Potom už sú záznamy len o divadelných predstaveniach jezuitského gymnázia.

Okrem divadla, dokázali jezuiti využiť pre svoju pastoračnú a pedagogickú činnosť aj umenie. Ich kolégium vybudované vo veľkolepom neskorobarokom štýle je toho jasným dôkazom. Dôraz na cit a ilúziu, ktoré vyjadruje baroko hralo nezanedbateľnú úlohu v boji o ľudskú „dušu“. Barokové umenie nesprávne nazývané tiež jezuitské umenie verne odráža túto asociáciu.

Vzdelanostná úroveň v 2. polovici 18. storočia bola pomerne dobrá, pretože rodení Trenčania boli gramotní, t. j. vedeli čítať aj písať, tretina z nich ovládala latinský jazyk a mnohí tiež maďarský a nemecký jazyk.

Obidva systémy ako luteránsky, tak i jezuitský, mali svoje výhody aj nevýhody. Obidve strany veľmi rýchlo pochopili, že je ľahšie pretvárať dušu študenta, ako priviesť ku konverzii dospelého jedinca.

Výhody, ktoré mala luteránska škola, resp. cirkev – v začiatku oporu v politickej moci, relatívne kvalitné, ale nezjednotené školstvo, niekoľko vynikajúcich pedagógov, tlačiarň, atď. – dostatočne „vďaka“ svojmu partikularizmu nevyužila. Hoci aj koncom 17. a v 18. storočí mala trenčianska škola niekoľko skvelých pedagógov, ukázala sa tu achillova päta luteránske-

27 KRAPKA, E. – MIKULA, V. *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku. 1561-1988*. Cambridge (Ontario) : Dobrá kniha. 1990, s. 119. Porovnaj tiež KOREC, J. CH. *Cirkev v dejinách Slovenska*. Bratislava : Lúč, 1994, s. 601 a 633, kde uvádza rok 1653. Prvá divadelná dráma uvedená v Trenčíne Jozef svojimi bratmi predaný, vykazuje paralely s v r. 1617 v Štajerskom Hradci uvedenou hrou Jozef Egyptský. Rovnaké spojitosti nachádzame aj medzi uvedením Esther (1652 v Trenčíne a 1609 v Štajerskom Hradci, či Absolon, ktorý bol v roku 1657 hraný v Trenčíne a v roku 1586 v Štajerskom Hradci. DROBĚNA, Z. Kultúrna spolupráca univerzít v Štajerskom Hradci a v Trnave. In *Fons Tyrnaviensis II*. Trnava : Ústav dejín Trnavskej univerzity, 2007, s. 82

ho školstva. Každý z rektorov, resp. pedagógov sa snažil ústami *Gymnaziológie*, čo najskôr prestať hltáť školský prach, získať miesto duchovného, v mestskej správe alebo sa výhodne oženiť.

Naopak, v jednotnej koncepcii usporiadané a vedené jezuitské školstvo dokázalo využiť aj mnohé podnety z miestneho školstva a systematicky bojovať o dušu svojich žiakov, často s využitím politickej moci. Jezuiti-pedagógovia sa mohli neustále venovať svojich študentom a boj o ich dušu bol priamo v programe rádu.

Veľmi často sa v súvislosti v boji o študenta a dušu používa pojem manipulácia. Každý pedagogický systém, každý pedagóg používa manipuláciu na to, aby študentovi ukázal svoju „správnu“ cestu. Manipulácia dostala negatívny obsah, ktorý porazený ešte rozvíja.

Po vydaní tolerančného patentu v roku 1781 si trenčianski luteráni znovu postavili a zreorganizovali základnú školu, ktorá mala tri nižšie a dve vyššie triedy. Učili na nej také osobnosti ako Ján Rizner, Samuel Štúr a iní, ale to už je nová kapitola v dejinách školstva.

Luteránska škola a jezuitské gymnázium – boj o študenta a jeho dušu (rozbor na príklade škôl v Trenčíne)

TZV. PIARISTICKÉ OSVIETENSTVO V POPULÁRNEJ FILOZOFII

Ondrej MÉSZÁROS

The socalled Piarist Enlightenment in the popular philosophy

Abstract: *The paper deals with the socalled Piarist Enlightenment from the point of view of its discourse in popular philosophy. It presents works of two Hungarian Piarists: László Bielek and János Endrődy. After the contentual analysis of these works it draws the inference that they are focused on a strict critique of the ideas of Enlightenment. Difference between the authors is in the fact that Bielek's approach is expressly dismissive and ideologically coloured whereas Endrődy's views are more tolerant and philosophic.*

Key Words: *Piarist Enlightenment, László Bielek, János Endrődy, Hungary*

V historiografii maďarskej filozofie a literatúry je rozšírený názor, že piaristická filozofia v Uhorsku na prelome XVIII. a XIX. storočia tvorila organickú súčasť osvietenstva. Argumentuje sa pritom tým, že piaristi vyvíjali veľkú aktivitu v pomaďarčení filozofickej terminológie a tým sa zaradili do hnutia na obnovu maďarského jazyka, teda do tej iniciatívy, bez ktorej nemožno pochopiť jazykovedné a literárne procesy daného obdobia. Druhým argumentom je to, že vo filozofii opustili neoscholastickú orientáciu a v niektorých politických názoroch sa priblížili k revolučným teóriám.¹ Cieľom tejto prednášky je čiastočne korigovať tento zažitý názor.

Na prvom mieste treba konštatovať, že otázka obnovy jazyka v danom období súvisela s toľkými politickými, literárnymi a vedecko-organizačnými problémami, že ju nemožno interpretovať iba na základe filozofických princípov.² Chcem tým povedať, že modernizácia terminológie z hľadiska jej pomaďarčenia mala často odlišné motivácie pri jednotlivých autoroch a výučbu filozofie zasiahla v obmedzenej miere. Čo sa týka metafyziky: je pravda, že druhá generácia piaristov už nebola naviazaná na Corsini-

1 Porovnaj: GERENCSE, I. A felvilágosodás filozófiája és a XVIII. századi piaristák. In *Athenaeum*, 28. k., 1942, s. 345 – 364.

2 Pozri fundovanú analýzu tohto okruhu problémov v monografii BÍRÓ, F. *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Budapest : Balassi Kiadó, 1994, s. 117 – 165.

ho eklektickú filozofiu, ale aplikovala systém prevzatý od Leibniza a Wolffa a v ňom nachádzali svoje miesto aj moderné prírodno-filozofické teórie, ako napríklad Newtonove názory. V tom sa však príliš nelíšili od jezuitov, ktorí prešli touto cestou už skôr. Piaristická školská filozofia³ mala v danom období – podobne, ako všetky školské filozofie v Uhorsku – propedeutický charakter a v tejto podobe sa nemohla osamostatniť od teologických poučiek, ktoré znemožnili recepciu najmodernejších filozofických iniciatív, ako napríklad Kantovej filozofie. Vo sfére filozofie práva takisto bránili premoderné idey a odmietali teóriu spoločenskej zmluvy. Typickým príkladom tohto postoja bola napríklad kritika Hobbesovej teórie zo strany Emericusa Perczela, ktorý vytýkal Hobbesovi najmä to, že prirodzené právo neviazal na morálku, ale na status jednotlivca.⁴

Okrem učebníc filozofie, filozoficko-právnych úvah a teologických traktátov však piaristi publikovali v danom období aj diela, ktoré sa nezaoberali problémami filozofie „in sensu scholastico“, ale aplikovali filozofické poučky s apologetickým alebo verejno - vzdelávacím zámerom. Mám na mysli piaristickú „aplikovanú“ alebo „populárnu“ filozofiu, ktorá veľmi pružne reagovala na osvietenské idey. Pričom treba vedieť, že katolícka cirkev od počiatkov odmietala idey francúzskeho osvietenstva a následne ich spájala s jakobínskym obdobím francúzskej revolúcie, čoho dôsledkom bola interpretácia historických udalostí konca XVIII. storočia v podobe „ducha doby“. Základné myšlienky vo vzťahu k osvietenstvu formulovali jezuiti ešte pred zákazom činnosti rádu. Dobrou ilustráciou tohto postoja je teologický systém jezuitského profesora trnavskej univerzity (neskôr ex jezuitu) Ludovica Csapodiho z roku 1771.⁵ V tomto svojom diele Csapodi zúčtuje s ideami Bayleho, Marmontela, Rousseaua a Diderota a pomocou vlastných prostriedkov demonštruje, že deisti a voči kresťanstvu indiferentne sa správajúci ľudia sú pre tzv. mysliaceho človeka neprijateľní. Po roku 1794 sa tento postoj ešte upevnil a v Uhorsku sa zvýšil počet polemických spisov, ktoré sa ostro ohradzovali voči radikálnym myšlienkam osvietenstva.⁶ Ale

3 O piaristickej školskej filozofii pozri: MÉSZÁROS, A. Piarista iskolai filozófia a 18. és 19. században. In *A piarista rend Magyarországon*. Forgó András (ed.). Budapest : Szent István Társulat, 2010, s. 258 – 262.

4 PERCZEL, E. *Dissertatio de fundamento juris Divini in homines et obligationis humanae in Deum. Adversus Hobbium*, Tyrnaviae, 1777.

5 CSAPODI, L. *De religione revelata, eius regulis et virtutibus praeceptis*. Tyrnaviae, 1771. O Csapodiho činnosti a diele pozri: Anty Illés. *Csapody Lajos 1729 – 1801*. Budapest, 1942.

6 LUKÁCSI, Z. Sombori József egyházi beszédei. A katolikus prédikáció útkeresése a felvilágosodás korában. In *Egyháztörténeti Szemle*, 9, 2008, č. 1. 7. O úlohách kázni v procese boja proti osvietenstvu pozri ešte LUKÁCSI, Z. Szószék és világosság. A ma-

aj autori týchto spisov museli rátať s tým, že musia prispôbiť svoj štýl novej dobe a musia používať tie prvky osvietenského chápania rozumu, ktoré sa prípadne môžu osvedčiť aj pri apologetike vlastných dogiem.⁷ Na čele týchto útokov – po odsúdení jakobínov totiž nemožno hovoriť o polemike – stáli katolíci, zúčastnili sa ich však aj protestanti. S tým jediným rozdielom, že kým katolíci – až na nepatrné rozdiely vyplývajúce z rádrových osobitostí – naďalej nástojili na výlučnej spasiteľskej úlohe katolíckej cirkvi, protestanti kládli dôraz na označení hlavného nepriateľa, teda osvietenstva.⁸ Do týchto procesov sa zapojili aj piaristi. Na príklade diel dvoch z nich – **Lászlóa Bieleka** (1744 – 1807) a **Jánosa Endrődyho** (1756 – 1824) – chcem demonštrovať, že ich vzťah k ideám osvietenstva je v konečnom dôsledku založený na odmietnutí, ale kým Bielekov postoj je viac odmietavý a ideologickejší, Endrődy je tolerantnejší a filozofickejší. Čo zároveň znamená to, že aj vnútri rádrových reakcií treba rátať s jemnými rozdielmi v interpretácii osvietenstva.

László Bielek bol vo svojej dobe známym duchovným a učiteľom. Študoval v Ružomberku a v Nitre. V rokoch 1779 – 1782 učil filozofiu v Nitre, neskôr pôsobil v Kecskeméte a Segedíne, v Podolínci a v Banskej Štiavnici bol rektorom tamojších gymnázií.⁹ Jeho epigramy, kázne a ostatné literárne diela tvoria organickú súčasť katolíckej barokovej literárnej tradície. Nás však na tomto mieste zaujímajú tie jeho apologetické spisy, v ktorých ochraňoval dogmy a štatút katolíckej cirkvi voči osvietenstvu. Spomedzi nich je *Erköltsi oktatás* (Morálna výchova, 1792) originálnym dielom, *Aranyn gondolatok a mostani szabad gondolkozásnak módja ellen* (Zlaté myšlienky proti spôsobom súčasného voľnomyšlienkarstva, 1800) a *Vér szeme a reliģiónak s vele járó erköltsi tudománynak* (Odvaľa náboženstva a s ním súvisiacej morálky, 1801) sú zasa voľnými prekladmi z nemčiny, pričom Bielek neuvádza bibliografické údaje originálu. Toto však bola bežná prax v danom období.

gyar katolikus prédikáció a 18 – 19. század fordulóján. In *Primus manus. Tanulmányok a felvilágosodás korának magyar irodalmáról*. Keszeg Anna - Vadera Gábor (eds.). Budapest, 2008, s. 61 – 73.

- 7 PADÁNYI, K. Századvégi hitvédelem és felvilágosodás Louis Racine magyar fordításiban. In *Irodalom és felvilágosodás*. Szauder József - Tarnai Andor (eds.). Budapest, 1974, s. 177 – 179.
- 8 Pozri SZILÁGYI, M. Vallás, felvilágosodás, irodalom. In *Korunk*, 2009, č. 10. 17.; SZAUDER, J. A lappon éneke „A lélek halhatatlanságában” és az Edda. In *Irodalom és felvilágosodás*. Budapest, 1974, s. 858.
- 9 *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666-1997*. Budapestini, 1998, s. 59.

János Endrődy študoval v piaristických školách, neskôr bol profesorom v Temešvári, Pešti, vychovávateľom v Košiciach, poľným kazateľom, predstaveným rádového domu a pod.¹⁰ Je známy najmä svojou literárnou činnosťou a štvordielnou zbierkou maďarských dramatických diel, ku ktorej napísal dodnes inšpirujúci úvod. Z hľadiska filozofie a z aspektu jeho vzťahu k osvietenstvu sú podnetné jeho knihy *Az embernek boldogsága, kifejtgetve a józan bölcselkedésnek segédsegével*, 1 – 3, (Ľudské šťastie, vyložené pomocou triezvej filozofie, 1806); *Egy két szó erköltsi meg-veztegettetésünkről* (Niekoľko slov o našej morálnej podplatnosti, 1803) a takisto článok uverejnený v časopise Tudományos Gyűjtemény v roku 1822 *A mai akármilyen mértékben elharapózott erköltsi romlottságnak fő okairól* (O hlavných príčinách dnes veľmi rozšírenej morálnej skazenosti). Analýza Endrődyho dvoch kníh je dôležitá aj preto, lebo doteraz boli o autorovi uverejnené iba práce referujúceho charakteru s jemným apologetickým podtónom.¹¹

Základnou témou Endrődyho prvej knihy je otázka šťastia. Táto publikácia poskytuje tri rôzne aspekty, ale aj interpretácie šťastia. Prvý zväzok je antropologicko-psychologickým úvodom a autor sa tu dostáva dosť blízko k ideám osvietenstva. V druhom zväzku sa stretávame s analýzou spoločenských vzťahov a to poskytuje autorovi výbornú príležitosť k tomu, aby mohol viesť spor s najvýznamnejšími mysliteľmi osvietenstva, najmä s ideami Rousseaua. Predmetom tretieho zväzku je vzťah medzi človekom a Bohom. Tento vzťah autor vysvetľuje z aspektu metafyziky, eschatológie a teológie, z čoho je vopred zrejmé, že tu dochádza k odmietnutiu osvietenského chápania náboženstva.

Ak preskočíme psychologickú časť prvého zväzku a zameriame sa na otázku šťastia, tak zisťujeme, že Endrődy opierajúc sa o antických autorov formuluje svoju základnú tézu, podľa ktorej snaha o dosiahnutie šťastia je prirodzenou aktivitou človeka. Ak to platí, tak šťastie je niečo vnútorné, „čo spočíva v človeku a táto imanencia musí byť totožná jednak s *uspokojením sa so sebou a s vlastným osudom*, jednak s *radosťou* vyplývajúcou z tohto uspokojenia, čo však môžeme odhaliť iba pomocou rozumnej úvahy“.¹² Predpokladom k tomu je, aby „človek hľadiaci do svojho vnútra *videl vlastnými očami*, teda aby *dokázal používať svoj rozum*“.¹³ Tieto pasáže

10 *Tamtiež*, s. 101.

11 Porovnaj DUDA, J. *Endrődy Jánosról. Adalékok piarista íróink méltatásához*. Budapest, 1892; PERÉNYI, J. *Endrődy János életrajza*, Nagykanizsa, 1899; PERÉNYI, J. *Endrődy János eudaemonistikus bölcsellete*. Budapest, 1904.

12 ENDRŐDY, J. *Az embernek boldogsága...*, I, s. 72. – Kurzívy v citátoch pochádzajú od Endrődyho.

13 *Tamtiež*, I, s. 84.

by sme mohli prisúdiť hociktorému osvietenškému mysliteľovi, najmä, ak pokračujeme v čítaní Endrődyho textu, v ktorom za jeden z predpokladov dosiahnutia pravdivého poznania označuje empiriu a individuálne znaky objektov poznania. Ešte jednoznačnejší je tam, kde formuluje požiadavku, podľa ktorej „*treba rozum osvietiť, teda zdokonaľiť úplným poznaním a pomocou vedy*“.¹⁴ V prvom zväzku knihy teda (kde sa spomedzi dobových autorov odvoláva na Tieftrunka a Federa) zdokonaľovanie človeka nie je interpretované v podobe súčasti eschatológie, ale ako cieľ ľudského poznávania. V tomto zmysle ani ľudské šťastie nemožno oddeliť od individuálnej existencie. Najväčšie prekvapenie nás čaká v tej časti textu, kde autor píše o istote pravdy, lebo prináša nový a neočakávaný element do pomeru viery a pochybovania: „Pravdu, o ktorej chceme mať istotu, treba preskúmať podrobne a ak je to možné, prv než jej uveríme pochybujme o nej.“¹⁵

Provokatívny charakter tohto textu z filozoficko-náboženského hľadiska sa ukáže najmä vtedy, ak ho porovnáme s názorom Bieleka. Podľa neho totiž skutočným vedcom je ten, kto „sa podriaďuje neomylnnej *autorite*“.¹⁶ Uprednostnenie autority pred autonómiou rozumu znamená jednoznačné odmietnutie jedného zo základných téz osvietenstva. Na adresu voľnomyšlienkarov aj poznamenáva, že ak náboženstvo poskytuje najväčšie istoty, útechu a verejné blaho, tak prečo neuvažujú o ňom namiesto zakázaných a „neužitočných“ tém? Formuluje dokonca aj dilemu, či nie je pre veriaceho človeka nebezpečné oboznamovať sa s teóriou náboženstva? Bielek je tej mienky, že by bolo škodlivé a nebezpečné pre obyčajných veriacich, ak by sme im vysvetľovali abstraktné otázky teológie a tie pasáže Biblie, ktoré podliehajú exegetickým analýzám. Mohli by sme považovať tento Bielekov názor za hermeneutickú poznámku, ale v kontexte jeho diela ide jednoznačne o obmedzovanie rozumu.

Porovnanie textov Bieleka a Endrődyho svedčí o tom, že ich názory sa diametrálne líšia v otázke chápania funkcie skepticizmu a Endrődy je ten, kto je schopný prijať niektoré tézy osvietenskej gnozeológie. Prejavuje sa to aj v jeho ponímaní slobody vôle. Táto otázka síce patrí do oblasti teológie, ale v danom kontexte dostáva antropologický význam. Avšak tu už nedokáže prijať všetky konzekvencie modernej koncepcie individua a napriek tomu, že disponoval veľmi bohatými znalosťami z oblasti literatúry a čítal Shakespeara, Milтона a Moliéra, ten obraz egoistického individua, ktorý

14 *Tamtiež*, I, s. 126.

15 *Tamtiež*, I, s. 108.

16 BIELEK, L. *Arany gondolatok a mostani szabad gondolkodásnak módja ellen*. Bécs, 1800, s. 542.

ponúkala literatúra XVIII. storočia (v našom prípade Rochefoucault) už odmietol. Znamená to, že Endrődyho eklekticismus spočíval v podriadení sa náboženskej morálke. Zpracoval do svojej antropológie tie filozofické poučky, ktoré boli aplikované aj v dobovej školskej praxi, vo svojej praktickej filozofii sa však – tak vo filozofii morálky, ako aj v sociálnej filozofii a náboženskej filozofii – prejavuje ako rádivý mysliteľ. Oproti Bielekovi však – ktorý je skôr ideológom náboženstva – zostáva na pôde filozofie.

Vzťah k osvietenstvu možno – okrem gnozeologických postojov – najlepšie posúdiť na základe interpretácie vzniku a organizácie spoločnosti, ako aj podľa chápania štatútu jednotlivca. Endrődy sa v tejto oblasti prejavuje ako typický premoderný mysliteľ a stojí na tej istej platforme, ktorú formuloval vyššie spomenutý E. Perczel. Hoci spomína dobových autorov, ako napríklad Martiniho (ktorého učebnicu prirodzeného práva používali takmer na všetkých stredných školách a akadémiách monarchie), Sonnenfelsa, Iselina a Tieftrunka, odmieta teóriu spoločenskej zmluvy a tým aj úlohu jednotlivca pri utváraní spoločenských vzťahov. Perczel polemizoval s Hobbesom, Endrődyho protivníkom je zasa Rousseau. Jeho základným princípom je – ako v prípade klasického prirodzeného práva všeobecne – priorita spoločnosti voči jednotlivcovi a z nej vyplývajúca konzekvencia, že jednotlivec nemôže ani principiálne ani prakticky existovať mimo spoločnosti. Podľa Endrődyho je teória Rousseaua „fantazmagóriou“, ktorá je nekoherentná a protirečivá aj ľudskej prirodzenosti. Tu znova narážame na to, že Endrődy nie je konzekventný v používaní pojmu človeka a ľudskej prirodzenosti, lebo pri svojich antropológických úvahách rátať aj s jednotlivcom, pri spoločensko-filozofických aspektoch však používa všeobecné a abstraktné definície. Je to do očí bijúce najmä preto, lebo úplne neočakávane narážame v jeho texte aj na také pasáže, v ktorých sú formulované moderné a dodnes platné idey o temporálnej determinovanosti ľudskej prirodzenosti: „Za prirodzené považujem to, čo sa *časom* z prírody – ak tomu nie sú kladené *prekážky* – *vyvinie*.“¹⁷ Ibaže hneď za touto formuláciou je konštatácia, že tou entitou, ktorá vytvára časové podmienky totalizácie prirodzených vlastností človeka, môže byť jedine spoločnosť. Teda tá spoločnosť, ktorá je z hľadiska filozofie práva existenčne aj temporálne prvotná voči jednotlivcovi. Je to zároveň spoločnosť, ktorej stratifikáciu Endrődy poníma podľa vzoru feudálneho usporiadania a v ktorej prirodzene existuje aj nevoľníctvo.

Určité elementy osvietenského myslenia sa objavujú v tých častiach Endrődyho knihy, kde píše buď o národe alebo o láske k vlasti, o materinskom

17 ENDRŐDY, J. *Az embernek boldogsága... II*, s. 28.

jazyku a o národnej a verejnej výchove. Je síce pravda, že do verejného vzdelávania radí iba náboženskú výchovu, náboženskú morálku a „potrebné vedy“¹⁸, tým však chránil iba absolutizmom preferovaný ideál školy, ktorý – podobne ako Ratio Educationis – za hlavný cieľ vzdelávania a výchovy považoval vypestovanie dobrého poddaného. Pozoruhodná je ale jeho kritika tých, ktorí plačú za starými „zlatými časmi“. Týmto ľuďom pripomína, že skutočnými nepriateľmi osvietenstva sú tí, ktorí vidia príčiny morálnej skazenosti a náboženskej vlačnosti v strate nevedomosti poddaných.

Vyzdvihovanie potreby vzdelávania sa objavuje aj u Bieleka. Aj on vychádza z predpokladu, že nevedomosť nevedie ku skutočnej viere. Vyzýva preto rodičov, aby svoje deti posielali do škôl, aby „z nich vychovali *rozumných ľudí, prospešných občanov a dobrých kresťanov*“.¹⁹ Dôležitosť výchovy „prospešných občanov“ sa dostala medzi Bielekove tézy jednoznačne z Ratio Educationis. Nachádzame však tu aj takú pasáž, ktorá pri prvom čítaní vykazuje vplyv osvietenstva. Bielek spomína veľký význam *sebaopoznávania* a následne vyratúva všetky otázky, ktoré musí každý človek položiť sám sebe na ceste vedúcej k nemu: „1. Kto som ja ako človek? – Aká je moja určenosť? – Aké sú moje povinnosti? – Ako som ich uskutočnil? 2. Kto som ja ako kresťan? (...) 3. Kto som ja ako občan? (...) 4. Kto som ja vo svojej spoločenskej funkcii?“ Na prvý pohľad sa zdá, akoby Bielek opakoval Kantovo určenie osvietenstva, lenže idea výchovy „prospešného občana“ uňho sama osebe neobstojí. Triáda „rozumný človek – prospešný občan – dobrý kresťan“ totiž znamená hierarchický vzťah, v ktorom kultivácia rozumu na prvom stupni plní spoločenskú funkciu, na najvyššom stupni zasa znamená implantáciu kresťanského svetonáhľadu. A ten je pod kontrolou viery a authority. Bielek tu zakomponoval do svojej kritiky osvietenstva jeden prvok osvietenstva, ten umiestnil do súvislostí vlastnej teórie a tak ho využil proti osvietenstvu.

Vráťme sa však k tretiemu zväzku Endrődyho knihy, kde píše o metafyzických a teologických otázkach. Tu sa dostáva do protirečenia nielen s osvietenstvom ako takým, ale aj s vlastným chápaním šťastia z prvého zväzku. Šťastie sa tu dostáva znova do hry tak, že konfrontuje dva hlavné typy náboženstva, tzv. prirodzené náboženstvo (religio naturalis) a náboženstvo založené na zjavení Boha (religio revelata). Prvému vytýka to, že jednak je nedostatočné k zvelebeniu Boha, jednak – a najmä – vzhľadom na jeho indiferentnosť voči odlišným konfesijným názorom sa ukazuje ako

18 *Tamtiež*, II, s. 270.

19 BIELEK, L. *Vér szeme a religiónak s vele járó erköltsi tudományak*. Bécs, 1801, s. 272.

individuálne náboženstvo. A individuálne náboženstvo nie je skutočným náboženstvom, ale výmyslom filozofov. To znamená, že človeka neurobí šťastným, Bohu sa nepáči a kazí aj spoločnosť. V jeho formulácii: „Šťastie bez náboženstva nie je skutočným šťastím – iba epikureizmom. Epikurovo šťastie je skutočným nešťastím ľudského pokolenia.“²⁰

Vidíme, že Endrődy mal odvahu byť osvietencom v rámci svojej antropológie, ale vo svojej filozofii náboženstva zostal dogmatikom. Kľúč k tomuto zvláštnemu eklekticismu dostaneme po prečítaní poslednej časti jeho knihy. Predne, podáva novú definíciu morálky. A túto definíciu zrejme považoval za dôležitú, lebo je celá v kurzívach: „*Za morálku považujem tú vnútornú a duševnú silu, prostredníctvom ktorej plníme povinnosti na základe najlepších znalostí.*“²¹ K tomuto výroku pripája aj poznámku pod čiarou, v ktorej poznamenáva, že v chápaní morálky vychádza z Kanta. V skutočnosti však od Kanta prevzal iba pojem kategorického imperatívu, Kantov prevrat však neakceptuje. Vyplýva to aj z pokračovania textu, kde píše: „*Kresťanská morálka je sila získaná pri plnení kresťanských povinností na základe spomínaných znalostí.*“²² A aby sme nemali žiadne pochybnosti o kresťanských povinnostiach, tak jednoznačne ide o plnenie „Božej vôle“. Božia vôľa sa vyjavuje jedine cez „religio revelata“. Podľa toho teda všetko, čo Endrődy napísal o ľudských vedomostiach, o sebaopoznávaní a o triezvom konaní, sa podriaďuje čistému náboženstvu. Jednoznačnejšie: bez kresťanského náboženstva niet šťastia. A v tomto bode Endrődy spojí otázku šťastia s povinnosťou, lebo podľa neho šťastným môže byť iba človek, ktorý „splnil svoje povinnosti voči sebe, ostatným a Bohu“.²³ Tieto tri povinnosti zároveň existujú vo vzájomnom hierarchickom vzťahu, lebo prvé dve „dosahujú skutočné a trvalé šťastie iba sprostredkovane, lebo ono je dosiahnuteľné jedine posmrtné“.²⁴ Pojem šťastia je teda interpretovateľný iba cez eschatológiu. Z toho je zrejme aj to, že Endrődyho práca – ktorá síce obsahuje niektoré prvky osvietenského myslenia – je nábožensky morálnym spisom, nie však laickou etikou.

Obidvaja naši autori teda reagovali na osvietenstvom nastolené problémy sprostredkovane cez etickú spisbu. Ostáva však ešte otázka: či sa vyslovili aj bezprostredne na adresu osvietenstva?

Bielekovo stanovisko je ľahko identifikovateľné. Stačí sa pozrieť na ilustráciu na frontispice jeho knihy „Vér szeme a religiónak...“. Na nej vidíme

20 ENDRŐDY, J. *Az embernek boldogsága... III*, s. 201.

21 *Tamtiež, III*, s. 434.

22 *Tamtiež, III*, s. 434.

23 *Tamtiež, III. Befejezés*, s. 462.

24 *Tamtiež, III. Befejezés*, s. 463.

Krista pri kázni s nadpisom: „Toto je skutočné Osvietenie.“ Čím nám Bielek naznačuje, že oproti Osvietenstvu existuje aj Osvietenie, ktoré je podľa neho pôvodnejšie, pravdivejšie a nasledovania hodnejšie ako je autonómia individuálneho rozumu. Bielek preformuluje Descartesovu tézu nasledovne: „Myslím, teda som; ja som, teda existuje aj Boh. Mysliaci človek by nemohol existovať bez stvorenia prostredníctvom vrchného a nekonečného Mysliteľa.“²⁵ Myslenie teda – „privátny názor“ – je iba akcidentálnou a jedinečnou, nie však substanciálne individuálnou činnosťou a v kauzálnom rade takisto nie je konečnou príčinou, ale iba dôsledkom. „Rozum je takým svetlom, ktorý pán a tvorca prírody zasadil do duše.“²⁶ Kto rozruší a obráti tento sled, ten sa jednak dopúšťa teologickej, filozofickej a logickej chyby, jednak upadne do hriechu, veď takýto zásah znamená „nemiestnu a neobmedzenú slobodu, ktorá si dovoľuje v spoločnosti napádať všetko, čo si zaslúži najvyššiu úctu“.²⁷ Vediač, že v danej dobe v piaristických školách vyučovali filozofiu na základe Wolffovho systému, kde výklad začína logikou a teóriou poznania a prirodzené náboženstvo nasleduje za aplikovanou metafyzikou, môžeme tvrdiť, že Bielek v priamej reakcii na osvietenstvo opúšťa túto filozofiu a formuluje svoje názory na teologickom základe. Ide teda o jednoznačné odmietnutie – a v niektorých miestach aj odsúdenie a zatratenie – osvietenstva.

Endrődy venoval osvietenstvu samostatnú knihu. V jej názve síce nenachádzame slovo „osvietenstvo“, ale znenie názvu „Niekoľko slov o našej morálnej podplatnosti“ jednoznačne odkazuje k tomu, o čom v danej dobe mnohí písali pod nálepkou „ducha doby“. Náš autor rozdeľuje kritikov morálneho úpadku do dvoch skupín: do jednej sa dostávajú tí, ktorí príčiny daného stavu vidia vo výchove, do druhej zasa tí, ktorí to viažu na osvietenstvo. Vyššie som už ukázal, ako chápe Endrődy vzájomný pomer náboženstva a morálky, nie je teda prekvapujúce, že aj v tejto knihe sa upriamil na rozvedenie tézy, podľa ktorej skutočné osvietenstvo nerozkladá, ale, práve naopak, rozvíja morálku a náboženstvo. Z čoho vyplýva, že skutočné osvietenstvo podľa neho nemôže byť ateistické. To, čo morálku rozbíja, je tzv. bastardné osvietenstvo alebo inými slovami „falošné osvietenstvo“ disponujúce nasledujúcimi vlastnosťami: ateizmus, nemorálnosť (rozumej: nenáboženská morálka), voľné náboženstvo (rozumej: náboženstvo nie na základe zjavenia), revolučnosť. Ako vidíme, všetko, čo Endrődy považuje za „falošné“ osvietenstvo, je skutočné, historicky a kultúrno-dejinne identi-

25 BIELEK, L. *Arany gondolatok...*, s. 9.

26 *Tamtiež*, s. 517.

27 *Tamtiež*, X.

fikovateľné osvietenstvo. V tomto bode sa dostáva na spoločnú platformu s Bielekom. Keďže však bol filozofickejší od neho a aj cit pre realitu bol u neho silnejší, poskytuje veľmi zaujímavé vysvetlenie pre rozšírenie osvietenstva v Európe. Na prvom mieste uvádza, že reprezentatívni myslitelia osvietenstva (podľa neho najmä Bayle, Spinoza, Hobbes, Voltaire) by nemohli zapríčiniť a dosiahnuť jedine svojimi dielami tie veľké spoločenské a hodnotové premeny, ktoré sa uskutočnili v XVIII. storočí. Mohlo sa to udiť len preto, lebo ich myšlienky prevzali ľudia pri moci. „Kto viac zosmiešnil posvätnosť nášho náboženstva, ako Voltaire? Ublížil niekto viac morálke? Nebol však on oficiálnym filozofom viacerých panovníckych dvorov? (...) Dodnes je idolom viacerých mocnárov, ktorí sa modlia pri jeho oltári.“²⁸ Ešte pozoruhodnejšia je jeho druhá poznámka, ktorá sa týka kultúrohistorických premien. Endrődy sa tu dotýka všeobecnej zmeny vkusu a hoci to nespomína, hovorí o literatúre sentimentalizmu. S ironickou malicióznosťou hovorí o tom, že je zbytočné písať pojednávania o etike, keď čitateľov zaujímajú skôr ľúbostné epištolárne romány a štipľavé kritiky náboženstva a života duchovných. „V národe, ktorý je nadmieru vzdelaný (myslím tým kultivovanosť vonkajšieho človeka) sa srdce stáva precitlivejším a rozum je naplnený sám sebou. S veľkou radosťou prisudzuje svojmu vnútru to, čo dosiahol vo svojom vonkajšom živote. Niet divu, že presiahnutím miery sa toto vnútro vyleje.“²⁹ V tomto citáte ľahko identifikujeme Augustínovho „vnútorného človeka“, ktorý je podľa Endrődyho zanedbávaný v osvietenstve, a preto do seba prijíma vonkajšie obsahy. Preto je tej mienky, že sentimentalizmus kultivuje citlivosť jednotlivca a táto precitlivenosť spolu s civilizačnými výdobytkami vedie k tomu, že už nie sme schopní vnímať abstraktné pravdy náboženstva. Následne aj filozofia sa prispôsobila tejto „móde“, a preto obchádzajú náboženské témy.

Obidvaja nami prezentovaní autori sa zhodujú v tom, že rozum – v osvietenstve postavený na oltár – nesmie prekročiť svoje obmedzenia stanovené realistickou teóriou poznania tomizmu. To znamená, že podľa nich nesmieme pripustiť, aby istoty teologických právd sa zmenili na probabilitu. Rozum treba obmedziť na oblasť dialektiky známej z barokovej neoscholastiky. Bielek na tomto základe vymenoval tie funkcie rozumu, ktoré môže a musí mať vo vzťahu k náboženstvu: 1. Oboznamuje nás s nevyhnutnosťou zjavenia. 2. Skúma argumenty zjavenia. 3. Disponuje hermeneutickou funkciou pri interpretácii Biblie. 4. Tvorí základ pre disciplinárne rozdiely v teológii. 5. Pomocou logiky prefiltruje a vyvracia falošné tvrdenia o vie-

28 ENDRŐDY, J. *Egy két szó erköltsi meg-vesztegettetésünkről*, s. 53.

29 *Tamtiež*, s. 60.

re.³⁰ Bielek v týchto funkciách rozumu a k nim pripojených poznámkach dospel k stanoveniu osobitného inštrumentálneho rozumu, ktorý by mohol byť ideálny pre fungovanie kresťanskej teológie. Tým vlastne ďalej vyostřil protirečenia medzi kresťanským myslením – ktoré predpokladá existenciu tradičnej metafyziky - a autonómiou rozumu, ktorú požadovala moderná filozofia všeobecne a osvietenstvo zvlášť.

V jedinom bode sa obidvaja zhodujú s osvietenstvom. Je to otázka výchovy a vzdelávania. Vlastne zdieľajú s osvietenstvom jeden predsudok: s výchovou sú vyriešiteľné všetky spoločenské a morálne problémy. Netreba vraj robiť nič iné, iba doplniť školské vzdelávania domácou výchovou. Tento jediný spoločný bod s osvietenstvom – presnejšie s programom osvietenej monarchie – však nestačí k tomu, aby sme mohli jednoznačne vyhlásiť príslušnosť piaristov k osvietenstvu.

30 BIELEK, L. *Arany gondolatok...*, s. 521 – 525.

SLOVENSKÉ PIETISTICKÉ MYSLENIE 17. – 18. STOROČIA

Vasil GLUCHMAN

Slovak Pietistic Thinking in the 17th and 18th Centuries

Abstract: Pietism started by Ján Milochovský within Slovak Lutheran ethical thinking. The most significant representative of Pietism was Mathias Bel, the other important Pietistic Slovak Lutheran thinkers were Michael Institoris Mošovský and Jozef Fornet. Pietism is the end of Humanism within Lutheran intellectual as well as ethical thinking in Slovakia. Augustín Doležal was the first who overcame the Pietistic limits in the Slovak Lutheran ethical thinking in the given period.

Key words: Pietistic Thinking, Johanes Milochovský, Lutheran ethic,

V slovenskom evanjelickom prostredí sa začínajú presadzovať pietistické myšlienkové tendencie počínajúc Jánom Milochovským, a to napriek tomu, že protestantský pietizmus sa viaže predovšetkým na pôsobenie Philippa Jacoba Spenera (1635 – 1705) a Augusta Hermana Franckeho (1663 – 1727) v 17. a 18. storočí. Latentne teda tieto myšlienky boli obsiahnuté v slovenskom, resp. uhorskom protestantizme ešte skôr a boli výsledkom procesov prebiehajúcich v prenasledovaných protestantských cirkvách najmä v regióne strednej Európy patriacich do habsburskej monarchie. Pietizmus vo všeobecnosti bol snahou o prehĺbenie vnútornej zbožnosti kresťana a jeho vzťahu k Bohu. Spener vydal v Drážďanoch v roku 1678 svoje dielo *Pia desideria* (Zbožné priania), ktorým sa obyčajne datuje vznik pietizmu v Nemecku. Práve v rovnakom meste a v rovnakom roku, teda v Drážďanoch roku 1678 vydal Ján Milochovský dielo *Ozdoba vrchnosti svetskej*. S najväčšou pravdepodobnosťou asi nebolo možné, aby ho priamo ovplyvnilo Spenerovo dielo, ale skôr sa možno domnievať, že Milochovský reagoval na atmosféru, ktorá vládla v nemeckom evanjelickom prostredí. Na druhej strane to bola tiež reakcia na prenasledovanie protestantov v Uhorsku, prípadne aj na postavenie evanjelických exulantov v nemecky hovoriacich krajinách. V Milochovského chápaní kresťanské náboženstvo, resp. jeho náboženské a morálne hodnoty sa mali stať v prvom rade verejnými a mali evidentne

dokumentovať vnútornú premenu vladára v jeho pobožnosti, ktorá sa mala prejavovať aj na verejnosti v modlení, návšteve náboženských obradov atď.¹

V súvislosti so 16. storočím možno napríklad konštatovať, že jedni z najvýznamnejších predstaviteľov humanizmu na našom území v danom období, teda Leonard Stöckel (1510 – 1560) a Martin Rakovský boli myšlienkovo na intelektuálnej úrovni svojej doby a ich názory boli v súlade s najvýznamnejšími myšlienkovými prúdmi prebiehajúcimi vo vtedajšej Európe, čoho príkladom môže byť aj skutočnosť, že Stöckelovo dielo *Poznámky k Všeobecným zásadám kresťanskej náuky Filipa Melanchthona* bolo v Bazileji vydané v roku 1561 spolu s významnou Melanchthonovou prácou *Loci communes*, na ktorú Stöckel reagoval. V 17. storočí nastal intelektuálny odklon, možno až úpadok slovenskej evanjelickej etiky, ktorá sa pod tlakom vonkajších okolností prirodzene a logicky viac uzavrela do seba, aby sa zachovala a vôbec prežila. Slovenskí evanjelickí autori daného obdobia primárne riešili otázky viery, jej obrany a posilňovania ducha pred ďalšími podobami prenasledovania zo strany katolíckej vrchnosti, ale aj napríklad jezuitov, ktorí zohrali veľmi významnú a najmä negatívnu úlohu v tomto procese rekatolizácie, čo v skutočnosti znamenalo predovšetkým kruté prenasledovanie protestantov.

U Milochovského antika ešte zohráva dosť významnú úlohu v jeho chápaní a rozvíjaní, resp. formovaní kresťanskej morálky a jej cností. Zdá sa však, že tak ako sa rozvíjalo a silnelo pietistické hnutie a jeho myšlienky nielen v Nemecku, prípadne ostatných častiach Európy, vrátane Uhorska a u slovenských evanjelikov, tak sa rovnakou mierou rozvíja aj odklon od antických tradícií a antického myslenia. Najmä pre slovenské evanjelické myslenie 18. storočia je príznačné kritické vyrovnávanie sa s antikou, a to či už v diele Mateja Bela (1684 – 1749), ale napríklad aj Michala Institoris Mošovského (1733 – 1803) a Jozefa Forneta (1732 – 1811). Všetci traja spomínaní autori intenzívne pracujú na formulovaní predností kresťanstva, resp. kresťanskej etiky a morálky v porovnaní s antikou, resp. pohanskou etikou a morálkou, ako ju nazývali vo svojich dielach. V predchádzajúcich storočiach formulovali slovenskí evanjelickí autori vcelku pozitívny vzťah k antickej vzdelanosti, jej kultúre, etike a morálke, no v 18. storočí už jednoznačne dominuje stanovisko odmietajúce najmä antickú etiku a morálku. Pozornosť spomínaných autorov sa sústreďuje na to, aby presvedčili svojich čitateľov, že morálka založená na kresťanských hodnotách a primárne vy-

1 MILOCHOVSKÝ, J. *Ornamentum Magistratus Politici. Ozdoba Vrchnosti Svetské aneb Kterými Cnostmi Krestianska Vrchnost ma ozdobena a okrašlena byti...* Drážďany : Kryštof Baumann, 1678.

chádzajúca z učenia Ježiša Krista ďaleko presahuje akúkoľvek antickú etiku s jej morálnymi hodnotami, ktoré nie sú zároveň aj nábožensky podložené. Možno uviesť, že ich odmietanie antiky sa netýkalo len jej etiky, morálky a morálnych hodnôt, ale bolo vo všeobecnosti zamerané proti filozofickému mysleniu mimo náboženstva, resp. teológie. Pietizmus bol charakteristicky odmietaním filozofie ako špekulácie. Možno konštatovať, že podľa názoru pietistov skutočná múdrosť, prípadne morálka neexistovali mimo náboženstva, resp. teológie. Filozofia a etika získavali svoj význam a hodnotu len v rámci náboženstva a teológie, pretože teológia a náboženstvo vyjadrovali skutočnú, resp. pravú múdrosť a pravdu, ktorá podľa ich názoru je obsiahnutá len v učení Ježiša Krista. Akékoľvek pokusy hľadať odpoveď na otázky týkajúce sa sveta, človeka a jeho problémov, resp. hodnôt boli možné len v rámci pravého kresťanského náboženstva založeného na Kristovom učení. V pietizme dochádza k úplnému podriadeniu filozofie a etiky náboženstvu a filozofia sa stáva slúžkou teológie. Buď je filozofia založená na hodnotách obsiahnutých v učení Ježiša Krista alebo stráca svoju opodstatnenosť, pretože je falošnou. A nestačí podriadenie filozofie teológii, ale filozofia sa v konečnom dôsledku „rozpúšťa“, prípadne stráca v teológii, keďže iné riešenia než teologicky podložené sú nepravé, falošné, potom v skutočnosti je filozofia zbytočná a úplne postačuje teológia ako jediný správny výklad sveta, človeka a jeho problémov alebo hodnôt, avšak za predpokladu, že je výlučne založená na Kristovom učení. Znamená to okrem iného aj odmietanie katolíckej teológie, ktorá veľký význam pripisovala či už učeniu cirkevných otcov, alebo aj ďalším významným teológom minulosti, ako napríklad Tomášovi Akvinskému významne nadväzujúcemu na Aristotelovu filozofiu a etiku. Protestantská pietistická teológia neuznávala nič z toho, čo sa neopieralo priamo o Bibliu. Celé zameranie pietizmu a jeho chápania teológie sa upieralo na formovanie vnútorne zbožného kresťana, ktorý svoju hlbokú a úprimnú vieru musel dostatočne evidentne prejavovať aj vo svojom každodennom živote a správaní.

Viacerí autori sa líšia vo svojich názoroch, do akej miery možno zaradiť Mateja Bela k pietistom. Na jednej strane možno uviesť názor jeho žiaka Samuela Hruškoviča, ktorý konštatoval, že Bel počas svojho rektorského pôsobenia v Banskej Bystrici odmietal racionálnu filozofiu zaoberajúcu sa pravidlami dišputovania, vychádzal vraj z Franckeho pietizmu a najmä po prechode do Bratislavy šíril bludy a kazil najušľachtilejšiu mládež krajiny.² Podobne aj Milan Hamada považuje Mateja Bela za jedného z vrcholných predstaviteľov umierneného pietizmu v slovenskom luteranizme prvej po-

2 HRUŠKOVIC, S. *Vlastný životopis*. Liptovský Svätý Mikuláš : Transocius, 1943, s. 75.

lovce 18. storočia.³ Zdôrazňuje tiež jeho odmietavý postoj k antickej filozofii a Aristotelovej Etike Nikomachovej zakladajúcej sa na ľudskom rozume a ľudskej prirodzenosti.⁴ Na druhej strane možno uviesť protikladný názor Márie Vyvíjalovej, ktorá tvrdí, že obvinenia Mateja Bela z pietizmu sú nepodstatné. Argumentuje najmä druhým zväzkom Belovho spisu *Miscellanea scientifica*, ktorý podľa jej názoru dokazuje, že Belov svetonázor sa formoval na základe dôkladného štúdia filozofickej, prírodovednej a inej, nielen európskej literatúry. Vyvíjalová ďalej tvrdí, že napriek kritike Platóna a Aristotela, Bel akceptoval Aristotelovu Etiku Nikomachovu, podobne akceptoval Senecovu a Epiktétovu etiku, a to pre ich humánne myšlienky.⁵ Ďalej konštatuje, že Belove úvody k spisom Sebastiana Castelliona (vrátane úvodu k Dávidovej a Šalamúnovej etike Sebastiana Castelliona) sa stali predmetom veľkej dezinterpretácie.⁶ Avšak aj Ján Oberuč vo svojej práci pôvodne vydanej v štyridsiatych rokoch 20. storočia tvrdí, že Matej Bel bol umiernený pietista a podľa jeho názoru vo svojom úvode ku Castellionovej práci poukazuje na nedostatky pohanskej morálky. Podľa Oberuča Matej Bel podrobuje kritike pravidlá prirodzenej a pohanskej morálky (vrátane Aristotela) a oduševňuje sa najmä Lutherovým učením o najvyššom dobre. Bel podľa neho dospel k názoru, že filozofiu netreba odmietať, ale môže plniť iba pomocnú úlohu. Veril, že dôkladným čítaním Castellionovej knihy a modlitbami možno mládež úspešnejšie viesť k cnosti než čítaním stoviek pohanských kníh o morálke.⁷

Možno konštatovať, že Matej Bel sa pri viacerých príležitostiach vyjadril na adresu antickej filozofie, resp. etiky a jeho hodnotenia nie sú konzistentné. Napríklad v liste Martinovi Klementovi z decembra 1704 píše, že „...je nežiaduce, aby sa Jeho Milosť Michal Deák venoval mylnej Aristotelovej filozofii, lebo tým by zišiel z vytýčenej cesty. Sú aj užitočnejšie veci ako učenie prázdneho filozofa, z ktorého ani ja necítim mať žiadny osoh. Premárnil by olej i námahu”.⁸ Pomerne jednoznačne cítiť Belov príklon k pietizmu napríklad z jeho Predhovoru k spisu Johanna Arndta *Paterý knihy o prawém křesťanstwj...*, ktorý sám Bel preložil a vydal v Halle v roku 1715. V spomí-

3 HAMADA, M. *Zrod novodobej slovenskej kultúry*. Bratislava : Veda, 1995, s. 86, 116.

4 HAMADA, M. *Zrod novodobej slovenskej kultúry*. Bratislava : Veda, 1995, s. 97.

5 VYVÍJALOVÁ, M. *Matej Bel a idea občianskej spoločnosti*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 34 – 36.

6 VYVÍJALOVÁ, M. *Matej Bel a idea občianskej spoločnosti*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 64.

7 OBERUČ, J. *Matej Bel – pietista na Slovensku v 18. storočí*. Bratislava : Chronos, 2002, s. 89 – 90.

8 BEL, M. *Listy Mateja Bela*. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 45.

nanom Predhovore Bel vymedzuje v Arndtovom duchu päť rozdielov medzi pravým a falošným kresťanstvom. Prvým rozdielom podľa neho je to, že v protiklade k pravému kresťanovi, falošný kresťan sa iba zo zvyku hlási ku kresťanstvu, pretože tak bol vedený od mladosti. A tak sa podľa Bela stalo, že kresťanstvo je len vonkajšou maskou a vnútorne je to len pohanská mravnosť. Výsledkom je potom ateizmus, bezbožnosť a množstvo ďalších ohavností, ktoré sa vyskytujú medzi kresťanským ľudom.⁹ Druhý rozdiel medzi pravým a falošným kresťanstvom spočíva podľa neho v tom, že skutočný kresťan má nebeskú myseľ a očisťuje sa nielen od vonkajších skutkov tela, ale aj od lásky k vlastnej vôli, vlastnému zisku a ďalších ohavností srdca uvedomujúc si, že to všetko pochádza z našej prirodzenosti, ktorá nás vedie predovšetkým k pozemským veciam a odvádza od skutočného kresťanstva.¹⁰ Za veľmi dôležitý znak falošného kresťanstva považoval Matej Bel, že sa falošné kresťanstvo nevzťahuje na srdce a dušu. Falošný kresťan podľa neho zakladá svoje kresťanstvo na rozume, intelektu a schopnosti. Najväčšia Belova výhrada spočívala v tom, že taký kresťan usudzuje predovšetkým na základe rozumu o duchovných záležitostiach kresťanstva. V teologických sporoch dokáže obsírne diskutovať o náboženských otázkach, riešiť teologické kontroverzie, argumentovať a protiargumentovať. Dokáže to bez toho, aby bol skutočným kresťanom a aby bol vo svojom srdci znovuzrodený. Naplnený je však pýchou, sebaláskou, lakomstvom, chlipnosťou a ďalšími farizejskými prejavmi, ktoré však šikovne zakrýva horlivosťou pre vieru a pravú náuku. Falošný kresťan to dosahuje prostredníctvom rozumu a svojím umom, resp. intelektom (u Bela pamäťou), ktoré využíva najmä v prípade skúmania učenia iných. V skutočnosti to iba prehľbuje jeho duchovnú biedu a slepotu.¹¹

Podstatná Belova výhrada proti falošnému kresťanstvu, ktorá má jednoznačne pietistický obsah, spočíva v tom, že pravý kresťan zapiera sám seba, teda zrieka sa bezbožnosti a svetských žiadostivosti resp. zmyselnosti. Bojuje so zlými náklonnosťami, ku ktorým ho zvádza jeho prirodzenosť, nebojí sa žiadnych ťažkostí, usiluje sa, aby konal v súlade s Božou vôľou, aby dosiahol kráľovstvo Božie. Odrieka sa, aby pre Krista dosiahol večný život. Usiluje sa spĺňať aj tie najprísnejšie požiadavky (aby prešiel „tesnou bránou“), pretože si uvedomuje, že aj spravodlivý sotva bude spasený a mnohí, hoci sa veľmi snažia, nedosiahnu spásu, teda nedostanú sa do kráľovstva

9 BEL, M. Předmluwa. In Arndt, J. *Paterý knihy o prawém křesťanstwji*. Halle, 1715, s. 4 – 5.

10 BEL, M. Předmluwa. In Arndt, J. *Paterý knihy o prawém křesťanstwji*. Halle, 1715, s. 5.

11 BEL, M. Předmluwa. In Arndt, J. *Paterý knihy o prawém křesťanstwji*. Halle, 1715, s. 7.

Božieho. Na druhej strane sú však podľa Bela aj takí kresťania, ktorí mnoho si odopierajú, uprednostňujú chudobu pred bohatstvom, potupu pred slávou, ale to všetko nerobia so šlachetným úmyslom, neusilujú sa o úprimné pokánie, nenachádzajú v tom všetkom Krista, jeho pokoru, tichosť, život, trpezlivosť, vzťah k svetu, ktorý sa prejavuje v skutočnom odopieraní sveta a seba samého. Mnohí sa vraj honosia tým, ako slúžia Bohu a rešpektujú jeho príkazy, avšak aby ich dodržiavanie nebolo pre nich ťažké, podľa Bela vyberajú si z nich tie najľahšie a ich dodržiavaním presvedčajú sami seba a uspokojujú svoje svedomie o úprimnosti svojej viery. Slúžia tak síce Bohu, ale nezriekajú sa sveta. Na jednej strane chcú užívať milosť Božiu, no na druhej strane sa nechcú vzdať ani svetských pôžitkov, ako je česť, sláva, dobré meno a podobne. Sila pravého kresťanstva sa však podľa jeho názoru najlepšie prejavuje v skutkoch. Písmo sväté nazýva skutky pravého kresťanstva ovocím viery zo Slova Božieho. Skutky falošného kresťana však podľa neho neprýstia z tohto semena (Písma svätého) do srdca, ale sú len prázdnotou a vonkajšou podobou. Skutky pravého kresťana vyplývajú zo slobodného Ducha, zatiaľ čo skutky falošného kresťana pochádzajú iba z príkazu zákona, a to iba dočasne. Skutky pravého kresťana sú výsledkom zničenej (zlej) prirodzenosti a sú iba dobré.¹²

Piaty rozdiel medzi pravým a falošným kresťanstvom sa podľa Bela prejavuje v tom, ako sa obidve pozície odrážajú vo vnútorných veciach. Právě kresťanstvo vnútorného srdca a Božskej prirodzenosti sa prejavuje tak ako oheň a jeho teplo, čo znamená, že v rozmanitých skutkoch vidíme pravosť kresťanstva. Ako zdravý človek je a pije, ako mu to všetko chutí, tak aj pravý kresťan bez akéhokoľvek násillia stále vykonáva dobré skutky, je pripravený vždy a všade konať dobré skutky uvedomujúc si, že prostredníctvom neho pôsobí Duch svätý, aby pomohol svojmu blížnemu. Bel však tvrdí, že vo falošnom kresťanstve nájdeme mnoho slov a málo skutkov. Falošný kresťan nemá v sebe Ducha svätého, preto nemá živú a činnú vieru vedúcu ho ku konaniu dobrých skutkov. Živá a činná viera zachováva myseľ človeka, aby bol schopný a pripravený neustále konať dobré skutky. Taká viera chýba falošnému kresťanovi, preto aj jeho najlepšie skutky nie sú nič iné ako prejav pohanskej cnosti, ktorá sa nemôže Bohu páčiť a je hriechom, pretože bez viery sa nemožno páčiť Bohu. Falošný kresťan je obraz sebalásky, pretože všetky jeho skutky nie sú zamerané pre úžitok blížnych, ale pre vlastnú

12 BEL, M. Předmluva. In Arndt, J. *Paterý knihy o prawém křesťanstwji*. Halle, 1715, s. 7 – 8.

slávu a česť. Bez živej viery jeho svedomie je zaťažené mŕtvymi skutkami a pred tvárou Boha je to ohavné.¹³

Bel dospel k záveru, že poznanie našej duchovnej chudoby, nahoty a slepoty je začiatkom pravého obrátenia v duchu pravého pokánia a živej viery. K tomu podľa neho má poslúžiť predovšetkým spomínaná Arndtova kniha. Tvrdí, že doterajšie viac ako storočné skúsenosti ukazujú, že jej čítanie prinieslo veľa úžitku a prospechu pre duchovný rast čitateľov. Matej Bel na záver dospel k nasledujúcim odporúčaniam pre kresťanského čitateľa, ktorý chce dosiahnuť úžitok a prospech z čítania duchovných kníh. Po prvé, čitateľ sa má vystríhať, aby nepristupoval k čítaniu uvedených kníh z nesprávnych (teda ľudských) dôvodov, ale iba z úprimnej snahy o vzdelanie duše vo viere, nádeji a láske. Na to slúžia duchovné knihy a s takým úmyslom sa majú aj čítať. Každý, kto v týchto knihách hľadá niečo iné, sám seba zavádza a privedie na seba spravodlivý hnev Božieho súdu. Po druhé, čitateľ si má uvedomovať, že z vlastnej vôle nemôže pochopiť veci týkajúce sa Ducha svätého. Musí sa pokoriť pred trónom Božej milosti, prosiť o osvetlenie Duchom múdrosti a zjavenia pre jeho poznanie. Po tretie, čitateľ má skúmať či je v stave skutočnej kajúcnosti a či jeho srdce je otvorené Duchu svätému. Svedomie mu hneď zvestuje, ak sa ešte stále nenachádza v stave kajúcnosti, preto nech nezatvrdzuje svoje srdce proti hlasu Božiemu, ale má padnúť na tvár a túžobne prosiť o obrátenie.¹⁴

Na druhej strane v Belových listoch však nájdeme aj vyjadrenia naznačujúce jeho umiernenú pozíciu stredú medzi obidvoma táborami, teda pietistami i ortodoxnými predstaviteľmi luteranizmu. Napríklad v liste adresovanom Johannovi Christianovi Lerchovi z 15. decembra 1735 cítiť sklamanie z diania v luteránskej teológii a cirkvi 18. storočia. Konštatoval, že Jena vychováva filozofických diablov, ktorí vedú vojnu proti Bohu a jeho zjaveniu, Halle pripravuje papagájov, Lipsko chlipníkov, Wittenberg vytvára ostne trhajúce Božiu cirkev, preto bude radšej mlčať o iných druhoch nástrah a skazeností vládnuvich v danej dobe.¹⁵ Napriek tomu sa však zdá, že vo filozofii, teda kresťanskej filozofii, videl únik a úľavu pred úzkosťami doby. Evidentne to cítiť v jeho liste Danielovi Hockovi z 23. januára 1744, v ktorom napísal, že „filozofia bude strechou, pod ktorú sa ukryje-

13 BEL, M. Předmluwa. In Arndt, J. *Paterý knihy o prawém křesťanstwj*. Halle, 1715, s. 10.

14 BEL, M. Předmluwa. In Arndt, J. *Paterý knihy o prawém křesťanstwj*. Halle, 1715, s. 9.

15 BEL, M. *Listy Mateja Bela*. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 215.

me, pokrmom i nápojom, ktorými sa živíme, knihami, ktorými sa tešíme. Ostatné zábezpeky života dosiahneme podľa zvyku starovekých mudrcov od samých seba za vedomia a pomoci Boha”.¹⁶ Uvedený citát spolu s niektorými ďalšími príkladmi zo spomínaných listov naznačuje, že Belov vzťah k antickej filozofii a etike, resp. antickej múdrosti sa vyvíjal od odmietavého v jeho mladších rokoch života (možno aj pod vplyvom štúdia v Halle) k tolerantnému na sklonku života.

Takmer identickou témou sa zaoberal aj Michal Institoris Mošovský v úvode k rovnakej Arndtovej práci v roku 1783, teda 68 rokov po jej Belovom vydaní v Halle. Institoris Mošovský videl prednosti kresťanskej mravnej teológie pred morálnou filozofiou jednak v ich rozdielnom pôvode, teda ľudskom a božskom, ďalší rozdiel podľa jeho názoru spočíva v ich základoch: zatiaľ čo morálna filozofia sa zakladá iba na ľudskom rozume, morálna teológia spočíva na Božom slove, ktoré je potvrdené mnohými zázrakmi. Tretí rozdiel a prednosť kresťanstva pred filozofiou spočíva podľa Institoris Mošovského v záväznosti morálnych požiadaviek vyplývajúcich z obidvoch učení. Ďalší rozdiel vidí aj v ich dosahu: filozofia a jej tvrdenia sa dotýkajú len nášho rozumu, zatiaľ čo kresťanstvo má dosah na ľudské vnútro, srdce človeka. Piatou prednosťou kresťanského mravného učenia je podľa jeho názoru prítomnosť citu v morálke a mravnosti, čo je vo veľkom protiklade k stoicizmu, ktorý chcel potlačiť akýkoľvek mravný cit v človeku a postavil do popredia predovšetkým odriekanie. Prednosť kresťanstva videl Institoris Mošovský aj v jednoduchosti a ľahkej pochopiteľnosti kresťanského mravného učenia v protiklade k abstraktnosti filozofie. Za ďalšie výhody kresťanstva považoval spôsob mravného uzdravovania človeka: filozofia ponúka človeku návody ako má konať a v tom vidí nádej na jeho mravné uzdravenie v budúcnosti, Kristus však najprv človeka vyľieči a až potom od neho požaduje zmenu. Institoris Mošovský videl veľmi významný rozdiel medzi kresťanstvom a filozofiou aj v možnostiach odmeňovania a trestania za cnostný, resp. nerestný život. Kresťanstvo podľa jeho názoru má prísnejšie tresty a bohatšie odmeny. Jeden z najvýznamnejších rozdielov medzi kresťanskou morálnou teológiou a morálnou filozofiou spočíva podľa jeho názoru v uskutočňovaní jednotlivých druhov mravného učenia. Zatiaľ čo Kristus žil tak ako učil, nedá sa to podľa neho tvrdiť napríklad o stoikoch alebo epikurejcoch.¹⁷

16 BEL, M. *Listy Mateja Bela*. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 368.

17 INSTITORIS MOŠOVSKÝ, M. Předmluva: O přednostech křesťanské mravní Theologie nad mravní Filozofií. In J Arndt, J. *Paterý knihy o pravém křesťanství*. Prešporek : b.n., s. 4 – 11.

Rovnako aj Jozef Fornet si kládol otázku o rozdieloch medzi filozofickou a božskou múdrosťou. Podľa Forneta filozofická múdrosť môže byť správna len vtedy, ak si kladie ako najvyšší cieľ Božiu časť a ľudské šťastie. „Napriek úžitku, cnosti a dôstojnosti filozofickej múdrosti, my v nej nenachádzame cnosť a schopnosť, vďaka ktorej by biedny nedokonalý hriešnik mohol dosiahnuť pravú blaženosť. O to viac, že neberie si na pomoc Božie meno a tým stratila aj meno čistej filozofickej múdrosti. Filozofická múdrosť potom napriek svojmu vlastnému názoru a vlastnej vôli, pripraví biedneho človeka o jeho pravú blaženosť“.¹⁸ Svoje výhrady k filozofii zhrnul Fornet do niekoľkých bodov. Podľa neho filozofická múdrosť je vraj príliš náročná so svojimi požiadavkami na nedokonalého človeka, zatiaľ čo Božia múdrosť, teda teológia a náboženstvo poskytujú svojim veriacim pripravené riešenia smerujúce k dosiahnutiu pravej blaženosti. Na druhej strane však tvrdil, že filozofická múdrosť ponúka človeku iba zdanie cnosti a múdrosti, pretože skutočnú blaženosť nachádzame len v Božom diele a teológia nám ponúka dokonalosť namiesto cnosti.¹⁹ Potom dokonalosť, teda „...pravá cnosť človeka spočíva v jeho pripravenosti vykonať Božiu vôľu, pretože to je jediný cieľ nášho života a bytia, celej našej povinnosti“.²⁰

Pietizmus teda predstavuje viac-menej koniec humanistických tendencií v evanjelickom intelektuálnom myslení vrátane jeho etického myslenia. Na našom území sa etické myslenie v 18. storočí pod veľmi silným vplyvom pietizmu vyvíjalo v spore s antikom, resp. pohanstvom, ako ju nazývali súdobí autori. Došlo k zrušeniu humanistickej tradície v našom myslení dokladajúcej, že naši predkovia boli na úrovni dobového intelektuálneho diskurzu, zatiaľ čo v 18. storočí dochádza k odklonu od tejto tradície a úpadku filozofického rozmeru ich úvah a jednostrannému posilňovaniu úlohy a významu teológie v evanjelickej etike daného obdobia. V Európe však v danom období dominovala svetská, resp. sekulárna filozofia a etika, ktorá samozrejme tolerovala náboženstvo, ale vo väčšine prípadov ho priamo nechápala ako primárne východisko svojho filozofického uvažovania. Do značnej miery vo filozofickom uvažovaní Európy 18. storočia dominovala deistická tendencia latentne vnímajúca prítomnosť Boha vo svete, ale nepoužívajúca túto ideu ako hlavnú pri konštruovaní svojich filozofických systémov vrátane etického systému s jeho hodnotami. Prevládala skôr ten-

18 FORNET, J. *Rozdjł Filozofické a Božské Maudrosti při vyhľadávánj Ctnosti k wystraze při nynegssim w obyčeg gdaucým filozofickém křesťanstwj*. Levoča : b.n., s. 5.

19 FORNET, J. *Rozdjł Filozofické a Božské Maudrosti při vyhľadávánj Ctnosti k wystraze při nynegssim w obyčeg gdaucým filozofickém křesťanstwj*. Levoča : b.n., s. 17 – 19.

20 FORNET, J. *Rozdjł Filozofické a Božské Maudrosti při vyhľadávánj Ctnosti k wystraze při nynegssim w obyčeg gdaucým filozofickém křesťanstwj*. Levoča : b.n., s. 21.

dencia založiť etiku a jej morálku na rozume a hodnotách, ktoré boli racionálne vysvetliteľné a zdôvodniteľné. Nebolo príznačné pre európske filozofické myslenie danej doby postaviť etiku na učení Ježiša Krista a podrobiť ju v plnej miere teológii. Nesporne latentne akceptovali vplyv náboženstva na morálku a človeka danej doby, ale etiku stále rozvíjali mimo teológie.

Možno to bolo dané aj tým, že filozofickú etiku v Európe 18. storočia rozvíjali predovšetkým učitelia pôsobiaci na univerzitách, ktoré boli charakteristické relatívne slobodnejším duchom a intelektuálnym prostredím. V slovenskom evanjelickom prostredí rozvíjali etické myslenie predovšetkým farári, prípadne absolventi štúdia teológie, ako to bolo v prípade Mateja Bela. Všetci slovenskí evanjelickí autori zaoberajúci sa aspoň v nejakej podobe etikou boli viac či menej spätí s cirkvou. V danom období, ktoré bolo okrem iného ešte stále silno poznamenané náboženským útlakom, možno chápať príklon k teológii a odmietanie filozofie, ako snahu o zovretie a spevnenie radov evanjelických veriacich pred tlakom zvonka. Akýkoľvek pokus o liberálnejší prístup často vnímali ako existenčné ohrozenie cirkvi a viery, za ktorú toľko bojovali a vytrpeli, ak bolo treba napríklad aj na galejach alebo vo vyhnanstve koncom 17. storočia. Vysvetlením pre takéto odmietavé postoj k filozofii a etike v slovenskom evanjelickom prostredí 18. storočia by mohli byť práve existenčné problémy slovenských evanjelikov v dôsledku krutého a dlhotrvajúceho prenasledovania, ktoré nemalo obdobu takmer v celej Európe 17. a 18. storočia, čo ich nútilo k veľkej ostražitosťi a odmietaniu všetkých myšlienkových hnutí, ktoré mohli oslabiť silu a hĺbku náboženského presvedčenia a viery.

Prvým významnejším pokusom o prekonanie limitov stanovených pietizmom a náboženstvom, resp. teológiou na rozvoj etického myslenia v slovenskom evanjelickom intelektuálnom prostredí 17. a najmä 18. storočia je dielo Augustína Doležala (1737 – 1802) reprezentujúceho začiatok nového myšlienkového hnutia v našom kultúrnom a intelektuálnom prostredí, t. j. osvietenstva. Možno je jeho spis prvým osvietenským dielom v dejinách etického myslenia na Slovensku, ak nie vôbec v celom slovenskom filozofickom myslení a okrem toho môže byť prvým osvietenským dielom s filozofickým obsahom, ktoré bolo napísané v nejakej podobe slovenského jazyka. V Doležalovom diele sa nenachádzajú žiadne významnejšie antické motívy, keďže vo všeobecnosti osvietenstvo nie je návratom k antike a v plnej miere to platí aj o Doležalovi. Jeho dielo je pokusom o prekonanie úzkeho rámca pietistického zamerania uvažovania len na teologický prístup vychádzajúci z učenia Ježiša Krista. Zatiaľ čo vo väčšine prípadov je prvotný hriech interpretovaný ako exemplárny príklad neposlušnosti člo-

veka proti Bohu, u Doležala ho možno dokonca v určitom zmysle chápať ako pokus človeka o získanie autonómie voči Bohu (hoci len ako nevedomý pokus), prípadne na druhej strane to možno interpretovať ako večné pokúšenie alebo večnú túžbu po poznaní, po odhaľovaní doteraz nepoznaného, prípadne neznámeho. Možno trochu kacírsky konštatovať to, čo Doležal len naznačil, že „vďaka“ prvotnému hriechu, t. j. túžbe po poznaní, objavovaní nového a nepoznaného, človek sa stal plnohodnotnou bytosťou, ktorá sa dokázala realizovať vo svojom živote, rozvíjať svoje poznanie a schopnosti. Nebyť prvotného hriechu, človek ostane naveky v raji a naveky bude „nesvojprávny“, vo všetkom spoliehajúci sa na Boha, ktorý to za neho urobí, vyrieši, vymyslí atď. Boh v Doležalovej deistickej interpretácii dopustil zlo prvotného hriechu kvôli tomu, aby sa človek mohol od neho emancipovať. Človek v určitom zmysle rastie vďaka problémom, ktoré si sám vytvára tým, že prekračuje hranice toho, čo bolo v minulosti považované za hranice oddeľujúce dovolené od nedovoleného, zakázaného alebo tabu.²¹ Jasne ide o problematiku, ktorá prekračuje rámec pietizmu a možno konštatovať, že Doležalovo dielo uzatvára vplyv pietizmu v slovenskom evanjelickom myslení 18. storočia. A začína jeho nová osvieteniská etapa reprezentovaná okrem Doležala napríklad Ondrejom Plachým, Jánom Hrdličkom, Jánom Feješom a ďalšími osvieteniskými autormi.

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0327/11 Dejiny etického myslenia na Slovensku.

21 GLUCHMAN, V. *Etika na Slovensku – minulosť a prítomnosť*. Bratislava : H & H, 2008, s. 52.

**A CSÁSZI ÜGY ÉS KÖVETKEZMÉNYEI
(AVAGY HOGYAN AKADÁLYOZTA EGY KATOLIKUS
NEMESEMBER PANASZA A REFORMÁTUS DEBRECEN
SZABAD KIRÁLYI VÁROSI CÍMÉNEK ORSZÁGGYŰLÉSI
ELFOGADÁSÁT)**

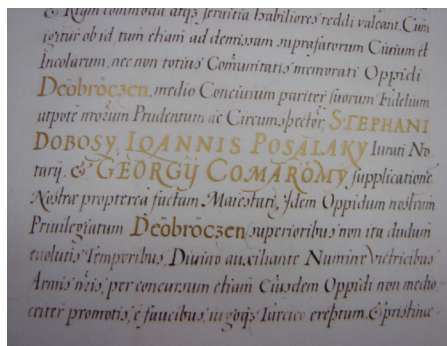
PAPP Klára

The Császi case and its consequences

Abstract: Throughout the 16th and 17th centuries Debrecen, a market town (*oppidum*) made large benefit of the opportunities arising from the policy of balancing between the three neighbouring powers (the Kingdom of Hungary, the Principality of Transylvania and the Ottoman Empire). Debrecen took a large material sacrifice into the fight against the Turks, therefore, the city of the Calvinist faith was donated a mandate of free royal city in 1693 by Emperor Leopold. Due to the sanction of the 1687 Diet, however, in the future a privileged city could only become a member of the Lower House of the Parliament with the assent of the estates. This latter was only to occur during the Diet of 1712-1715. The parliamentary acknowledgement of the privilege of the free royal city was almost prevented by a complaint of a nobleman. On the grounds of sources investigated in the current study Mihály Császi turned out to have false news spread of the city, and made Sándor Károlyi – who charged him to buy up wine – believe that he received the bad wine which he gave over to Károlyi from Debrecen burghers. In addition, Császi was also shown in diverse other affairs of his as unsociable and unpredictable. The Debrecen citizens, referring to the right they gained imprisoned him as well as bound him to pay an indemnity. However, when he was later on released, denounced the leaders of the city. As he had support of the Catholic Nagyvárád (Oradea) Chapter, moreover, of the bishop himself, the case was transmitted to the highest courts of Appeals, which was made use of by the Catholic clergy to lay an assault against the city. The representatives of the peers made the parties come to an agreement, and finally it was Debrecen that was to pay the nobleman – who was doing the malpractice – in order that the case be finished as soon as possible as well as be able to achieve its privilege be enforced and have its parliamentary right of membership acknowledged. The margins of the political mobility sphere of early Modern cities are well illustrated in the details of the suit.

Key words: Debrecen, recatholization, free royal city, Mihály Császi,

Debrecen fejlődése a 17. század végén jelentős fordulópontjához érkezett. 1693-ban a református mezőváros követei révén elérte, hogy Lipót császár és magyar király megadja számára a szabad királyi városi címet, amely jelentős önállóságot, bírói fennhatóságot biztosított számára, s egyértelműen a tárnokmester alá rendelte a települést.¹ Az uralkodó által kiadott oklevél nyomán a város követeit meghívták a tárnoki városok gyűléseire, s adózása, belső törvénykezése egyaránt a megszerzett lehetőség kihasználásáról tanúskodott. A város vezetői fontosnak tekintették az elért eredményeket, mivel a török háborúk után kialakult politikai helyzetben felrémllett előttük a földesúri függésbe kerülés lehetősége, amelyet az oklevéllel elhárítottak tekinthettek. Emellett azonban jogosan tartottak a pozícióját visszaszerző új váradi püspök, Benkovich Ágoston hatalmi helyzetének erősödésétől, a katolikus törekvések újraéledésétől is.

*A szabad királyi városi oklevél részlete, a címszerzők neveivel
(Eredetije a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban található, hasonmás kiadása
megjelent 1993-ban, az oklevél kiadásának 300. évfordulóján Debrecenben,
a Csokonai Kiadó gondozásában.)*

A Rákóczi szabadságharc idején a fejedelem ismét az Erdélyi Fejedelemséghez tartozónak ítélte Debrecen, s az 1707. évi marosvásárhelyi országgyűléssel elfogadtatta a város országgyűlési becikkelyezését. A város vezetői

1 Debrecen szabad királyi városi címének előzményeire lásd. PÓBALAKI, J. Debrecen siralmas állapotának megvilágosítása 1685 – 1696. In *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai* 17. Balogh István. Debrecen, 1987., a cím megszerzésére SZABÓ, I. Debrecen szabad és királyi városi rangra emelése 1693. In *Debreceni Szemle, Válogatás az 1924 – 1944. évfolyamok anyagából*. Gunst Péter, Angi János, Bényei Tamás, Pósan László Debrecen, 1993., valamint újabban PAPP, K. A szabad királyi oklevéltől az országgyűlési becikkelyezésig. In *Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok*. Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás, Debrecen, 2011, s. 301 – 319.

látszólag elfogadták Rákóczi elképzelését, de az első adandó alkalommal (1708) a Magyar Királyság pozsonyi országgyűlése elé terjesztették kérésüket. Mivel az oklevelet a Habsburg uralkodótól nyerték el, s két évtizede (1688) maga Bihar vármegye nemessége is a királysághoz tartozást választotta Erdély helyett, az orientálódás egyértelműnek tűnt. A pozsonyi országgyűlés azonban csak 1712-ben tért vissza a felvetésre, s mivel a pestis miatt hamar feloszlott, csak 1714 – 1715-ben lehetett a kérdést érdemben elővenni. Erre az időszakra azonban a város korábbi érdemei (adózásból való részt vétele, a Caraffa-járás terheinek kompenzációja stb.) már a múlt értékeit képviselték, különösen, hogy a váradi püspök, Csáky Imre tevékenységének hatására ellenséges hangulat formálódott a református felekezetű Debrecen ellen. Egy váratlan nemesi panasz pedig – ami alkalmasnak tűnt annak igazolására, hogy a településen nem érvényesülnek kellően a nemesség jogai – kedvezőtlen színben tüntette fel a döntéshozók előtt a városvezetést.

Császi Miklós nemesember panasza saját borkereskedői tevékenységére vezethető vissza. 1714 júliusában vásárolt italt a debreceniektől – ahogyan a forrásokból kiderült – Károlyi Sándor számára, aki a kereskedőt a bor rossz minősége miatt börtönbe vettette. 1716-ban Császi maga vallotta meg a debreceni főbíróhoz és a tanácshoz küldött levelében, hogy „Károlyba 18 hetekig viseltem vasat, tömlöczöt, kegyelmetek tömlöczébe is 6 egész hétig...”²

Császi Miklós szatmári kisnemes volt, akinek családja a Heves megyei Pusztacsászi birtoka után adományt szerzett Gömör vármegyében, majd a 17. században Szatmár megyében is.³

Császi sérelmei miatt 1715. február 7-én fordult Debrecen város bírói fórumához, hogy büntesse meg Kiss Gergelyt, akitől a bort vásárolta, mivel az megtévesztette őt, s ezért – állítása szerint – annak hamissága miatt szenvedett Károlyi börtönében.⁴ Leginkább azonban azt kívánta, hogy fizesse meg neki összes költségét, amit Károlyi kivetett rá, s ami miatt minden jószága „le vagyon kötve”. A betérjesztéshez mellékelte Károlyi Sándor inspektorának, Munkácsi Jánosnak igazolását is, aki 1715. február 2-án kijelentette, hogy „amely borokat Debreczenből hozott volt Nemzetes és Vitézlő

2 Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (továbbiakban HBML) IV. A. 1018/a. 1. doboz. Császi Miklós 1716. szeptember 21-én, Bátorkesziből küldött levele.

3 Ifj. Dr. REISZIG, E. – GOZO, B. Szatmár vármegye nemes családjai. In *Szatmár vármegye*. Borovszky Samu, 1908. A Császy címer: „kékben, zöld alapon ágaskodó aranyoroszlán, jobbájában görbe kardot tart. Sisakdísz: ugyanaz. Takarók: kékarany, vörösezüst.”

4 HBML IV. A. 1018/a. 1. d. Anno 1715. die 9 Februarii in Sedria kezdetű irat.

Császi Miklós őkegyelme, azok között találtatott olyan, hogy semmire se volt jó, égett bort se lehetett belőle főzni...”⁵

A Császi család címere⁶

Császi – saját bevallása szerint – a 300 forint értékű bort egy Kiss Gergely nevű debreceni polgártól vásárolta. Őt később egyértelműen csalárdíszsággal vádolta, mivel „az kert borokat erős hittel hegy bor gyanánt nyakamba csapta, egyenlő áron a hegy borokkal...”⁷ Azt erősítette, hogy becsapták, mivel az eladó azt ígérte neki, hogy csatári szőlőből készített „hegy bor”-t kap – azaz a debreceniek érmelléki szőlőhegyén termett szőlő borát –, mégis tett a „Csatári hegy borok közzé debreczeni kert borokat is...”.

A város azonban nem látta ilyen egyértelműnek a helyzetet, sőt ahogyan alaposan utána néztek az ügynek, éppen ellenkező meggyőződésre jutottak. Azt látták, hogy Császi nagystílusú kockáztatott, becsapta Károlyit, s őket is be akarja sározni. A panaszos ugyanis fűnek-fának megírta, hogy „... ki tanultam, az debreceni ember hamis hiti miatt csalt volt meg...”⁸

5 HBML IV. A. 1018/a. 1. d. Munkácsi attestációja Ocsván született, s Munkácsi magát Károlyi Sándor „jósági inspectora”-ként írta alá.

6 A vármegyetörténetben a Császy név szerepel, a megvádolt nemes azonban minden levele végén Császinak írta magát, ezért nevét következetesen a saját névhasználat alapján írjuk.

7 HBML IV. A. 1018/a. 1. d.

8 Tamže Császi Miklós 1715. március 4-én, Debrecenben, rabságában írott levele. A levélben a tekintetes ispán úr megszólítást használja. Debrecenben a polgárok bora a város kocsmáin került piacra, a csapszékeket a borbírák ellenőrizték. Munkájuk fontosságára utal, hogy pl. 1670 – 1691 között Debrecen hat korcsmájában – amelyeknek

1715. február 16-án Eperjesre írt a Szepesi Kamara „nagy jó urainak,” hogy a debreceni tanács a panasza ellenére őt marasztotta el száz forintban, amelyért jószágot adott volna, „mégis tömlőczre hántak”. Azután „obligatoriát kívánva, hogy ne emlékezsek meg rabságomrul, el bocsáttat, kire nem mehetek...” Azért kért pártfogást, mert az említett jószágai Bereg és Szatmár vármegyében vannak, vagyis nem áll a város jurisdictiója alatt, s ezért szerinte nem is ítélezhetnek felette, s különösen nem vethetik őt börtönbe.⁹

1715. március 4-én Tóthfalusi Márton ispánhoz és rajta keresztül Eötvös Miklóshoz, Szatmár vármegye ordinarius ispánjához küldött üzenetet.¹⁰ Az obligatoria adásáról nekik is írt: „Először kívánták, hogy adnék oly obligatoriát, hogy rabságomrul soha és az controversiában forgó borrral meg nem emlékezem. Sem pert nem indítok, mely nem lehetett. Másodszor kívánták, mivel az elsőre mentem, subscribállyak, pecsétellyek oly obligatoriat, hogy intra quindam leteszem az száz forintot, ha pedig nem, Debrecenben adgyak jószágot, ha pedig nem, szabadossan ismét üldözhessenek, erre is lehetetlennek láttam magamat obligálnom.”¹¹

Váczi Jánoshoz, komájához is levéllel fordult, de később, mivel már hossz-szas rabsága miatt a szabaduláshoz kért tőle segítséget.¹²

A város alaposan kivizsgálta az esetet, s kiderítette, hogy 1714-ben Császi Debrecenben két napig tartott kóstolást, mielőtt a vásárra sor került volna. Módja nyílt tehát rá, hogy ellenőrizze a megveendő bor minőségét, legfeljebb nem értett hozzá, mit kínálnak neki. Bár az is hangsúlyosan felmerült, hogy tudta, mit vásárol, de maga is nyereszkeskedni akart a további el-

csaplárosai között jó néhány szenátor is akadt –, 1 217 373 forint és 17 dénár értékű bort adtak el. A borbevétel kb. 20% a várost gyarapította, így annak gazdasági súlya vetekedett a helyi adó jelentőségével.

9 Tamže Császi levelének aláírása is beszédes, mivel a keltezésben helyszínként azt tűntette fel „Debreczeni Tömlőcz, Die 16 Febr. 1715.”

10 Tamže 1715. március 4-én Tóthfalusinak írt levelet, s kérte, hogy a kísérő levéllel küldje az meg Károlyba, Eötvös Miklósnak is. Eötvös Miklós tekintélyes szatmári nemes volt, hiszen a Rákóczi szabadságharc idején kerületi főbiztosi tisztséget viselt, a szatmári béke után pedig a megye alispánja lett. Kovács Ágnes: Egy kelet-magyarországi karriertörténet: Eötvös Miklós pályája <http://tortenelem.ektf.hu/efolyoirat/04/kovacs.htm> 2011. okt. 9. tanulmányában azt írja, hogy Eötvös 1696-ban szolgabíró, majd 1699-ben adórovó, 1710 és 1714 között „egy év megszakítással” Szatmár vármegye alispánja volt. Heckenast Gusztáv adataira szerint 1715-ig volt a megye alispánja, s egyúttal Károlyi Sándor birtokainak praefectusa. HECKENAST, G. *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban*. Budapest, 2005, s. 130.

11 Tamže Az Eötvösnek írott levél másolata

12 Tamže Keltezés nélküli levél, ceruzával kívül az „1715. március 4-e után” megjelölés áll az irat hátlapján.

adásnál. Természetesen az eladót is megkérdezték, aki tagadta, hogy ő csak csatári bort akart volna vevőjére rábeszélni. A peres anyagból az derül ki, hogy Császi a vallomások után kész lett volna megbékélni, s azt „vallotta, hogy amit mondott, rosszul mondotta, kész az I-t Nemes Tanács előtt megkövetni, csak adgya vissza a 25 forintot...”.

A megvádolt nemesember továbbra is egyértelműen úgy állította be, hogy azért őt marasztalták el a város bírói fórumán, s nemes ember letére azért vetették még börtönbe is, mert a város részrehajlónak mutatkozott a döntésben, mivel „az boros ember az hites Communitas között vagyon”. A bebörtönzött nemes igyekezett mindenkitől segítséget kérni, miközben saját körülményeit a következőképpen ecsetelte: „már három hete keserves rabságot viselek, egy disznónak való ólban, melynek irtóztató dögít le nem irhatom.”¹³ A későbbi levelekből kiderült a valóság, Császi maga is bevallotta, hogy „írogattam, mindenfelé keserves panaszomat jelengettem, a leveleimben némelyek kezekben akattanak, melyek közül némelyikben a Bíró felől keménkén tanáltam írni, azon megh haragudott és az alsó büdös tömlőczre vettetett...”¹⁴

A város bírósága elítélte Császi Miklóst.¹⁵ Kis Gáspár szerint Császi állítása ellenére nem 300, hanem csupán 242 forintot és 42 pénzt fizetett a borért. Azt elismerte, hogy a vevő valóban kifogásolta az egyik hordó borának az ízét, de ő megmondta, hogy csak együtt adja, vagy kell neki, vagy nem. Ezt követően Császi lepecsételte a hordókat, s valamennyit a maga döntése alapján vitte el.¹⁶ A vita tárgyát képezték azok a hordók is, amelyekben Császi a bort elvitte, de nem hozta azokat időre vissza (Kisasszony napra, azaz szeptember 8-ra¹⁷ kellett volna visszaszolgáltatnia, de csak „télben, januárban, szánon” hozta), s nem is az elvitt mennyiségben, ráadásul „három öreg hasábos káposztások, a többi is büdösek voltak”. Császi szerint a hordókat

13 HBML IV. A. 1018/a. 1. d. Császi Eötvösnek írott leveléből, 1715. márc. 4.

14 A börtönbe vetett Császi szavai Pósalaki János 1715. szeptember 9-i levelébe másolva maradtak fenn, a nótárius Bécsben hallotta, hogy azok Császi memoriálisában szerepeltek. HBML IV. A. 1011/r. 1. doboz. Pósalaki 1715-ben első szenátor lett, s Dányádi Jánossal együtt ő képviselte a várost a nádor által adóügyben Pozsonyba összehívott gyűlésen. A városnak küldött leveleit tartalmazza a csomó, amelyről Balogh István elemzést közölt PÓSALAKI, J. Debrecen siralmas állapotának megvilágosítása 1685–1696. In *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai* 17. Balogh István. Debrecen, 1987. 22 – 23.

15 HBML IV. A. 1018/a. 1. d. 1715. febr. 11. II. a. számú irat

16 Tamže „Császi uram, ha ezt nem veszi kegyelmed, a többi sem adom, imhol a kegyelmed pénze, de akkor szó sem volt felőle, hogy kerti bor lett volna...”

17 Kisasszony napja, vagyis Kisboldogasszony napja, a hagyomány szerint Szűz Mária születésnapja, azaz szeptember 8.

azért nem szállította vissza a szüret időszakára, mert a „hibás borok miatt” azok nem ürültek ki, illetve azért, mert a vásárló Károlyi börtönében töltötte idejét, s nem tudta a vissza hozatalt megszervezni.¹⁸ A hordókért Császi azt a 60 máriást követelte vissza, amit az elvitelkor letett az eladónak, de az éppen a per során kiderült valóságos hiányosságok miatt nem volt megalapozott követelés, s később már maga is csak 25 forintot várt.

A végzés alapján Császinak „Conventionalis Summát deponaltatni, ha pedig nem deponállya, detentióban tétetni usq. ad plenariam Satisfactionem deintaltatni” kell. A megvádolt már ekkor azt vetette ellent, hogy ő nemes ember, ezért nem lehet „arestaltatni”.

Bár felajánlotta a fizetség ellenértékeként a Bereg vármegyében lévő Hete faluban található házrészét és hozzá tartozó két gyümölcsös kertet, a bíróság arra hivatkozva fejezte ki kételyét a birtok valóságos meglétét illetően, hogy a nemes korábban maga vallotta, hogy minden birtoka le van kötve.¹⁹

A városi vizsgálat során erősen befolyásolta a bírák ítéletét a Kis Gergely tanúiként meghallgatott szekeresek vallomása. A 36 éves Varró István több fuvaros csodálkozásának adott hangot, mert azt látták, hogy a panaszos nemesember Károlyban igen merészen megdézsmálta a vásárolt borokat: „... a szállásán Császi Miklós midőn szekeren lévő borokat felbontotta, és a legjavait kóstolta, azokbul dézsákkal... hordotta az házban és úgy ittanak...”. Ezért aztán természetes volt, hogy Ocsván a tisztartó a hiányt azonnal észrevette s azt mondta a panaszosnak: „nagy a hujja Császi Miklós, nem veszem be. ... A falurul aztán hordottak dézsákban, fazekakban vizet, avagy bort nem tudgya”.²⁰ Kocsi Mihály nemcsak azt igazolta, hogy a panaszos által vásárolt bort Debrecenben ő maga is kóstolta, s azt jónak találta, hanem arról is beszámolt, hogy miután Császi szóban beadta Kiss Gáspár elleni actióját, „hamar kérte Kiss Gáspárt békességre, megvalván, hogy rosszul mondotta, amit mondott, és kész a Tanács előtt megkövetni, csak adgya vissza a 25 forintokat”. Hasonlóan vallott a negyedik tanú, Szenttamási István is. Sarai István – aki oda tévedt a pincébe a kóstoláskor – még azt tette hozzá az előbbiekhöz, hogy amikor Császi a hordókat megpecsételte, szó sem esett arról, miféle eredetű borok is ezek. A 25 éves Molnár István arról számolt be, hogy jelen volt a hordók debreceni felrakásánál, ahol azok mind tele voltak, s azokhoz Császi Bagamérban még további három hordóval vásárolt. Károlyban csak a Kis Gáspártól vásárolt hordókat bontatta

18 Császi állítása szerint Kis Gergely a házához szállított hordókat nem akarta átvenni, hanem azokat a város vendégfogadójához akarta vitetni. Végül Komáromi György közbenjárására kezdtek vizsgálatot.

19 HBML IV. A. 1018/a. 1. d. Declaratio processus Császiანი 1715. február 9. I/6.

20 Tamže Kiss Gáspár tanúinak vallomása 1715. február 11.

fel, s a házában, ahol „sok nemes emberek gyűltek oda, harmadfél nap alatt csak ittak”. A panaszos a szekereseiket, így a tanút is kínálta útközben is a borral, de ő is azt igazolta, hogy a tiszttartó vonakodott a hordókat átvenni. Margittai István és Juhász Gergely más megfogalmazással, de tartalmában hasonlóan vallottak.²¹

Amikor 1716 őszén Károlyi Sándor is bekapcsolódott az ügybe, a város vezetői egyértelműen leírták neki, hogy lelkiismeretük tiszta, ők a szokott eljárás szerint vallatták meg mindkét fél tanút, s hallgattak meg minden lehetséges információt. Császi azonban feltűnő módon viselkedett, lefogása után bort hozatott, s „megrészegeedvén az háznak ablakán kikiáltozni, alá s fel járó emberek hallatára bíráinkat s az egész tanácsot böcstelenítő, fenyegető és ijesztő beszédeket kiszórni és beszélni kezdett és nem csak azon napon, hanem tovább is egynéhány napok alatt...”.²² A kiabálás mellett a szétküldött levelekben is lejáratva a tanácsot, rossz hírust keltezte. Ezt igazolta többek között a Szepesi Kamara levele is, benne Császi hozzájuk eljuttatott instantiájával.

A tanács álláspontjuk szerint a rabot azért helyeztette át, hogy ne legyen módja hasonló látványosságot szervezni, másrészt azért is, hogy gondolkodjon el a lehetőségein. A változást néhány napon belül látványosan lehetett érzékelni, mert Császi saját akaratából bevallotta bűneit, engedelmet kért a vezetőikkel való beszélgetésre, s „beszédi közt, midőn senki nem kényszerítette, sőt nem is gondolta volna, önként térdre esvén, kezét öszve tévén, és az ég felé felemelvén, erős hittel megesküött, hogy ezen rajta esett dologért a debreceni Nemes Tanácsot és a várost soha nem háborgattya”.

Császi többek között a Debrecenben lakó nemeshez, Baranyi Mihályhoz is támogatásért fordult, aki a megvádolt nemes szerint hozzásegítette őt a kiszabaduláshoz. Amint írta neki: „Elhiszem, nyilván talált Istenem énbennem is bűnt, amellyért öreg leginységembe rabságra engedte testemet, hazámtul és atyámfiatúl távol létembe... Istenem után kegyelmed irgalmaskodó, s hiba nélkül való fáradozásához bízom...”.²³ A raboskodó segítséget és tanácsot kért Baranyitól. Tudatta vele, hogy a debreceni bírónak írt panaszlevelét átvették, annak elbírálásában bízott, de ugyanakkor véleményét is kérte, milyen érveléssel lehetne leginkább a maga hasznára.

21 HBML Uo. 1715. november 16-án újabb 8 tanú vallott Császi ellen, akik igazolták, hogy városi szolgálk is jelen voltak, amikor Károlyi Sándorhoz vitték a borokat. III/b.

22 HBML IV. A. 1018/a. 1. d. Károlyi Sándornak írott levél fogalmazványa, lehúzásokkal, javításokkal. 1716. október 7. VII. Véleményük szerint Császit a város lakói közül néhányan már-már örültek nézték és csudájára jártak.

23 Tamže Tanúkihallgatások és tanácsi levelek, IV. sz. dátum nélküli levél, kívül ceruzával ráírva: 1715. márc. 4. – aug. 20.

Különös nagyobb aggodalommal utalt arra, hogy nem tudja Károlyi Sándor véleményét: „mit írt felőlem terhemre Méltóságos Generális őexcellentiája, ami engemet terhelne, tudgya Istenem, nem tudom, hómér fegyverére való dolgomat ...”.²⁴

Baranyi Mihály nem egyszerű városlakó nemes volt, hanem 1715-ben pl. a szenátus tagja. Apja, Baranyi I. Mihály előbb 1688–89-ben a vármegye alispánja volt, majd 1690-ben és 1692-ben a város főbírája. Az idézett levél címzettje, Baranyi II. Mihály is viselte ezt a tisztséget 1724 és 1726 között. A Váradról Debrecenbe átköltözött család idősebb tagja, Vígkedvű Annát, az 1661-ben főbírói tisztet viselt polgár lányát vette feleségül.²⁵ A család 1691-ben kapott nemeslevelet, s Bihar megyei Csátáron nemesi kúriát és szőlőbirtokot adományba. A Császinak adott ötletei, s a támogatás ténye arra is utalhat, hogy a város akkori vezetőjétől, Komáromi Csipkés Györgytől eltérően ítélte meg a borvásárló viselkedését, vagy legalábbis kihasználta az esetet véleményének jelzésére.

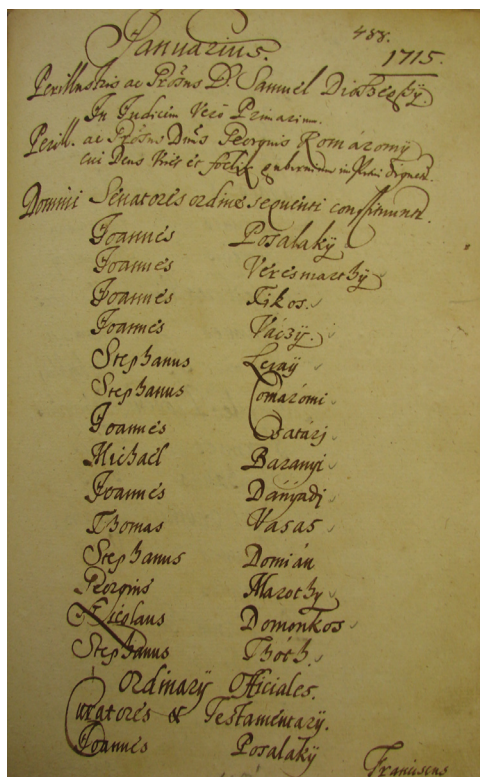
Császi a debreceni börtönből több levelet is küldött Baranyinak, ezekből tudhatjuk meg pl. hogy a rabságok valóban kellemetlenül érintették: Károlyban megdöglött „50 forintos” paripája, azért a nyeret szerszámostul ide hozta, hogy lovat vegyen – amire már semmi esélye sem maradt –, a to-kaji és csegei postára három körmöci aranya bánja, az őt a városba hozó szekeresnek pedig 24 márvással maradt adója. Az ötödik hete raboskodó nemesről kiderült, hogy „még eddig borral éltem, hogy a dög ne ártana, én tudom, mennyi költségbe estem, bizony az rajtam való sem marad meg, hacsak ismerőseimtől pénzt nem szerezhetek...”.²⁶ Fogva tartásának körülményeiről egy évvel később, a főbíróhoz és a tanácshoz küldött üzenetében még pontosabban fogalmazott: „ne gondolja Kis Gáspár, hogy ő el volna felejtve, holott ő tartott három hétig avagy inkább két hétig kozmás kásával, annak utána a Tekintetes Nemes Tanács tartott az alsó pokolba az veres kapu illatja mellett, rendeltetve lévén napra font kenyerem és egy csupor vizem, így senyvedtem én Kis Gáspár miatt.”²⁷

²⁴ Nem tudni, mire utalt ezzel Császi.

²⁵ *Magyarország vármegyéi és városai I. Bihar vármegye és Nagyvárad*. Borovszky Samu. Budapest, 1901. Bihar vármegye nemes családjai. Irta ifj. dr. Reiszig Ede Baranyi (várad, micskei) család, Arcanum CD-ROM

²⁶ HBML IV. A. 1018/a. 1. d. Tanúkihallgatások és tanácsi levelek, VIII. sz. irat.

²⁷ Tamže XII. sz. irat, 1716. október 24.

A debreceni protocollum egy lapja az 1715. év tisztségviselőivel²⁸

Baranyi a panaszos levél kérésének megfelelően bizonyára szolgált néhány jó tanáccsal. A börtönben sínylődő „egy kis írásban... sáfár uramtul kezemhez” eljuttatni kérte az útmutatásokat – s bár a levelek nem maradtak fenn az ügy iratai között – bizonyosak lehetünk benne, hogy azok megérkeztek. Császi augusztus 5-e után olyan kérést küldött a tanácshoz, amelyben „vétkesen vásárolt borokról,” sőt „érdemem szerint való” rabságról emlékezett meg, bevallva, hogy „megunván a sok ideig való káros raboskodásomat, kénytelen voltam szélllel kapdosni, mint vízben a hal”. Szinte könyörgött a város vezetőinek, fogadkozása szerint nem kíván semmi rosszat tenni, ezért kéri „ne tekintse édes jó uraim Kegyelmetek az én megesett rabi zúgolódásomat. Humanum est errare.”²⁹ A főbírónak, Komáromi György-

28 HBML IV. 1011/a. 28. k. (1712 – 1716)

29 HBML IV. A. 1018/a. 1. d. V. sz. irat. A levél a bíróhoz és a tanácshoz szól, dátum nélkül, de szövege alapján aug. 5-e után íródott, mivel „eddig folyó keserves rabságról” esik szó benne.

nek irgalmasságára apellálva külön írt, ám ebben is azt állította, hogy „Én az Istenemmel bizonyítom, hogy vakmerő hamissolást nem tettem... meg kell nékem vallanom, hogy én soha Kis Gáspár úr kerti borait hegy bor gyanánt az Méltóságos úr számára tudva meg nem töttem volna.” Végül azt ígérte Komárominak, hogy elengedését „holtomiglan való engedelmességgemmel megszolgálni s köszönni el nem mulatom”.³⁰

A debreceniek valószínűleg nem hitték el a bebörtönzött Császi fogadkozását és ígéreteit, sőt veszélyesnek érezték a bebörtönzött nemes írogatását, mert a szabadon bocsátás előfeltételül azt szabták – amit azonban ő az utókorra maradt iratok tanúsága szerint csak nehezen vállalt magára –, hogy adjon obligatiót: „rabságomról soha és az controversiában forgó borul meg nem emlékezem, sem pert sem indítok”.³¹

Császi jellemét és valós céljait leginkább Eötvös Miklós szatmári alispánnak írott levelének utolsó sorai világítják meg. Miközben ugyanis korábban nem győzött arról panaszkodni, milyen sanyarú körülmények között tartják, kifejtette, hogy a helyzet számára kedvező, hiszen „most úgy kezemre jött az dolog, hogy ha méltóságos Generális úr Őexcellentiája ellenem nem lenne, egynehány ezerig meg tudnám nyomorúságom árát venni, de minden gyámolomtól Isten megfosztott, mikor szabadulok, Isten tudja.”³² Az utalás Károlyi Sándorra vonatkozott, aki jól ismerte a város vezetőit, s akit a pozsonyi országgyűlésen jelen lévő Pósalaki János meg is keresett, hogy Császi ellenében a segítségét kérje.

1715. augusztus 20-án a fogságból kiszabadult Császi már Bécsből keltezte levelét sógor urához, amelyből a két nemes rokonságára is adatokat nyerhetünk. A meglehetősen magabiztos írásban ígérte ugyan, hogy a sáfárházban Baranyi hallatára letett hite „megállója” lesz, de már fenyegetve jegyezte meg neki „nem én szegtem meg hitemet, hanem az uraimék őkegyelmek nem állották meg kegyelmeddel való hites edgyezésemet...”. A homályos célozgatással ellentétben a rokonságról másodszor is pontos híradással szolgált: „Istennek hála, az kis sógorom, Baranyi István uram őkegyelme jó egészségben vagyon, velem edgyütt tíz napig volt Bécsben, írhatom kegyelmednek bizony jó reménységű ifjú, ne is szánja kegyelmed

30 Tamže VI. sz. irat. Hivatkozik egy utóiratban arra, hogy „Minapi instantíám is az T. K. Tanács előtt vagyon.”

31 Tamže Császi levele Eötvösnek 1715. márc. 4., valamint VII. sz. irat. Az iratok között megtalálható az elengedésről szóló fogalmazvány, amely tartalmazta a fenti kötelezettségvállalást is. A szöveg alapján aláírás és pecsét is kellett volna rá, ez azonban mindkettő hiányzik.

32 Pósalaki levelében idézve. HBML IV. A. 1011/r. 1. d.

reá való kölcségét...”³³ Ugyanezen a napon a tanácsnak is írt, s közölte velük, hogy már elküldte „Öfelségének historice megírt” memoriálisát, melyet azóta „palatinus úr megolvastott volt...”. Nézete szerint azért kényszerült elmenni a legfőbb méltóságokig, mert „Isten és ország törvénye sem engedi, paraszt emberré magamat s Nemzetemet tenni nem tartozom.”³⁴ A nádor levelére Pozsonyban várta a város vezetőinek válaszát, „Méltóságos Palatinus Pálfi Miklós Urunk Őexcellenciája házánál, az postán is megkeresem, idejében”. Ismét elővette a korábbi ötletet, csak a távolból nagyobb bátorsággal írta le még részletesebben Kis Gáspár csalását, miszerint a két embertől: Varga Istvántól és egy Margittai nevűtől vett kert borokat, s azokat adta neki, amit ő magának sem vett volna meg, nemhogy a generálisnak, Károlyi Sándornak. De a város reagálását nyilvánvalóan jól ismerte, mert egyértelműen tagadta a róla szóló híreket „Sem Váradra hazudni nem mentem, sem Öfelségéhez hazudni nem jöttem...”.

A Császi ügy jelentéktelen belső konfliktusnak indult, de igen elmérgesedett, s következményei messzire vezethettek. A börtönéből szabadult nemes először a váradi káptalanhoz fordult kölcsönért, amit meg is kapott, s ezzel együtt tanácsért is. Csaknem bizonyos ugyanis, hogy az 1712 – 1715. évi pozsonyi országgyűlés 1715. évi alsó táblai tárgyalásain a váradi káptalan követői felhasználták a per részleteit arra, hogy a város ellen hangulatot keltsenek, s arra biztatták a tőlük segítséget kérő, katolikus Császi Miklóst, hogy minden lehetséges bírói fórumon keresse az igazát, ami a főrendek előtt is negatív színben tüntette fel a város elöljáróit, vagy legalábbis magyarázkodásra vezette azokat.

Debrecen mezőváros szabad királyi városi címének országgyűlési becikelyezésére, s követjeinek az Alsó Tábla soraiban való befogadására az éppen folyó, 1712 – 1715. évi országgyűlésen került sor. Mivel azonban Debrecen követői a korábbi országgyűlési időszakban támogatták az evangélikus követeknek a rendi különállásra vonatkozó elképzelését, a katolikus főrendek, de az alsótábla katolikus követői is a kivárási álláspontjára helyezkedtek. Éppen kapóra jött, hogy az alsó táblai befogadást kérő Debrecenből érkező Komáromi Csipkés Györgyöt az 1712. évi vallásügyi viták miatt már mindenkinek jól ismerte, s most lehetett annak nemesek elleni fellépésével riogatni.³⁵

33 HBML IV. A. 1018/a. 1. d. Tanúkihallgatások és tanácsi levelek, X. sz. irat. Igaz, még azt követően 17 napig ette „a bűdösséget,” vagyis maradt börtönben. A levél aláírása is a rokonságra utal, amikor a következő – eddig nem használt – formulával fejezi azt be: „igaz szolgája, sógora Császi Miklós”.

34 Tamže IX. sz. irat, Bécsből, 1715. augusztus 20-án küldött Császi levél

35 Debrecen korabeli vezetői között is nagy számban voltak a városlakó nemesek. Komáromi Csipkés II. György apja, Komáromi Csipkés I. György egykori kassai rek-

A panaszos Császi szerint ugyanis a debreceni tanács meg sem fogta volna, vagy el sem ítélte volna, ha nincsen Komáromi, aki – mint írta – „engemet... tűzben, vízben elvesztene, nem szán...”.

Lányi Pál naplója szerint a Felső Tábla már az 1712. júniusi, első tárgyaláson arra hivatkozva utasította el a debreceniek befogadásra vonatkozó kérését, hogy „addig nem adhatja beleegyezését, míg őfelsége nem gondoskodik katolikusok betelepítéséről” a városba.³⁶ Csáky kalocsai érsekként nem tartozott a támogatók közé, s igyekezett minden érvet felhasználni a város törekvéseivel szemben. A város követei őt is meglátogatták, s ajándékokkal próbálták meggyőzni, de 1715 decemberéből fennmaradt leírásuk alapján nem értek el nála semmiféle eredményt: „... érsek urunk félkedvvel néz, rövid audenciára bocsát, még az ajtóbul, kevés szóval, hamar elbocsát, az sessiókban az asztaltul csak félszemmel néz.”³⁷

Az 1714. november 12-i ülésen, az Alsó Táblán a váradi káptalan követi Debrecen három évvel korábbi ígéretére hivatkoztak, amely szerint beiktatás esetén helyt ad a katolikus plébániának és a ferences rendnek is. Arról is beszámoltak, hogy értesüléseik vannak róla: a debreceni statutum szerint a tanács 2000 forintnyi büntetést ró arra, aki házát katolikusnak adja bérbe, vagy használatra, vagy azt vallása gyakorlására átengedi. Az információra hivatkozva külön kérelmet fogalmaztak meg, miszerint védjék meg a városban a katolikus vallás szabad gyakorlását.³⁸

tor, 1653-ban az utrechti egyetemen teológiai doktori címet szerzett, majd a debreceni Kollégium professzora, bibliafordító, a Kollégium 1657. évi törvényeinek összeállítója volt. Bibliáját fia, Komáromi (II.) György rendelte meg, s 1702-ben a Kollégium könyvtárában helyeztette el, a Rákóczi szabadságharc után azonban már csak 26 példány maradt belőle. ESZE, T. A debreceni Kollégium könyvtárának pusztulása. In *Egyháztörténet*. 1945, č. 3., s. 54 – 55., valamint CSORBA, D. Eltűnt Biblia-fordítások nyomában. In *Mediárium*. 2. 2008, tél–tavasz. 1-2. 8. lábjegyzet. Komáromi a Bihar vármegyei Kóly, Ottomány, Szovát, Bodóháza, Tetétlen, Köteles stb. birtokát szerezte meg, s fia 1717-ben már kőji Komáromy György néven lett Békés vármegye alispánja. lásd SZENDREY, I. Debrecen a Rákóczi szabadságharcban. In *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve* 2. Gazdag István. Debrecen, 1974, s. 20. Pósalaki János a bihari Monospetri pusztá falut –amely akkor zálogbirtoka volt – csak 1696. április 30-án kiállított oklevelével kapta meg. PÓSALAKI, J. Debrecen siralmas állapotának megvilágosítása 1685 – 1696. In *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai* 17. Balogh István. Debrecen, 1987, s. 11.

36 Tamže, s. 67.

37 Tamže, s. 23. A püspök bársony mentéjén a város nyestbőr ajándékát fedezték fel.

38 Tamže

Csáky Imre váradi püspök és kalocsai érsek

Debrecen valótlanul mondta az állításokat, követői ugyanis nem tudtak róla, hogy Komáromi három évvel ezelőtt bármiféle ígéretet tett volna, ráadásul ilyen kérdés eldöntésére nem is volt felhatalmazásuk. Komáromi a vármegye követeként szóban és írásban tagadta az ígéret megtörténtét.

Az Alsó Tábla 1715. április 5-i ülésén a felvételi kérelmet a rendek többsége támogatta, de a katolikus egyházi tiltakozás miatt a Felső Tábla véleménye lett a döntő.

A város képviselői több folyamodványt készítettek, amelyekben viszszaemlékező motívum annak a félelemnek a hangsúlyozása, amely a katolikus beköltözéssel együtt járna, illetve amelyet az kiváltana. Ezek közé tartozott a városban lakó nemesség jelentős részének elköltözése is. Debrecen követjeinek a katolikus követelésekkel szemben írott folyamodványai azonban nem jártak sikerrel. Annak ellenére maradtak sikertelenek, hogy június elején a követelések teljesítésének elodázására a város vezetése elhatározta 100 hízott ökör ajándékozását a királynak, amelyet június 14-én Bécsben át is adtak. Az Alsó Tábla május 6-i ülésének tárgyalásain ugyanis egyértelművé vált, hogy a városi követek befogadásának előfeltétele a katolikus követelés teljesítése. Az 1693. évi privilégium hivatkozását a katolikus elit úgy értelmezte, hogy a királyi városokban a felekezeti szabadság kérdésében

az uralkodó szándéka érvényesül, s ezért III. Károlynak ragaszkodnia kell a katolikusok beköltözéséhez és az egyház működésének biztosításához.³⁹ A követelés olyan egyértelmű és határozott volt, hogy benne maradt a beiktatásról szóló 1715. évi 108. és 109. törvénycikkben is.⁴⁰ A város mégis győzelemnek könyvelhette el, hogy a szabad királyi városok között foglalhatott helyet az országgyűlésben.

Az országgyűlés tárgyalásai közben a városnak nagyon sok energiát kellett fordítania a Császi által terjesztett rémhírek magyarázatára, a téves információk által keltett bizalmatlanság eloszlatására. Pósalaki Jánosnak a városi levéltárban maradt levelezése szerint 1715-ben Pozsonyban fontos feladat hárult rá a Császi ügy következményeinek elhárításában. A nótárius nagyon igyekezett országos támogatókat szerezni, a várossal szembeni fenntartásokat megszüntetni. Károlyin kívül meglátogatta a nádort, s járt Illésházy Miklós kancellárnál is.

A kancellár úgy vélte *„nem kellett volna kegyelmeteknek a nemes embert tömlöczre vetni, ő sokat panaszkodott kegyelmetek ellen.”* Hunyadi úrtól⁴¹ tudta meg, hogy a Pálffy Miklós nádor a kancellárral folytatott tárgyalásokon előhozta Császi memoriálisának dolgát, amit a nemes az uralkodóhoz is eljuttatott, ezért nem lehetett megtárgyalás nélkül hagyni. Abban állapodtak meg, hogy informálják a várost a panaszokról s tájékozódnak a történetekről. Pósalaki elmondta a kancelláriai tanácsosnak a város szándékait *„annyi sok mocskolódásáért törvényre húznók, de nem tudhattuk sehol residentiját, nem is lévén semmije, semmit sem vehetünk rajta, ...*

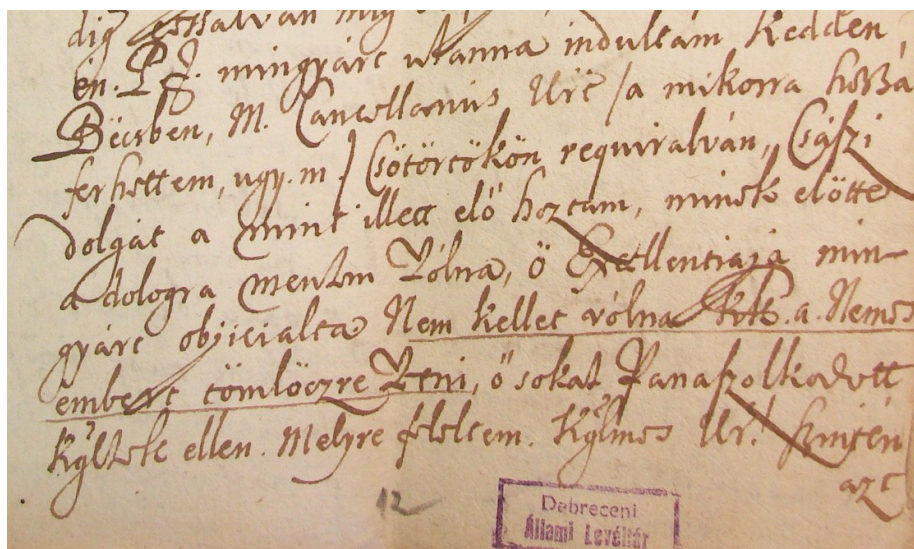
39 A főrendek Kassa, Buda és Székesfehérvár kiváltságlevelébe a katolikusok jogait már belefoglaltatták.

40 1715. évi 108. tc. *„Miután Debreczen városának érdemei, s különféle háborúk idején s alkalmával tett szolgálatai oly feltűnőek, s egyszersmind Ő királyi felsége előtt is oly kedvesek, hogy kegyelmessége szerint e várost, mint már előbb, úgy legújabbán is a Lipót-féle kegyes hitlevél erejénél fogva a többi szabad és királyi városok számába felvenni méltóztatott:*

1. § Azért (Ő felségének kiválóan kegyes hozzájárulása mellett) az ország karai és rendei is beleegyeznek, hogy ugyanezt a Debreczen városát újólág Magyarország és kapcsolt részei többi városaihoz sorozzák (oly föltétellel azonban, hogy katolikus plébániai egyház építésére, s a Szent-Ferencz rendű atyák conventje számára helyet adjanak) s elhatározzák, hogy a városi állást megillető és a fentebb hivatolt hitlevélben bővebben kijelölt minden szabadságokban s kiváltságokban megmaradjon s így az ország többi karainak és rendjeinek számában, ülésel és szavazattal bírjon.”

1715. évi 109. tc. Szatmár és Németi városok becikkelyezéséről: **„2. §** S megállapítják, hogy ugy ez, mint Debreczen városa is a királyi főtárnokmester ur joghatósága alá legyenek vetve, s más szabad és királyi városok módjára minden tekintetben az ország törvényei alatt állani s magokat azokhoz alkalmazni tartozzanak.”

41 HBML IV. A. 1011/r. 1. d. Hunyadi László kancelláriai tanácsosról van szó.

Pósalaki János levele a város vezetésének, benne a kancellár véleménye aláhúzással jelezve.

azt mondotta reá: aki koldussal perel, táskát nyer.” Azt is megtudta, hogy a kancellárnál, az ebédnél Károlyi Sándor is kifakadt Császi Sándorra, s „majd három fertályig beszélte el sok dolgait, holott miképpen forgott, magának is mennyi baja volt véle, hányszor akarták felakasztani, miképpen élődik, orcsátlankodik, magát veretné, ... hozzá tette, *mindazáltal nem kellett volna a nemes embert mingyárt börtönbe vetni...*”⁴²

Bár a főbíró Debrecenbe hívta Császit, hogy az ügyet lezárják, ő az oda-utazást részint pozsonyi adósságaira hivatkozva utasította el, részint attól való félelmében, hogy csapdába csalják. A Károlyi Sándortól kapott hírekre hivatkozva meg is írta Komárominak, tudja, hogy a városban ismét a tömlőc várna. Pósalaki ugyanis bizalmasan megmondta a generálisnak „soha bizony több kenyeret nem eszem, mielt Debreczenbe megyek, bizony mingyárt felakasztatjuk Császi Miklóst...”⁴³

Az idő előre haladtával a kényes ügy száalai egyre szövevényesebbekké váltak, ám az egyértelmű, hogy a város által szorgalmazott további vizsgálatok a nemesember cselekedeteiről és jelleméről hoztak felszínre újabb és újabb kellemetlen részleteket.

⁴² Tamás Pósalaki szeptember 9-i leveléből

⁴³ HBML IV. A. 1018/a. 1. d. XI. sz. irat, Bátorkesziből küldött levél a tanácsshoz 1716. július 21-én

1716. július 21-én Császi Bátorkesziből írta meg a főbírónak, hogy az ügyében Károlyi Sándort nevezték ki mediátornak, ami nem egészen az ő ötlete volt, hanem szerint a város érdekeit szolgálja.⁴⁴ Komáromi Györgynek a nádorhoz eljuttatott reflexióit már odaadták neki, azokat olvassa. Nehezen fogadta a főbíró arra vonatkozó megjegyzését, hogy mit nyughatatlankodik, szerint ugyanis annak egyedüli oka az igazságtalanság, amit a városi börtönnel elszenvedett, ahonnan csak sógora, Baranyi Mihály szabadította ki. De az is kiderült Császi levele szerint „igazán írom kegyelmeteknek, hogy Öfelségével lévő személyes audencia után is le kellett magamat kötnöm, és obligatiót minden uraknak adnom, hogy nem keménykedem kegyelmetekkel törvénnyel...”.⁴⁵

Károlyi közvetítő szerepe lehetett az oka, hogy Császi egyre tájékozottabb lett saját ügyében és tisztában volt azon levelek tartalmával is, amelyeket a város vezetői küldtek a generálisnak. Ezt a tényt egyébként ő maga sietett tudatni a város vezetőivel: „Én is láttam kegyelmetek két rendbeli leveleit, melyeknek extractusait Méltóságos Generális Uram Öexcellentiája maga két leveleibe includálván Méltóságos Palatinus urunknak Bécsben magamtul küldötte fel, magamnak is az extractusok megvannak.”⁴⁶

1716. augusztus 21-én Károlyi a peres úttal szemben a megegyezést ajánlotta. A nádor levelére hivatkozva, s azzal egyetértésben szorgalmazta „seriáltassék amicabiliter azon alkalmatlan emberrel a dolog, ne kénytelenítessék őexcellentiája judicialiter revideálni nagyobb kárával, böcstelenségével az nemes városnak, vettetvén valamit néki, remélem másként is beléfáradván adollicitációban fenn hadna praetensióján. A méltóságos palatinus előtt is bizonyára kedves dolgot cselekednének.”⁴⁷

1716. szeptember 20-án Károlyi Sándor ismét olyan értelmű levelet küldött Komáromnak, amiben a megegyezést szorgalmazta, megerősítve, hogy „az méltóságok, úgy a felséges udvar elvárván végső válaszát ez dologhban”. Igazolta a Császi levelében foglaltakat, hogy tudniillik a nádor küldte hozzá a panaszos nemest.⁴⁸ A parancs szerint ő a város elgondolásait összefoglalta,

44 HBML IV. A. 1018/a. 1. d. Tanúkihallgatások és tanácsi levelek, XI. sz. irat.

45 Tamže XII. sz. irat, 1716. október 24.

46 Tamže XII. sz. irat, 1716. október 24. Már ekkor felveti, hogy 3000 forintot megvehetnék a hallgatását.

47 Tamže Károlyi Sándor 1716. augusztus 21-én, Bátorkesziben írott levele.

48 Tamže Károlyi Sándor 1716. szeptember 20-án, Bátorkesziből küldött levele. Eszerint Nagyszombat városában járt, amikor „jöve hozzám Császi Miklós, kit méltóságos palatinus úrunk őexcellentiája küldött le, hogy ha mi válaszát vettem kegyelmeteknek az nemes város resolútiója felől, általa külgem fel információt s tudósítam őexcellentiáját.” Szeptember 10-én is írt nekik, de abban éppen azt kifogásolta, hogy Császi ügyével kapcsolatban nem kap tőlük semmi hírt.

de súlyos következményűnek tartja a benne foglaltakat: „úgy hiszem, elusi-óra magyarázván őexcellentiája efféle homályos válaszokat, nem sokára terminálni fog bizonyos napot az nemes városnak, melynek alkalmatosságával nem csak nagyobb kár, hanem böcstelenség is fogja érni.” Károlyi szemmel láthatóan mindkét félnek a megállapodást javasolta, Császinak pontosan megmondva, hogy „két rendbéli raboskodásáért, költségéért, fáradságáért ott járna az elméje, hogy három ezer tallért praetendállyon.”

1716. október 24-én Pálffy Miklós nádor perfelvételt javasolt a Komáromi György bihari alispánhoz küldött levelében.⁴⁹ Szerinte, mivel Császi őfelségéhez fordult, nem lehet az ügyet megakasztani, de azért tartotta fontosnak a város vezetőivel való megbeszélést, mert elvárta, hogy a békés meg egyezésre (*amicabilis compositio*) ők tegyenek számára javaslatot.

A városhoz eljutott információk alapján az ügyben további vallomástételeket rendeltek el. 1717 januárjában és februárjában több tanút meghallgattak arról, keveredett-e Császi pénzügyi visszaélésbe, milyen borokat vitt Károlyi Sándornak, kivel volt vitája, pereskedése, hány felesége volt, s azokkal hogyan bánt, valamint hol voltak, vagy vannak birtokai. A tanúk a szatmári nemest egyértelműen egy csúnya beszédű, káromkodó, kötekedő-verekedő és részeges embernek írták le, aki Szatmár vármegye alispánjával, Kende Mihállyal, Dobozy Mihály debreceni főbíróval, s magával Károlyi Sándorral is pereskedett. A szatmári Eötvös Miklós szerint a borokat Károlyi nem is vette át tőle, mondván „akar hova tegye, ha megrontotta, mely borokat osztán hova tette, nem tudja.”⁵⁰ Az érsemjéni Czeglédy Mihály a bor kóstolásánál is jelen volt Debrecenben, Kis Gáspár pincéjében, s ezért tudja, hogy azok jó borok voltak.

Varasdy István arról is tudott, hogy a kuruc időkben tömlőcbe volt azért, mert „az ország mézét elprédálta”. Eötvös Miklós szatmári alispán is azt igazolta, hogy „...maga keze alatt lévő ország akkori rézpénzét disztrahálta, kirül számot adni nem tudott.”⁵¹ Károlyi Sándor megbízásából szedett pénzt a manumissióért, s ebből is adós maradt „egynéhány száz forintokkal,” ezért zárták tömlőcbe, s kért tőle a generális reverzalist.

A feleségekről többen vallottak, s bár azok számában voltak a vallomásokban eltérések, arról mindenki hallott, hogy rosszul bánt az asszonyokkal: az első feleségének vagyonát eltékozolta, az első, vagy a másodikat úgy verte, hogy valószínűleg abba halt bele. A harmadik feleség Dobozy János lánya

49 Tamže Stompha, 1716. október 24. V.

50 Tamže Tanúvallomási jegyzőkönyv 1717. február 24. VIII. Bossányi Imre juratus notarius aláírásával és pecsétjével hitelesítve.

51 Tamže Tanúvallomási jegyzőkönyv 1717. január 28. IX.

volt, akit a család Dobozy Mihályhoz menekített Debrecenbe, s onnan került vissza a férjéhez, s a főbíró segítette, amíg tudta. Pápai Pál nagykirályi provisor szerint, amíg az első feleség jószágai megvoltak, „evett, ivott, részegeskedett, elkelvén verekedett, úgy annyira, hogy reá ülven a feleségére, az egész horpaszát kivagdalta az sarkantyúval, és úgy hallotta az emberektől, hogy talán abba is kellett meghalnia”.

Császi saját birtokairól többen azt vallották, hogy nincsen róla tudomásuk. Egy hetei nemesember, Pelbárth András mondta el, hogy még az édesapjuk zálogosította el a curiát, amit húsz évvel azelőtt Császi Miklós bátyja, János váltott ki, s ezért abból csak akkor részesedhet, ha a váltságösszeg felét a bátyjának leteszi.⁵² Nagy András egregius úgy hallotta, hogy Károlyi börtönéből csak mindennemű jószágának felajánlásával tudott kiszabadulni.

1717 márciusában Diószegen a vármegye végeztetett vallatást elsősorban arról, hogy a kuruc világ idején milyen szerepe volt Császinak a mezővárosban.⁵³ A vallomástevők valamennyien comissáriusnak tudta, aki azonban részegeskedett, s a maga javára fordította hatalmát. Varga János csaplár úgy tudta, hogy amikor a „hadak számára vágott húst, minden nap csak azon húsból szerzett magának pénzt”. Turi Sámuel szerint „comissárius lévén, amint szerette, úgy hordatta a húst, edgy pár veséért mindgyárt levágotott edgy marhát.” Borbély János elmondta, hogy maga látta, amint a diószegi kastélytól „szekerekre rakatta s hordatta a deszkákat s egyéb ott lévő portékákat...”.

A város Károlyi és a nádor levelei ellenére egyértelműen a peres folyamat végig vitelét határozta el. 1717. február 18-án Pozsonyból ugyanis arról informálta őket Skariczany Gábor, hogy Prileszky úr „obligálta magát a kegyelmetek szolgálatára”.⁵⁴ Kérte őket, hogy mihamarabb küldjék el a város plenipotentiáriusait, azokat, valamint a prókátorokat vallassák meg, hozzák magukkal a peres ügyeket és a protocollumokat, valamint az inquisitiokat is.

1717. március 10-én azonban a nádor a debreceniek hozzá küldött delegátusainak visszafordításáról küldött üzenetet, azt írva, hogy az ügy bonyolultabb, ezért „Minthogy pediglen nemcsak azon kegyelmetek említett Császi Miklóssal való causáját, hanem több afféle delegált, s pro & praesentis terminált causákat is bizonyos okokra nézve (az mint is előbbeni levelünk-ből is nem kétljük megértette kegyelmetek) differentiálnunk kellett,

52 Tamže 1717. február Ennek ellenére volt olyan vallomás, amely szerint Császi ezzel a rendelkezésére nem álló telekkel kínálta volna meg Eötvös Miklóst, amit magának Eötvösnek a vallomása nem erősített meg.

53 HBML De eo utrum 1717. március 1. Diószeg

54 Tamže. Skariczany Gábor levele 1717. február 18-án, Pozsonyból

ennek okáért azon követeket is visszabocsátottuk.”⁵⁵ Az említett korábbi levél február 24-én kelt, s benne a további „hiába való költségektől” akarta megóvni a nádor a debrecenieket.⁵⁶ Abban sem fejtette ki egyértelműen a véleményét, csak a bizonyos okokat hangsúlyozta, amelyek miatt a megyei eljárásra már nincsen szükség. Pálffy március 17-én újabb levelet küldött, amiben ismét a megegyezést sürgette.⁵⁷

1717 májusában Debrecen végül mégis csak jelentős összeg megfizetésével szabadulhatott meg a Császi ügytől, amely a fizetség ellenére nem vált a város vezetőinek megfutamodásává. Császi előbb a korábbi tanácsok hatására 3000 forintot követelt. Ám 1717. május 23-án, Pozsonyban kelt kötelezvénye alapján 2000 rajnai (rhénes) forintban, a Károlyi Sándornak valamint a váradi káptalannak való tartozás kiegyenlítése fejében, ami 30 körmöci aranyat jelent, újabb ajánlatot tett a város megbízottainak.⁵⁸ 1717. május 25-én Pálffy Miklós aláírásával hitelesítette azt a végső megállapodást, amelyben a „pörlekedés bizonytalan kimenetelire” való tekintettel maga Császi szüntette meg a nádor ítélőszéke előtt a város ellen elindított pereskedést.⁵⁹ A szöveg egyértelműen kimondta, hogy a város megbízottaitól, Lévai István és Baranyi Mihály tanácsnokoktól vette át Bécsben a 2 300 rénes forintot, ő pedig kötelezvényt állított ki arról, hogy „Debreczeni uraimék ellen közönségesen vagy személy szerint, soha, semmi időben, semmi némű szín és praetextus alatt, semmi némű Bíró előtt sem magam nem resuscitálom, másokkal nem suscitáltatom, se maradékim né resuscitáltassák.”⁶⁰ A város képviselői hasonlóképpen ígérték, hogy „ezen felyül denotált causában interveniált minden alkalmatlanságokat örökre való feledékenységre vetvén” senki a városból Császit nem háborgatja.

A város protocollumában 1717 júniusában a következőképpen dokumentálták a hosszúra nyújtott és kellemetlen ügy befejezését: „Ezen mocskos állapotról többet okulhatni, ha tesszük egy nagy Paskotumba, melyre Acta Cszasiana iratott, az Archivumban meg vagyon”.⁶¹

A város tehát nem csekély megpróbáltatások árán, de emelt fővel fejezte be a Császi ügyet. Az országgyűlési becikkelyezést senki sem vonta kétség-

55 Tamže Pálffy Miklós nádor 1717. márc. 10-i levele (certificatia palatini...) IX.

56 Tamže A nádor február 24-én keltezett levele.

57 Tamže A nádor március 17-én, Stompfán kelt levele

58 Tamže 1717. május 23. Palugyai Lénárt és Császi Miklós aláírásával. Már május 21-én elkészült egy fogalmazvány, amelybe a 3000 forintot beleírták, ez, hasonlóan a 23-i szövegezéshez, még a két fél megállapodása lett volna.

59 Tamže A Pálffy aláírásával hitelesített díszes megállapodás 1717. május 25-én

60 Tamže Tanúkihallgatások és tanácsi levelek, XI. sz. irat.

61 HBML 1011/a. 29. k. (1717 – 1719) Az 1717. év protocolluma 124.

be, s a fizetség révén a kellemetlen nemestől is megszabadulhatott. A kompromisszum lehetővé tette, hogy mind Károlyi Sándor, mind a váradi káptalan is megkaphassa azt az összeget, amivel Császi Miklós tartozott nekik. A katolikus püspök befolyásának hatása azonban továbbra is fenyegető veszély maradt.

Az országgyűlési döntésnek megfelelően már 1717 januárjában megjelent a városban Keczer István váradi kanonok, aki az első debreceni plébánosként tevékenykedett, s április 14-én megtartották az első búcsújárást is, „sípokkal, dobokkal és egyéb római anyaszentegyházi ceremóniákkal”.⁶²

A váradi püspök a következő országgyűlésen a nagytemplom elődjét, a Szent András templomot, a reformátusok Kollégiumát, és a város szováti birtokát is visszakövetelte a katolikusok számára. Ragaszkodott katolikus vallásúak megválasztásához a városi tanácsba, s a telekvásárlás megkönnyítéséhez is a katolikusok számára. Az 1785-ig tartó követelés-sorozatban az előbbi követeléseket (a templomot és a Kollégiumot) nem, csak az utóbbiakat (a választást és a telekvásárlás engedélyezését) voltak kénytelenek teljesíteni.

Az 1538-ban alapított debreceni Református Kollégium épülete

62 Tamze 50. és 94.

*A visszakövetelt, de át nem adott Szent András templom
(Zoltai Lajos debreceni történész, múzeumigazgató munkája)*

Prípád Császi a jeho dôsledky

(Rezumé)

Trhové mesto Debrecín sa v období 17. storočia dostalo ku významnému medzníku vo svojom vývine. Vďaka prosperujúcej obchodnej činnosti medzi tromi susednými mocnosťami (Uhorské kráľovstvo, Sedmohradsko a Otomanská ríša) a za zásluhy v protitureckom boji udelil panovník Leopold I. mestu titul slobodného kráľovského mesta. Potvrdenie nového statusu mesta a jeho zákonné zaradenie medzi dané mestá malo byť potvrdené na sneme v rokoch 1714 – 15, ale kvôli jednej nečakanej sťažnosti sa ratifikačný proces dostal do ohrozenia. Istý biharský šľachtic, Michal Császi rozšíril zvesť, že mu Debrecínski mešťania predali zlé víno. Na základe svojho práva mešťania Debrecína Császiho uväznili a nariadili mu vyplatiť odškodné. Začal sa dlhý súdny spor medzi mestom a šľachticom, ktorý využíval všetky svoje kontakty, aby dosiahol svoju pravdu. S pomocou katolíckej pobočky a biskupa priviedol prípad pred najvyšší odvolací súd, čo bolo použité ako zámienka pre katolícky klérus na podanie sťažnosti proti mestu. Nakoniec sa situácia vyriešila kompromisom, zástupcovia jednotlivých strán uzavreli dohodu, na základe ktorej malo mesto Debrecín vyplatiť šľachtica, a nie naopak, aby sa spor čo najrýchlejšie ukončil a mesto mohlo získať spomínané privilégium. Detaily sporu dobre ilustrujú politické praktiky ranonovovekých miest.

Kľúčové slová: Debrecín, spor, rekatolizácia, Michal Császi

A SZLOVÁK NYELVŰ REFORMÁTUS KEGYESSÉGI
IRODALOM MUNKÁSA,
LISZKAY SÁMUEL (1762 – 1831)

DIENES Dénes

Samuel Liszkay (1762 – 1831), a representative of reformed religious literature in Slovak language

Abstract: Samuel Liszkay was born on December 24th, 1762 in Nižný Žipov, in a family of lower nobles, where he learned Slovak, which helped him to be appointed the chaplain of Malčice at the collegium of Sárospatak. Throughout his career, he was a spiritual guide in the territory with mixed Slovak-Hungarian residents (Pálád, Bežovce, Veľké Kapušany, Oborín). In 1810, he became a dean of Uz. The religious district of Predtis authorised him to provide the Slovak reformed associations with religious literature. Two books were published in Sárospatak in 1813: *Kraticske uvedzenie k poznávaniu pravdi ipovinnoszczi.*; *Kraticske ucsenye potrebnjejssich pravdi i povinnoszczi.* The former, the general history of religion and Church, was the work by Liszkay, the latter, the short summary of beliefs and obligations of Christian religion, was written by Bócs Jozef Sebők in Kosice in 1790.¹ The translation of the work was made by Liszkay based on the order of the district. After being edited by dean Liszkay, the first Slovak psalter was published in 1824, originally from 1752.

Key words: reformed church, religious literature, slovak language, Samuel Liszkay

A Tiszáninneri Református Egyházkerületben a reformáció kora óta éltek szláv ajkú, a kortársak által tót-nak nevezett, mai kifejezéssel élve, szlovák reformátusok.² A 18. században az egyházkerület vezetői és patrónusai egyre nagyobb figyelmet fordítottak arra, hogy ezeket a gyülekezeteket ellássák lelkipásztorokkal és anyanyelvű egyházi irodalommal.

Vay Ábrahám főgondnok kezdeményezte 1740-ben, hogy Sárospatakon ösztöndíjas, szlovákul tudó diákok tanulhassanak. Ösztöndíjukat azzal a feltétellel kell folyósítani, ha tanulmányaik végeztével olyan gyülekezet-

1 ZOVÁNYI, Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti Lexikon. Budapest, 1977. 536

2 KÓNYA, P. Szlovák reformátusok a 17 – 18. században. In *Sárospataki füzetek*. 2011, 4, s. 39 – 52.

be mennek, „ahol mindenkor tótul, vagy hol tótul, hol magyarul kelletik a szent szolgálatot végben vinni.”³ A főgondnok hangot adott azon meggyőződésének is, hogy az ellenreformáció során sok gyülekezetet veszítettek el a református amiatt, hogy nem volt elegendő szlovákul beszélő prédikátor. Vay tehát felismerte az anyanyelv megtartó erejét, és azon igyekezett – a magyar anyanyelvű főgondnok –, hogy Isten ígéje hirdettessék szlovákul. Az ügynek megnyert több patrónust is: Lónyay Ferencet, Mocsáry Balázst. Az ügynek később is voltak patrónusai. Kálnási Ádámné, Csoma Erzsébet 1000 forintos alapítványt tett a „tót lelkészek” részére.⁴

A lelkészképzés mellett igen fontos volt a szlovák nyelvű református egyházi irodalom megalkotása és elterjesztése is. A cseh származású Jessenius György (Alsókemence, Bánóc), és a magyar Spáczay András (Migléc, Málca, Bánóc, Füzesér) lelkészek mellett Rákóczi András földesúr munkájaként jöttek létre a legelső kiadványok. „A kelet-szlovákiai nyelvjárásban írt öt liturgikus könyv kiadása felbecsülhetetlen jelentőséggel bírt a szlovák kálvinisták számára a Tiszáninneni Egyházkerületben. Az elkövetkező időszakban, a 18. század második felében nem csak az istentiszteletek megtartását, a tanítást és hitoktatást segítették, hanem a hitük megőrzését is az addig elterjedt kálvinizmus perifériáján, a folytonos rekatolizációval való mindennapi konfrontációban.”⁵

A türelmi rendelet (1781) majd az 1791. évi 26. törvénycikk megadta a lehetőségét a szlovák református egyházközségek szabad vallásgyakorlásához és az egyházi élet újjászervezéséhez. A Tiszáninneni Egyházkerület most is, mint néhány évtizeddel korábban, a kegyességi élethez nélkülözhetetlen, szlovák nyelvű alapvető irodalom – énekeskönyvek, katekizmusok – hiányával szembesült. Az ügyet Liszkay Sámuel ung-felsőzempléni esperes karolta fel. Részben azért, mert egyházmegyéjében több szlovák gyülekezet is élt, ugyanakkor munkásságát meghatározta a szlovákok iránti őszinte szeretete és nyelvük ismerete.

Liszkay Sámuel Magyarizséken született 1762. december 24-én, egy ottani kisnemes családban.⁶ Szlovákul is itt tanult meg. Szülőfalujában kezdhetette elemi tanulmányait, nyolcévesen került 1770-ben Sárospatakra, ahol 12 évig tanult. Teológiai tanulmányainak még az elején járt, amikor

3 Sárospataki Református Kollégium Levéltára (SRKLt.) A. VI. 1518; 1538; 1539.

4 SRKLt. A. XXXV. 13431; 13432.

5 KÖNYOVÁ, A. – KÓNYA, P. *Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16 – 18. storočí*. Prešov, 2010. 180 s.

6 KÁLMAN, F. Énekszerzők életrajza. In *Magyar Protestáns Egyházi és iskolai Figyelő*. 1879, s. 294 – 297.

1782-ben az egyházkerület Málcára rendelte káplánnak, ahol szükség volt egy szlovákul is tudó segédlelkészre. Még ebben az évben letehetette a papi vizsgát, noha teológiai tanulmányait iskolai keretek között nem fejezte be. Ez a különleges eljárás a szlovák nyelvet ismerő lelkészek hiányának problémájára világít rá. 1799 márciusában Palágyon lett lelképásztor, 1804-ben Bezőn, 1806-ban Nagykaposon, 1810-ben Abarán. Ugyanebben az esztendőben az ung-felsőzempléni református egyházmegye esperesévé választották. Egyházmegyéjének igen gondos előjárója volt, összegyűjtötte a gyülekezetek legfontosabb történeti szociográfiai és gazdasági adatait. Két temetési prédikációja jelent meg magyarul (Kazinczy Istvánné Jósza Mária, 1815; és Kazinczy István, 1828; felett), valamint a tiszasalamoni templomszentelési igehirdetése. Két dicsérete megjelent a Benedek Mihály által szerkesztett énekeskönyvben (1806). Abarán halt meg 1831. február 16-án.

Igen nyájas személyiség lehetett, már életében legendák, tréfák és anekdoták övezték. Állítólag egy vásáron el akarta adni a tehenét, s amikor azt a szokásos kérdést kapta, hogy „jó-e ez a tehén?“, akkor teljes őszinteséggel válaszolta, hogy „hiszen ha jó volna, nem adnám el”. Első felesége halálát követően ismét megházasodott, s a jól értesültek tudni vélték, hogy az új feleség igen házsártos, állandóan regulázza szelíd férjét. Ez annyira elterjedt, hogy a lelkésztársai gyakran azzal a régi adomával tréfálták meg, miszerint ha meghal és a mennyei Bíró elé áll, ottani vallomásában elég, ha megemlíti a felesége nevét. Az Úr azonnal félbeszakítja: - Ne szólj többet, fiam, tudom a te sok földi szenvedéseidet, menj be a te Uradnak örömébe!

Bizonyos, hogy a szlovák református gyülekezetek vallásos irodalommal való ellátása folyamatosan napirenden volt a Tiszáninnyi egyházkerületben. Adataink azonban meglehetősen szórványosak. Az abaúji egyházmegye közgyűlésén 1812-ben égető problémaként vetették fel, hogy a szlovák nyelvű gyülekezetekben a vallástanítás szinte lehetetlen, mert „semmi tót nyelven lévő és vallásukra tartozó könyvet nem kapnak” a szülők.⁷ Javaslatot tett arra, hogy a „Superville Dániel kisebb katekizmusát adják ki, amit ő tót nyelvre lefordított”. Kézenfekvő volt, hogy az egyházkerület Liszkayt bízta meg a probléma orvoslásával. 1813. május 2-án kelt levelében már azt jelentette, hogy a szlovák nyelvű kátekát kinyomtatták 500 példányban, amely 105 forintba került. A szlovák gyülekezetek 67 forintot gyűjtöttek erre a célra, Liszkay azt kérte, hogy a hiányt az egyházkerület fedezze.⁸

7 SRKLT. A. XXXVI. 14060.

8 SRKLT. A. XXXVI. 14503.

A sárospataki nyomdában 1813-ban két hittankönyv jelent meg tehát szlovák nyelven: *Kraticske uvedzenie k poznávanyu pravdi ipovinnoszczi.; Kraticske ucsenye potrebnjejsich pravdi i povinnoszczi.* Az első könyvecske Liskay munkája, tulajdonképpen általános vallás- és egyháztörténet. A világ teremtésétől kezdve 17 szakaszban, 36 lapon tárgyalja a keresztyén vallás történetét. A kis kötet végén egy szószedet volt található: „A csehek-től kölcsönzött, a közönséges beszédben ritkábban forgó és kétséges értelmű szóknak ismeretekre vezető rövid szótár, készítettett azoknak kedvéért, akik a tót nyelvben nem igen jártasak, a betűknek rendi szerint” – jegyezte meg magyarul Liskay.⁹ Kikre gondolt? Lehetséges, hogy azokra a vallás-tanító lelkipásztorokra, akik vegyes, magyar-szlovák etnikumú és nyelvű gyülekezetekben szolgáltak és magyar anyanyelvűek lévén, a szlovákot valamennyire megtanulták.

A másik művet – Rövid summája a keresztyén vallás igazságainak és kötelességeinek – Sebők József bőcsi lelkész adta ki Kassán 1790-ben.¹⁰ E munka szlovák fordítását is ő készítette „a felsőség parancsolásából”, tehát az egyházkerület rendeletére.¹¹ Sebők Sárospatakon 1758-ban lett tógátus,¹² majd 1773-tól két évig Bernben tanult.¹³ Fordított franciából és németből, s ezek szerint szlovákul is tudott. Miután 1806-ban elhunyt, a kiskaté szlovák fordítását korábban kellett végeznie, ami arra utal, hogy a Tiszaáninneni Egyházkerület már 1806 előtt tervezte annak kiadását. Ez utóbbi munka Daniel de Superville (1657-1728) Hollandiába menekült francia hugenotta teológus művének szabad átdolgozása volt.¹⁴ E kis kötet is 17 fejezetben tárgyalja a hittani alapigazságokat, függelékében pedig úrvacsora előtti és utáni imádságot, a Miatyánkot, a Tízparancsolatot és az apostoli krédót közli. Superville katekizmusa igen népszerű volt Magyarországon, több fordítása és átdolgozása született, s ezek számos kiadást mértek. Teológiai tekintetben nem számított modernnek, mert nem érvényesült benne az egyre

9 PÉTER, M. *A hazai református tótok vallásos könyvei.* In Protestáns Szemle. 1913, s. 183. Péter Mihály még látta ezt a munkát, ma már a sárospataki Nagykönyvtár állományából hiányzik, időközben elveszett. Zoványi Jenő ugyanakkor helytelenül állítja Lexikonjában, hogy Liskay ezt a munkáját „Superville után” készítette volna. Az egyházkerülethez írt leveléből egyértelműen kiderül, hogy ez a saját munkája. SRKLT. B. XLIII. 17898.

10 ZOVÁNYI, J. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti Lexikon.* Budapest, 1977, s. 536.

11 PÉTER, M. *A hazai református tótok vallásos könyvei...*, s. 183.

12 HÖRCSIK, R. *A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617-1777.* Sárospatak, 1998, s. 278.

13 ZOVÁNYI, J. *Magyarországi protestáns ...s.* 536.

14 *Les veritez et les devoirs de la religion chrétienne...* Rotterdam, 1706.

szélesebb körben elterjedő racionalizmus. A Sebők-féle magyar kiadásból tudjuk, hogy Superville alapvető vallási ismereteket közlő katekizmusa elsősorban azoknak készült, akik az iskola elemi osztályait elvégezve, a „falusi iskolákból [...] az ostor nyelére, az eke szarvára és guzsalyra” mennek ki. Nem elvont elméleti ismereteket kívánt tehát közölni, hanem praktikus szempontból tárgyalta a keresztyén életgyakorlat kérdéseit. A népiskolák elterjedésével ez a káté tömegigényeket akart szolgálni.

A szlovák reformátusok anyanyelvű kegyességi és liturgikus nyomtatványokkal való ellátása továbbra is napirenden maradt, mert a hiányt folyamatosan tapasztalták és panaszolták. Liszkay Sámuel 1820-ban ismételten tájékoztatta az egyházkerület vezetőit: „ezeknek a hitünk sorsosinak sem énekes és könyörgéses könyvek nintsen”. Kérte ugyanakkor az előjáróságot, hogy hirdessen általános gyűjtést a kiadás fedezésére.¹⁵ Az egyházkerület ehhez hozzá is járult, s az összegyűlt 180 forint elegendő volt a nyomdai munkák megelőlegezésére, a hátralékot pedig az eladott példányok árából kívánták fedezni. Az énekeskönyv Sárospatakon jelent meg 1824-ben.¹⁶

Liszkay az 1752-ben megjelent, de időközben elfogyott énekeskönyv átdolgozott kiadását határozta el. Egy bizottságot hozott létre a szlovákul tudó lelképászorokból, akik részben lefordítottak néhány újabb éneket illetve a fordításokat ellenőrizték. A munka nagyobb részét maga Liszkay végezte.¹⁷ A zsoltárok fordításán keveset változtatott, viszont az 1752. évi kiadás nem mindegyik darabját közölte. Némely énekeket új, ismertebb dalmatra alkalmazott. Az énekeskönyvben 104 vasárnapi és különböző ünnepi, valamint alkalmi dicséret került, 93 zsoltár és 12 vagy 13 temetési ének.¹⁸ Néhány újabb darab Liszkay saját fordítása volt. Ez az énekeskönyv 1864-ig volt használatban.

Végül álljon itt Liszkay Sámuel vallomása az énekeskönyv előszavából, melyből kitetszik a szlovák gyülekezetek iránti pásztori szeretete: „Szármasra nézve én ugyan nem vagyok szlovák, de mégis nagyon szerettem volna még több egyházi könyvet szlovák nyelven összeállítani. [...] Ha a kegyelmes Isten megihletné némely hű szlovákok szívét, hogy jövedelmük egy részét erre áldoznák, az én életem is annyival meghosszabbodna, s ebben is a kedves szlovákoknak örömet segítségére lennék.”¹⁹

15 SRKLt. B. XLIII. 17898.

16 SRKLt. B. XLVII. 19783.

17 PÉTER, M. *A hazai tót református énekeskönyv története*. In *Protestáns Szemle*. 1913, s. 119 – 121.

18 Péter Mihály csak egy csonka példányt vizsgálhatott meg, de meglátása szerint 1 legfeljebb 2 lap hiányzott az Alsókemencén talált énekeskönyvből.

19 KIRLY, P. *A keletiszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei*. Budapest, 1953, s. 76.

Predstaviteľ reformovanej náboženskej literatúry v slovenskom jazyku
Samuel Liskay (1762 – 1831)
(Rezumé)

Samuel Liskay sa narodil 24. decembra 1762 v Nižnom Žipove, v tamojšej rodine patriacej k nižšej šľachte. Aj po slovensky sa naučil tu. Kvôli znalosti slovenského jazyka sa roku 1782 dostal na kaplánsku pozíciu do Malčíc z kolégia v Sárospataku. Počas celej kariéry pôsobil ako duchovný pastier na území so zmiešaným slovensko-maďarským obyvateľstvom (Palád, Bežovce, Veľké Kapušany, Oborín). Roku 1810 sa stal užským dekanom. Za dôležité považoval to, aby slovenské reformované zbory boli vybavené náboženskou literatúrou. Organizáciou tejto práce ho poveril aj Predtisský cirkevný dištrikt ohľadom na celé okolie. V kníhtlačiarni v Sárospataku vyšli roku 1813 dve náboženské knihy v slovenskom jazyku: *Kraticske uvedzenye k poznávanyu pravdi i povinnoszczi.*; *Kraticske ucsenye potrebnjejssich pravdi i povinnoszczi.* Prvá knižôčka je práca Liskayho, sú to vlastne všeobecné dejiny náboženstva a cirkevné dejiny. Druhé dielo – Krátky sumár právd a povinností kresťanského náboženstva – vydal v roku 1790 farár z obce Böcs Jozef Sebők v Košiciach. Aj preklad tejto práce pripravil Liskay „na rozkaz vrchnosti”, teda z nariadenia dištriktu. V redakcii a po prepracovaní dekana Liskayho bol v roku 1824 vydaný slovenský spevník, vydaný pôvodne v roku 1752.

NÁNÁSI FODOR JÁNOS
REFORMÁTUS LELKÉSZ ÖNÉLETÍRÁSA (1754)

SZABÓ András

The autobiography of the reformed clergyman János Nánási Fodor (1754)

Abstract: *For the first time, the autobiography of János Nánási Fodor was published in 1877 by Endre Hoffer. Similarly to other autobiographies, the main aim of the author is to justify his acts and life. The work is written in Hungarian and is addressed to the author's family. Apart from information on the life journey of the reformed clergyman Fodor, a lot can be learnt about his studies, family and children as well as his performances as a priest in various reformed committees in the country, his hobbies, interesting life stories and suffering he withstood. A picture about the functioning of the reformed church in Hungaria and its prevailing practice in the 18th century can be drawn from the autobiography as well as the revolting attitude of the author towards the new direction of the reformed church, pietism and persons (priests, friends) he met.*

Keywords: *autobiography, the reformed church, the 18th century, Ján Nánasi Fodor*

Az egyháztörténetírásban régóta ismert nánási Fodor János önéletírása, amelyet Hoffer Endre adott ki 1877-ben a feltehetően akkor magántulajdonban lévő – ma lappangó – autográf kéziratból.¹ Az utóbbi esztendőök kutatása kezdi újra felfedezni a művet.² A szöveg fogságban keletkezett, s Kemény Jánoshoz, Bethlen Miklóshoz hasonlóan elsődleges célja az önigazolás. A műfaj tipikus sajátága, hogy rögtön az elején megnevezi címzettként a családját, akiknek kedvéért a magyar nyelvet választja a latin helyett.³

1 HOFFER, E. Fodor János református lelkész önéletrajza, a múlt század közepéről. In *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező*. 1877, 8, s. 90 – 92, 154 – 158, 227 – 230, 344 – 347, 390 – 394, 436 – 445, 483 – 491.

2 S. SÁRDI, Margit. Az önéletrajzi szelf és a 17–18. századi önéletírások. In *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszéke által szervezett nemzetközi konferencia előadásai*. Balázs Mihály – GÁBOR Csilla. Kolozsvár, 2007 (Egyetemi Füzetek, 3), s. 209 – 222, különösen: s. 217.

3 HOFFER, E. c. d., s. 90. – „... mégpedig magyar nyelven [kívántam leírni], hogy ne csak Pál, deák fiam, hanem János fiam, Rákhel, Éva és Rebeka leányom is a szegény édesanyáttal együtt tudjátok olvasni, vagy ha más valaki olvassa, hallgassátok.”

A nánási Fodor család ősei hajdúk voltak, akik a kollektív nemességen túl 1629-ben egyéni címeres nemeslevelet is szereztek, név szerint Fodor Miklós és Fodor Mihály,⁴ az utóbbi az önéletíró dédapja volt.⁵ Nagypja, Fodor Gáspár az ónodi várban szolgált katonaként (az unoka szerint mint „labanc”), s az egri törökökkel vívott csatában esett el. Édesapja, id. Fodor János Ónodról Szerencsre költözött, s itt hunyt el 1710-ben, hetven éves korában. Fia szerint: „tudott olvasni, énekelni; templomot szerető és gyakorló ember volt, természetére nézve középszerű, mintegy veresses szabású, ábrázatú, rövid szakállú.”⁶ Tizenegy gyereke közül az önéletíró a tizedik volt, s 1693. március 10-én született Szerencsen, ezért gyakran Szerencsi Fodor Jánosnak is nevezte magát. Tanulmányait a szerencsi iskolában kezdte, majd 1705-től a sárospataki kollégiumban folytatta, de az anyakönyvben még nem jelent meg a neve,⁷ mert a Rákóczi-szabadságharc végén eluralkodó zavaros időkben biztosabbnak látszott számára a debreceni kollégium, ott lett Szerencsi János néven 1710 december 11-én tógátus diákká.⁸ 1712-ben szegénysége miatt Szentesen vállalt rektori állást, de a következő esztendőben visszament Debrecenbe és folytatta tanulmányait. Egy év után, 1714-ban ismét rektornak ment ki, ezúttal Rácböszörménybe (a mai Hajdúböszörménybe), itt úgy tűnt, hogy lemondott a prédikátorságról, s feleségül vette egy helybeli gazda leányát, Tóth Erzsébetet.⁹ 1716-tól Hajdúhadházon volt jegyző, s 1719-től Tiszaeszláron.¹⁰ Ebben az időszakban gyötörte a lelkiismeretfurdalás, amiért nem lelkész lett. Azt írta: „a bírakkal és a tanácsi rendekkel azoknak minden bűnökben részesülök vala, igaz törvénynek elfordításában, szegényeknek nyomorgatás(á)ban, sok hamis bírság-írásban, huzavonában; csak mit sem jártam templomba; a szombat-rontás, tobzódás, táncolás, hitványás, eb lelkű mondás baccatella dolgok voltak előttem, az eklézsia szolgálait, még a véneket is, bal szemmel néztem, pajkos társaimmal gyakorta megcsúfultam, s megnevettem.”¹¹

4 KEMPELEN, B. *Magyar nemes családok*, 4. Budapest, 1912, s.148; ifj. REISZIG, Ede – CSOMA, J. Szabolcs vármegye nemes családai. In *Szabolcs vármegye*. Borovszky Samu. Budapest, 1900 (Magyarország vármegyéi és városai), s. 517.

5 HOFFER, E. c. d., s. 91.

6 HOFFER, E. c. d., s. 90.

7 HÖRCSIK, R. *A sárospataki református kollégium diákjai 1617 – 1777*. Sárospatak, 1998.

8 THURY, E. *Iskolatörténeti adattár*, 2. Pápa, 1908, s. 191.

9 HOFFER, E. c. d., s. 92.

10 HOFFER, E. c. d., s. 154 – 155.

11 HOFFER, E. c. d., s. 354.

Végül a lelkiismeret győzött, s mégis visszatért az egyházi pályára, ebben nagy szerepe volt Szentpéteri István büdsszentmihályi lelkésznek.¹² Először 1721-ben Csobajon vállalt rektori állást, s itt készült a lelkésszégre. 1723-ban, harminc éves korában szentelték fel Tiszaladányba prédikátornak, ahol négy esztendő telt el. Állomáshelyeit sűrűn váltogatta, de ezt nem önként, hanem az ún. papmarasztás miatt, erre a szokásra még visszatérünk. 1727-től Hernádbüdön, 1731-től Zsujtán, 1734-től Tégláson, 1738-tól Monostorpályiban szolgált, az utóbbi helyen 1742-ben egy családi verekedés, és az azt követő merész hangú levél miatt Szódi Csir István, a debreceni egyházmegye esperese¹³ felfüggesztette a hivatalából, s több mint egy esztendeig Rácböszörményben lakott állás nélkül.¹⁴ Zoványi P. György tiszántúli püspök¹⁵ közbelépésére visszakapta a palástot, s az érmelléki egyházmegyében lévő Tótiban lett lelkész. Itt sem nyugodhatott meg, mert rossz híre követte, s iskolamesterét, Csider Szabó Pált¹⁶ megbízták azzal, hogy írja fel, miket prédikál, főként a hitvallással össze nem illő dolgokat. Ugyan a gyülekezet kiállt mellette, de 1747-ben eretneknek tartott tanításai miatt mégis elveszítette az állást, s egy évig Vértesen lakott ismét munka nélkül. Miután aláírtak vele egy reverzálist, hogy nem fog eretnekséget tanítani, ugyanabban az egyházmegyében, Kólyon kapott lelkészi állást. Mivel nem tudta elviselni a tudatát, hogy eretnekséggel vádolták, óvatlanul írásba foglalta védekezését. Iratának egyik fejezetét az egyik barátjától ellenségei elcsenték, s eljuttatták Nagyváradra, Forgách Pál István katolikus megyéspüspökhöz,¹⁷ aki azt felküldte Bécsbe. Királynői parancsra vizsgálat indult ellene, ennek következtében 1754 tavaszán beidézték Váradra, s viszonylag emberséges körülmények közé börtönbe zárták. A vizsgálat folyamán elkobozták a könyvtárát és a kéziratait is. Négy hónap múva a börtönben megírta önéletírását, ebben még arról beszélt, hogy büntetésül végleg meg fogják fosztani a lelkésszégtől, s ki fogják tiltani Bihar vármegyéből. 123 nap fogság után végül kiengedték. Négy esztendő múlva, 1758 augusztusában szabályos kérvényben, s egy hexameteres latin versfolyamodványban kérte Mária Teréziától

12 ZOVÁNYI, J. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 3. javított és bővített kiadás. Ladányi Sándor. Budapest, 1977, s. 594.

13 ZOVÁNYI, J. c. d., s. 614.

14 HOFFER, E. c. d., s. 155 – 156. – A további életrajzi adatok is az önéletírásból valók, de mivel annak szerkezete nem időbeli linearításra épül, nem jegyzetelem meg egyenként hányatott életének stációit.

15 ZOVÁNYI, J. c. d., s. 708 – 709.

16 Róla lásd: CSÁJI, P. Csider Szabó Pál lelki éneke. In *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, 1955, 1, s. 56 – 71.

17 *Magyar Katolikus Lexikon* – <http://lexikon.katolikus.hu/F/Forgach.html> (2012. január 20.)

a lelkészségbe való visszahelyezését, s a könyvei visszaadását.¹⁸ A kutatás jelenlegi állása alapján nem tudjuk, hogy tovább mi történt vele, mikor és hol halt meg.

Érdemes még megemlékezni a gyerekeiről is, akik összesen tizennégyen voltak, ebből kilencen korán meghaltak, hárman csecsemőkorban, hatan az 1743–1744-es pestisjárványban.¹⁹ Pál fia szintén lelkészi pályára lépett, de ő már külföldi egyetemen is tanult. Unokája, Fodor Gerzson lett a legnevezetesebb, aki rövid vizsgálati fogságban is ült a Martinovics-féle összeesküvés után, s végül a dunamelléki református egyházkerület főjegyzőjévé választották.²⁰

Nézzük meg alaposabban ezt a történetet az önéletírás alapján. Az első jelenség, amelyet röviden már említettem a papmarasztás, amely valójában azt jelentette, hogy a gyülekezet csak rövid időre választotta meg a lelkészét, s évfordulókor tetszése szerint elbocsáthatta őt. Szigeti Jenő a 18. századi lelkészsorsokról szóló cikkében így összegezte a kor egyházi helyzetét: „a katolikus restauráció századában ... a prédikátorok egyre kevésbé élvezték a ... kegyurak támogatását. Az árva gyülekezetekből elűzték a papokat, és kevesebb lett a szolgálati hely. Így kiszolgáltatottabbak lettek a gyülekezetek egyre jobban szekularizálódó közvéleményének, no meg a közvéleményt irányító helyi hatalmasságoknak. A lelkészek társadalmi helyzete, presztízse gyengült meg.”²¹ Tegyük hozzá, Fodor János domidoctus volt, nem járt külföldi egyetemen, így esélye sem volt arra, hogy módosabb gyülekezetbe válasszák meg, vagy egyházi tisztséget kapjon. Önéletírásában teljes joggal sóhajt fel: „Óh boldog Isten! Mire mehettem volna, ha a kollégiumot végiglaktam volna, az akadémiákat is megjártam volna?”²²

Azt is érdemes figyelembe venni, hogy a tiszáninneni egyházkerületből érkezett a tiszántúliba, egy darabig tiszáninneni gyülekezetekben is szolgált, s ezért nem szokott hozzá a jóval hierarchikusabb tiszántúli egyházszervezethez, s az ahhoz idomuló berögzült szokásokhoz. Saját bevallása szerint nem ismerte a Tiszántúlon használatos egyházi kánonokat sem, csak a Ti-

18 Fodor János prózai kérvényének másolata, amelyhez a protestáns ágens 1758. augusztus 30-án mellékelte a latin vers másolatát: Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Archivum Agentiale, Collectio instantiarum, IV. 3876 sz. pp. 351 – 355. – A hexameteres vers eredetije (?) vagy egykorú másolata: DREK Ráday Levéltára, Ráday család levéltára, C/64 – 7, Egyházi és iskolai iratok, 616. sz.

19 HOFFER, E. c. d., s. 156 – 157.

20 ZOVÁNYI, J. c. d., s. 202.

21 SZIGETI, J. Tizennyalcadik századi lelkészsorsok. In *Egyháztörténeti Szemle*. 2010, r. 11, č. 2, s. 59 – 60.

22 HOFFER, E. c. d., s. 392.

száninnenen érvényes Felsőmagyarországit.²³ Így eshetett meg, hogy éppen annak a Sződi Csir Istvánnak sikerült sértegető levelet írnia, aki nemcsak az esperese volt, hanem az egyházkerület főjegyzője és tényleges vezetője. Tudni kell, hogy 1715-ben országos törvény tiltotta be a zsinatok tartását, ettől kezdve megnövekedett az esperesek szerepe, a szavazatokat begyűjtve lényegében ők választották meg a püspököt. 1731-ben újból engedélyezték a zsinatok tartását, de az idős Zoványi P. György püspök Zilahon lakott, ahonnan csak ritkán mozdult ki, s 1735-től lényegében a Debrecenben lakó Sződi mint főjegyző (püspökhelyettes) intézkedett, ő vezette az egyházkerületi zsinatot.²⁴ Így eshetett meg, hogy a püspök ugyan egy alkalommal ki tudta húzni a csávából Fodor Jánost, azonban hosszabb távon mégis Sződi akarata érvényesült.

Bonyolította a helyzetet, hogy a történet szereplői nem egy egyházi irányzathoz tartoztak, jelen volt a református egyházban a puritanizmus öröksége, egyeseknél ezek felett a pietista hatás is megfogható, mégis a legerősebb irányzat az ortodoxiával összefonódott racionalizmus, hisz a 18. században vagyunk, amikor Magyarországon is egyre erősebben érvényesült a felvilágosodás hatása. Fodor János egyértelműen a puritánok közé sorolható, bár debreceni tanárain (főleg Dállyai Vas Jánoson) keresztül nagy hatással volt rá Hermann Alexander Röell ekkor már kissé elavult karteziánus eredetű teológiája, amelyet Hollandiában és Magyarországon is elítélt, eretnekségnek tartott az ortodoxia.²⁵ Puritán irányát az apjától kapta, akiről ezt írta: „mindenben szép és rendes munkájú, káromkodók gyűlölője; sokszor hallottam tőle, hogy nem szánná őket öklével agyonverni”.²⁶ Szüleitől egy Bibliát kapott ajándékba, ezt fogságába is magával vitte. Sárospataki emléke a következő: „a csalfa, trágár, fajtalan beszédű gyermekeket útáltam, kerültem, velök társalkodni nem kívántam; a szerelem énekeket kárhoztatván egy préceptorom a hetedik parancsolat alkalmával, hazamentem a szállásomra ..., mind megégettem, valamelyek körülettem találtattak, mineműeket a kuruc világban sokakat szoktunk tartani, s danolgatni kárhozatunkra”²⁷ (Csak zárójelben jegyzem meg: az irodalomtörténész ilyenkor sajnálja, hogy mennyi értékes kézirat pusztulhatott el a túlbuzgó ifjúnak köszönhetően.) Azt is kijelentette: „Babonának, részegségnek táncnak, káromkodásnak utalását

23 HOFFER, E. c. d., s. 436 – 437, 484.

24 ZOVÁNYI, J. *A tiszántúli református egyházkerület története*. Debrecen, 1939, s. 45 – 48.

25 SLUIS, J. – POSTMA, F. *Hermann Alexander Röell und seine ungarischen Studenten*, Szeged, 1990 (*Peregrinatio Hungarorum*, 5), s. 11 – 17, 35.

26 HOFFER, E. c. d., s. 90.

27 HOFFER, E. c. d., s. 228.

gyermekségemtől fogva Isten belém oltotta.”²⁸ A tánc ugyan előfordult később bevallott bűnei között, azonban arra büszke volt, hogy a paráznaságot és a káromkodást mindig el tudta kerülni.²⁹ Lelki vezetője fiatal korában az a Szentpéteri István volt, aki hasonló nézeteket vallva könyvet írt a „tánc pestise”, az istenkáromlás, a részegeskedés, s végül a dohányzás ellen.³⁰

A puritán lelkész őszintén megvallja a bűneit, a felsoroltakon túl például azt, hogy böszörményi iskolamestersége idején egy kemecsei tudákos aszszonyhoz fordult hosszan elnyúló betegsége miatt.³¹ Vádolja magát a lopás bűnével is, amikor a legszegényebb volt, ez is megtörtént.³² Amilyen szigorú volt magához, olyan szigorú volt gyülekezetei tagjaihoz, s Szentpéterihez hasonlóan folyamatosan megfedtte őket bűneik miatt, volt olyan, akit az úrvacsorától is eltiltott.³³ Ahogyan az önéletírásban megfogalmazta: „én bizony a nagy bűnösöket és megtérni nem akarókat ördögnek, disznónak, kutyának mondom, valamíg Krisztus szolgája leszek.”³⁴ S tette ezt a föld-birtokosokkal és a helyi előjárókkal is,³⁵ s akárcsak annak idején Bornemisza Péter *Ördögi kísértetek*jével történt, akkor is mindenki tudta, kiről beszél, ha esetleg nem nevezte néven az illetőt. Ugyanezzel a hévvel írta meg dühös levelét a saját esperesének is, ugyanúgy pápának, kardinálisnak nevezve őt az önéletírásban,³⁶ mint a 16. században az unitáriusok tették Melius Péterrel és társaival.³⁷ Magatartása már anakronizmusnak számított, a korszellemhez kortársa, a racionális nagyenyedi lelkész, Hermányi Dienes József állt közel, aki az emberek bűneit inkább kinevette híres anekdotagyűjteményében.³⁸ Ilyen körülmények között nem csoda, hogy Fodort

28 HOFFER, E. c. d., s. 229.

29 HOFFER, E. c. d., s. 345.

30 Róla legutóbb lásd: CSORBA, D. *Szentpéteri István hajdú-prédikációi. „A sovány lelket meg-szépíteni”. Debreceni prédikárok (1657–1711)*, Debrecen, Hernád Kiadó, 2008 (Nemzet, egyház, művelődés, V), s. 139 – 190.

31 HOFFER, E. c. d., s. 344.

32 HOFFER, E. c. d., s. 229.

33 HOFFER, E. c. d., s. 436.

34 HOFFER, E. c. d., s. 439.

35 HOFFER, E. c. d., s. 485.: „...a főrendek avagy a földesurak és bírák bűnei ellen igen kevesek vagyunk, akik mernénk szólni.”

36 HOFFER, E. c. d., s. 437.

37 Az unitárius drámaszerző (Válaszúti György?) ezért nevezte Péter pápának Meliust és Kardinál Györgynek Ceglédi Györgyöt: VÁLASZÚTI, Gy. *Debreceni disputa 1570. In Magyar drámaírók 16–18. Század.* NAGY Péter. Budapest, 1981, s. 117 – 149.

38 GYÉNIS, V. *Hermányi Dienes József (1699–1763)*. S. Sárdi Margit. Budapest, 1991 (Irodalomtörténeti Füzetek, 124); S. SÁRDI, M. *Hermányi Dienes József 1699 – 1763. In Hermányi Dienes József szépprózai munkái.* S. Sárdi Margit. Budapest, 1992 (Régi magyar prózai emlékek, 9), s. 7 – 28.

a hívei állandóan kirakták az állásából, előjárói levették róla a palástot, s a végén börtönbe jutott.

Fodor János a pietistákat sem szenvedhette; gyermekeivel kapcsolatban úgy nyilatkozott: „soha egy gyermekünknek halálát nem kívántuk, mert mi mindketten az ilyen kívánságot mint megannyi gyilkosságot tartottuk...”³⁹ A pietista kortárs önéletíró, Bethlen Kata ezt egészen ellenkezőképpen gondolta: boldog volt, hogy fia idő előtt meghalt, s így nem kellett a katolikus vallásban felnevelkednie.⁴⁰ Pietista énekszerző volt az a Csider Szabó Pál is, aki ugyan korábban maga is összeütközésbe került Losoncon egy racionalista irányultságú pappal,⁴¹ s talán ezért Fodor kezdetben megbízott benne, mégis az árulójává vált.

Volt a személyiségében egy nagy adag gőg is, teljes öntudattal írta le az alábbi mondatot: „magamnál igazabb orthodoxust nem hiszek lenni az egész világon.”⁴² Saját magát a János jelenéseinek könyvében leírt hatodik ekklezsia angyalának tartotta, míg ellenségei szerinte a hetedik, laodiceai gyülekezet tagjai. (Jelenések 3, 7–21.) A bibliai képeknél maradványként így nyilatkozott: „Az egész magyarországi anyaszentegyházat én mindenkor Ninivének tartottam, sőt Szodomának, magamat pedig Jónásnak vagy Lóthnak”.⁴³ Nem riadt vissza még attól sem, hogy saját magát többször is Krisztussal állítsa párhuzamba: „De hogy a Júdásoknak, a papi fejedelmeknek, Pilátusnak, községnek háborgatásától, immár megszabadulok, azon igen örülök, senki nem kiáltja többé: Feszítsd meg, feszítsd meg őtet...”⁴⁴ Másutt egy ilyen összehasonlításhoz ironikus lapszéli jegyzetet fűz: „Nevetném, ha fel-támadnék, mint a Krisztus.”⁴⁵ Persze kellett ez a túlzott öntudat ahhoz, hogy megírja önéletírását.

A másik oldalon Bethlen Miklóshoz hasonlóan igyekezett bemutatni a személyes tulajdonságait is: megtudjuk, hogy szeretett magas helyekre fel-mászni: templomokra, kőfalakra, fákra, s többször le is esett.⁴⁶ Nagyon jól

39 HOFFER, E. c. d., s. 394.

40 „Szerettem ezt a gyermekemet felette nagy indulattal, úgy, hogy anyának gyermekéhez való nagyobb szeretetét kigondolni nem lehet; de szeretetem mindenkor Istenhez való felfohászkodással volt, hogy az én Istenem végye el énelőlem, minekelőtte a jó és gonosz között választást tudna tenni, s ne engedje, hogy e világgal megmocskolja lelkét.” – *Bethlen Kata Önéletírása*. In *Magyar emlékirók 16 – 18. Század*. Bitskey, I. Budapest, 1982 (Magyar Remekírók), s. 724,

41 CSÁJI, P. c. d., s. 58.

42 HOFFER, E. c. d., s. 444.

43 HOFFER, E. c. d., s. 490.

44 HOFFER, E. c. d., s. 490 – 491.

45 HOFFER, E. c. d., s. 392.

46 HOFFER, E. c. d., s. 227.

úszott, s meg is magyarázta, hogy miért: „tüdőm igen nagy volt, mely aerral vagy széllal megtelvé, mint valami tömlő könnyű volt a testem a víz fölött; holott hátamra fordulván meg is tudtam nyugodni.” Magát melankóliára hajló embernek írta le, aki elmerült az olvasásban és az írásban, különösen idősebb korában.⁴⁷ Beszámolt a hivatásában való megfáradásról, kiégésről is: „a prédikátori szent szolgálatnak is haszontalanságát jól látván, hogy tudniillik minden prédikálásunk nem egyéb, hanem csak mese, többnyire csak a falra hányjuk a borsót e gonosz elfordult nemzetségben, melyre nézve gyakorta ugyan kívánva kívántam és kérve kértem Istentől a halált, és gyűlöltem az életet.” Végül mégis ki tudta űzni a házi ördögöt a házassági szeretet megújítása által.⁴⁸ Őszintén igyekezett beszélni a házasságáról. Egyik oldalon dicsérte feleségét, aki szorgalmas, tiszta, szemérmes, mindenhez, többek között a pénzhez is értő asszony volt, másfelől bevallja: „mindketten haragos természetűek valánk és igen harcosak, innen származott néhány-szor közöttünk szitok, mocskok, veszekedés, gyűlölség, egymás halálának kívánása...”⁴⁹ Felesége különösen a szegénységük miatt pörölt, az önéletírónak hiányzott a gazdasági érzéke, marhái rendre elhullottak, s egyébként is önsorsrontó módon élt, nem tudott beilleszkedni és megalkudni.

Fodor János néhány álmát is megosztja az olvasóval, amelyeket „látásoknak” (azaz látomásoknak) is nevez.⁵⁰ Szerette a verseket: „A poesisnek, versírásnak, éneklésnek szereteti éppen belém volt nyomattatva, szerettem fujdogálni mind a szent énekeket, mind pedig a külső tisztességes históriákat, kivált a magamtól írottakat...”⁵¹ Versei sajnos nem maradtak az utókorra, de önéletrajzát versidézetekkel igyekezett élénkíteni. Megvolt neki Balassi Bálint és Rimay János istenes énekeinek egyik kiadása, illetve egy Gyöngyösi István-kötet is. Rimay Jánosnak tulajdonítja azt az idézetet, hogy „A purgatórium e világon vagy”,⁵² valójában ez Pécseli Király Imre egyik verséből való.⁵³ Feleségét dicsérve két versszakot idéz Gyöngyösi Kemény-eposzából:

47 HOFFER, E. c. d., s. 484.

48 HOFFER, E. c. d., s. 346.

49 HOFFER, E. c. d., s. 393.

50 HOFFER, E. c. d., s. 491.

51 HOFFER, E. c. d., s. 484.

52 HOFFER, E. c. d., s. 391.

53 *Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyak István és Nyéki Vörös Mátyás versei.* Jenei Ferenc – Klaniczay Tibor – Kovács József – Stoll Béla. Budapest, 1962 (Régi Magyar Költők Tára. XVII. század, 2), 21, s. 275 – 276.

„Gazdaság és érték vagyon az Atyától,
De a jó feleség Istentől magátúl.
Boldognak mondatik Salamon szájától,
Akinek jó asszony adatik sajátúl.

Szűk a jó feleség, nehéz szerit tenni,
Hogy sem pedig rosszat kárhozatra venni.
Kaukázus hegyén túl jobb szaladva menni,
S ott a tigrisekkel egy barlangban lenni.”⁵⁴

Másutt azt mondja saját börtönbéli helyzetéről: „hol sírok, hol mosolygok, hol félek, hol remélek – dúdolgatom Balassából: Itt vágj, itt égess, itt üss, itt mess, itt ösztönözz.”⁵⁵ A szerzőt illetően megint csak tévedett, az Augustinusra visszautaló verssor nem Balassi Bálinté, hanem egy ismeretlen szerző alkotása.⁵⁶ Olvasottságát jelzi, hogy utal Pápai Páriz Ferenc *Pax corporis* című orvosi művére⁵⁷ és Pázmány Péter *Kalauzára*.⁵⁸

Összefoglalóan azt mondhatjuk: nánási Fodor János önéletírása egy izgalmas írói személyiség lenyomata. Nem véletlenül emlegettem tanulmányom kezdetén az irodalomtörténeti kánonba befogadott nagy önéletírásokat, szerintem ez a munka méltán odaállítható Bethlen Miklós és Kata műve mellé. Irodalmi értékein túl érdekes bepillantást enged a 18. századi magyarországi református egyház, s azon belül is a tiszántúli egyházkerület életébe. Ideje lenne, hogy modern, jegyzetelt kiadásban is közreadjuk.

54 HOFFER, E. c. d., s. 392 – 393; GYÖNGYÖSI, I. *Porából megéledett Főnix avagy Kemény János emlékezete*. Jankovics József – Nyerges Judit. Budapest, 1999 (Régi Magyar Könyvtár. Források, 10), s. 15. (Első könyv, első rész, 37 – 38. versszak – Fodor a versszakok sorrendjét megfordította.)

55 HOFFER, E. c. d., s. 445.

56 Az idézet Balassi-Rimay *Istenes énekeinek* vegyes énekrészből való, a „Könyveim forrása, áradási induljatok” kezdetű ének záró strófájának első sora. – *Bethlen Gábor korának költészete*. Komlowszki Tibor – és Stoll Béla. Budapest, 1976 (Régi Magyar Költők Tára. XVII. század, 8), s. 411 – 412, 618. – Köszönettel tartozom Szentmártoni Szabó Gézának az azonosításért.

57 HOFFER, E. c. d., s. 344.

58 HOFFER, E. c. d., s. 486.

**Autobiografia reformovaného duchovného
Jána Nánási Fodora (1754)**
(*Rezumé*)

Autobiografiu Jána Nánási Fodor prvýkrát uverejnil Endre Hoffer v roku 1877. Podobne ako v mnohých autobiografiách, prvoradým cieľom autora je jeho vlastné ospravedlnenie, resp. ospravedlnenie jeho skutkov, života. Dielo je písané v maďarskom jazyku a bolo určené pre autorovú rodinu. Okrem toho, že sa z diela dozvedáme mnoho faktov o zaujímavom životnom osude reformovaného duchovného Fodora. Píše o svojich štúdiách, rodine a deťoch, výkone povolania kazateľa v rôznych reformovaných zboroch v krajine, ale opisuje aj svoje záľuby, zaujímavé príbehy zo života, i mnohé ťažkosti a útrapy, ktoré prežil. Z jeho autobiografie získame obraz aj o fungovaní reformovanej cirkvi v Uhorsku v 18. storočí, o prevládajúcich pomeroch v nej, autor opisuje svoj odmietavý vzťah k novému smeru v reformovanej cirkvi, pietizmu, rovnako v diele spomína aj mnohé osoby (kazaateľov, priateľov), s ktorými sa počas života stretol.

Kľúčové slová: autobiografia, reformovaná cirkev, 18. storočie, Ján Nánási Fodor

MEGMENTŐ ÉS ELVESZEJTŐ HUMOR:
CZEGLÉDI ISTVÁN KASSAI PRÉDIKÁTOR

PETRŐCZI Éva

Life-saving and condemning humour of the Kosice priest István Ceglédi

Abstract: *The study deals with the analysis of the literary activities of one of the most remarkable representatives of the Calvinist church in Hungaria in the 18th century. The Kosice priest István Ceglédi managed to endow his literary and religious works with his opinions, standpoints and often rich life stories, which, sometimes in a tragi-comical way, reached for the audiences via its humour. The contemporary personalities, events (recatholisation, Jesuits, Rome-Catholic church etc.) are the inspiration for his works, being mocked, satirised and ironised. His Baroque humour is specific by the freedom of expression that is to entertain, but also stir the reader. Many experts label this humour as self-revelatory humour that is a sharp criticism of the opposition. The paper analyses two most significant works by István Ceglédi through which he had discussion with Peter Pázmány and the Catholic church. His humour stepping into the realm of profanity is therefore not only humour that entertained, but also humour that condemned in the sense of a tragic fate.*

Key words: Calvinism, poetry, humour, Ceglédi, recatholication

Czeplédi István kassai prédikátor-íróval legalább másfél évtizede intenzíven foglalkozom; most, róla szóló írásaimat áttekintve, azt kell mondanom: csaknem olyan állandó főszereplőjévé lett kutatásaimnak, mint a hozzá igen közel álló és általa nagyrabecsült, sőt, modellnek is tekintett Medgyesi Pál.¹

Természetesen ismerem Nagy István 1899-ben megjelent, *Czeplédi István, polemikus író a XVII. században* című, a mai napig mérvadó mo-

1 PETRŐCZI, É. Oratio politico-ecclesiastica, avagy Czeplédi István gyászbeszéde II. Rákóczi György fölött. In *Puritánia. Tanulmányok a magyar és angol puritanizmus irodalmáról* Budapest, 2006 (Historia Litteraria, 20), s. 136 – 144.

PETRŐCZI, É. Nem betyár, nem szépasszony-prédikátor: A Czeplédi István históriája című balladáról. In „...mi lelkünknek éltető abra”. *Tanulmányok a magyar és angol-szász vallásos irodalomról.*, Budapest, 2008, s. 85 – 95.

PETRŐCZI, É. Egy apaszívű lelkész, avagy hogyan emlékezett a nevelt és az édes fiú Czeplédi Istvánra? In: „...mi lelkünknek...”..., s. 95 – 104.

nográfiaját, amelyben hősünk polemikus vénája mellett komoly hangsúlyt kapnak az 1671-ben halálát okozó, Pozsonyba, a véisztörvényiszékre-citálást megelőző tragikus, olykor tragikomikus eseménynek is. Például az a Szabó Lajos, Révész Kálmán (a talán legjelesebb Kassa-szakértő!), Hamvai Kovács Zsigmond által ugyancsak felidézett *abusus*, amikor 1670-ben, Péter-Pálkor Csáky Ferenc gróf az ártatlan, akkorra immár tizenhét éve Kassán szolgáló lelkészt sújtotta 200 forint bírsággal, egy barát orrbaveréséért, noha a tettes igazolhatóan nem ő. hanem a zsebei kálvinista pap volt.²

Ugyanilyen égbekiáltó igazságtalanságnak számít a templomépítő, a sárospataki mintát követve iskolafundáló, iskolai színjátszást kezdeményező, gyülekezetét atyai szeretettel gondozó Czeglédi első rabságba vetése is, 1670. szeptember 18-tól 1671. január 5-ig. Ekkor Apafi kérésére, s a magyar református nemesek által összeadott 10000 forint kezességi pénznek köszönhetően, még szabadon bocsájtották.³

Mártírium és komikum között hanyódó életét mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy egyik műve, a Malach Doctor, s egy másik, csak „Stephanus Czeglédi” névvel, de címmel nem pontosított kötet szerepel ő-s-ellensége, s egyik fő-fő üldözője, Csáky Ferenc öccsének, Csáky István felsőmagyarországi főkapitánynak, a későbbi országbírónak Szepesvár dokumentumai közt fennmaradt könyvjegyzékében.⁴ Az újabb Czeglédi-szakirodalomból ki kell emelnünk Molnár Szabolcs *A gúny eszközei Czeglédi István (1620-1671) írásaiban* című, igen alapos, jelen témánkkal több ponton rokonítható dolgozatát.⁵ Molnár összefoglalójának egy részletét érdemes itt idéznünk: „A protestáns prédikátor szükségét érezte az ellenreformáció idején, hogy gúnyolódással, csipkelődéssel föloldja a védekező alárendeltségi helyzetet, s a szatirikus alapállást a fölénybe kerülés eszközeként használja. Az olvasónak nemcsak az értelmére akar hatni, hanem az indulatait is fel akarja gerjeszteni. Hitsorsosai lelki higiéniáját, lelki felfrissülését is akarta szolgálni. Az ellenfél (főleg a jezsuiták, s általában a katolikusok! P. É.)

2 SZABÓ, L. *Kassai kálvinista krónika, 1644 – 1944*. Kassa, 1944.
RÉVÉSZ, K. Czeglédi István származása és családi viszonyai. In *Protestáns Szemle*. 1897, 9, 6, s. 33 – 40.

HAMVAI KOVÁCS, Zs. *Kassai írók*. Kassa, 1907, s. 24 – 26.

3 SZABÓ, L. c. d., s. 58.

4 *Magyarországi magánkönyvtárak, II. 1588 – 1721*. Farkas Gábor – Varga András – Kátona Tünde – Lantzkovits Miklós. Szeged, 1992 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/2), s. 65.

5 MOLNÁR, Sz. *A gúny eszközei Czeglédi István (1620-1671) írásaiban*. In *Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6 – 10.) előadásai*. Budapest, 2004, s. 98 – 111.

lejárátásával az indokolatlan tekintélytisztelést, a kishitűséget, a féllelmet igyekezett lecsapolni az olvasó tudatából... Czeglédi sem az arisztotelészi simogató humor, hanem a barokk korszak vastag szabadszájúságával pofonverő humor kreatora.”⁶ Molnár Szabolcs publikációja elméleti részében elsősorban magyar „humorológusok” – Szalay Károly, Séra László, Szilágyi Júlia, Mészáros István – munkáiból merít. Amikor azonban legutóbbi Czeglédi Istvánról szóló írásomban ígéretet tettem arra, hogy magam is visszatérek még hozzá, a 17. század vérbő „öshumoristájához”,⁷ tisztában voltam vele, hogy ez a vizsgálódás az általános humorelméleti írások ismerete mellett azzal tehető teljesebbé, ha legalább néhány olyan, specifikus írást is megvizsgálunk, amely a *hitélet* és a *humor* összefüggéseit vizsgálja. E tekintetben ezúttal legalább két hiánypótló munkát kell megemlítenünk. Az első Pascal Covici Jr. műve.⁸ Covici ugyan fő témájaként azt vizsgálgatja, milyen „felszabadító és elbűvölő” Hawthorne, Melville és Mark Twain önkritikus, a puritán fonáságokat kipécéző, tehát népe saját egyháztörténetének egy fontos elemét tollhegyre tűző humora, de gondoljunk arra – akár Molnár Szabolcs rokon értelmű állítására is visszautalva – hogy ez a „self-revelatory humor” akkor is működik, ha valaki – mint Czeglédi – az ellentábor ügyetlenségeit leplezi le. A másik humor versus vallás kérdést tárgyaló mű pedig Robert Hornback munkája. E hosszabb közlemény főhőse a Tudor és Stuart kori Anglia irodalmának „buta puritán bohóca”, egykorú vitairatok, főleg a névtelen, de híres-hírhedt *Marprelate Tracts* (1588-1589) alapján. Igaz, a kifigurázások célpontjai itt sem a katolikusok, hanem megint csak a túlbuzgó puritánok. Mégis, az ő „alantjáró bambaságukat, együgyűségüket” megerősítő példák kísértetiesen emlékeztethetnek bennünket Czeglédi István és prédikátor-társai katolikus-lejárató, jezsuita-lejárató fogásaira. Hornback mindjárt szövege elején idézi a reneszánsz történelem kutatásának elkötelezett történész, Keith Thomas *A nevetés helye a Tudor-kori Angliában* című opuszát, különös tekintettel arra az állításra, hogy „a nevetés a múltbéli feszültségeket és aggodalmakat feloldani segítő kalauz” lehet.⁹

Mondanunk sem kellene, a nevetés, a humor, mint feszültségoldó és aggodalomtörő nem angol találmány, tudván tudta ezt a lelkigondozói hi-

6 MOLNÁR, Sz. c.d., s. 102 – 103.

7 PETRŐCZI, É. *Egy apaszívű...*, s. 102.

8 COVICI, P. Jr. *Humor and Revelation in American Literature: The Puritan Connection*. Columbia and London, 1997.

9 HORNBACK, R. Verie Devout Asses: The Stupid Puritan Clown. In *Renaissance and Reformation*, 2004, 23, 3, s. 95 – 132. <http://jps.library.utoronto.ca/index.php/renref/article/view/9031/5997> (2011. november 2.)

vatásban, a *cura pastoralis*-ban oly igen jeleskedő Czeglédi István is, aki egyébként kiváló polémia-tréningben részesült leideni tanáraitól, különösen a Heidelbergből menekült Friedrich (később Frederick) Spanheimtől, aki korának egyik leghíresebb hitvitázója volt; nemhiába titulálja őt a róla írott lexikoncikk szerzője „Hauptkämpfer für die calvinische Orthodoxie”-nak.¹⁰

Vizsgáljunk meg ezek után két Czeglédi művet, elsőként a Kassán 1663-ban megjelent *Barátsági dorgálás-t*, amely kései válasz Pázmány *Bizonyos okok, melyek erejétől viseltetvén egy fő ember az új vallások töréből kifeslett, és az római ecclesiának kebelébe szállott vitairatára*.¹¹ Czeglédi, aki élete posztumusz főművében, a *Sion várai*-ban komoly hangnemben felel majd meg Pázmánynak, itt, a *Dorgálás*-ban még szabadjára engedi savként maró humorát. Már a cím is tromfok, csattanós ráfelelések áradata: „Barátságghi dorgálás azaz az igaz calvinista (mert így neveztetik ma) vallásbul kicsapont, s hogy már a Sz. Péter hajójában mezitelen béugrott, egy pápistává lőtt embernek megszólítása, ki is nyolc okait adván egykor hiti változtatásának calvinista barátjához küldött levelében, orcázza régi pajtársa, hogy úgy elhullámodott, s férges okokért kellett megvetni az Izraelnek tiszta forrását, s béomlott kútra ment meríteni.”¹² Vizsgálódásaim során a Ráday Könyvtár második példányát használtam, amelyben a következő possessorbejegyzés olvasható az előzéklapon: „Possidet Paulus Toth 1809. Fog fájás ellen Recipe. Radix Pyrerthri.”¹³ Kis botanikai böngészés után könnyen kiderült, hogy ez a fogfájást csillapító csodaszer nem más, mint a cickafark-gyökér, amelyből a feljegyzés idején, a tizenkilencedik század elején még helyi érzésteleltőként ható tinktúrát készítettek. A tréfásnak tűnő bejegyzésnek voltaképpen komoly, elménket megvilágosító tartalma van: túl az egykori papírtakarékossági szempontokon. A nyilvánvalóan kálvinista 19. századi tulajdonos, bizonyos Tóth Pál (talán nem is tudatosan!) a felekezetét kínzó fájdalmak csillapítójaként értelmezhetette Czeglédi írását. Idézzük először az *Ajánló le-vél* legplasztikusabb sorait: „(I) A füstbül Sáskák támadának (Az a sereg ez, mely nem meszsze megyen e világi dolgoktul, mint a’ Sáska a’ földtül); sok

10 TSACKERT, P. Spannheim, Friedrich. In *Allgemeine Deutsche Biographie*. 1893, 35, s. 59 – 60.

11 PÁZMÁNY, P. *Bizonyos okok*, typ. Societatis Jesu, Pozsony, 1631. (RMNy 1511.) – Pázmány és a portestáns szerzők hitvitáiról bővebben: HELTAI, J. A nyomtatott vallási vitairatok Magyarországon a 17. század első felében (1601 – 1655). In *„Tenger az igaz hitről való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne”. Tanulmányok XVI–XVII. századi hitvitáinkról*, Heltai János. Miskolci Egyetem BTK, Régi Magyar Irodalom-történeti Tanszék, Miskolc, 2005, s. 131.

12 CZEGLÉDI, I. *Barátsági dorgálás*, Kassa, 1663, (RMK I. 1002.)

13 Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtára, RMK 1, 83 – 2.

szép kerteketis rontanak el a' Sáskák, így ez sok jó lelket kerít hálóban. (m) Ollyan hatalom adatik a' Sáskáknak, mindnémű nem vagyon a' Scorpioknak. (A Scorpio kicsiny állat, tekintetre nem rettenetes, de az ü farkával halálósképpen megsért, mert mérget önt a sebben; e' gyülekezeti nyájas beszédű, de nála a' Tudomány mérge; és, miként a Scorpio fulánkja, nem felettet éreztetik meg, mint addig is, míglen lassan a szívre nem megyen, ot oszton ki is mutattya erejét; így ennek harapása is nem mindjárt sajdíttatik meg, de végre a lelket kergeti kétségre.)¹⁴ Czeglédi itt két szerény „földi féreggel”, a sáskák és a skorpiók képével indítja a hitvitázó szövegekben, prédikációkban oly gyakori és hatásos „rovartani arzenált.” Mielőtt pedig újabb állatolni metaforákra vetemedne, valóságos könyv a könyvben-bravúrt mutat fel, amikor az EL HAILOT PAPISTÁ-t barátilag dorgáló ERŐS CALVINISTA szájába a következő szavakat adja: „Mit gondolsz, jó Uram? Vajki rút dolog az iffiuság virágát Istennek, a' Venség seprejét penig ördögnek szentelni! még csak a jó Vigyázó gazdais nem igen fogad Ag-cselédet: hát te benned Vén-el hajlotban hogy gyönyörködnek a' nagy Gazda? Oly zászló alá mentél hol a' képeken kell kakucsolnod, azokat kel személned; hogy (o) a' mit a Szent Írásban nem tudtisz, meg lásd azokban. De hogy hogy nézhetd azokat, ha Vén vagy, hiszen tudod, hogy ollyan korodban (p) meg setétednek az ablakon kinézők, meg fogyatkozik szemed szép világa (q) kereszt hányással kel ördögöt űznöd, azzal homlokodat, szádat, mellyedet, ételedet-italodat meg-jegyezned; mellyet hogy hogy tehetsz, holot immár koros vagy, s (r) az háznak [testednek] őrizői [a kezek] nem bírják magokat. Processiot kel járnod, (s) a szenteknek erekléjét meg kel látogatnod, hogy ot imádkozzál, melyet hogy mívelhetsz, ha (t) nem bírják magokat az erőssek, el-állottak alollad lábaid, s-csak ténfergesz. (u) Az ostyának SZINÉT erőssen meg kel rágnod; melyhez vajki erős fogak kívántatnak! azoban te nálad (x) el-állottak az étel őrlői, kevés hasznokat vészed már fogadnak, hanem ínyeddel csiklándod azt...”¹⁵

Czeglédi – nagyon szellemesen – a fentiekben Lewis Bayly-Medgyesi Pál *The Practice of Piety*-jének, *Praxis pietatis*-ának, s még számos puritán életvezetési könyvnek „Elmélkedés a Vénkori nyavalyásságról” című fejezetének¹⁶ jellegzetes „vénülési listáját” olvassa az élemedett korban elhajlott atyafi fejére, s ennek során egyszersmind tüzetesen, aprólékosan elénkbe adja azt is, melyik öregkori nyavalyásság miért is tesz valakit alkalmatlanná arra, hogy immár vénülőben egy másik, a testet ráadásul jócskán megpró-

14 CZEGLÉDI, I. *Barátsági...*, ? 5v – ? 6r

15 CZEGLÉDI, I. *Barátsági...*, s. 20 – 21.

16 MEDGYESI, P. *Praxis pietatis azaz kegyesség gyakorlás*. Budapest, 1936, s. 66 – 67.

báló religió zászlaja alá álljon. Olyan ez a szöveg, mint egy házasságra áhító-zó gyöngécske vénlány, vagy egy hadba kívánckozó, roskatag vénlegény csúfolója. A fent idézett részlet, minden hatásossága ellenére, csak egy korabeli „verbális szabadalom”, ha úgy tetszik „szabásminta” ügyes követése, másolgatása, az áttérés sajátos helyzetére való alkalmazása. Nem így a további „jeles vadkertbéli” fordulatok, első renden a petárda-erejű krokodilmetafora, amely az ellenséget, a jezsuitákat immáron nem kisedő állatok, (sáska, skorpió), hanem egy jókora, álnok szívű fenevad képében láttatja: „Olvastál-e valamit az Aegyptomban tenyésző Crocodil felől? Mikor ez, éhségének egyhítést akar szerezni, szájabul ki fuvot(t) vízzel öntözi meg az utat, hogy azon alá- s fel járó Vadak hamarabb el essenek; kiknekis egész Testeket eszi elsőben meg, s az után megyen a fejekre, melly fejeket midőn rágcsál, sírdogál. Ez a' Lacryma Crocodili. Annak a' te Paterednek eledele a' te lelkednek elejtése lehete, mellyet a te hamar hívésedet hogy meg nyomazthatta, síra, s rontá, veszté bűnös lelkedet. Az Ichneumon nevű állatocskát kellett volna követned; mely, valahol találja a Crocodil faizattyát, mind el tapodgya; te néked is lábod alá kellett volna vetned e' színes ámítást...”¹⁷

A korábbiakban idézett sáska-skorpió epizódhoz képest Czeglédi – alig hetven oldallal később – valóságos fokozási bravúrt hajt végre. Nem is elsősorban azzal, hogy aprócska állatok helyett ezúttal egy jókorával példalózzik. Hanem sokkal inkább azzal, hogy itt már a „Pater” szóval felfedi a korábban csak lebegtetett, de expressis verbis meg nem nevezett „lélek-elhajlító” ellenség kilétét. A minden eddiginél hatásosabb támadást azonban „Az harmadik okról” című fejezetben indítja, amelyben az ostya, illetve az úrvacsorai kenyér Krisztust tökéletesen leképező, szent természete fölötti kételyeit osztja meg az olvasóval, mégpedig a kenyérbe-ostyába belemajszoló egér képének segítségével, „akinek” szerepét olyan komolyan tárgyalták az egyházatyák, Aquinói Szent Tamástól a 15. századi Gabriel Biel német skolasztikus filozófusig és számtalan más „Pápista Doctorig”. Az ellenállhatatlanul mulatságos teológiai egerészésből csak a fentiekben említett Biel abszurd nézetét idézzük: „De mit mondgyak? Im egy Pápista, az Ostya állapotattyának meg ételeért, nézd mint sentenciázza az Egeret: (y) Az Egeret, meg kell fogni, s-égetni, hamvát pedig, az oltár mellé kell hinteni. Saidította volt ez hihető, hogy meg marad a' kenyér állattya, s nem maradhat TULÁIDONSÁGBAN meg, ez: Hoc est Corpus meum.”¹⁸ A Biel féle ultima ratio még mulatságosabb: „Irtózatossá méltó dolgot is nemzet e Transsubstantiatio. Halljad csak: (z) Az Egér gyomrában is kel az Úr testét imádni. Ebből,

¹⁷ CZEGLÉDI, I. *Barátságai...*, s. 90 – 91.

¹⁸ CZEGLÉDI, I. *Barátságai...*, s. 243.

ilyen ellene mondás nevedeknék: Nem kel azt cselekedni, mert úgy, némü-némi képpen az Eger imádtatnék.”¹⁹ Ide, az úrvacsora- és szentáldozástani egérhókuszpókusz végére már csak egy huszadik századi párhuzamocska kínálkozik, Bálint György *Miki, az Isten* című karcolata, amelyben arról írt, hogy a harmincas években bizonyos mozibolonddá vált afrikai törzsek Disney mindig diadalmaskodó Mickey Mouse-át bevették törzsi isteneik közé.²⁰

A *Barátsági dorgálás*, s az ugyancsak a katolikus rítusokat, közelebbről a misét kárhoztató *Dágon ledűlése* írásakor a szerző ugyanazzal a fogással él. Mintha egy vidámpark torzító tükörfolyosóin vezetgetné az olvasókat, a kálvinistákat a katolicizmus visszásságaitól, a katolikusokat önnön bálványimádó tévelygéseiktől elborzasztandó. De bármilyen rémisztőek-kacagtatóak is ezek a képek, a végszó mindkét műben mélységesen komoly, egy ekléziája ügyének utolsó lehelletéig elkötelezett embert mutat. A *Barátsági dorgálás*-t az Elhajlott Pápastának nevezett szereplő szelíd bűnbánó imájával rekeszti be: „Oh bezzeg áldott óra vala ez, kegyelmes Atyámfia! be nagy Isten szeme szálla reám, hogy így meg illetődém! Soha bizony többé a Római Hajóban nem evezek, hanem Krisztusom, s az Apostolok követője leszek. Oh édes Uram Istenem meg bocsásson Felséged Hit Szegésemről! Jövel édes (k) Pásztorom, tégy szent Válladra, s vigy bé, mételyetlen fűvön legelésző Seregdedben! Ámen.”²¹

A halála előtti évben, 1670-ben közreadott *Az Úr frigy szekrénye előtt DAGON LE-DÜLÉSE*²², amelynek célja Gorup Ferenc győri nagyprépost „a miséről írt könyvecskéjének” megsemmisítése, még összetettebb vállalkozás. Ráadásul hősrünk hamarosan elkövetkező szenvedéseinek, mártíriumának egyik közvetlen kiváltó oka. Czeglédi ugyanis – a pozsonyi vádakkal ellentétben – nem „összeesküdni”, nem „szövetkezni” indult, már nagyon roskatagon, utolsó erdélyi útjára, hanem azért, hogy Apafi Mihály segítségét kérje kinyomttáásra váró könyvei, többek között a nyilvánvalóan katolikus-ingerlő *Dágon* megjelentetéséhez. Az e művei miatti aggodás kicsendül Czeglédi Apafihoz, Bornemisza Annához és Teleki Mihályhoz intézett leveleiből is.²³

19 CZEGLÉDI, I. *Barátsági...*, s. 243.

20 BÁLINT, Gy. *A toronyőr visszapillant. Cikkek, tanulmányok, kritikák 2.* Budapest, 1981, s. 111 – 113.

21 CZEGLÉDI, I. *Barátsági...*, s. 522 – 523.

22 CZEGLÉDI, I. *Dágon le-dűlése*, Kassa, 1670. (RMK I. 1100.)

23 KONCZ, P. Czeglédi István kiadatlan levelei. In *Portestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1888, s. 822 – 825.

Az Apafi Mihályhoz intézett előszóban, a „Készület”-ben Czeglédi István Orbán pápát kárhoztatja, aki 1264-ben egy Éva nevű apáca látomása nyomán rendelte el a „széjjel hordozott ostya” imáadását, vagyis az Úrnapja megünneplését; szerzőnk forrása a tridenti zsinat jegyzőkönyvének idevágó passzusa volt. E prózai beköszöntőt azonnal egy latin és egy magyarra fordított vers követi, amelyben szerzőnk – Ovidius nyomán – párhuzamot von az Úrnapja és Ceres istennő pogány gabonaünnepé között. Czeglédi – hatásos fogásként – úgy gondolja, nem érvelhet ékeesebben az Úrnapja és a mise ellen, mint azzal, ha *saját* egykori, latin nyelvű ünnepleírásaikat fordítja a „pápasták” ellen. Ahogyan a beköszöntő vers felvezetésében írja: „Ezt egy tagjok illy versekben formálta; Magyarul így foly:

Innen van innepe a' Christus testének,
Mellyet nagy pompával, mint látod, szentelnek;
Ki győzné számlálni sok játékit ennek
Ugy mint csufságokkal tellyes tiszteletnek?
Mert ebben a' szentelt kenyér imádtatik,
Templom s' Város környül midőn hordozttaik,
Isteni tisztelet néki adattatik,
Szép ezüst edényben mikor foglaltatik.
A' ki penig az Úr testét két kezében
Fel-emelvén viszi, fogják őtet menten...

.....

Kénszenvedésén –is sok féle Personák
Uruknek sokképpen itt játszadni szokták,
Szent Orsolya Aszszonyt ki Comoediázzák,
Aszszony társaival szépen sétáltattják.

.....

Az Úr-napja felől mind ezeket írják
Ezekhez hasonló egyéb Historiak,
Csufoltan ki-gondolt sok Ceremoniak...²⁴

Érdemes legalább szűrőpróbaszerűen megnéznünk egy rövid eredeti latin részletet és Czeglédi magyarítását. Már első olvasásra feltűnik, hogy ezek a betoldások-szövegbővítések mind-mind egy irányba mutatnak: a katolikus ceremóniák harsány kifigurázásának irányába. Ha csak az előző hosszabb idézet egyetlen mozzanatát nézzük: a „Szent Orsolya Aszszonyt ki Comediázzák” teljesen Czeglédi inventio poeticá-ja, célja pedig az egyes

24 CZEGLÉDI, I. *Dágon...*, C 1v–C 2r.

szentekhez kötődő kultusz cirkuszi-panoptikumi jellegének hangsúlyozása: „Ursula cum junctis incedit pulchra catervis.” Azaz. „A szépséges Orsolya belép az őt kísérőkkel.” – Mint tapasztalhatjuk, komikus elem az eredeti szövegben itt egyáltalán nem akad, az bizony „czeglédiánus”, vagyis célirányosan protestáns szemléletet képviselő szövegváltozat..

Bárhol ismételnénk meg ezt az összeolvasást, a tendencia ugyanaz maradna: ünnep-dícsérő versekből ünnep-kárhoztató travesztiákat faragni. Hasonló, páros rímű átszabogatások találhatók a főszövegben a katolikus túlzások folytán „Krisztussá magasztosított” Szent Ferencről²⁵, vagy éppen a harangszentelés körüli babonákról,²⁶ illetve a Rómáról, mint minden bűn és baj fő fészkeről²⁷ szóló latin szövegek is. Ezek a ferdítve fordítások úgy megtetszettek a Ráday Könyvtár *Dágon*-példányát valamikor birtokló, magát meg nem nevező tulajdonosnak, hogy legott nekiállt latinul és magyarul bemásolni a könyv hátoldalára „Luther Márton Pápára fordított Uri Imádságát”. Ezt a valaha közszájon forgó, nyilván protestáns szerző-fabrikálta gúnyversezetet egy névtelen nagykörösi kálvinista (talán diák?) rovogatta be ebbe a példányba, valamikor a tizenkilencedik század első felében, ihletre-erőre kapva Czeglédi szövegétől:

„Mi Pápánk, ki lakod Rómát,
átkozott légyen ez a te neved,
pusztullyon el a te országod,
akadályoztassék meg a te akaratod,
mint az égben, úgy itt e földön is.
[...]
tied az pokol, kénkő, pokolbeli kín,
mind örökkön örökké, Amen.”

Czeglédi István a *Készület* címen előadott, nagyon hosszas előljáró beszédében a biztonság kedvéért prózában is ráhúzta a vizes lepedőt a bevezető versezetben nevetségessé tett szentekre, így az előbbieken már említett Orsolyára is. Ehhez képest a kötetet támogató Apafi Mihály fejedelemhez intézett második előszó komoly, ünnepélyes, mi több, Köpüli Ahmed pasa „majdnem-mártírként” mutatja be az erdélyi fejedelmet, akit – szerinte legalábbis – csak Haller Gábor kínhalála, lekaszabolása mentett meg attól,

25 CZEGLÉDI, I. *Dágon...*, s. 38.

26 CZEGLÉDI, I. *Dágon...*, s. 53 – 54.

27 CZEGLÉDI, I. *Dágon...*, s.184 – 185.

hogy az 1663-as esztendőben maga is a törökök áldozatává váljék. A törté-
nések újabb kutatásai szerint ez az állítás nem állja meg a helyét.²⁸

A főszöveg második részéből idézzünk egy nagyon jellemző részletet,
amellyel Czeglédi a barátok tonzúráját vette célba:

„Ki ezt nem érti így tudgya:
Ezeknek mind egygyik fejeknek teteje,
üstökökkel edgyüt nyirva van pilisre,
Sőt hogy annál inkább láttassék szentsége:
Némely füleig is kaponyáját nyirte.
Hogy ez, mint Corona, ékesicse fejét;
De nem a Sidóktul vötte ez eredetét;
Sőt az egész földön nincs oly nemzet, egy, s két,
Ki így mocskolná meg, maga saját fejét.
Láttad-é valaha ezt valamely Néptül,
Ki magával termett szép ékességétül
Magát megfosztotta volna esztelenül.
[...]
Ki itilte volna, nyírt pilises fűvel
A' keresztyén kösség közt járnai alá s'fel?
Soha Tanítványok nem jártak pilissel
Nem is parancsolták ezt vagy egy igivel.”²⁹

Akik részt vettek, részt vettünk 2004-ben Miskolcon *A hitviták műfajai, argumentációja, funkciói* című konferencián, s ismerjük annak 2005-ben kiadott anyagát,³⁰ továbbá rendszeresen olvasunk a Czeglédiéhez hasonló hitvitázó műveket, nem lepődünk meg azon, hogy hősünk, a jeles lelkész-pedagógus, a példás családapa, Krisztus bajnoka, akinek mártír alakja hatvankilenc versszakos balladát termelt, így, ilyen gorombán is tudott érvelni. Ilyen keserűen, ilyen vitriolba mártott módon, ilyen gyilkos indulatokkal. Tény és való, hogy „acidózus” humora vigaszt, pillanatnyi menekülést, megkönnyebbülést hozhatott hitsorsosainak. Az is kétségtelen azonban, hogy ez a másokat lélektani szempontból *megmentő* neveltetői készség nagy szerepet játszhatott életének keserves befejezésében, s végső soron – a prédikátor-író keserves sorsa felől nézve – *elveszejtő* humornak bizonyult. Mert

28 Lásd SZABÓ, A. Haller Gáborról írott disszertációját, ELTE, 2008. – <http://doktori.btk.elte.hu/hist/szaboandras/diss.pdf> (2011. november 7.)

29 CZEGLÉDI, I. *Dágon...*, s. 24.

30 *Tenger az igaz hitrűl...* i. m. (lásd a 11-es jegyzetet!)

nincs az az ellenség, aki ezt a verbális idegháborút (bármilyen jogosnak is érezték a maga korában) a bosszú reflexe nélkül elviselné. A folklorizálódott, még a tizenkilencedik században is szavalt-énekelt Czeglédi-ballada, amelyet Szabó Lajos a *Kassai kálvinista króniká*-ban függelékként teljes terjedelmében közölt,³¹ természetesen a szelíd, az atyai, az egyértelműen csak áldozat Czeglédi Istvánt mutatja fel az utókornak. Arra, hogy létezett egy másik Czeglédi is, aki hit- és tanvédelmi műveinek sorával nem csupán felekezete megmentésén, megerősödésén, hanem egyszersmind saját végzetén és mártír-sorsán is munkálkodott, a balladának csak egyetlen, de beszédes sora utal: „Rómával állott sok hartzokat.”

Zachraňujúci a zatracujúci humor: košický kazateľ Štefan Czeglédi (*Rezumé*)

Štúdia sa zaoberá analýzou literárnej činnosti jednej z významných predstaviteľov kalvínskej cirkvi v Uhorsku v 18. storočí. Košický kazateľ Štefan Czeglédi do svojich literárnych a náboženských diel pretavoval svoje názory, postoje, ale neraz i veľmi pestrý životný, často až tragikomický príbeh, ktorý zaujímavým spôsobom približoval prostredníctvom humoru. V jeho dielach sú stvárnené dobové osobnosti, udalosti (rekatolizácia, jezuiti, rímsko-katolícka cirkev a pod.), z ktorých sa vysmieva, satirizuje a svojským spôsobom ironizuje. Pre jeho barokový humor je charakteristická sloboda vyjadrovania, ktorá má nielen pobaviť, ale hlavne vyburcovať čitateľa. Mnohými odborníkmi je takýto typ humoru označovaný ako „self-revelatory humor“, ktorý je hlavne ostrou kritikou opozície. Štúdia analyzuje dve najvýznamnejšie diela Štefana Czeglédiho (*Priateľské pokarhanie*, 1663 Košice, *Zrútenie sa Dágonu*), prostredníctvom ktorých viedol polemiku s Petrom Pázmányom a katolíckou cirkvou. Jeho niekedy až do vulgárnosti presahujúci humor bol preto nielen humorom, ktorý pobavil, ale pre neho osobne priniesol aj zatratenie v zmysle tragického životného osudu.

Kľúčové slová: kalvinizmus, poézia, humor, Czeglédi, rekatolizácia

31 SZABÓ, L. c. d., s. 263 – 270.

OD VIEDNE PO MÁRAMAROSSZIGET.
ŽIVOTNÁ CESTA SEDMOHRADSKÉHO REFORMOVANÉHO
AGENTA ŽIGMUNDA TARCZALIHO

DÁNĚ Veronka

From Vienna to Maramarossziget. The life of Zigmund Tarcali, a reformed Transylvanian agent

Abstract: *From the turn of the 17th-18th centuries the Calvinist Church of Transylvania under Habsburg rule needed to run measures and form strategies through which it was capable of preserving its former positions with the least possible loss as well as avoid the fate of the Protestant churches within the Kingdom of Hungary. On the one hand, it strove to consolidate and make the existing organizational structure more complete, on the other, the decisive changes in the political circumstances demanded new institutions to be founded. Of the latter the most important was the „ágencia” [commission] established in Vienna probably around 1698 upon the initiative of Chancellor Miklós Bethlen, one of the curators of the Calvinist Church. The first „ágens” [commissioner] Zsigmond Tarcali, who was at the beginning in charge of secular and political affairs, gradually became an almost exclusive „man-in-charge” of the matters of the Calvinist Church, which was even to be sanctioned by his official appointment in 1712. During his long years in office as a commissioner, up to 1741 he laid the foundations, put administrative know-how and management strategies into shape while establishing a network of personal and political relationships, through which he could have control over all the matters of the Calvinist Church of prime importance that were referred before the Transylvanian Chancery or diverse Viennese court chambers, bodies and authorities. Through this work the „ágencia” became one of the most significant organizations of self-representation and political enforcement in the history of the Calvinist Church in Transylvania.*

Key words: Calvinist church, Transylvania, Hungary, 18th century

V posledných pätnástich rokoch 17. storočia sa Sedmohradsko v dôsledku verejne známych udalostí postupne dostalo pod skutočné habsburské panstvo. Tunajšia reformovaná cirkev si v 90. rokoch 17. storočia musela uvedomiť, že stratila nielen niekdajší status štátneho náboženstva a ďale-

kosiahlu podporu kniežaťa hlavného správcu/patróna, ale aj konciliatívna politika Mikuláša Bethlena (aj tak mnohými kritizovaná) je odsúdená na neúspech. Ďalej aj to, že sa musí postaviť voči premenlivo intenzívnej a viac či menej násilnej, ale stálej, húževnatej rekatolizačnej snahe. Vo svetle týchto okolností bolo jasné, že v záujme udržania svojej pozície budú potrebné od skorších dôb odlišné, vo viacerých prípadoch radikálne nové, účinné opatrenia, kroky.

Čo sa týka našej témy, ale aj reformovanej cirkvi sú najdôležitejšie tie opatrenia, ktoré boli vykonané v záujme posilnenia existujúceho inštitucionálneho systému, v záujme prispôbenia tohto systému novým podmienkam alebo pre založenie úplne nových inštitúcií.

Na najvyššej úrovni sa to ukázalo v organizačnom posilnení Hlavného reformovaného konzistória (Supremum Reformatorem Consistorium),¹ svetsko-cirkevného zmiešaného cirkevno-správneho orgánu založeného na základoch z Apaffiovskej doby, ktoré po viacerých reorganizáciách stálo na čele sedmohradského reformovaného dištriktu do roku 1871. Toto konzistórium, riadené gubernátorom Jurajom Bánffym a kancelárom Mikulášom Bethlenom² nepriamo založilo, neskôr prevzalo a postupne sformovalo viedenské zmocnenectvo Sedmohradska na agentúru reformovanej cirkvi.

Chcela by som zdôrazniť nepriame založenie a prevzatie, keďže podľa svedectva prameňov bola agentúra v počiatočnom období v prvom rade svetskou inštitúciou. Zmocnenectvo, ako inštitúcia, sa nepovažovalo za nový objav, Sedmohradčania boli na neho zvyknutí, keďže kniežatstvo udržiavalo pri Porte podobné zmocnenectvo. Je verejne známe, že sedmohradská riadiaca elita sa snažila udržať si, resp. realizovať takú vládu, z vnútropolitického hľadiska voľnejšiu závislosť aj vo vzťahu voči Habsburskej ríši, ako tomu bolo skôr voči Ríši Osmanskej. Zriadenie viedenského zmocnenectva sa teda zdá byť prirodzeným krokom.

Na otázku kedy ale, až do objavenia jednoznačných prameňov, je pomerne ťažké odpovedať. Za terminus ante quem môžeme určiť 12. október 1700, keďže vtedy sa podľa svedectva listu Mikuláša Bethlena prvý agent Žigmund Tarczali už nachádzal vo Viedni,³ svoje najskoršie listy pí-

1 Bližšie k dejinám Konzistória: SIPOS, G. *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668 – 1713 – (1736).* (Erdélyi Tudományos Füzetek 230). Kolozsvár : Erdélyi Múzeum-Egyesület; Erdélyi Ref. Egyházkerület, 2000.

2 Z nich bol činnejší a angažovanejší podľa svedectva prameňov Bethlen.

3 JANKOVICS, J. *Bethlen Miklós levelei. 1657 – 1716. I – II. (Régi magyar prózai emlékek 6/1 – 2.)* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1987. 866. sz. levél.

sal gubernátorovi Bánffymu,⁴ resp. Mikulášovi Bethlenovi⁵ 26. mája 1701, resp. 16. júla 1701. Podľa svedectiev týchto listov sa, ale Tarczali pohyboval na kráľovskom dvore s pomernou skúsenosťou, čo nepoukazuje na to, že sa tam akurát vtedy dostal. Zdá sa byť hodnoverným predpoklad, že Gubernium (ktorého dvaja najvýznamnejší členovia, gubernátor Bánffy a kancelár Bethlen, ako som už spomínala, boli aj vedúcimi Hlavného konzistória v jednom) po založení roku 1691 za krátky čas zriadilo zmocnenectvo. Najstarší údaj ale, ktorý bez mena spomína viedenského agenta universalis, pochádza z roku 1694.⁶ Vtedy sa dokázateľne zdržiaval vo Viedni iba Ondrej Szentkereszti, neskorší reformovaný referent, vo funkcii všeobecného zmocnenca. Za pravdepodobnejší považujem dátum okolo roku 1698. Na sedmohradskú dvorskú kanceláriu, fungujúcu od jesene 1695 pod vedením zástupcu kancelára, katolíka Samuela Kálnokiho, sa totiž Gubernium čoskoro pozeralo s pomernou nedôverou a mocenskou žiarlivosťou.⁷ Gubernium si totiž predstavovalo dvorskú kanceláriu ako orgán podriadený kancelárii pôsobiacej v Sedmohradsku zohrávajúcu úlohu sprostredkovateľa smerom k dvoru. Dvor ju inštrukciou vydanou pre kanceláriu vlastne nadradil Gubernii, ako kráľovský úrad podriadený Kinskymu, posudzujúci, ba v niektorých prípadoch prehodnotiaci jej rozhodnutia. Gubernátor Bánffy, kancelár Bethlen a pokladník Apor, ktorí sa v roku 1698 viac mesiacov zdržiavali vo Viedni, dôkladne prešetrili pôsobenie kancelárie, z čoho jednoznačne vyplynul tento podriadený stav, na druhej strane aj to, že v protiklade s uhorskou kanceláriou, na vybavenie záležitostí súkromných osôb, čo z poľa pôsobnosti kancelárie inštrukcia vylúčila, tu nepôsobia agenti.⁸ Mikuláš Bethlen vo svojom vyjadrení túto otázku nepovažoval za dôležitú, hovoriac, aby kancelária vykonávala svoje úzko dané úlohy, súkromné osoby majú svoje záležitosti vybaviť so svojimi agentmi alebo s kým chcú. Rok 1698 je teda tým dátumom, kedy sa stretli záujmy verejnoprávne a súkromnoprávne: výhrady hlavných úradníkov voči Kancelárii, nesporiadanosť predloženia a vybavenia záležitostí súkromných osôb (čo sa zrejme v niektorých prípadoch týkalo aj samotných hlavných úradníkov), s politickými úzko súvisiace náboženské záujmy – v prípade gubernátora

4 Magyar Országos Levéltár, Gubernium Transylvanicum (in Politicis) Levéltára, Gubernium Transylvanicum elnöksége, F 35 Bánffy György gubernátor iratai.

5 Posledný menovaný sa odvoláva na tento list v odpovedi z 31. júla. JANKOVICS, J. *Bethlen Miklós ...*, o. 892.

6 ELTE Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Litterae et epistolae originales. 522. sz.

7 Vzhľadom na tento okruh otázok: TRÓCSÁNYI, Zs. *Habsburg-politika és Habsburg kormányzat Erdélyben 1690 – 1740*. Budapest, 1988, o. 237 – 238.

8 Tamže.

a kancelára – mohli viesť, viedli, podľa nášho názoru k založeniu stáleho zmocnenectva. Je pravdepodobná domnienka, že Bethlen a Bánffy⁹ vyslali Tarczaliho do Viedne jednak neoficiálne na sledovanie im nedôveryhodnej kancelárie, na druhej strane, aby mohol vybavovať ich záležitosti a tiež ich príbuzenstva. Vzhľadom na to, že Mikuláš Bethlen bol vedúcou osobnosťou reformovaných stavov a tiež najčinnnejším hlavným správcom reformovanej cirkvi, môžeme považovať za prirodzené, že aj vynárajúce sa cirkevné záležitosti zveril Tarczalimu, tak sa stal aj agentom reformovanej cirkvi, pravda, v tomto prvom období tiež neoficiálne a len v treťom rade.

Čo sa týka osobnosti Žigmunda Tarczaliho, žiaľ je dodnes viac bielych škvŕn na poli jeho života a pôsobnosti, ako presných údajov. Bol majstrom skrývania sa alebo ešte viac profesionálny úradník: vo svojich listoch hovorí o stave vecí, vzhľadom na jeho osobnosť, až na choroby v staršom veku, takmer nič nezverejňuje, preto sa môžeme zväčša spoľahnúť na to, čo o ňom zaznamenali jeho súčasníci. Pravdepodobne pochádzal zo zemplínskej rodiny, z ktorej pochádzalo viac stoličných funkcionárov a ktorá sa vyvojila do stolíc satmárskej a marmarošskej.¹⁰ Žigmund nepochybne považoval za svoj užíš domov Marmaroš, predpokladáme, že pochádzal zo strednej vrstvy voliacej „oficiálnu“ dráhu intelektuála/funkcionára zabezpečujúcu živobytie, a samozrejme bol reformovaného vyznania. Zrejme po vymenovaní Mikuláša Bethlena za hlavného ispána Marmaroša (1690) sa dostal do blízkosti kancelára medzi jeho dôverníkov. Dá sa predpokladať, že ho kancelár počas viedenských pobytov zaviedol do dvorských kruhov vo Viedni a tu získal obratnosť a znalosti, ktoré mu pomohli stať sa vhodným na funkciu zmocnenca.

Pred predstavením jeho kompetencie a poľa pôsobnosti je nutné uváženie kruhu jeho poverovateľov. Ako to z hore uvedených vyplýva, je možné ich zaradiť do dvoch skupín: svetské a cirkevné vládne orgány/zákonodarné orgány, resp. súkromné osoby. Prvú skupinu tvorí Gubernium, sedmohradským reformovaným Hlavným konzistóriom reprezentovaná reformovaná cirkev, presne neurčenú dobu tiež aj sedmohradská unitárska cirkev, popri nich Marmarošská župa (Tarczali často spomína župy z Partia, ale to zatiaľ nie je možné jednoznačne dokázať). Druhá skupina je oveľa početnejšia: predovšetkým musíme spomenúť Mikuláša Bethlena a širšiu rodinu Bethlenovcov a tiež aj príbuzenské rodiny, Telekiovcov a v prvom rade zaťa

9 „Autorstvo“ ich dvoch podporuje aj v korešpondencii Bethlena viackrát sa vyskytujúci údaj, podľa čoho sa oni dvaja starali o plat Tarczaliho, napr. JANKOVICS, J. *Bethlen Miklós ...*, o. 946.

10 NAGY, I. *Magyarország nemes családai*. XI., o. 46.

Sándora Telekiho, ďalej gubernátora Juraja Bánffyho a jeho synov, a v menšom počte prípadov ako u Bethlenovcov aj širšiu rodinu, neskôr zas zaťa gubernátora, Štefana Wesselényiho.

Aj keď by bolo veľmi zaujímavé sledovať stopy politických snáh skorého Gubernia, ako aj snahy spomenutých rodín o udržanie si a získanie majetkov a funkcií, ale tým by som značne prekročila dané rámce, preto by som urobila detailnejší prehľad cirkevných a zmiešaných cirkevno-politických záležitostí. V roku 1699 bol začínajúci druhý útok namierený proti finančným základom reformovanej cirkvi: pokladník Apor vyzval k productii reformovaných farárov zo Sedmohradska a Partia o svojich donáciách.¹¹ Zo strany pokladnice by sa tento krok mohol zdať prirodzeným, keby sa to netýkalo len tejto kategórie. Vtedy Apora zastavil geniálny krok Gubernia: vládny orgán s reformovanou väčšinou vyzval k productii aj reformovaného gubernátora o majetkoch pokladnice, pričom gubernátor bol v prenajímaní týchto majetkov obchodným partnerom Apora. Záležitosť týmto vlastne „zhasla“.¹² Oveľa úspešnejšie ako výzva k produkcii bolo zastavenie vydania benefícií. Podľa svedectva prameňov vo viacerých prípadoch zastavovali vydanie pokladničných benefícií z rôznych dôvodov už od polovice 90. rokov 17. storočia.¹³ Roku 1701 už Tarczali súril vydanie týchto majetkov, no zdá sa, neúspešne.¹⁴ Záležitosť sa pokúsil vyriešiť vo Viedni sa zdržiavajúci Mikuláš Bethlen v roku 1702, potom prípad zveril Tarczalimu a reformovanému referentovi Szentkeresztimu. Bethlenovo „dedičstvo“ sa stalo jednou z najdôležitejších a desaťročia zahŕňajúcich oblastí Tarczaliho agentskej činnosti. Rovnako trvalou bola záležitosť debrecínskej taxy. (Taxu mesta Debrecín prisúdil Gabriel Bethlen pre kolégium v meste Alba Iulia. Platenie taxy odmietlo mesto po roku 1693 odvolávajúc sa na svoj status slobodného kráľovského mesta.) V týchto rokoch začína proces obsadenia kostolov a novší jav, ktorý v 40. rokoch 18. storočia mal väčšie rozmery: keď deťom narodeným v zmiešaných manželstvách vnútili katolícke vierovyznanie. To sú teda tie okruhy sporov, v ktorých mal Tarczali pred dotýčnými orgánmi, resp. osobami pochodiť a vybaviť podľa možností, čo najlepšie rozhodnutie.

Toto zrejme nebolo jednoduché, ba v niektorých prípadoch od začiatku odsúdené na neúspech. Veľkou výhodou tohto prvého obdobia je ale, že s plnou vážnosťou a systémom vzťahov mal za sebou podporu Mikuláša Bethlena a Juraja Bánffyho. V tomto období a samozrejme najmä v prvých

11 TRÓCSÁNYI, Zs. *Habsburg-politika ...*, o. 262.

12 Tamže.

13 SIPOS, G. *Az Erdélyi Református ...*, o. 41.

14 Tarczali pre gubernátora Bánffyho 1. júna 1701. MOL, Bánffy György gubernátor iratai.

rokoch Bethlen „z diaľky ovládal“ Tarczaliho.¹⁵ Ale druhý sa ukázal ako skvelý žiak: zakrátko on poradil Bethlenovi, ktorý mu potom poskytoval pomerne slobodnú ruku. Podľa svedectva ich korešpondencie sa vlastne dohadovali o možných spôsoboch postupu, vyberajúc najvhodnejší. (Z toho pramení, že neskôr obviňovali Tarczaliho z hrdosti, prílišnej samostatnosti a neústupnosti.)¹⁶ Zakladajúc na vzťahoch Bethlena a Bánffyho a ich prostredníctvom na dary (discretio) dané viedenským sudcom Tarczali prehľbil tieto známosti, vytvoril si dobrý kontakt s príslušníkmi „druhej línie“ stojacími za sudcami a s pripravujúcim personálom, a aktualizoval, upozornil Sedmohradčanov na vzostupujúcich ľudí, stojacich pravdepodobne pred veľkou kariérou. Presne vedel, a o tom aj informoval Bethlenovcov, koho akými darmi je možné získať si.

Pred uzatvorením prvého obdobia sa v niekoľkých slovách musím zmieniť aj o financiách. Z platu od Gubernia, Hlavného konzistória, stolíc a rodín vyššieho stavu mohol počítať s ročným príjmom 300 forintov, viac-menej isto. (Vo všeobecnosti ale platilo to, že sa zhromaždili niekoľkoročné resty). Pokiaľ ide o výdavky nebol to nejaký veľkorysý plat: jeho ročný výdavok za ubytovanie predstavovalo približne 50 forintov, podľa jeho nástupcu, Samuela Szilágyiho mal jeden obed cenu pol forintu.¹⁷ Vzhľadom na to, že viackrát musel zálohovať poštovné a iné výdavky a on sám musel dať drobnejšie discretie, mal síce živobytie zaistené, ale na viac veľmi nemal.

Prvé obdobie je možné charakterizovať väzbou na osobnosti, nie na inštitúcie, viacnásobnou agenciou a absenciou formálnych poverovacích listín.

Druhé obdobie, trvajúce v rokoch 1708/12 – 1741, uviedlo prechodné štvorročné obdobie, ktoré prinieslo veľmi dôležité zmeny. Na Dvore v rokoch 1703 – 1705 postupne prevzala vedenie skupina reformerov, vedená Eugenom Savojským, Starhemberom, Wratislawom, Sinzendorffom a Palmom.¹⁸ Roku 1704 obžalovaného z velezrady zajali kancelára Mikuláša Bethlena, čím Tarczali stratil svojho najhlavnejšieho patróna a „spolupracovníka“. Gubernátor, málo činný v cirkevných záležitostiach, nemohol nahraďiť Bethlena, a jeho situáciu vo veľkom sťažovalo aj sledovanie v Szebebe. Na roky 1705 – 06 sa zdalo, že Tarczali bez udržiavateľa bude musieť

15 JANKOVICS, J. *Bethlen Miklós ...*, o. 893.

16 Tak napr. zástupca kancelára Samuel Kálnoki v roku 1706 o ňom tvrdí, že je príliš hrdý. List Kálnokiho z 10. februára 1706, Spisy gubernátora Juraja Bánffyho.

17 „Čo sa týka vecí jedla, za deň s pol forintom je možné dostať a slušný stôl je možné nájsť, ale len obed.“ Samuel Szilágyi Sándorovi Telekimu 16. januára 1734. MOL, Teleki család marosvásárhelyi levéltára P 662 Teleki Sándor osztálya, 3490a. 1 – 30.

18 TRÓCSÁNYI, Zs. *Habsburg-politika ...*, o. 38 – 41.

opustiť Viedeň a agencia sa zruší. Záchranu priniesla len reorganizácia Ministerialkonferenz a takmer kompletná výmena členov. O reorganizácii gubernátora informujúci Tarczali sa odhodlal k smelému kroku: upozorňujúc, že žiadosti zo Sedmohradska budú prechádzať cez veľa, pre Sedmohradčanov neznámych rúk, navrhoval vytvorenie a udržiavanie stáleho, oficiálne vymenovaného rezidenta vo Viedni.¹⁹ Zvažujúc výhody a racionálnosť Bánffy pred rokom 1708 presadil oficiálne vymenovanie Tarczaliho.²⁰ V októbri toho roku zomrel zástupca kancelára Kálnoki, v roku 1708 aj gubernátor Bánffy. Najväčšie authority reformovaní postupne strácali, vedenie v roku 1709 a 1713 reorganizovaného Hlavného konzistória prevzali Štefan Wesselényi, Ladislav Bethlen a Ladislav Teleki, ktorí nedisponovali ani politickými skúsenosťami svojich predchodcov, ani obratnosťou na viedenskom dvore. Situáciu sťažovalo aj to, že habsburská riadiaca garnitúra pozostávala z novej, energetickej a koncepcnej reformnej generácie, s ktorou ani nemohli súperiť. V takýchto podmienkach samozrejme pozícia Tarczaliho získala na hodnote, tým sa aj on sám stal samostatnejším. Dobré to vidno z akcie Tarczaliho proti Rabutinovi v rokoch 1706 – 07: sedmohradské stavy sa vystrašili a dištancovali od neho. Agent ale dobre vedel, že ministri naliehajú na zúčtovanie s Rabutinom.²¹ Nielen kvôli jeho vystúpeniu síce, ale Rabutina v roku 1708 odvolali. Toho istého roku priviezli do Viedne aj Mikuláša Bethlena, ku ktorému sa po niekoľkých týždňoch mohol prísť hovoriť Tarczali a s ktorým mohol prediskutovať záležitosti.²² Roku 1712 zas došlo k rozhodujúcej udalosti z pohľadu agencie: 1. augusta vystavil práve vo Viedni sa nachádzajúci Ladislav Bethlen v mene Reformovaného Hlavného konzistória oficiálnu poverovaciu listinu.²³ Týmto dávno aktuálnym krokom sa aj oficiálne zriadilo viedenské zmocnenectvo sedmohradskej reformovanej cirkvi.

Ďalšia kompletná výmena členov vo vzťahu k Hlavnému konzistóriu nastala počas rokov 1734 – 36, traja noví hlavní správcovia, Adam Bethlen, Žigmund Bánffy a Jozef Naláczi vo všetkom zaostávali za predchodcami, ich situáciu sťažoval aj pokročilý vek a chorľavosť Tarczaliho.

19 List Tarczaliho z 14. apríla 1706, Spisy gubernátora Juraja Bánffyho.

20 List Tarczaliho z 11. februára 1708, Spisy gubernátora Juraja Bánffyho.

21 List Tarczaliho z 14. apríla 1706, Spisy gubernátora Juraja Bánffyho.

22 BETHLEN, M. *Őnéletírása II.* Budapest, 1955, o. 151.

23 Na prípravné opatrenia: Bethleni Bethlen család keresdi levéltára, (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága-Arhivele Nationale ale Romaniei, Directia Judeteana Cluj) Fasc. 37. Bethlen László levelezése, Tarczaliho list zo 7. mája 1710.

Silnejúcu, ale za uhorskou značne zaostávajúcu protireformačnú politiku bolo možné cítiť aj v kompetencii Tarczaliho, jeho kompetenciu značne rozširujúc, preto by som teraz spomenula len najdôležitejšie. Čo sa týka otázok politico-ecclesiastica, týkajúcich sa celku reformovaného statusu, za absolútne najdôležitejšiu považovali otázku obsadenia funkcií a implicitne otázku udržiavania reformovaných pozícií. Tarczali mal podľa možnosti tomu napomôcť.

Čo sa týka užšie braných cirkevných záležitostí mohli by sme dobu nazvať obdobím tesnej rekatolizácie. Kým v predošlom období cirkevné zbory a veriaci v každodennej náboženskej praxi nemohli pociťovať, od roku 1710 sa to stáva často osobnou skúsenosťou. Finančné základy: vo veci benefícií sa reformovaný status dohodol s pokladnicou až v roku 1712.²⁴ Okolo 1709 – 10 sa rozšírila správa o novej productii.²⁵ Dokumenty boli v rokoch 1712 – 13 predstreté pred dvorskú komoru, a znovu Tarczalimu zostala tvrdá úloha, aby vybavil ich uznanie.²⁶ Zdá sa, že väčšinou pochodil úspešne, využívajúc dobré kontakty s radcom Ecklerom a vnútorným referendárom Managettom. Aj vďaka tomu dokázala reformovaná cirkev z veľkej časti obhájiť svoje donácie.²⁷ (K ďalšej, užšej productii došlo roku 1732). Aj záležitosť debrecínskej taxy zostala nevyriešená do konca agencie Tarczaliho. Roku 1714 vyzvali reformovanú cirkev na prepustenie kolégia v Alba Iulii, profesorských domov a kostola, kvôli opevňovacím prácam tamojšieho hradu. Tarczali sa spolu s ešte sa vo Viedni zdržiavajúcim Szentkeresztim pokúsili o obranu, bezúspešne. Roku 1716 boli žiadané nehnuteľnosti prepustené, a to akoby dal signál k radu obsadení kostolov (do 40. rokov 18. storočia sa ich počet vyšplhal na 30), každodenné boli násilné obrátenia na vieru, vyrušovanie bohoslužieb, vo viacerých prípadoch s príspením farárov. Ďalší schod predstavovalo zaangažovanie sa do interných záležitostí cirkvi: kráľovské nariadenie z roku 1732 vyslovujúce sťaženie vyhlásenia rozvodu znovu postavilo agenta pred chýlostivú úlohu, ako aj zajatie reformovaného biskupa a pánov v roku 1738. Vtedy totiž na rozkaz hlavného vojenského veliteľa Lobkowitza, na Kvetnú nedeľu zajali reformovaného biskupa Štefana Szigeti-Gyulu a viacerých reformovaných veľmožov: Samuela Bethlena, Jána Lázára, Františka Rhédehyho, Ladislava Rhédehyho, Žigmunda Thorocz-kayho a Michala Tholdalagiho, obvinených z udržiavania kontaktu s Jo-

24 JANKOVICS, J. *Bethlen Miklós ...*, o. 1060.

25 SIPOS, G. *Az Erdélyi Református ...*, o. 63 – 64.

26 “pro confirmatione Augustae Aulae sub securitate Vienna domino Sigismundo Tarczali veluti agentis ordinario sunt missae.” FőkönyzLvt Ülésjegyzőkönyvek I. 4.

27 Korešpondencia Sándora Telekiho, Tarczaliho list z 24. januára 1713.

zefom Rákóczy a zo sprisahania.²⁸ Tarczali mal vtedy pripraviť činnosť Imricha Bethlena vyslaného do Viedne v záujme ich vyslobodenia.²⁹

V tomto období mu pribudol ďalší klient: sedmohradská unitárska cirkev, ale stopy o tom v oficiálnych spisoch nie sú. Je isté, že už roku 1733 stál „v službách“ unitárskeho statusu, vtedy ho totiž Štefan Kuun z Kálu, jeden z vedúcich osobností unitárskych stavov, spomína v liste hlavnému správcovi Petrovi Danielovi ako ich agenta.³⁰

Tarczalimu samozrejme zostala aj súkromná klientela, resp. aj stolice, poverenie z Gubernia pravdepodobne pri vymenovaní Korníša stratil. Až do smrti slúžil zajatému kancelárovi (u ktorého v jeho posledných rokoch býval), jeho synovi Jozefovi, Ladislavovi Bethlenovi a Kataríne Bethlenovej, žene Michala Apaffiho. So Sándorom Telekim mal síce horšie vzťahy, ale bol agentom aj rovnomenného syna Juraja Bánffyho a aj Štefana Wesselényiho.

Čo sa týka spôsobu vybavenia záležitostí, tak Tarczali vedel veľmi dobre získavať a budovať kontakty. Zmena v dvorskej elite, zdá sa, nespôsobila žiaden výpadok, ťažkosť v jeho systéme vzťahov. K čoraz častejšie chorému Tarczalimu vyslalo Hlavné konzistórium v roku 1736 niekdajšieho uhorského agenta, Samuela Szilágyiho. Ich vzťah s Tarczalim ale nebol nerušený. Od roku 1734 pôsobil ako zapisovateľ pri Tarczalim Gregor Dömjen, ktorému, využijúc všetky možné domáce kontakty vybavil pri jeho odstúpení vymenovanie za agenta.³¹

Čo sa týka jeho finančnej situácie, nie je pravdepodobné, že by jeho ročný príjem, hoci v najlepšom prípade presiahol tisíc forintov.

Vďaka vlastnému životopisu Bethlena vieme, kde býval agent, teda kde pôsobilo zmocnenectvo v rokoch 1708 – 1716: „*v tesnom susedstve Schwan-na a oproti Szerecsenu*“, potom oproti veľkej budove pošty.³²

Druhé obdobie bolo teda obdobím inštitucionalizácie, dobou vytvorenia úradu. Vytvoril rámce, v ktorých agencia fungovala až pravdepodobne do svojho zániku v roku 1795. Prácu založenia inštitúcie ale vykonali Bethlen a Tarczali. Po vyše 40-ročnej službe, sa v roku 1741 stiahol k Jozefovi Bethlenovi na jeho dvor v Sihoti v Partiu a v ďalšom roku krátko pred jeho patrónom, zomrel.

28 TRÓCSÁNYI, Zs. *Habsburg-politika ...*, o. 395 – 398.; BOD, P. *Smirnai Szent Polikárpus avagy ... erdélyi réformátus püspököknek Históriajok*. Nagyenyed, 1766, o. 180.

29 Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára 1738/18, 22. Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár. Je zaujímavé, že chýbajú oba dokumenty, zostali iba koncepty.

30 KELEMEN, L. (ed.). *Újabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez*. Kolozsvár, 1913, o. 130 – 131.

31 FőkonzLvt 1741/8.

32 BETHLEN, M. *Önéletírása II*. Budapest, 1955, o. 151 – 152.

GREGOR BERZEVICI, VÝZNAMNÝ PREDSTAVITEĽ
EVANJELICKEJ CIRKVI AUG. VYZNANIA

Patrik DERFIŇÁK

Gregor Berzevici, an important representative of the evangelical Church

Abstract: *Gregor Berzevici is a significant personality of the turn of the 18th and 19th centuries not only in the economical or legal framework but also because of his evangelical religion activities. Within its context, his effort for improvement and making the education of young people more effective as well as their integration into every day life is of special importance. His opinions were presented not only in person but also in several publications of varying length.*

Key words: *Gregor Berzevici, evangelical Church, 18th and 19th century.*

Obdobie prelomu osemnásteho a devätnásteho storočia predstavuje nielen na území dnešného Slovenska, ale v rámci celého Uhorska mimoriadne zaujímavé dejinné obdobie. Okrem mnohých významných udalostí, ktoré zásadným spôsobom poznamenali vývin Európy v nasledujúcich desaťročiach, sa v tomto priestore objavuje viacero osobností, ktoré v oblasti politického, spoločenského, hospodárskeho, kultúrneho i náboženského života zohrávali významnú úlohu, pričom mnohé z ich snaženia, myšlienok i praktických aktivít pretrvávali aj desiatky rokov po ich smrti. Aj napriek značnému úsiliu, ktoré sa v posledných desaťročiach vynaložilo na výskum tohto obdobia, zostávame stále v rámci slovenskej historickej obce dosť dlhý podrobnému mapovaniu činnosti a životných osudov významných predstaviteľov tej doby. Medzi typické príklady osobnosti, ktoré si plným právom zasluhujú našu pozornosť aj v súčasnosti, patrí napríklad Gregor František Berzevici, právnik, ekonóm a podnikateľ žijúci v zložitom období prelomu 18. a 19. storočia.¹

Jednak komplikované obdobie i prostredie v ktorom žil, jednak jeho povaha a nesmierna čínorodosť v mnohých ohľadoch vyformovali osobnosť, ktorá svojou činnosťou zanechala dôležité informácie nielen pre výskum samotného regiónu Spiša, ale aj pre poznávanie dejín celej strednej Európy.

1 Narodil sa 15. júna 1763 vo Veľkej Lomnici, okr. Kežmarok, zomrel 23. februára 1822 vo Veľkej Lomnici, okr. Kežmarok.

Hlavné etapy jeho života boli už dokumentované viacerými autormi. Či to už bol Gaal Jenő, ktorý začiatkom 20. storočia opäť predstavil odbornej verejnosti viaceré jeho diela,² alebo viacerí maďarskí historici mapujúci jeho politické a hospodárske aktivity. Útla publikácia stručne predstavujúca jeho život i dielo sa objavila, hoci do značnej miery poznamenaná obdobím kedy vznikala, tiež v slovenskej historiografii.³

Aj napriek tomu, že jeho životné osudy by si zaslúžili podrobnejšie spracovanie, v tomto konkrétnom prípade sa obmedzíme predovšetkým na načrtnutie najdôležitejších udalostí a aktivít, ktoré Gregor František Berzevici rozvíjal v prospech evanjelickej aug. vyznania cirkvi. Dôležité v tomto smere sú viaceré životné etapy, ktoré mali väčší význam pri jeho formovaní ako úprimne veriaceho a záležitosťiam svojej cirkvi oddaného človeka. Na úvod je potrebné konštatovať, že on sám sa už nenarodil v období, kedy tlak vyvíjaný na protestantov v Uhorsku vrcholil. Navyše pod tlakom okolností cisárovná Mária Terézia síce odmietala robiť ústupky pre protestantov v širšom meradle, v niektorých prípadoch, predovšetkým pri konkrétnych a schopných jednotlivcoch ich však pripúšťala. Jednou z takýchto výnimiek bol aj otec Gregora Berzeviciho, Alexander Berzevici. Vďaka prirodzenému nadaniu a mimoriadnej pracovitosti postupne získal nielen v rámci Spiša, ale aj vo Viedni dostatok vplyvu na to, aby nielen ukončil niektoré celé stáročia sa vlečúce súdne spory, napríklad s mestom Kežmarok, ale tiež konsolidoval rodinný majetok. Prostredníctvom dvoch výhodných manželstiev, v oboch prípadoch si však vzal evanjeličky, ho dokonca značne zveľadil. Svojou vierou sa netajil, osobnou účasťou i materiálne podporoval aktivity evanjelikov nielen na Spiši, napríklad v rámci kežmarského lýcea, pritom ale bol prijateľný aj pre katolícku väčšinu a jeho schopnosti využíval i viedenský dvor.⁴

Otec, ktorý bol podstatne starší ako jeho druhá manželka Barbora Horváth – Stansith, zomrel už počas detstva Gregora Berzeviciho. Ten bol ich jediným dieťaťom, pričom ho označovali ako „... výsledok spojenia dvoch vynikajúcich evanjelických rodín Spiša.“ Na jeho výchovu mal popri matke najväčší vplyv strýko, Imrich Horváth – Stansith, okrem iného jeden z popredných predstaviteľov evanjelickej cirkvi v Uhorsku. Ten sa nielen posta-

2 GAÁL, J. *Berzeviczy Gergely élete és művei. I. – II.* Budapest, 1902.

3 Značnej pozornosti sa táto osobnosť teší medzi maďarskými historikmi, z mnohých možno spomenúť napríklad monografiu autorky BALÁZS, É. *Berzeviczy Gergely a reform politikai.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1967. 373 s. V rámci slovenskej historiografie zostáva zatiaľ stále najrozsiahlejšou publikácia UNČOVSKÝ, L. *Gregor Berzeviczy.* Martin : Osveta, 1956. 120 s.

4 HORVÁTH, K. *Berzeviczy Gergely 1763 – 1822.* Budapest, 1911, s. 4.

ral o primerané vzdelanie pre svojho synovca, ale po skončení štúdia práva v roku 1783, využívajúc svoj vplyv a styky, mu zabezpečil aj výhodné miesto na kráľovskom súde v Budíne. Hoci na ňom dlho nepôsobil, už samotný fakt, že na finančne i možnosťami výhodnom mieste mohol ako evanjelik s čerstvým právnickým diplomom pôsobiť, svedčí o postupne sa meniacej situácii v krajine aj v rámci konfesionálnych vzťahov.

Nepochybne i nasledujúce štúdium na univerzite v nemeckom Göttinge prispelo k formovaniu jeho názorov a postojov v rámci náboženského života. Okrem právnych a ekonomických predmetov tam totiž študoval aj filozofiu a niektoré teologicky zamerané disciplíny. Navyše osobne spoznával každodenný život študentov, sledoval možnosti ich uplatnenia i postavenie v spoločnosti, teda to, čo sa u neho objavuje aj v neskorších obdobiach no už v rámci evanjelickej cirkvi a školstva v priestore Uhorska. O to zarážajúcejšie je, že po návrate zo zahraničia nenašiel ani napriek príslušbom v žiadnom z početných úradov habsburskej monarchie vhodné miesto. Vzhľadom na narastajúce finančné problémy sa preto musel uspokojiť so skromným miestom civilného komisára v armáde.⁵

Znalosti a skúsenosti získané zo štúdia i pobytov v zahraničí však neskôr predsa len plne využil a rozvinul. Po náhlom odchode zo štátnych služieb v roku 1795, tesne po likvidácii Martinovičovho sprisahania, sa na svojom rodovom majetku venoval písaniu, skúmaniu najmä v národohospodárskej oblasti a hospodáreniu na svojich majetkoch. V tomto smere je naozaj obdivuhodná šírka záujmov i schopnosť orientovať sa v množstve problémov, ktorú prostredníctvom svojich publikácií, memoránd, vystúpení a verejnej prezentácie názorov dokázal obsiahnuť v priebehu pomerne krátkeho obdobia, zhruba dvadsiatich rokov života. Rovnako pozoruhodná je skutočnosť, že to dokázal v relatívne okrajovej oblasti krajiny, vo svojom sídle vzdialenom od hlavných centier monarchie.

Berzeviciho známe publikácie O postavení a povahe sedliakov v Uhorsku, O priemysle a obchode v Uhorsku, Názor na svetový obchod či Politická ekonómia, ktoré postupne vyšli tlačou, predstavujú iba vrchol jeho úsilia. Mnohé ďalšie práce ako Panoráma Uhorska či O zásadách Rakúska pri správe Uhorska totiž zostali v podobe rukopisov a stále čakajú na objektívne zhodnotenie. Niektoré z nich publikoval aspoň v podobe parciálnych článkov a statí v rôznych dobových periodikách. Národohospodárske či štatistické práce, i texty venované analýze života niektorých skupín obyvateľstva sa už stali predmetom skúmania viacerých bádateľov. Minimál-

5 DERFIŇÁK, P. Gregor Berzevici a región Spiša. In *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*. Prešov : Universum, 2004, s. 134 – 135.

na pozornosť je však spravidla venovaná jeho publikáciám z oblasti dejín cirkvi, jej vnútornému usporiadaniu či právnym zásadám zachytávajúcich jej postavenie v rámci Uhorska.

Samozrejme osobitný problém predstavujú jeho turistické aktivity, podnikateľské aktivity, pôsobenie v oblasti financií, v stoličnej správe, snahy o záchranu tatranských lesov prostredníctvom využívania rašeliny, numizmatické, hudobné a ďalšie záujmy. Vo viacerých oblastiach pritom presiahli rámec príležitostných voľnočasových aktivít, no ich zhodnotenie však zatiaľ nebolo realizované.⁶

V nasledujúcom texte je našim cieľom poskytnúť základný prehľad činnosti Gregora Berzeviciho v evanjelickej cirkvi a v prospech evanjelickej cirkvi, nielen ako úprimne veriaceho podporovateľa, ale aj ako predstaviteľa jej vedenia predovšetkým v rámci potiského dištriktu. V tomto smere je možné aspoň orientačne jeho aktivity rozdeliť do dvoch hlavných oblastí. Tou prvou je praktická, organizačná každodenná práca v prospech cirkvi, ktorú vykonával ako jeden z jej popredných predstaviteľov. Okrem mnohých iných aktivít sa pritom napríklad sústredil aj na stále viac potrebnú reformu školského vzdelávania a následného vhodného uplatnenia absolventov. Druhou oblasťou nášho záujmu je jeho činnosť cirkevného spisovateľa, právnika a cirkevného historika.

Jeho angažovanosť v cirkevných záležitostiach sa začala výraznejšie prejavovať predovšetkým v období, keď sa opäť usadil na svojom majetku vo Veľkej Lomnici. A to až do takej miery, že po smrti jeho strýka, Imricha Horváth – Stansitha bol v roku 1801 okamžite nominovaný, ako svojim predchodcom odporúčaný, na miesto dozorca potiského dištriktu. Nebola to pozícia výnosná a už vôbec nie jednoduchá. Situácia evanjelikov v Uhorsku bola napriek značnému zmierneniu stále komplikovaná a Gregor Berzevici musel často bojovať za dodržiavanie platných zákonov, resp. proti snahám ohrozujúcim samostatnosť evanjelickej aug. vyznania cirkvi. Využíval na to v prvom rade svoje právnické vzdelanie, prezentovanie svojich predstáv a názorov prostredníctvom viacerých zverejnených textov či postupne budované kontakty doma i v zahraničí. Pri každom probléme či významnejšom rozhodnutí sa vždy usiloval o riešenie existujúcej situácie s istou perspektívou do budúcnosti. V tomto smere má značný význam jeho úsilie o vytvorenie, čo najširšej základne vzdelaných a schopných evanjelikov, nielen medzi kňazmi, ale aj svetskou inteligenciou. To bolo možné iba, čo najrýchlejším zlepšením pomerov v evanjelickom školstve. V tejto súvis-

6 Aspoň základnú orientáciu v tomto smere poskytuje publikácia GAÁL, J. *Berzeviczy Gergely élete és művei. I.* Budapest, 1902, napr. strany 95 – 96.

losti sú preto dôležité najmä dve jeho verejné vystúpenia. Jedno bolo v roku 1804 v Prešove, druhé sa odohralo roku 1805 vo Veľkej Lomnici.

Už v auguste 1801 na zhromaždení v Prešove, keď bol vo voľbách potvrdený vo funkcii dozorca potiského dištriktu, bolo potrebné riešiť viaceré dôležité otázky súvisiace so vzdelávaním, napríklad materiálne a personálne problémy samotného prešovského kolégia.⁷

V júli roku 1804 sa v Prešove opäť zišli predstavitelia celého potiského dištriktu, aby vyriešili problémy spojené s finančnými problémami a celkovou chudobou tunajšieho kolégia. Účastníci stretnutia i vyzvaní podporovatelia už na samotnom zasadnutí pre potreby evanjelického kolégia získali 4155 rýnskych zlatých a 55 grajciarov, určených predovšetkým na zvyšovanie plátov učiteľov. Ďalšími zbierkami sa túto sumu podarilo zakrátko zvýšiť na 8872 rýnskych zlatých a 18 grajciarov. Z tejto sumy bola následne vytvorená základina, ktorej výnosy sa v nasledujúcich rokoch mali používať iba na platy učiteľov.

Na tomto zasadnutí predniesol Gregor Berzevici veľmi dôležitý prejav, v ktorom veľmi jasne podal svoj pohľad na problematiku ďalšieho vzdelávania mladých ľudí a načrtol svoj program postupnej nápravy dlhodobého nevyhovujúcich pomerov v evanjelickom školstve. Z viacerých okruhov otázok, ktorým sa venoval vo svojom vystúpení, sú pre nás najzaujímavejšie a v podstate aj v súčasnosti aktuálne problémy týkajúce sa základných cieľov výchovy mladých ľudí. Podľa jeho názoru sa totiž celkové množstvo vedomostí, ktoré študenti počas výuky museli postupne absorbovať, neustále zväčšovalo. Hrozilo, že pri raste takýmto tempom aj vyššie školy budú opúšťať študenti, nabití vedomosťami ako „chodiace encyklopédie“.⁸ Preto Gregor Berzevici navrhoval, aby si študenti vybrali iba jeden predmet, ktorému by sa venovali podrobnejšie. Ostatné by preberali iba vo všeobecnej rovine, pretože predsa cieľom školstva nie je vychovávanie polyhistorov. Vyslovil názor, že: „*Nedá sa predsa všetko naučiť a vedieť, pretože rozširovanie našich vedomostí príliš mnohými smermi nás v konečnom dôsledku robí povrchnými.*“.

Ako vo svojom prejave ďalej konštatoval: „... *Takto vychovaná mládež navyše verí, že všetko vie a že vyčerpala všetky studnice vedomostí, pritom vlastne iba knižné vedomosti vedia chvástavo odrecitovať a s ohľadom na to,*

7 Zhromaždenie sa uskutočnilo 5. augusta 1801. Udalosť spomína napríklad aj významný cirkevný historik József Hörk vo svojom diele *Az eperjesi ev. ker. Collegium története*. Košice, 1896, s. 132.

8 DERFIŇÁK, P. K problematike vzdelávania na východnom Slovensku v minulosti. In *Európska únia a Slovensko na ceste k vedomostnej spoločnosti* : zborník z odborných seminárov v Prešove a v Bratislave. Bratislava, 2006, s. 59.

*ich ďalšia snaha učiť sa, ustáva. Tak vzniká falošné vzdelanie, ktoré sa za množstvom slov snaží schovať chýbajúce hlbšie pochopenie podstaty veci.*⁹

Rovnako zaujímavá je aj ďalšia z jeho prezentovaných myšlienok, že až samotný život neskôr mladých ľudí naučí, čo je zo získaných vedomostí potrebné či užitočné a čo je potrebné si ešte doplniť. A keďže sa svet neustále mení, musia sa tomu celkom zákonite prispôbovať aj naše vedomosti.

Gregor Berzevici sa svojimi návrhmi usiloval zlepšiť kvalitu evanjelického školstva. Videl v tom cestu ako pomôcť nielen svojej cirkvi, ale aj celému Uhorsku, ktoré stále viac zaostávalo za rakúskymi krajinami habsburskej monarchie. Zo všetkých síl bojoval za to, aby študenti cestovali za vzdelaním do zahraničia a prinášali odtiaľ nové poznatky a skúsenosti. Na druhej strane zdôrazňoval, že je im po návrate potrebné vytvoriť, čo najlepšie podmienky na prácu. Vtedajšie postavenie študentov, najmä kňazov a učiteľov, vracajúcich sa zo zahraničia, bolo totiž žalostné. Existenčné problémy mnohých obmedzovali natoľko, že nielen pre svoj národ, ale ani pre susedov a spoluveriacich už neboli schopní a ochotní urobiť nič navyše. Mnohí z nich sa dokonca práve pre neúnosné materiálne podmienky po krátkom čase vrátili späť do nemeckých krajín, kde študovali a kde nachádzali podstatne lepšie možnosti pre vlastné uplatnenie.

V roku 1805 sa vo Veľkej Lomnici uskutočnilo ďalšie zasadanie venované výhradne problémom evanjelického školstva. Výsledkom rôznych prezentovaných názorov a myšlienok bol konečný kompromis, ktorý našiel svoj odraz v neskôr prijatom školskom poriadku využívanom v kežmarskom lýceu.¹⁰ O zložitosti rokovaní i nie celkom jednoznačnom prijatí nových názorov nielen poprednými predstaviteľmi evanjelikov na Spiši, ale aj samotnými žiakmi svedčia viaceré zápisy, ktoré sú dodnes uložené v archíve lýcea.

Osobitnú časť jeho snaženia a žiaľ i každodennej činnosti, predstavovalo tiež riešenie problémov evanjelických duchovných najmä v priestore Spiša. O tom, že ich život bol, možno aj vzhľadom na zložitú materiálne a spoločenské pomery nie vždy príkladný, svedčia viaceré dochované listy. Nešlo pritom iba o samotných kňazov. Ich autorkami boli tiež manželky kňazov, ktoré práve autoritu, akou bol Gregor Berzevici žiadali o zásah, nápravu či finančnú výpomoc v ťažkej životnej situácii.¹¹

9 Bližšie napríklad HÖRK, J. *Az eperjesi ev. ker. Collegium története*. Košice, 1896, s. 135. Tejto téme sa však venuje vo svojom rozsiahlom diele aj GAÁL, J. *Berzeviczy Gergely élete és művei. I.* Budapest, 1902, napr. strany 83-84.

10 Bol zavedený v roku 1814 pod názvom "A renovate constitution". Bližšie napríklad PALCSÓ, I. *A késmárki ág. hitv. ev. kerületi lyceum története*. Késmárk, 1893, s. 44 – 45.

11 MOL, P 53, Berzeviczy család. cs. 132, t. 171.

Druhou oblasťou, ktorej by sme aspoň v skratke chceli venovať pozornosť, je činnosť Gregora Berzeviciho ako cirkevného spisovateľa, právnika a cirkevného historika. V tomto smere možno pokladať za najdôležitejší jeho spis *Nachrichten uber den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungarn*, ktorý vyšiel až po jeho smrti v roku 1822 v Lipsku. V ňom sa venoval okrem histórie protestantizmu v Uhorsku aj viacerým aktuálnym otázkam riešenia postavenia evanjelikov na prelome 18. a 19. storočia. Osobitný dôraz pritom kládol na zákony prijaté v rokoch 1781 a 1791, ich výklad i aplikovanie v praxi. Monarchia v celkovom hodnotení v tomto smere nevyzníva najlepšie, aj preto dielo kvôli očakávanému zásahu cenzúry vyšlo mimo Uhorska. Na druhej strane je však potrebné konštatovať, že autor sa nevyhýba ani pozitívnym momentom a prezentácii úprimnej snahy o vzájomné porozumenie. Spomeňme aspoň ocenenie grófa Batthányho, ktorý sa síce označoval za dobrého katolíka, súčasne však ostro vystúpil proti niektorým krokom namiereným proti protestantom.¹²

V samotnom závere publikácie, ako logické vyústenie predošlých na viac ako 200 stranách prezentovaných názorov autora, tak okrem iného zaznievajú otázky: „... Každý deň ba každú hodinu stúpa tlak proti evanjelikom. Je snáď záujmom, aby sme emigrovali? Aby sme z rakúskej monarchie do nemeckých krajín odišli, kde kresťanskejší duch panuje?“. Tento spis pripravoval dlhšie obdobie. Prvé časti, resp. myšlienky, ktoré v ňom neskôr načrtol, uverejnil už v roku 1803. Ďalšie časti, ešte pred lipským vydaním uverejnil roku 1820 vo weimarských *Oppositionsblatt*.¹³ Dielo vyvolalo značnú pozornosť a prirodzene aj odpoveď katolíkov, ktorá sa objavila už v roku 1825.¹⁴

Menšej pozornosti súčasných bádateľov sa zatiaľ dostalo spisom, ktoré Gregor Berzevici publikoval pred týmto svojim najväčším dielom v tejto oblasti. Z celého radu menších článkov, štúdií a publikácií spomeňme aspoň dve, konkrétne *Ueber den gegenwertigen Zustand der Protestanten in Ungarn*, vydané v Göttingene 1803, bez uvedenia mena autora či *Zwei Briefe, allen Protestanten zur Beherrschung*, ktoré vytlačili v Levoči roku 1806.¹⁵

12 Gróf Batthány, hoci pôvodne jezuita, neskôr predovšetkým politik, vystupoval aj na krajinských snemoch s otvoreným odmietaním násilia voči protestantom, okrem iného odmietal snahu, aby deti zo zmiešaných manželstiev museli byť nutne katolíci.

13 Bližšie napríklad SZINYEI, J. *Magyar írok élete és munkái*. Budapest : Hornyánszky Viktor akad. Könyvkereskedése, 1891, stl. 984. Publikovať v tomto prostredí mohol aj vďaka skutočnosti, že už od roku 1802 bol zvolený za člena göttingenskej učenej spoločnosti.

14 Najčastejšie je v tomto smere spomínaná práca Lorincza Hoheneggera s názvom *Beleuchtung der Gregor von Berzeviczy'schen schorift: Nachrichten uber den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungarn*, vydaná v Ostrihome roku 1825.

15 Z ďalších si pozornosť zaslúži *Coordinatio rei religionis ecclesiasticae superint. Aug. Conf. Evang. Tibiscanae secundum leges religiosas per G. B. elaborata*. Leutschoviae,

O tom, že k práci na jednotlivých spisoch pristupoval naozaj zodpovedne, po rozsiahlejšej príprave, svedčí okrem iného aj jeho knižnica, resp. zlomky súpisov venovaných jednotlivým jej častiam. Tu sa, okrem dochovaných záznamov o viac ako osemsto tituloch v jej základnej časti, evidovali aj osobitné Scripta Religionaria. V rámci nich sa nachádzali napríklad protokoly zo zasadnutí synod, rôzne obežníky a správy o stave evanjelickej aug. vyznania cirkvi, zbierky cirkevných zákonov i práce viacerých autorov, napríklad Batthányho, Vaya a ďalších.¹⁶

Cez opisy náboženských pomerov a roztržiek medzi jednotlivými konfesiami, či ich predstaviteľmi, sa Gregor Berzevici postupne prepracoval k zachyteniu vtedajších kultúrnych pomerov. Tu sa pokúsil aj o zdôvodnenie skutočnosti, prečo bola v tom čase kultúrna úroveň obyvateľov Spiša na podstatne vyššej úrovni ako vo väčšine ostatných častí uhorského kráľovstva. Hlavná príčina podľa neho spočívala v užších kontaktoch s územím nemeckých štátov, s bežným používaním nemeckého jazyka i častými študijnými cestami najmä budúcich protestantských kňazov na univerzity v nemeckých mestách. Práve takto dlhodobo budované a udržiavané kontakty, spolu s rýchlym preberaním nových poznatkov i kultúrnych impulzov, sa vo veľkej miere prejavili na celkovej vyššej kultúrnej úrovni obyvateľov Spišskej stolice, najmä v porovnaní s okolitými regiónmi.¹⁷

Vzhľadom na rozsah iných aktivít, ktoré sú bádateľsky prítiažlivejšie, sa činnosť Gregora Berzeviciho v evanjelickej cirkvi zatiaľ, nestala predmetom komplexnejšieho výskumu slovenských historikov. Komplikuje ho množstvo fragmentov dokumentujúcich jeho činnosť v archívoch nielen východného Slovenska, ale aj inštitúciách na území Maďarska, Nemecka i Poľska. Ťažkosť spôsobuje aj schopnosť autora pri písaní plynule prechádzať z latinčiny do nemčiny, francúzštiny alebo maďarčiny. Ďalším špecifikom skúmania pozostalosti Gregora Berzeviciho je skutočnosť, že kvôli ťažkej reume sa jeho rukopis stával čoraz nečitateľnejším. Na druhej strane zhromaždené artefakty ho ukazujú ako zaujímavého, úprimne veriaceho, ľudského človeka s úprimnou snahou pomáhať, kde sa to len dalo, no rovnako rázneho pri odmietaní nespravodlivosti, neschopnosti či lenivosti.

1815. Druhé vydanie vyšlo v Levoči roku 1837. Jeho maďarský preklad vydali v Košiciach roku 1847 a nemecký v Miškolci roku 1862.

16 MOL, P 53, Berzeviczy család. cs. 131, t. 155

17 Bližšie napríklad DERFIŇÁK, P. Gregor Berzevici a región Spiša. In *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*. Prešov : Universum, 2004, s. 140 – 141.

A GALGÓCRÓL ELSZÁRMAZOTT ANDRZEJ KAPOSTAS, BANKÁR ÉS TALMUD SZAKÉRTŐ

RING Éva

Andrzej Kapostas, originally from Hlohovec, a banker and a Talmud expert

Abstract: Andrzej Kapostas, an important figure before the final dissolution of the Polish–Lithuanian Commonwealth, supposedly originally from the territory of the contemporary Slovak Republic, suggested bank notes introduction, which happened during the Kościuszko rebellion, as well as the establishment of the Polish National Bank, which was never realised. Only a little is known about Kapostas, yet the opinion of Władysław Smoleński, who had the opportunity to take a look at the now abolished Warsaw almanac from the 18th century, seems valid, upon which he identified Hlohovec as the town where Kapostas was born. The memoirs of Julian Ursyn Niemcewicz, a neighbour prisoner of Kapostas in Petrohrad between 1795-1797, are in line with these findings. Long debates resulted in the memoirs, in which it is stated that Kapostas „was born in Hungaria“. Nothing is known about his childhood and youth. He appeared in Warsaw in 1780 as a coowner of a Exchange facility. He dealt with financial matters of many noble families, such as Ignacy Działyński. In 1786, he received citizenship in Warsaw old town for his Jewish nationality. He was attracted by new ideas, therefore he entered a lodge of Illuminators. He started his political career in the period of 1788-1792. Several studies were published where he described his concept of establishing the Polish National Bank and settlement of the Jewish question. In 1792 he was awarded a noble title together with other rich personalities. After Targowic confederation took power, he also commented in his studies on the possibility of Russian-Polish settlement. In spring 1793, he became one of the participants in the rebellion led by Kościuszko. He was one of the moderate members of the conspiracy, not wanting to urge the fights. After the Russian ambassador learnt of the preparations and ordered imprisonments in spring 1794, Kapostas left for Krakow. The chief of the police reported that he was on his propagandist tour to Silesia, Gaul and Hungaria. After general rebellion was declared in Krakow by Kościuszko on March 24, 1794, he stayed in town and gave 5,000 goats to the volunteers. In April 1794, he entered Warsaw rebellion together with Jan Kiliński, and mobilised the citizenry. Newly founded Highest National Court authorised him to issue bank notes, assignates. After Warsaw occupation in autumn 1794, he was captured and moved to Russia. Here he was imprisoned until 1797, when Paul I. freed him

together with all Polish political prisoners. He was already ill in prison, suffering from epileptic fits. According to Niemcewicz, he died shortly after freed. Apart from the political activities, he studied Talmud and cabala and read literature in hebrew language.

Key words: *Kapostas Andrzej, polish rebellion, Polish National Bank, freemasonry*

A feltehetőleg galgóci születésű bankár és Talmud-szakértő Andrzej Kapostas méltatlanul mellőzött a magyar és szlovák historiográfiában, annak ellenére, hogy neve két vonatkozásban is szerepel a lengyel történelmi érettségi tételekben: mint a nemzeti bank felállításának kezdeményezője s mint a papírpénz bevezetője Lengyelországban.¹ Andrzej Kapostas tehát kiemelkedő szerepet játszott a lengyel történelemben, valamint a magyar-szlovák-lengyel kapcsolatok alakulásában, ezért rászolgált a magyar és szlovák történészek figyelmére.

Származásáról semmit sem tudunk. Tadeusz Korzon feltételezése szerint egy sandomierzi polgárcsalád sarja, ezt azonban levéltári adatokkal nem sikerült igazolni. Más lengyel történészek szerint a történelmi Magyarországhoz tartozó Galgócon született, de ennek az állításnak valószínűsítő forrása, a varsói polgárkönyv sajnos időközben megsemmisült.² Valószínűleg tartalmaz rá vonatkozó személyes adatokat a szentpétervári fogsága idején felvett kihallgatási jegyzőkönyv is, az a XIX. századi orosz kiadvány azonban, amelyben a jegyzőkönyvet publikálták, sem Magyarországon, sem Szlovákiában nem elérhető. Tekintettel azonban nevének Lengyelországban használatos különféle variációira (Kapostas, Kaposztas, Káposztás, Kapostaś, Kapustas), amelyek között kettő a magyar helyesírási szabályokat tükrözi, továbbá mindegyik változat „ás” végződésére, ami egy melléknévi képző a magyar nyelvben (ld.: almás, fás mókás, stb.), mindezek figyelembe vételével szinte biztosra vehető, hogy apai ágon magyar eredetű családból származott. A név lengyel változata ugyanis a Kapusta lett volna. Az viszont, hogy ő maga hol született, s hogyan került Lengyelországba, ebből még nem derül ki.³ Más oldalról viszont szinte biztosra vehető, hogy jól tu-

1 Ti. az assignaták 1794 jún. 8-i bevezetésének ötlete tőle származott a Kościuszko felkelés alatt. Ld. Irena Homola és Andrzej Zahorski. In: *Polski Słownik Biograficzny Tom XII*. Emanuel Rostworowski. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1966 – 1967, p. 1.

2 SMOLEŃSKI, W. *Mieszczaństwo Warszawskie w końcu wieku XVIII*. Warszawa, Skład Główny w Księgarni E. Wende i S. K. A., 1917, p. 55.

3 Julian Ursyn Niemcewicz, a korszak híres költője és publicistája együtt raboskodott vele Szentpéterváron, a szomszédos cellába volt zárva. Kapostas életének utolsó periódusáról az ő naplójában találunk információkat. Ő is úgy tudta, hogy Kapostas magyarországi születésű volt: „Był on rodem Węgier, osiadły od dawna w Warszawie.”. NIEMCEWICZ, J. U. *Pamiętniki czasów moich*. Jan Dihm. Piw, 1957. t. II. p. 153.

dott szlovákul, ezért tudott olyan könnyen beilleszkedni a lengyel társadalomba. Azokból az emlékiratokból, amelyek a négyéves szejm alatti illetve a Kosciuszko felkelés kapcsán játszott szerepét tárgyalják, (pl. Julian Ursyn Niemcewicz emlékirata) megtudhatjuk, hogy sovány, törékeny testalkatú, de ritka szilárd, férfias jellemű ember volt, de sosem hallunk rossz kiejtésről vagy akcentusról, amit véleményem szerint nem lehet mással, mint egy másik szláv nyelv alapos ismeretével magyarázni. Keresztnevét lengyeles formában használta,⁴ s a hosszú lengyelországi tartózkodás idején bizonyos lengyel identitása is kialakulhatott, mert a Lengyel Nemzeti Bank felállítására vonatkozó javaslatának kidolgozását azzal magyarázta, hogy így akarta kifejezni háláját hazája, Lengyelország iránt, ahol letelepedhetett.⁵ Maga ez a kitétel, hogy „letelepedhetett” is arra utal, hogy egy másik országból érkezett, de, hogy melyik volt ez az ország, az csak sejthető a közvetett adatokból. A következőkben szeretném röviden összefoglalni, amit életéről tudunk, abban a reményben, hogy sikerül személye iránt felkelteni a magyar és szlovák történészek figyelmét.

Andrzej Kapostas 1780-ban jelent meg Varsóban, ahol egy pénzváltót működtetett a Potsdamból áttelepült Francesco Morinoval közösen. 1786-ban jegyezték be nevét a varsói polgárok könyvébe, ekkor vált ugyanis lehetővé, hogy zsidók is megkapják a polgárjogot. Bár nem tartozott a leggazdagabb bankárok közé, mint Piotr Tepper, vagy unokaöccse Piotr Tepper Fergusson, esetleg Fryderyk Kabryt, mégis nagy tiszteletnek örvendett. A varsói polgárok méltányolták irodalmi tájékozottságát, azt, hogy jártas volt nemcsak a szépirodalomban, de a jogban és közgazdaságtudományban is.⁶ Kapostast a varsói elit művelt embernek tartotta, aki a lengyel nyelven kívül tudott németül és héberül is.⁷

Tekintélyét nemcsak jól működő pénzváltója alapozta meg, hanem az is, hogy a befolyásos Działyński család pénzügyeit ő intézte, ironikusan a katonatiszt Ignacy Działyński feldmarsalljának is hívták. Gyors sikerében szere-

4 Élete vége felé egyre többször emlegették Jędrzej Kapostasként, ami az Andrzej egyik lengyel változata volt. Ezen a néven szerepel a nemesített polgárok között is. SMOLEŃSKI, W. *Mieszczanństwo warszawskie w końcu wieku XVIII*. Warszawa, Skład Główny w Księgarni E. Werde I. S. KA, 1917. pp. 146 – 147.

5 *Polski Słownik Biograficzny*, i. m. p. 3.; Andrzej Zahorski is kiemeli művében, hogy Kapostas népszerűségének egyik oka éppen az volt, hogy hazafiságával kitűnt a kozmopolita bankárok közül. DRZDOWSKI, M. M. – ZAHORSKI, A. *Historia Warszawy*. Warszawa, 1997. p. 122.

6 Tamže

7 Smoleński nem említi a magyar nyelv ismeretét. SMOLEŃSKI, W. c.d., p. 56.

pet játszhatott az a tény is, hogy csatlakozott a szabadkőművesség radikális irányzatához, az illuminátus páholyhoz.⁸

Az 1788 – 1792 között folyamatosan ülésező négyéves sejm idején élénk politikai tevékenységet fejtett ki. 1788 körül névtelenül jelentette meg *A Lengyelországban felállítandó Nemzeti Bankról* c. írását,⁹ amelyben sürgette, hogy a kamarai birtokokat haladéktalanul adják el, s az ebből származó pénz legyen a nemzeti bank alaptőkéje. 1791. júl. 23-án Kublicki országgyűlési követ segítségével sejm elé terjesztette javaslatát a nemzeti bank felállításáról. Hogy előkészítse a sejmbe a kérdés vitáját, még 1790-ben megjelentetett egy röpiratot *A Mélyen Tisztelt Országos Gazdasági Bizottsághoz* ismételten a nemzeti bank megalapításáról.¹⁰ Ennek bevezetőjében hivatkozott a lengyel hazája iránti hálájára, amely javaslatát inspirálta. Azt indítványozta, hogy 40 millió zloty értékben bocsássonak ki papírpénzt, s rendeletileg írják elő annak kötelező elfogadását. A papírpénz széleskörű használatának előmozdítására javasolta, hogy az adók felét is bankjegyekben fizessék az ország lakosai.

A nemzeti bank felállítása kapcsán heves polémiába keveredett K. Glave-Kolbielskivel, aki szintén több bankalapítási javaslatot nyújtott be a sejmnek. Glave azt állította, hogy Kapostas bankja kizárólag magánvállalkozás lenne, s ezért előnytelen volna a lengyel állam számára. Kapostas válaszában részletesen kifejtette, hogy az ő elképzelése szerint a lengyel nemzeti bank félig állami, félig magánjellegű lenne, részvénytársasági formában működne, s fő feladata a bankjegyek kibocsátása lenne. Ezért úgy vélte, hogy a felállítandó nemzeti banknak két osztályból kellene állnia: az első foglalkozna a pénzkibocsátással, a második a részvényekkel, a hitelügyletekkel. Indítványozta, hogy a leendő bank adjon jelzáloghiteleket a városi polgároknak 7%-os kamatra, s az ebből befolyó jövedelmeket fordítsák utak, hidak építésére stb.¹¹

Dacára a Glave-vel folyó polémiának, Kapostas tervezetét a korabeli Reformpárt képviselői zseniálisnak tartották. Az elképzelés túlélte őt, 1810-ben ismét elővették, de akkor már a Varsói Hercegségben felállítandó Lengyel Nemzeti Bank célja érdekében.

8 *Polski Słownik Biograficzny*....., p. 1.

9 O banku narodowym w Polsce ustanowicz się mającym. Bez r. i. m. dr. (Warszawa, okolo 1788.).

10 Planta ułożenia projektu banku narodowego do prześwietney Deputacji projektu ekonomiki krajowej podane przez Jędrzeia Kapostasa Kupca bankieru warszawskiego. W Warszawie MDCCXXXIX w drukarni nowej J. K. Mici Rzpłtej u Piotra Zawadzkiego.

11 Odpowiedź z uwagami na plantę bankową pana a Karola Glave przez Andrzeja Kapostasa uczynioną, Warszawa, 1790. ; *Polski Słownik Biograficzny*....., p. 2.

Kapostas azonban más kérdésekkel kapcsolatban is kifejtette véleményét. 1791-ben A. Móradowicz-csel közösen nyújtott be egy javaslatot zsidók helyzetének rendezésére. Ezzel elnyerte Varsó városának megbecsülését, amely teljhatalmú képviselőnek jelölte, 1790-ben a sejm nemesi kiváltságot adományozott neki,¹² az 1791. máj. 3-i alkotmány elfogadása után pedig óvárosi tanácsosnak választották. Az óvárosi magisztrátus harmadik ügyosztályának, az ún. regisztrációs osztálynak lett a tagja.¹³ Ápr. 23-án kezdte meg a magisztrátus az új, egyelőre ideiglenes rendeletek kibocsájtását, ami a magisztrátus két alelnökének, Kapostasnak és Plathnak az irányításával zajlott.¹⁴

Kapostas megnyilvánult más politikai kérdésekben is. 1792-ben, az alkotmányt orosz katonai segítséggel megbuktató targowicei konföderáció hatalomátvételét követően jelentette meg röpiratát *„Inkább tollal, mint fegyverrel, vagy annak módja, hogyan tárgyaljunk Öfelségével, Oroszország cárnőjével”*¹⁵ címmel. Ebből kiderül, hogy a francia forradalom iránti lelkes rokonszenve ellenére inkább a mérsékelt megoldások híve volt. Hangot adott meggyőződésének, hogy a két ország közötti háborút be lehet fejezni úgy, hogy a négyéves szejm vívmányainak nagy részét is megmentsék, ha a lengyel trónt felajánlják Konstantin nagyhercegnek, II. Katalin kedvenc unokájának. A röpirat körül kirobbanó polémiára adott válaszában azt is felvetette, hogy még inkább konszolidálódna Lengyelország helyzete, ha a szász Választó lányát feleségül adná Konstantin nagyherceghez. Valószínűleg megegyezési hajlandóságával érdemelte ki, hogy a targowicei konföderáció vezetői kinevezték tanácsadónak abba a bizottságba, amely a csődbe ment Tepper, Schultz és Kabryt féle bankok felszámolásával foglalkozott. Itt kell megjegyeznünk, hogy a több mint egy tucatnyi bankház, köztük a legnagyobbaké, összeomlása, amelyet a korabeli közvélemény szándékos orosz mesterkedésnek tartott, alaposan felértékelte Kapostas pénzváltóját, amely túlélte a katasztrófát. Kortársai ebben is pénzügyi zsenialitásának bizonyítékát látták.

1793 májusában Ignacy Działyński ezredes bevonta őt abba az összeküvésbe, amelyet Pawlikowskival, Jelskivel, Czyż-zsel és Aloeval szerve-

12 A sejm 1790. november 11-én, 25-én, 30-án és december 9-én egy sor városi polgárnak, köztük az összes bankárnak nemesi címet adományozott, így Kapostasnak és társának, Morinonak is. SMOLEŃSKI, W. c.d., pp 146 – 147.

13 Tamže, p. 164.

14 Tamže, p. 165.

15 Raczey piorem niż orężem (1792), SMOLEŃSKI, W. c.d., s. 56. Ugyancsak politikai témájú írása volt a Pogoda, zabytek prawdy címmel 1792-ben megjelent publikáció is. Tamže.

zett. A felkelés titkos bizottságát már Kapostas hozta létre. Előkészítette az eszközöket és biztosította az összeesküvőket arról, hogy a varsói polgárság támogatni fogja a felkelést. Ebben az időben állandó vendégnek számított Dziarkowski „Na górcie” nevű kávéházában, ahol a titkos szervezkedés résztvevői rendszeresen összegyűltek. Később a találkozókat gyakran egyenesen Kapostas házában tartották. A felkelés tervét már 1793 júliusban kidolgozta Dzialynskival együtt. Az ő elképzelésük volt, hogy az összeesküvés szálainak át kell terjednie Magyarországra is. Kapostas feladata lett ennek megszervezése, valamint a sziléziai lakosság fellázítása.¹⁶ Az osztrák titkosrendőrség információi szerint ezt meg is próbálta: Von Baum galíciai rendőrfőkapitánynak a krakkói akadémiái kéziratárban található jelentése szerint Kapusta 1794 tavaszán Morvaországban és Sziléziában megpróbálta fellázítani a lakosságot, és midőn ott kudarcot vallott, Magyarországra indult.¹⁷

Agitációs tevékenysége ellenére a varsói összeesküvés jobbszárnyához tartozott: nem akarta fellázítani a parasztokat, a felkelést a reguláris hadsereggel akarta sikerre vinni. támaszkodni. Ezzel magyarázható, hogy éles konfliktus alakult ki közöttük a francia példát követni kívánó radikálisok, az ún. lengyel jakobinusok között. Hugo Kollataj, Franciszek Dmowski, Józef Pawlikowski egyaránt azzal vádolták, hogy késlelteti a felkelés kirobbanását és akadályozza a varsói forradalmi klubok tevékenységét. Az előbbi állítás igaz is volt, Kapostas láthatólag kedvezőtlennek tartotta a körülményeket és ezért 1793 őszén elküldte barátját, Jelskit a Szászországban tartózkodó Tadeusz Kościuszkához, hogy meggyőzze őt a felkelés elhalasztásának szükségességéről. 1794 februárjában személyesen is elutazott Galíciába, hogy tárgyaljon Kościuszkával, de a találkozó nem jött létre, mivel a készülődés megmozdulás választott vezetője akkor még Itáliában tartózkodott.

Az összeesküvőknek a felkelés kirobbanását megelőző utolsó varsói ülésén, 1794. márc. 4-én Kollataj ismét szemrehányást tett neki, amiért az akció egy hetes elhalasztását javasolta. Ezen a megbeszélésen felszínre tört a konspiráció tagjai között feszülő ideológiai ellentét. Kollataj és hívei mindenben a francia forradalmat akarták másolni, míg a mérsékelt tábor, amelyhez Kapostason kívül még Działyński, Kochanowski, Wulfers, Woyczyński, Zakrzewski, Lubieński, Wybicki, Piotr Potocki, Linowski és Zieliński tartozott meg akart maradni az 1791 május 3-i alkotmánynál, és együtt kívánt működni Szaniszló Ágost királlyal is. A gyűlés heves vita után határozat nélkül oszlott fel. Rövidesen megkezdődtek a letartóztatások, mert Igelström orosz

16 *Polski Słownik Biograficzny*..., p. 3.

17 PAN Biblioteka w Krakowie, Teki Alexandra Hajdeckiego 2171. Tom. 7. p. 88.

nagykövet értesült az összeesküvésről. Sokakat lefogtak, Kapostasnak azonban sikerült elmenekülnie.¹⁸

Ezt megelőzően Jelskivel együtt pénzt gyűjtött a felkelés céljára. Ő maga 27000 zlotyt adott a saját vagyonából. Menekülése után Krakkóba utazott, s csak akkor tért vissza Varsóba, amikor már kiverték onnan az orosz helyőrséget, amely a targowicei konföderáció hatalomra jutása óta állomásozott a városban. Filip Lichocki, a krakkói magisztrátus elnökének emlékirata szerint a felkelés meghirdetésének első napján, amikor a polgárok önkéntes adományokat tettek a haza védelmére, Kapostas is szerepelt az adományozók között 5000 kaszával.¹⁹

Kapostas még az összeesküvés kialakulása idején, 1793-ban azt írta a külföldön tartózkodó Kościuszkonak, hogy a felkelés kirobbanását követően francia mintára be kell vezetni az assignatákat, s fel kell állítani az Assignaták Bizottságát. Ezzel magyarázható, hogy az orosz csapatok kiűzését követően Varsóban megalakult Ideiglenes Helyettes Tanács elnöke, Ignacy Zakrzewski azonnal Kapostast bízta meg a pénzforgalomra vonatkozó terveket kidolgozó tanács vezetésével. Május 28-án Kosciuszko kinevezte őt az általa felállított Legfelső Nemzeti Tanácsba, a polgárok képviselőjének. Mivel azonban a Tanács tagjai kivétel nélkül nemesek lettek, s a polgárok csupán helyetteseik, a kinevezés nagy felzúdulást váltott ki. Főleg azután, hogy a korábbi, Zakrewski vezette Ideiglenes Nemzeti Tanácsban a polgárok egyharmadot tettek ki, a bizottságokban pedig fölényben voltak. A polgári elégedetlenség élére a Varsó felszabadításában tevékeny szerepet játszó Jan Kiliński mellett Kapostas állt. Tiltakozó gyűlést szervezett a kapucinusok kolostorában, ahol az összegyűlteket kifejezték elégedetlenségüket Kościuszko rendeletével szemben. Kapostas nagyon harcias beszédet is mondott: „Eddig alávetettük magunkat a nemesi kormánynak, fizettük az általuk megszavazott adókat, és engedelmességtünk nekik. Ennek következményei szörnyűnek bizonyultak: a nemesség elárulta a nemzetet, kétszeri felosztáshoz vezette az országot, lerombolta az ipart és kereskedelmet. Ennek eredménye lett egy idegen hadsereg támadása Lengyelországra. Kellene még bízunk a nemességben, amikor sikerült győzelemre vinnünk a forradalmat, s rábízunk a kormányzást? A nemesség elvesztette bizalmunkat, minden ellene szól, nem számíthatunk erkölcsére, sem a hazaszeretetére. Talán a nemesség vitte sikerre a jelenlegi forradalmat? Túl gyenge lett volna,

18 TOKARZ, W. *Warszawa przed wybuchem powstania 17. kwietnia 1794 roku* /Varsó az 1794. május 17-i felkelés kirobbanása előtt/. Warszawa, 1911. p. 12.

19 *Pamiętnik Filipa Lichockiego prezydent miasta Krakowa z roku 1794*. Poznań, Nakł. Kisiegarni Jana Konstantego Zupańskiego, 1862. p. 55.

törekvése a mi támogatásunk nélkül nem ért volna el eredményt. Mi, polgárok vittük győzelemre a forradalmat a saját életünk árán, mi üldöztük ki az oroszokat Krakkóból, Varsóból és Wilnóból, a mi ügyünk a támogatása és véghezvitele is. Követeléseink, miszerint részt kellene vennünk a forradalmi kormányzatban, méltóak és helyesek.”²⁰

Legfontosabb szerepet azonban a papírpénz kibocsájtása területén játszott, aminek kibocsájtásáról a Legfelső Nemzeti Tanács jún. 8-án döntött.

A felkelés bukását követően, a lázadás más vezetőivel együtt letartóztatták 1794. december 21-én és elhurcolták Szentpétervárra a Péter-Pál erődbe. A rendőrség előtt tett vallomásából kitűnik, hogy senkit sem akart befeketíteni és visszautasította a jakobinizmus vádját. Azt állította, hogy a felkelés irányítását ő és Działyński eredetileg az uralkodóra, Szaniszló Ágostra akarták bízni, a trónt pedig fel akarták ajánlani Konstantin nagyhercegnek.

Gyenge fizikumát a börtön nagyon megviselte. Gyakori epilepsziás rohamai voltak. 1796 december 3-án szabadult ki a társaival együtt, amikor I. Pál amnesztiát adott az összes politikai fogolynak Oroszországban. Nem tudjuk, hogy mi történt pontosan Kapostassal, a hozzá nagyon közel álló, híres lengyel költő, Julian Ursyn Niemcewicz emléirata szerint röviddel kiszabadulása után meghalt.²¹

A lengyelországi zsidók történetére vonatkozó szakirodalom azonban Andrzej Kapostast, mint a Talmud és a Szentírás alapos ismerőjét is számon tartja, aki a börtönben lefordította az Ószövetséget héberből. Vallásos tárgyú írásai is megjelentek, amelyekben általában a Talmud történeteit értelmezte. Barátai tudták róla, hogy nagyon érdekli a kabala, a börtönben is abban bízott, hogy a kabala segítségével emberfeletti erőre tesz szert és képes lesz onnan kiszabadulni.²² Ez a törekvése azonban kudarcot vallott, s a személyét illető számtalan talányt hagyva hátra, valamikor 1797 elején elhunyt. Életműve azonban megérdemelné, hogy a magyar és szlovák történészek erőfeszítéseket tegyenek életútjának felderítésére.

20 SMOLEŃSKI, W. *c.d.*, p. 233.

21 NIEMCEWICZ, J. U. *c.d.*, pp. 153 – 154.

22 Tamže.

Andrzej Kapostas z Hlohovca, bankár a odborník na Talmud (*Rezumé*)

Pravdepodobne z Hlohovca pochádzajúci Andrzej Kapostas, bankár a odborník na Talmud je v maďarskej a slovenskej historiografii neprávom zabúdanou osobnosťou. Na rozdiel od toho, v Poľsku si ho vážia kvôli dvom veciam: ako iniciátora založenia Národnej banky a zavedenia papierových peňazí v Poľsku. Andrzej Kapostas zastával teda významné miesto v poľských dejinách, ale dôležitú úlohu zohral aj pri formovaní maďarsko-slovensko-poľských vzťahov. Jeho pôvod nie je celkom jasný, ale s veľkou pravdepodobnosťou mal po otcovi maďarské korene, ale isté je i to, že vedel veľmi dobre po slovensky, zrejme aj preto sa tak ľahko adaptoval v poľskom prostredí. Okolo roku 1780 sa objavil vo Varšave, kde prevádzkoval zmenáreň, o šesť rokov nato patrila už k mešťanom mesta, vtedy bolo totiž židom povolené, aby sa pripojili k radikálnemu smeru slobodomurárstva, k iluminátom. Okolo roku 1788 zverejnil spis o potrebe založenia národnej banky. Kapostas sa angažoval aj v iných otázkach, bol iniciátorom návrhu na zlepšenie postavenia židov, pri riešení politických sporov bol zástancom mierového riešenia, aj napriek tomu, že sympatizoval s Veľkou francúzskou revolúciou. V roku 1793 bol zaangażovaný do sprisahania. Vypracoval plán povstania, agitoval za povstanie, zabezpečoval rôzne organizačné záležitosti. V predvečer povstania sa prejavili rozpory v názoroch, stretnutie sa rozišlo bez dohody. Čoskoro sa začali zatýkania, ale Kapostasovi sa podarilo utiecť. Po návrate ho Kościuszko vymenoval do čela Národnej rady. Po porážke povstania bol odvedený do Sankt Peterburgu, kde bol vypočúvaný. Jeho chatrné zdravie väzenie ešte viac podlomilo a čoskoro po udelení amnestie zomrel.

Kľúčové slová: Andrzej Kapostas, poľské povstanie, Uhorsko, slobodomurárstvo

MUKAČEVSKÍ BISKUPI 18. STOROČIA A ICH AKTIVITY PRE ROZVOJ CIRKEVNÉHO ŠKOLSTVA

Peter ŠTURÁK

Bishops of Mukachevo of 18th century and their activities for the development of religious education

Abstract: *In the event of its emergence, the Church was ordered by its creator Jesus Christ to nurture the clerical profession. In the history, it was manifested alongside two lines: the spiritual formation in the clerical seminars and intellectual one in the theological faculties. It went through many stages of development. The study presents the formation related to eastern clergy from the historical perspective with emphasis put on the pains of bishops of Mukacheve especially in the 18th century serving to its development and elevation. The bishops from the territory of contemporary Slovakia excelled at that task, namely Michal Manuel Olšovský (1743-1767), Ján Bradáč (1768-1772) a Andrej Bačinský (1773-1809). The last appointed bishop of Mukacheve called the work of bishops, who educated, „an absolution, for it grows new vines, helps with the renewal of man and restoration of people.“ One of the most important task was publication of books as pedagogical and religious manuals for the education of the youth and children as well as letters devoted to education in Christian faith and upbringing. The education of the bishops as such composed of disciplines such as Old Testament and New Testament with hermeneutics preceded by the studies in Hebrew and Greek, the history of the Church, patrology with teachings of saints and polemic dogmatics, morality and pastoral teachings, Church law and state law. In spite of the difficult circumstances of the period, they led in the field of education and upbringing of The Eparchy of Mukacheve as the golden age in its history.*

Keywords: *Mukachevo, Eparchy, bishops, education, religion.*

1. Situácia v Mukačevskej eparchii v oblasti cirkevného školstva po uzavretí Užhorodskej únie

Kultúra a duchovná úroveň východného duchovenstva v období pred Užhorodskou úniou, ale aj v nasledujúcich desaťročiach nebola nijako uspokojivá. Z predchádzajúceho obdobia nemáme veľa presných správ o podmienkach eventuálnej kňazskej formácie.

O celkovej situácii duchovenstva niekoľko rokov po únii prináša správu uhorský prímás Juraj Lippay vo svojom liste z 2. júla 1654 pre rímsku Kongregáciu Propaganda Fidei, kde píše doslova o kňazoch, že sú nevzdelaní.¹

Prvý plán na založenie školy na prípravu duchovenstva nachádzame v liste humenského a užského kniežata Juraja Drugetha z 31. marca 1655, kde je uvedené v predposlednom bode privilégií pre mukačevského biskupa Petra Parthénia Petroviča, že má právo kúpiť v Užhorode dom, v ktorom by sa otvorila škola. Dovtedy tradičný spôsob vzdelávania a formácie bol realizovaný tak, že kandidát na kňazstvo sa vzdelával pri svojom otcovi – kňazovi, ktorý bol garantom jeho prípravy na kňazstvo. Následne bol predstavený svojmu biskupovi na kňazské svätenia.

Výrazný pozitívny posun vo zvýšení kvality môžeme nachádzať v účinkovaní mukačevského biskupa Jozefa De Camellisa, ktorý sa ujal vedenia eparchie v roku 1689. V rámci reorganizácie cirkevného života prostredníctvom konania synod utvrdzoval kňazov vo vernosti Katolíckej cirkvi a zachovávaní cirkevného poriadku.² Na synode konanej v Satmári 11. mája 1680 v dekréte v bode 12 vydal nasledujúce nariadenie: „Nikto nebude povýšený do kňazského stavu, ak jeho vek nedosiahol 24 rokov a ak neslúžil aspoň tri roky pri nejakom chráme ako cerkovník a kantor a kto by nemal ako slušne vyžiť, či už z vlastného alebo z dôchodkov chrámu, pre ktorý chce byť vysvätený. O to menej, kto bude neznalý cirkevných vecí, že ani nie je schopný riadne vysluhovať tajomstvá. Preto teda, prv ako k nám prídu, nech sa najprv dobre učia, aby boli uznaní za primerane vyškolených a aby boli uznaní za hodných.“³

Komplikovaná materiálna a politická situácia však nedovoľovala, aby seminár bol v tomto období zriadený. Prvá zmienka o štúdiu kandidátov na kňazstvo východného byzantského obradu sa objavuje v roku 1701 a je spo-

- 1 VASIL, C. Formácia gréckokatolíckeho duchovenstva mukačevskej eparchie do otvorenia eparchiálneho seminára (1788). In *125. Academia theologica: „Dedičstvo a budúcnosť“*. Zborník prednášok: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešov : 30. september – 1. október 2006. Prešov : Petra, 2006, s. 25.
- 2 VASIL, C. Formácia gréckokatolíckeho duchovenstva mukačevskej eparchie do otvorenia eparchiálneho seminára (1788). In *125. Academia theologica: „Dedičstvo a budúcnosť“*. Zborník prednášok: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešov : 30. september – 1. október 2006. Prešov : Petra, 2006, s. 28.
- 3 VASIL, C. Formácia gréckokatolíckeho duchovenstva mukačevskej eparchie do otvorenia seminára (1788). In *125. Academia theologica: „Dedičstvo a budúcnosť“*. Zborník prednášok: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešov : 30. september – 1. október 2006. Prešov : Petra, 2006, s. 28.
Porov. HODINKA, A. *A Munkácsi Gôr. szent pöskopség okmanyára*. Ungvar, 1911, s. 301.

jená s Trnavou. V roku 1703 kardinál Kolonič píše do Ríma, že založil fundáciu pre kňazský seminár. Pre štúdium bohoslovcov byzantského obradu bola zabezpečená zo základiny biskupa Františka Jániho, ktorá bola zverená rektorovi trnavského jezuitského kolégia.⁴

Ako vyplýva z tejto fundácie: „... mali byť vychovávaní mladíci, nakoľko je to možné predovšetkým tí, ktorí chcú vstúpiť do cirkevného stavu a byť vysvätení za kňazov gréckeho obradu.“. Spomenutá fundácia zabezpečovala 4 študijné miesta v kňazskom seminári a ich absolventi mali veľmi dobrú úroveň. V dejinách Mukačevského biskupa patrili medzi veľké osobnosti. Známy historik Lučkaj uvádza medzi 54 významnými kňazmi Mukačevskej eparchie 18. storočia 30 absolventov Trnavskej univerzity medzi, ktorých patrili napríklad: Ján Hodermarský – neskorší generálny vikár, Juraj Genadij Bizanci – mukačevský biskup (1716 – 1732), Simeon Štefan Olšavský – mukačevský biskup (1733 – 1737), Juraj Gabriel Blažovský – mukačevský biskup (1738 – 1742), Michal Manuel Olšavský – mukačevský biskup (1743 – 1767), Ján Bradáč – mukačevský biskup (1768 – 1772), Andrej Bačinský – mukačevský biskup (1773 – 1809).⁵

2. Mukačevskí biskupi Michal Manuel Olšavský a Ján Bradáč a ich prínos pre rozvoj cirkevného školstva

Veľkú zásluhu na založení gréckokatolíckej školy v Mukačeve v roku 1748 mal biskup Michal Manuel Olšavský (1743 – 1767). Rodom pochádzal z Olšavice na Spiši a bol bratom biskupa Simeona Štefana Olšavského (1733 – 1737). Po kňazskej vysviacke v roku 1725 pracoval ako mukačevský farár. Neskôr sa stal generálnym vikárom svojho brata Šimona Štefana a jeho nástupcu Juraja Gabriela Blažovského. Po cisárovom menovaní a pápežovom potvrdení bol 9. decembra 1743 v známej mariánskej svätyni Mária Pócs v Maďarsku vysvätený za biskupa. Predtým však podľa starého zvyku najprv zložil rehoľné sľuby a prijal pri nich meno Manuel. Zomrel 5. 11. 1767 v Mukačeve a je pochovaný v Mária Pócsi. Nepochybne tento biskup patrí medzi najvýznamnejších biskupov Mukačeva. Ako biskup dobre poznal biedne postavenie svojho duchovenstva, a to tak po stránke hmotnej ako aj kultúrnej, ktorá z toho vyplývala. Nedostatok materiálneho zabezpečenia nedovoľoval duchovným venovať sa štúdiu, čítaniu kníh, písaniu, príprave na kázne. Hlavnou starosťou duchovenstva bolo každodennou námahovou prácou zabezpečiť seba a svojej rodine nejaké živobytie. Preto jednou z jeho

4 ŠTURÁK, P. História súčasnosť GTF PU v Prešove – 130 rokov od založenia a 30 rokov od obnovenia jej činnosti. In *Poslovía viery, poznania a múdrosti*. Prešov 2010, s. 7.

5 ŠTURÁK, P. História súčasnosť GTF PU v Prešove..., s. 7.

prvých aktivít bolo založenie akejsi strednej školy alebo malého seminára, kde sa mohli pripravovať kandidáti na kňazstvo. Hoci o založenie sa usiloval už roku 1744, podarilo sa mu to až o štyri roky neskôr. Spočiatku mukačevská bohoslovecká škola bola dvojročná, od roku 1757 trojročná, neskôr štvorročná.⁶ Na Mukačevskej bohosloveckej škole dostávali žiaci základy latinčiny a morálky. Zaujímavosťou je to, že bola spojená so základnou školou na prípravu učiteľov. Napokon, bola utvorená podľa vzoru jezuitských škôl. Ako profesori tu pôsobili predovšetkým absolventi jezuitskej trnavskej univerzity. Táto škola bola určená pre synov kňazov a pre drobných mešťanov. Mala dve triedy alebo stupne, či oddiely.

Na prvom nižšom stupni sa vyučovalo čítanie, písanie, aritmetika. Tento stupeň absolvovali kňazi, ktorí už boli pastoračne činní. Na druhom vyššom stupni, ktorý sa nazýval bohoslovecký, vyučoval sám biskup Michal Manuel Oľšavský, učiak poslucháčov z učebníc Jána De Camillisa, Juraja Bizancia a z vlastných poznámok. Hlavná pozornosť sa venovala katolíckej morálke. Ako aj v jezuitských školách, tak aj tu študenti postupovali z ročníka do ročníka v závislosti od ich schopnosti tak, že možno po polroku, roku alebo po dvoch rokoch ukončili školu. Mukačevská bohoslovecká škola pôsobila do roku 1778, kedy bolo premiestnené sídlo biskupa z Mukačeva do Užhorodu.⁷

Pre potrebu tejto školy biskup Michal Manuel Oľšavský vydal v roku 1746 v rumunskom Kluži dvojrečovú učebnicu *Elementa perilis institutionis inlingua latina – Načalo písmen detem k nastaveniju na latinskom jazyke*. Kniha bola vydaná ako príručka latinčiny pre chovancov Mukačevského bohosloveckého seminára, v ktorom sám Michal Manuel Oľšavský prednášal. Delila sa na dve časti: prvá časť obsahovala azbuku so starým spôsobom spájania písmen a druhá čítanie, do ktorého vstupovali modlitby, základné otázky katechizmu a počítanie. Text knihy bol písaný latinsky a hneď vedľa bol uvedený cirkevnoslovanský text. V roku 1778, 3. decembra, biskup Andrej Bačinský otvoril v Užhorode kráľovský eparchiálny seminár.⁸

V roku 1770 v tlačiarňi Kurcbeka vo Viedni vychádza ako prvá kniha, pedagogicko-náboženská príručka *Bukvar ili rukovodie chotjaščim učitisja*

6 ŠTURÁK, P. *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 – 1989*. Prešov : Petra, 2008, s. 21.

7 JANOČKO, M. *Dejiny cirkevného školstva v Prešovskej eparchii do roku 1989*. Prešov : Petra 2008, s. 101.

8 ŠTURÁK, P. *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 – 1989*. Prešov : Petra 1999, s. 21.

*pismeny ruskoslovenskými knig.*⁹ Autorom tejto základnej učebnej pomôcky bol neskorší biskup Ján Bradáč. V knihe, okrem šlabikára, boli uvedené aj základné modlitby. Žiaľ, obsah tejto pomôcky nie je známy, nakoľko sa doposiaľ nenašiel žiadny exemplár. Tlačiareň vo Viedni bola zriadená pre publikovanie kníh pre katolíkov východného obradu v Uhorsku.¹⁰

S biskupom Jánom Bradáčom je potrebné spomenúť jeden dokument, ktorý je zaujímavý z pedagogického pohľadu. Je to *Pastirskij list Joana Bradáča ob obučenii detej s goda 1762.*¹¹

Tento list má charakter nariadenia poprípade príkazu, z ktorého sa dozvedáme, aké povinnosti sa pri výchove detí kládli zo strany gréckokatolíckej cirkvi na rodičov. Archidiakon Ján Bradáč ukladá povinnosť všetkým kantorom: „aby každé ráno a večer zvonili z dvoch dôvodov. Prvý dôvod, bol ten, aby národ keď počuje hlas znova svojho Stvoriteľa modlitbou ho oslavoval. Po druhé preto, aby ľudia počujúc hlas zvonov, svoje deti ku kantorovi na modlitbu a na vyučovanie kresťanskej viery posielali“.

Deti sa teda do školy zvolávali originálnym spôsobom, zvonom. V škole sa prepočítavalo množstvo modlitieb, ktoré kantor bol povinný každý deň so žiakmi opakovať. To bolo hlavnou a základnou myšlienkou na dedinských školách. Veľký dôraz sa kládol na vyučovanie kresťanskej viery, čo bolo rozpoznávacím znakom takejto školy aj v iných národoch. Pastiersky list archidiakona Jána Bradáča rozpráva aj o tvrdých postihoch kantora – učiteľa. „Kantori, ktorí každý deň nebudú zvoniť a zidené deti nechcú vyučovať, tých farári pod peňažným trestom vyššie postavenému kňazovi na potrestanie privedú. Obžalovaní budú potrestaní: Prvýkrát dvanástimi, po druhýkrát dostane dvadsaťštyri úderov a po tretí raz tridsať úderov korbáčom. Po štvrtýkrát bude odovzdaný katedre. Katedra ho vylúči z kantorstva“. Archidiakon vo svojom liste ďalej pripomína kantorom, že: „o krátky čas budú mať stretnutie kantorov, na ktorom budú skúšaní z článkov viery, a z celej kresťanskej náuky, z cirkevného pravidiela. Nech sa teda každý na tieto skúšky zavčas dobre pripraví, že ak sa nájde niektorý nehodný kantorovania, bude zo svojho úradu prepustený a na jeho miesto bude postavený iný.“

Ako vidieť, kontrola nad činnosťou učiteľov bola prísna a každý z nich sa snažil vyučovať, čo najlepšie, lebo stratiť postavenie kantora znamenalo stať sa nevoľníkom. V kňazstve a kantorstve sa totiž zaistovala istá sloboda. Vo

9 Porov.: HODINKA, A. *Literaturnaja nedelja*. Ungvar, 1943 (III), č. 23, s. 274 – 276.

10 Porov.: VASIĽ, C. *Gréckokatolíci dejiny – osudy – osobnosti*. Košice: Byzant, 2000, s. 93.

11 Porov.: HADÉGA, V. *Pastyrskij list Joana bradača o naučovannju ditez iz roku 1762. Pidkarpatska Rus*, r. IV., č. 6. Užhorod, 1927, s. 136 – 139.

vzťahu ku kňazom pastiersky list upovedomuje, že v prípade, ak niektorý z farníkov: „...nechce svoje deti každý deň posilať na vyučovanie ku kantorovi, s takýmto farníkom nech sa neháda, ale nech ho napomenie. Ak ale vaše napomenutie nebude rešpektovať, odovzdajte ho vyššie postavenému kňazovi. Takýto farník bude tvrdo potrestaný.“¹²

3. Mukačevský biskup Andrej Bačinský a jeho práca na pozdvihnutí cirkevného školstva

Ďalším z biskupov, ktorý mal veľkú zásluhu na pozdvihnutí vzdelanosti, školstva a kultúry na území Mukačevskej eparchie bol biskup Andrej Bačinský (1773 – 1809). Pochádzal z Beňatiny. Narodil sa 14. novembra 1773. Bohoslovie študoval v Trnave. Bol generálnym vikárom biskupa Jána Bradáča. Jeho zásluhou vznikol vikariát v Košiciach, ktorý sa stal neskoršie základom pre Prešovskú eparchiu. Zomrel 19. decembra 1809 v Užhorode.¹³ V dejinách Mukačevskej eparchie sa spomína ako jeden z jej najhorlivejších dušpastierov.

Biskup Andrej Bačinský sa zaslúžil o reorganizáciu celej eparchie. V roku 1778 bol v Užhorode otvorený eparchiálny seminár. Obnovil školský systém, materiálne zabezpečil duchovenstvo. Cirkevné školy, v ktorých dedinský učiteľ bol súčasne aj kantorom a ošetrovateľom, mali dôležité miesto v pastoračnom programe tohto biskupa. Počas jeho pôsobenia sa počet cirkevných ľudových škôl zdesaťnásobil. Okrem toho sa postaral o vydávanie rôznych základných náboženských kníh, akými boli Katechizmus a Biblia. Nakoniec založil eparchiálnu knižnicu, od o. jezuitov, ktorá mala 1858 titulov. Na po jeho smrti obsahovala takmer 9000 titulov.

Biskup Andrej Bačinský obstaral štipendium pre študentov, ktorí študovali na Trnavskej a Jágerskej bohosloveckej škole.¹⁴ V roku 1775 vo Viedni nariadením cisárovnej Márie Terézie bol založený generálny duchovný seminár pre gréckokatolícke eparchie v Rakúsko-Uhorsku. Podnet na založenie seminára dal práve biskup Andrej Bačinský.¹⁵ Seminár bol založený pri kláštore sv. Barbory, preto dostal názov Barbareum.

Jedným z najväčších problémov, ktorý trápil biskupa Andreja Bačinského, bola starosť o výchovu a vzdelanie mladého pokolenia. Svojimi každoročnými obežníkmi vychádzajúcimi v jari a v jeseni zaväzoval všetkých

12 In *Podkarpatskaja Rus*, 1927, No 6/21.

13 Porov.: ZADOROŽNÝ, I. Episkup A. Bačinskij v epistoljarnyj spadžčiny, Mukačevo. In *Karpatskaja veža*, 2000, s. 9 – 10.

14 ČUMA, A – BODNÁR, A. *Ukrajinská škola na Zakarpatsku a východnom Slovensku*. Prešov, 1967, s. 25.

15 Porov.: ZADOROŽNÝ, I. Episkup A. Bačinskij v..., s. 11.

farárov, aby na schôdzach uviedli presný súpis všetkých detí do 14-tich rokov, ktoré učia na farnosti a na filiálkach. Do školského vyučovania po-
vinne zapájali chlapcov aj dievčatá. V správach boli kňazi povinní podávať
údaje o návšteve školy deťmi. V povinnostiach vicearchidiakona (dekana)
pribudla funkcia kontroly detí na vyučovaniach po dedinách. Každý dekan
na schôdzi alebo pri vizitácii svojich farností, filiálnych obcí v dekanáte bol
povinný skúšať miestne deti, zaznamenať úroveň znalostí kresťanskej náu-
ky a taktiež podávať o tom informáciu v ročných hodnoteniach pre biskupa.

Biskup Andrej Bačinský nariadil prísnu kontrolu vo vyučovaní mládeže,
požadoval presné údaje, ale aj varoval: „Ak v niektorej farnosti, alebo u ma-
lých detí sa zistia hrubé neznalosti v kresťanskej náuke, alebo o to viac, ak
preto nastane porušenie kresťanskej viery, tak farár pre nedbanlivosť, ale aj
vicearchidiakon za zanedbanie, alebo za mlčanie ráz budú braní na prísnu
zodpovednosť.“¹⁶

„Prvou najdôležitejšou povinnosťou každého dušpastiera,“ pripomínal
ďalej Andrej Bačinský, „je učiť malé deti od začiatku ich chápania, lebo od
toho závisí ich budúci duchovný život“. Starajúc sa o dedinské ľudové školy,
naliehal, aby na farnostiach či filiálnych obciach, kde bolo hoci len 50 ale-
bo menej detí a mali fundáciu, učiteľský fond, a to v takých materinských,
ruských školách, bolo povinným učiť počínajúc abecedou. Biskup ďalej po-
tvrďuje, že také školy sú potrebné a užitočné pre národ.

Zodpovedajúc za stav v eparchii, biskup dával náležité metodické rady
duchovným vo vyučovaní detí. Odporúčal im trpezlivo prosiť, presviedčať
rodičov, aby posielali deti na vyučovanie. Ale zároveň s tým prízvukoval,
že: „...je potrebné byť opatrným a nie je dobré nútiť deti k učeniu zo škol-
ských kníh“.¹⁷

Ďalej pokračuje: „Detí v takýchto školách je učiteľ povinný učiť najprv
vo svojom materskom jazyku a náboženstve a nie iba ich učiť čítať z kni-
žiek, ale aj vyučovať katechizmus a cirkevný spev“. Vo svojich metodických
radách stále kládol pozornosť na dôležitosť vedomostí základov kresťanskej
morálky – lásky k svojmu blížnemu. To dominovalo v každom jeho pastier-
skom liste, a preto často odporúčal pracovať s láskou k deťom.¹⁸

16 ŠLEPECKÝ, A. Mukačevský biskup Andrej Bačinský a jeho poslanie. In *Náučný zbor-
ník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*. Prešov, 1967, s. 230 – 231. List z 1. marca
1802.

17 ŠLEPECKÝ, A. Mukačevský biskup Andrej Bačinský a jeho poslanie. In: *Náučný
zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*. Prešov 1967, s. 233. List z 1. augusta
1802.

18 Porov.: ZADOROŽNÝ, I.: Episkop A. Bačinskij v..., s. 17.

Napriek týmto usmerneniam sa často stávali aj také prípady, že rodičia neposielali svoje deti na vyučovanie. V nariadeniach biskupa sa vždy pripomínalo, že: „...každému rodičovi, otcovi i matke, veľmi prikazuje najvyššie cisárske nariadenie, aby svoje deti, synov a dcéry, ku farárovi a na filiálkach ku kantorovi na kresťanskú náuku bez akýchkoľvek výhovoriek posielali“. Ak rodičia nevykonali toto nariadenie, tak to ich dekani alebo farári boli povinní oznámiť zemskému úradu alebo stoličnému predstavenému. Podobne ako biskup Ján Bradáč pred ním, aj on pripomínal, aby: „...rodičia, keď vopred určené dni zazvonia na večiereň, svoje deti neodkladne posielali na kresťanskú náuku a neponechali ich doma“.

Pre kresťanské vyučovanie detí bola dôležitá existencia kníh pri chráme. Z tohto dôvodu sa biskup obracal na kňazov a upovedomoval ich, aby sa: „...s veľkou námahou a nákladmi usilovali zadovážiť cirkevné knihy z Počajevo, iné zase z Budína.“¹⁹

Biskup ďalej vyzýval kňazov k povinnostiam nadobudnúť potrebnú literatúru a v ďalších nariadeniach príležitostne pripomínal existenciu malého ruského katechizmu pre deti a mládež a neskôr aj päťdielnu Bibliu, ktorú vydal v Budíne roku 1804.²⁰

Ako sa dá vybadať z uvedených statí, biskupovi Andrejovi Bačinskému veľmi záležalo na tom, aby nielen samotní kňazi sa vzdelávali, ale v prvom rade kládol dôraz na vzdelávanie detí a mládeže. Kládol povinnosť farárom a učiteľom, aby sa zo všetkých síl snažili venovať deťom a vstepovať im nielen základné kresťanské hodnoty, akými bola predovšetkým láska k blížnym, ale tiež aby dbali na ich intelektuálny rozmach. Prácu kňazov, ktorí učili deti nazýva biskup spasiteľnou, lebo ona pestuje nový vinohrad, pričom ňu sa o nového človeka a o obnovu ľudí.

Uvedené informácie nám poskytli obraz o tom, v akých podmienkach a pomeroch museli mukačevskí biskupi vykonávať svoju činnosť, aby povzniesli úroveň vzdelávania nielen pre budúcich kňazov, ale celý komplex cirkevného školstva. Napriek ťažkým dobovým okolnostiam poznačených nielen materiálnymi nedostatkami vďaka ich zásluhnej práci na poli vzdelanosti a výchovy bol zaznamenaný opravdivý pokrok a napredovanie.

19 ŠLEPECKÝ, A. Mukačevský biskup Andrej Bačinský a jeho poslanie. In *Náučný zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*. Prešov, 1967, s. 229, list z 24. marca 1800.

20 ZADOROŽNÝ, I. Episkop A. Bačinskij v epistoljarnyj spadščiny, Mukačevo. In *Karpatskaja veža*, 2000, s. 28.

KONFESIONÁLNE ZLOŽENIE UHORSKÝCH
SLOBODOMURÁRSKÝCH LÓŽÍ
V 2. POLOVICI 18. STOROČIA

Martin JAVOR

Confessional structure of the Hungarian Masonic Lodges in the second half of the 18th century

Abstract: *The second half of the 18th century was a period of development of Freemasonry in the territory of Hungary. This period is also characterized by the increasing influence of the Reformation, whether Lutheran or Calvinist. Freemasons were historians of the Freemasonry and especially his opponents, who were perceived as atheists and infidels freethinkers. Entrance to the lodge, however, was conditioned by declaration of faith. Entry into the lodge for unbelievers was denied. The relationship of the churches to the Freemasons was, however complicated. Interestingly also showed a relationship to the Freemasons Protestant churches. This paper reports an analysis of the social and confessional composition of the lodges and refers to surviving lists of lodges in the territory of the Kingdom of Hungary, which clearly show that the members of the lodges were top representatives of Protestant churches and even 20% of members representing church staff. Examination of the member list has thus been shown that the lodge in Hungary in the eightieth years of 18th century had strongly Protestant character.*

Keywords: *Freemasonry, Freemasons, lodge, religion, Hungary.*

Slobodomurárske hnutie sa v druhej polovici 18. storočia realizovalo naplno aj v Uhorsku. Na rozdiel od ostatných častí monarchie, kde sa slobodomurári udomácnili len v hlavných mestách dedičných krajín monarchie, teda vo Viedni a v Prahe; v Uhorsku to bolo de facto v každom väčšom meste – Prešporok, Košice, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Prešov, Spišská Sobota, Miskolc, Balašské Ďarmoty, Budín, Pešť, Eberau. Pri nedostatku iných archívnych prameňov sú zoznamy členov lóží jediným relevantným dôkazom o členstve v lóžach. Zoznamy členov lóží v jednotlivých častiach monarchie sú uložené v Haus, Hof und Staatsarchiv vo Viedni¹ a sú nenahradiateľným prameňom pre poznanie dejín hnutia.

1 HHStA, Wien, Vertraulicheakten, 72, konvolutUngarn, 1. – 72

Analýza sociálneho a konfesionálneho zloženia lóží nemôže byť však úplná, keďže sa nezachovali zoznamy všetkých lóží. Pre územie vtedajšieho Uhorska máme dochované zoznamy lóží Zur Sicherheit v Prešporku,² Die tugendhaften Menschenfreunde v Banskej Štiavnici, v Sedmohradsku St. Andreas zu den drei Seeblaetern v Brašove,³ Zu den tugendhaften Pilgrimen v Balašských Ďarmotách,⁴ Zu den tugendhaften Menschenfreunden v Banskej Štiavnici,⁵ Zur Großmut v Pešti,⁶ Zum goldenen Rad v Eberau,⁷ Zur Tapferkeit v Kulpe⁸ (dnešné Slovinsko), Zur Wachsamkeit v Essegu,⁹ Zur Klugheit v Agrame¹⁰ a Die tugendhaften Kosmopoliten v Miskovci.¹¹ Zoznamy ostatných lóží sa bohužiaľ nezachovali. O lóži v Košiciach a v Prešove informuje vo svojej syntetizujúcej práci Ludwig Abafi, avšak jeho údaje sú neoveriteľné, preto sme ich do našej analýzy nezahrnuli.

Často medzi historikmi slobodomurárstva a predovšetkým medzi jeho odporcami, prevláda názor, že slobodomurári boli a sú bezbožnými ateistami, neveriacimi voľnomyšlienkami, ktorí sa snažia rozvrátiť základy kresťanstva. Opak bol však pravdou. Osoby, ktoré vstupovali do lóží, museli deklarovať svoju vieru. Tá mohla byť rôzna. Bolo jedno či bol človek katolík, luterán, kalvín alebo pravoslávny, podstatné bolo, že veril. Neveriaci bol v lóži odmietnutý. O hlbokej viere slobodomurárov svedčí aj zaujímavá pamiatka slobodomurárskej činnosti v habsburskej monarchii počas vlády cisára Jozefa II. – Modlitby pre slobodomurárov vydané r. 1784 v Prahe. Keďže sa toto dielo vyskytuje v dokumentoch viacerých lóží v Uhorsku a na

- 2 HHStA, Wien, Vertraulicheakten, 72, konvolutUngarn, Mitgliedsverzeichnis der Loge „ZurSicherheit“ in Preßburg, 1783, fol. 1
- 3 HHStA, Wien, Vertraulicheakten, 67 (alt 105), Verzeichnisz der saemmtlichen-bruederundmitglieder der G.U.V. Loge St. AndreaszudenreiSeeblaetern in Hermannstadt den 13 ten des VIII., 5784, fol. 172 – 173.
- 4 HHStA, Wien, Vertraulicheakten, 72, konvolutUngarn, Mitgliedsverzeichnisse der Loge „ZudentugendhaftenPilgrimen“ in BalassaGyarmath: 1784, fol. 5 – 7.
- 5 HHStA, Wien, Vertraulicheakten, 72, konvolutUngarn, Mitgliedsverzeichnis der Loge „ZudentugendhaftenMenschenfreunden“ in Schemnitz, 1785, fol. 10. – 13.
- 6 HHStA, Wien, Vertraulicheakten, 72, konvolutUngarn, Mitgliedsverzeichnis der Loge „ZurGrosmut“ in Pest, 1783, fol. 31 – 32.
- 7 HHStA, Wien, Vertraulicheakten, 72, konvolutUngarn, Mitgliedsverzeichnis der Loge „Zumgoldenen Rad“ in Eberau, 1785, fol. 40. – 41
- 8 HHStA, Wien, Vertraulicheakten, 72, konvolutUngarn, Mitgliedsverzeichnis der Loge „ZurTapferkeit“ an der Kulp, 1785, fol. 44 – 47
- 9 HHStA, Wien, Vertraulicheakten, 72, konvolutUngarn, Mitgliedsverzeichnis der Loge „ZurWachsamkeit“ in Esseg, 1785, fol. 50 – 51.
- 10 HHStA, Wien, Vertraulicheakten, 72, konvolutUngarn, Mitgliedsverzeichnis der Loge „ZurKlugheit“ in Agram, 1784, fol. 59.
- 11 BUSA, M. Kazinczy, a szabadkőművessektitkára. In *Széphalom*, 1990, č. 3, s. 25 – 32.

Morave môžeme predpokladať, že Modlitby pre slobodomurárov boli rozšíreným a všeobecne uznávaným dielom. Z celého diela vyžaruje humanitná povaha slobodomurárstva: uctievanie spočíva v napodobňovaní Božských vlastností, hlavne Božskej dobroty, lásky a milosrdenstva, ktorým „...Boh, Otec všetkého, utiera slzy z tváří trpiaceho ľudstva“.

Vzťah jednotlivých cirkví k slobodomurárom bol v Uhorsku, tak ako inde v Európe komplikovaný. Zaujímavý je vzťah slobodomurárov k protestantským cirkvám. V Medzinárodnom slobodomurárskom lexikóne sa pod heslom „Protestantizmus“ dočítame, že „napriek tomu, že medzi slobodomurárstvom a protestantizmom existujú spojitosti, o tento vzťah sa protestantská teológia zvlášť nezaujímal. Vo viacerých prípadoch sa dokonca protestantské cirkvi postavili spolu s katolíckou cirkvou do boja proti slobodomurárstvu.“¹²

Vo Všeobecnom slovníku slobodomurárstva sa naopak tvrdí, že: „Nikdy nekončiace útoky katolíckej cirkvi proti slobodomurárstvu smerujú proti protestantizmu. Musíme si uvedomiť, že slobodomurárstvo vzniklo ako ovocie reformácie“.¹³ Autori lexikónu tento názor obhajujú tvrdením, že slobodomurárstvo vzniklo v protestantskej krajine (Anglicko) a že väčšina lóží sa nachádza v protestantských krajinách alebo mestách. Nemecký evanjelický farár Gotthilf Schenkel sa v práci „Slobodomurárstvo vo svetle náboženskej a cirkevnej histórie“ zaoberal otázkou „znázornenia jasnej a osudovej spojitosti slobodomurárstva a protestantizmu.“ Obidva podľa Schenkela pochádzajú z rovnakého duchovného prameňa, obidvom prislúcha tendencia sekularizácie a útlaku v mnohých oblastiach života. Obidve sú liberálne. Gotthilf Schenkel poukazuje na fakt, že slobodomurármi boli v Nemecku práve muži, ktorí boli vzdelaní v evanjelickom svete a prešli klasickou nemeckou školou.¹⁴ Podobnú situáciu vidíme aj v Uhorsku.

Slobodomurárstvo v Uhorsku existovalo len v mestách. Meštianstvo bolo v druhej polovici 18. storočia prevažne ovplyvnené reformáciou či už luteránskou, alebo kalvínskou. Väčšina členskej základne uhorských lóží bola nemeckej (hlavne v Prešporku, banských mestách) a maďarskej národnosti. Na úvod našej analýzy môžeme povedať, že v slobodomurárskych lóžach mali výrazne väčšinové postavenie protestantskí veriaci.

12 Autori lexikónu uvádzajú ako protislobodomurársky naladených napríklad nemeckého profesora a zakladateľa Evanjelických cirkevných novín Hengstenberga, magdeburského generálneho superintendanta Johanna Fridricha Möllera, ktorí pôsobili v 50-tych rokoch 19. storočia. In: LENNHOFF, E. – POSNER, O. *Internationales freimaurerlexikon*. Wien, 1932, s. 1257.

13 LENNHOFF, E. – POSNER, O. *Internationales freimaurerlexikon*. Wien, 1932, s. 1257.

14 LENNHOFF, E. – POSNER, O. *Internationales freimaurerlexikon*, s. 1257.

Zoznamy členov lóží sa nám zachovali z približne rovnakého obdobia, ide o začiatok 80. rokov 18. storočia, väčšina zoznamov je z rokov 1783 a 1874. V jednotlivých lóžach bol samozrejme rôzny počet členov. Prešporok 40, Miskovec 42, Banská Štiavnica 65, Pešť 72, Balašské Ďarmoty 46, Brašov 44, Eberau 39, Kulpa 29, Esseg 42, Agram 48. Spolu máme teda v Uhorsku dokázaných 467 slobodomurárov.¹⁵

Zoznamy členov z 80. rokov 18. storočia sú dôkazom sociálnej rozmanitosti hnutia v tomto „zlatom“ období slobodomurárstva v monarchii. Podľa bratislavského zoznamu bolo napríklad v lóži 34 členov, z ktorých 5 členov nemá uvedené povolanie. V lóži bolo 17 úradníkov (komorský účtovník, kancelár, sekretár, dvorný radca, advokát, sudca, revízor, riaditeľ školy, riaditeľ protokolu, 5 členov malo vojenské povolanie – dôstojník, zbrojmajster). K lóži ešte patrili staviteľ, umelec, kníhtlačiar a kníhkupec, služobný, kaderník, školník, majordóm a obchodník. Je ťažké určiť náboženskú príslušnosť členov, poväčšine ide o príslušníkov evanjelickej cirkvi.

Zaujímavé konfesionálne zloženie mala lóža v Banskej Štiavnici. Toto mesto bolo vynikajúcou lokalitou pre vznik lóže. Slobodné kráľovské banícke mesto bolo známe svojimi výnosnými zlatými a striebornými baňa-

15 Na ukážku uvádzam zoznamy lóží, ktoré ešte neboli publikované, a to v Balašských Ďarmotách a v Pešti. Balašské Ďarmoty (Štefan Gyurky, Trajtler, Ján Surter, Anton Muslay, Juraj Szudy, Pavol Beniaczky, František Pusty, Anton Balogh, Anton Moc-sary, Mauritius Muller, Jozef Csonka, Jozef Szilassy, Martin Hamaliar, Peter Balogh, Michal Szontagh, Tomáš Tihanyi, Štefan Szubszky, Ján Michalitska, Balthazar Pon-gratz, Baltazar Honsnugs, Jozef Sulowiny, Jozef Csernanszky, Hodossy, Ján Radwan-ský, Juraj Gecz, Adam Sztruhary, Woros, Sembery, Gabriel Smejskal, Jozef Gusmany, Ján Klanitz, Mitrovský, Alex Hellenbach, Ján gróf Wrby, Daniel Cornides, František Zontssnubsky, GeorgJusth, Rheinisch, Lischowiny, Alexander Justh, Ján Buchta, Ján Schnissforkn, Pavol Sinkenthaler, Ján Gollung, Bohusch, GottliebHoffmann). Pešť (Jozef Orczy, Ján Splényi, Jozef Jeszenovszky, Leopold Schaffrath, Samuel Kohlmayer, Jozef Szily, Adolf Barits, Anton Farkass, Jozef Klobusitzky, Ladislav Bernáth, Alexander Doleviczeny, Gedeon B. Ráday, Juraj Laczkovits, Adam Bogány, Juraj Milivoyen, Ignác Szluha, Juraj Magyary, Alexander Consstantinovits, Anton Szatmáry, Martin Kovach-ich, Jozef Kesské, František Szemere, Jozef Haller, Gabriel Rátonyi, Nicolas Szatmáry, František Darvas, Matthias Rudits, Juraj Liebetraut, Samuel Draskoczy, Johan Bausen-vein, Štefan Sentiványi, Albrecht Fáy, Laczkovits, Jozef Burogány, Štefan Kárász, Val-etti, Gabriel Haller, Ferdinand Gersch, Ján Soos, Jozef Szilassy, Anton Szenderák, Jozef Barovits, Juraj Golsustinger, Ludwig Erdody, Pavol Mariassy, Ladislav Buky, Ladislav Podmaniczky, Gabriel Pronay, Anton Helcz, Jozef Beothy, Ján Beothy, Melchior Lo-nyai, Markus Lucas, Jozef Ujházy, Nicolas Barczy, Pavol Szlavy, Jozef Szlavy, Ladislav Lonyai, Jozef Csák, Baltazar Horvath – Stancsics, Michal Brigido, Anton Mariassy, Anton Zámbery, Ján Hunyadi, Ladislav Fesztetics, František Csáky, Tobiáš Eigner, Pavol Rosty, Jozef Alvinczy, Pavol Davidovich, Henrich Breschneider, Ján Nepomuk Jankovits).

mi, svojím rudným bohatstvom a minerálmi. Už v r. 1760 tu Mária Terezia zriadila Banícku akadémiu, na dlhý čas jedinú v monarchii, kde sa sústreďovala technická inteligencia z celého Uhorska. Pri zakladaní lóže v Banskej Štiavnici zohrala práve prítomnosť Banskej akadémie významnú úlohu. V tomto meste sa uplatnila predovšetkým rozenkruciánska „odnož“ slobodomurárskeho hnutia, ktorú tu presadzoval majster prešovskej lóže Martin Heinzely.¹⁶ Rozenkruciánske laboratóriá sa nachádzali na rôznych miestach monarchie a k svojim „prácam“ potrebovali chemicky zdatných členov. Na území Slovenska bolo rozenkruciánske laboratórium v Gíraltoviach a práve v Banskej Štiavnici.¹⁷

Zoznam členov lóže je dôkazom, že slobodomurárstvo si v jednotlivých mestách hľadalo „najprogresívnejšie“ vrstvy mesta. Kým v Prešporku vidíme sústredenie na vojenský a „podnikateľský“ živel, v Banskej Štiavnici bolo členstvo orientované skôr ideologicky. Majstrom lóže bol evanjelický farár, od roku 1779 superintendent Ján Čerňanský (Csernánsszky). Evanjelikom bol aj Samuel Klieber, narodený v roku 1739, správca chóru a spolupracovník evanjelickej školy, od roku 1784 nemecký kantor.¹⁸ Zoznam členov tejto lóže nám často dáva vynikajúci podklad pre dôkaz o absolútnej náboženskej tolerancii hnutia. Táto skutočnosť sa samozrejme odráža v základných dokumentoch a konštitúciách.

Pre mnohých príslušníkov aristokracie bolo členstvo v lóži objektívnou nutnosťou, ktorá viedla k slobodomurárskemu spojeniu medzi šľachtou a neprivilegovanými stavmi. Aristokracia však z osvietenstva prijímal väčšinou len to, čo jej v konečnom dôsledku nemohlo uškodiť. Mnohí príslušníci liberálne orientovanej šľachty mohli byť skutočne zaujatí protiabsolutistickým a protiklerikálnym slobodomurárstvom, ktoré nemalo protimonarchistické zameranie a usilovalo len o čiastkové vylepšovanie systému. Vábivá bola každopádne aj medzinárodná dimenzia slobodomurárstva, ktorá členom systému zaistovala pri cestách do zahraničia prijatie v lóžach rovnakého typu a ich podporu. Pre celý rad aristokratov bola lákavá aj istá dávka ilegálnosti, tajomnosti, pseudoorientálnej mystiky a rituálnej mágie. Určitú úlohu tu zohrávalo aj presvedčenie, že slobodomurárske lóže ukrývajú tajomstvo múdrosti minulých dôb. Tomuto vonkajšiemu zdaniu napomáhala exkluzívna odlišnosť lóží od iných dobových spoločností, predovšetkým v tom, z akých vzdialených hĺbín dávneho odvodzovali svoj pôvod a poslanie. V neposlednom rade treba poukázať aj na „módnosť“ slo-

16 ABAFI, L. *Szabaddkömüvesség története Magyarországon*. Budapest, 1993, s. 40.

17 ABAFI, L. *Geschichte...*, s. 279.

18 HHStA, WienVertraulicheakten 72, Konvolut „Ungarn“, fol. 10 – 13.

bodomurárstva, ktorá bola v 80-tych rokoch 18. storočia značne rozšírená. Bolo módne byť slobodomurárom, bolo módne patriť do tohto zoskupenia ľudí, bola to vec prestíže.

Na základe zoznamov členov lóží v Uhorsku môžeme povedať, že protestanti tvorili v lóžach väčšinu, ba dokonca v niektorých lóžach – napr. v Banskej Štiavnici, patrili do lóží aj vrcholoví predstavitelia protestantských cirkví. Pri analýze sociálnej štruktúry hnutia na základe analýzy zoznamov sme prišli k záveru, že „zamestnanci“ cirkvi tvorili až 20 % členstva. Tvorili druhú najpočetnejšiu skupinu po vojenských dôstojníkoch. Išlo o rôzne cirkevné povolania spojené s existenciou evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v Uhorsku, ako: profesor na evanjelickej škole v Kežmarku Martin Schwartzner, riaditeľ školy Ignác Wenger, rektor v Kežmarku Adam Bodkornitz, profesor v Banskej Bystrici Ján Kleinitza, superintendent Ján Csernansky a ďalší.

Podobná situácia s náboženským zložením je aj v iných častiach monarchie, známym sídlom protestantov – slobodomurárov bolo Brno, kde v lóži pôsobili osobnosti ako Viktor Riecke a ďalší. Na základe analýzy členských zoznamov lóží v Uhorsku v 80. rokoch 18. storočia teda môžeme povedať, že lóže mali výrazne protestantský charakter, čo súvisí aj s faktom, že katolícka cirkev protislobodomurárskymi dokumentmi zaväzovala svojich veriacich do slobodomurárskych lóží nevstupovať.

UHERŠTÍ EVANGELIČTÍ KAZATELÉ V ČESKÝCH ZEMÍCH V TOLERANČNÍ DOBĚ

Jiří BÍLÝ

Hungarian evangelical preachers from Czech lands in tolerance times

Abstract: *The aim of this work was, in the political development of Czech lands, to analyze the position of Hungarian Lutheran and Calvinist preachers in Czech lands. The author decomposed the Evangelical Church of Augsburg and Helvetica Confession in Czech lands in the period of the adoption of The Toleration patent (1781). Emphasis was placed on Bohemian region. Lutheran and Calvinist loyalty to the teology and orthodoxy in Czech lands lasted until the 18th century. The maintenance of the confessional identity and integrity of Lutheranism and Calvinism was the task of evangelical orthodoxy. During the second part of 18th century evangelical orthodoxy was expressed in homiletical, devotional and especially liturgical works and practices while during the 19th century evangelical „orthodoxy“, was transformed under the influence of pietism and rationalism from a theological into an institutional and even ethnic-cultural concept of evangelical Czech identity.*

Keywords: *Hungary, Czech lands, tolerant patent, evangelical preachers.*

Úvod

Toleranční patent Josefa II. z roku 1781 umožnil, aby se zbytky českých evangelíků směly po 160 letech vynořit z ilegality. Vnější existenční formy české bratrské a husitské reformace byly po roce 1620 v Čechách a na Moravě zcela poničeny vítěznou násilně prováděnou protireformací. Obnovným zřízením zemským (Čechy 1627, Morava 1628) byli postaveni mimo zákon právě pro své vyznání. Na základě nařízení císaře Karla VI. z roku 1725 měli pak být zcela vykořeněni. Díky Josefově toleranci začínaly být dědicové české reformace zase postupně vráceni národu. V duchu osvětského absolutismu se však josefínská tolerance prosazovala jednostranně shora, podle zásad katolického osvěcenství, v hranicích úzce vymezených.

Toleranční patent z 13. října 1781 umožňoval evangelíkům augsburského a helvetského vyznání, jakož i nesjednoceným Řekům ovšem pouze

soukromý výkon náboženství. Tomuto „exercitium religionis privatum“ se rozumělo tak, že v oblastech, kde se podaří sdružit aspoň 100 rodin nebo 500 jednotlivců, budou si smět povolovat a vydržovat pastora i učitele a postavit modlitebnu, ovšem s vchodem z postranního prostranství a tak, aby v ničem nepřipomínala katolický kostel.¹ Několik sousedních vesnic se tedy muselo dohodnout, kde bude modlitebna stát. Na bohoslužby se chodilo z okolí pěšky i několik hodin. Katolické církvi zůstal nadále vyhrazen veřejný výkon státního náboženství. Tolerovaný evangelík směl nabývat hmotných statků, měšťanského a mistrovského práva, získávat akademické hodnosti a zastávat veřejné úřady.

Při utváření evangelických sborů byly nastaveny problematické podmínky a omezení. Toleranční patent měl zjistit počet tajných evangelíků za účelem jejich kontroly. Zjišťovat se to nemělo plošně, nýbrž pouze v oblasti, odkud pocházely jejich poslední žádosti o svobodu svědomí, tj. v tehdejší brněnském kraji na jih a na sever od krajského města. Patent byl oficiálně obvyklou cestou oznámen na zemská gubernia a odtud na kraje, potom však byl další postup narušen. Z krajských úřadů na nižší správní jednotky dorazila zpráva o něm se zpožděním a zpravidla teprve potom, když se o něm tajní evangelíci informovali sami. Když musel být postupně vyhlašován v místech, kam informace o něm mohla dorazit, projevila se v plné síle filozofie „trpění“. Lidé zdůvodňovali svou přihlášku k evangelické církvi různě, když se tak dlouho museli obejít bez teologického vedení a bez pastorece. Někdy byl u nich rozhodující odpor ke kdysi vnucené katolické konfesi. Zdůvodňování přihlášek byla složitá záležitost. Komise nevedla diskusi, nýbrž výslech. Důvody evangelíků nezkoumala, ale snažila se je vyvracet. Nebezpečná byla otázka na důvod výstupu z římsko-katolické církve, protože u odpovědi hrozila její interpretace jako tupení panující církve, tedy trestný čin se všemi následky. Navíc zachované zápisy výslechů neprováděli písaři doslovně, ale podle svého uvážení, pochopení a zestručnění.²

Materiál a metody

Jungmannova Historie literatury české se zmiňuje o Josefu Locatellim, kanovníkovi „pražského kostela“, který v roce 1786 vydal jedno české kázání. Locatelli vystřídal během života několik kaplanských míst – Liboc,

1 Srov. MOLNÁR, A. Do dvoustého roku. In *Toleranční sborník*. Praha : Kalich, 1984, str. 13.

2 Srov. MELMUKOVÁ, E. *Evangelické jižní Čechy a jižní Morava*. Praha : Kalich, 1992, str. 89 – 92.

Opočno, Bošilec, Skočice, až zakotvil jako farář v Suchdole u Třeboně. Roku 1791 se stal svatovítským kanovníkem. Brzy po svém zvolení za kanovníka začal psát latinské paměti. I když tyto zápisky nejsou rozhodně žádnou velkou kritickou historickou prací, mají svoji hodnotu. Jsou zde postupně uvedena a svědomitě zaznamenána císařova nařízení, týkající se zejména katolické církve, jejich kostelů a klášterů, jejich zrušování, ale také vznik a šíření protestanských církví a jejich správa. V pražském kapitulním archivu je Locatelliho dílo uloženo pod názvem *Manuscriptum seu genuina adnotatio diversarum mutationum in rebus ecclesiastico – politicis sub regimine Josephy II. Imperatoris factarum, pro notitia gratae posteritatis compilata a Josepho Locatelli sme canonico et h. t. ecclesiaste (ab a 1780-1800)*. Z tohoto dokumentu se v jako z jednom z prvních dozvídáme, jak už bylo řečeno, celou řadu cenných údajů k dějinám počátků české náboženské tolerance.

Nejsnadnější kontakt s evangelíky v zahraničí, z nichž mnozí byli českými exulanty či emigranty, byl na hranicích se Saskem, Pruskem a Slovenskem. Kromě toho ovlivnila hustotu osídlení tajných evangelíků informační síť vzájemného stýkání, která pokrývala značnou část Čech a Moravy. Tato síť však byla v roce 1781 už značně narušena v důsledku systematického pronásledování. Zachována zůstala jen hlavní spojnice z Brněnska přes sever Vysočiny do Polabí; při této spojnici byla ustavena většina evangelických tolerančních sborů.³

V prvním tolerančním období v letech 1781-85 vzniklo v českých zemích celkem 74 českých evangelických sborů. Z nich se přihlásilo k helvetskému vyznání 55, k augsburskému 19 sborů. V roce 1786 nepřekročil úhrnný počet jejich členů 78 000 a znamenal v národě sotva dvouprocentní menšinu. K augsburské konfesi se přihlašovalo většinou německé obyvatelstvo, kdežto čeští evangelíci se přihlašovali více k helvetské konfesi.

Svým složením byly tyto toleranční sbory vesměs venkovské zasahující územní oblasti jihomoravskou a valašskou, Českomoravskou vrchovinu a východní polovinu Čech s těžištěm na Chrudimsku, ke středu země pak Polabí s Podřipskem. Nedotčeny zůstaly Čechy jižní a západní. Patent dával evangelíkům možnost hlásit se ke konfesím uznaným sousední Říši sice už od dob vestfálského míru, avšak v českých zemích málo známým. V nejstarších přihláškách čteme často přiznání k víře, která „od mistra Husa pochází“, k víře „české Beránkově helvetské“, ještě se odvozuje „od husitů“, jindy „k víře staročeský bratrský“, nebo k učení, které „máme od Hospo-

3 Srov. BEDNÁŘ, F. *Zápas moravských evangelíků o náboženskou svobodu v letech 1777 – 1781*. Praha : Královská česká společnost nauk, 1931, str. 87.

dina a to nám posloupně naši předkové zanechali“ apod. Tyto terminologické rozpaky živila víceméně mlhavá vzpomínka na odkaz domácí reformace, které živila četba staré české reformační literatury, hlavně bratrské, buď několika generacemi dochované nebo zprostředkované z exulantského prostředí. Proto měl dvorský dekret z 26. března 1782 za potřebné dodatečně stanovit, že pod jménem luteránů budou trpěni i husité.⁴ Konfesní nevyjasněnost, zaviněná často také úřady, vedla někdy záhy k odštěpování reformovaných od původního augsburského sboru.

Není divu; evangelíci, pokud se nevystěhovali, byli vydáváni v předcházejících desetiletích soustavnému pronásledování. Zprávy jezuitských misiónářů hovoří špatně skrývanou řečí slz a krve. Každá česká kniha byla podezřívána z kacířství, česká řeč byla nazývána jazykem heretiků. Počet obyvatel oproti předbělohorskému období klesl na třetinu. Jestliže rakouská vláda nepovolila roku 1781 přihlásit se k Jednotě bratrské, měla proto své státně politické důvody. I když v této době nelze mezi evangelíky pozorovat nacionalismus (ten přichází později), je u nich velice silný protirakouský postoj, který se živí ze vzpomínek na utrpení evangelíků v habsburské říši.⁵ U tolerančních evangelíků žilo vědomí, že katolictví vnucené Habsburky narušilo smysl českých dějin, vědomí, že tento smysl je v české reformaci. Toto vědomí se pak u Dobrovského a u Palackého prodralo na veřejnost. V době toleranční však mělo být zcela zničeno. Prostředkem k tomu bylo, že se evangelíci směji přihlásit k dvěma v Rakousku existujícím konfesím, konfesi augsburské nebo helvetské. Vláda i vrchnosti dávaly najevo, že preferují konfesi augsburskou.

Navzdory stínům tolerančního zákonodárství je nutno historicky ocenit skutečnost, že patent byl vyhlášen ještě před příbojem dravé vlny romantického nacionalismu. Tato okolnost usnadnila rozsah a účinnost jedinečné ekumenické pomoci, jakou pro české toleranční evangelictví znamenali školení kazatelé, kteří se z Uher a dnešního Slovenska odhodlali k práci v českých zemích. Z Říše, především z nejbližších zemí Sasko a Prusko, přijít nesměli. Podle nařízení z 24. října 1781 měli být ustanovováni evangeličtí duchovní pokud možno jen ze zemí habsburských. Toto opatření, diktované politickými důvody, mělo znemožnit, aby se čeští evangelíci obraceli

4 Srov. MOLNÁR, A. Do dvoustého roku. In *Toleranční sborník*. Praha : Kalich, 1984, str. 15.

5 Při stém výročí tolerance roku 1881 se konaly dvě vzpomínkové akce – v Praze a v moravských Kloboukách. Vídeňská vrchní církevní rada se snažila jim zabránit, ovšem marně. Byli přítomni zástupci presbyteriánů z Anglie, valdenští z Itálie, zástupci skotských církví, pozvána byla i maďarská reformovaná církev, nikdo však odtud nepřišel. Bylo to tím, že mezi Čechy a Maďary tehdy vládlo národnostně politické napětí.

o své duchovní k českým emigrantům v Prusku a Sasku. Dodatečně však bylo roku 1782 připuštěno, když ani v Uhrách ani ve Slezsku nebyl dostatek pastorů, zvláště helvetského vyznání, aby byli povoláváni kazatelé i z ciziny. Ti si však museli dát ověřit svoji způsobilost buď konsistoří těšínskou, nebo uherskými superintendenty.

Čeští evangelíci se se svými maďarskými kazateli dorozuměli a přijali i bohoslužebné pořádky, které pro ně tito vytvořili, aby k reformované tradici přilnuli jako k tradici ryze domácí. Tato kapitola v začátku tolerančních kazatelů u nás je slavnou kapitolou, překonávající nacionalismus a sociologické feudální struktury. Šarišský Potok, kde v letech 1650 – 54 působil Komenský, a Debrecín vychovaly celou řadu kazatelů, kteří české toleranční církvi prokázali veliké služby. Úkolu Čechům pomoci se ujal především předtiský superintendent Samuel Szalay v Miskolci, který měl ve své diecézi několik slovenských sborů. Někteří kazatelé, jako František Kovács a Joel Jessenius, kteří uměli slovensky, se rozhodli, že se do Čech vydají. Ale brzy se ukázalo, že dílčí pomoc nestačí, že maďarská církev musí poslat tolik kazatelů, aby obsadili všechna systemizovaná místa, kterých bylo téměř 60. Tato situace se zdála být beznadějná až se přece našlo řešení: že totiž místo kvalifikovaných praktiků, znalých češtiny, půjdou do Čech a na Moravu narychlo vyřazení abiturienti sarospatacké a debrecínské vysoké školy, kteří se i znalost jazyka a potřebnou kvalifikaci osvojí přímo na místě. Rektor studenty naléhavě žádal, aby odešli do Čech alespoň na tři roky. Za odměnu se prý potom mohou vrátit na vybrané uherské farnosti. Když konzistoř uherské reformované církve dělal nábor mezi studenty bohosloví v Šarišském Potoku, jistý Maďar studentům vychválil českou zemi do nebes i s jejími vzdělanými venkovany: „V Čechách je půda úrodnější, lidé vzdělanější, sníh teplejší a hnůj nesmrdí“, tvrdil jim. První se rozhodl Josef Szalay, bezprostředně po něm jeho přítel János Végh. Později se přihlásili ještě András Kovács a Peter Molnár.⁶

Diskuze

Do roku 1799 jich přišlo 115, z toho 51 kazatelů augsburského vyznání a 64 reformovaných. Valnou většinou to byli Maďaři. Ve službě církvím, které nově organizovaly svůj život, vykonali průkopnickou práci. I když se museli češtině pracně učit, mnozí s novým prostředím splynuli i se svý-

6 Srov. BAŠUS, B. Příchozí rozptýlení. In *Toleranční sborník*. Praha : Kalich, 1983, s. 96 – 103.

mi rodinami.⁷ Zapůsobil tu téměř legendární výrok lyského Josefa Szalaye. Přihlásil se jako jeden z prvních a ještě týž den se začal ve vypůjčené knize seznamovat s českými slovy. Když mu přátelé zabraňovali a poukazovali na jeho špatný zdravotní stav, odpověděl: „Když nebudu moci pro Čechy nic udělat, chci mezi nimi aspoň umřít.“⁸

Dobrovolníci odcházející do Čech se původně zavazovali, jak výše řečeno, k tříleté službě. Ze 74 kazatelů, kteří do ní vstoupili, jich zůstalo trvale 36. Ale i ti, kdo se vrátili, odhodlali se k tomu až po mnohaleté službě, např. Matěj Bacsa po 21 letech, Samuel Szeremley po 23 letech, Samuel Galambossy po 27 letech, Štěpán Gaál po 37 letech.

Velkou potíž působila neznalost řeči. Někteří se s tímto problémem dovedli rychle vypořádat, jako např. Jan Szalatnay za jediný rok udělal v češtině takový pokrok, že katoličtí sousedé tvrdili, že česky musel umět už před svým příchodem, jiní se ani za mnoho let pořádně česky nenaučili jako např. Štěpán Gaál a František Pál. Zvláštní kapitolu tvořili kazatelské platy. Průměrný roční plat činil 300 zlatých. V Rané dostal Štěpán Rimány za celý rok pouze 60 zlatých. Proto po roce odešel a sbor zanikl. Rovněž z Bučiny odcházeli kazatelé jeden po druhém. Ještě nebezpečnější byla neznalost zákonodárství v této části monarchie, kde bylo velké množství dekretů, které vysvětlovaly, doplňovaly a v nepříznivém smyslu novelizovaly toleranční patent. Zde narazili např. Joel Jessenius nebo Štěpán Kulifay, kteří byli pro malicherný přestupek suspendováni a museli se vrátit do Uher. Evangelická církev byla diskriminována a šikanována a mnozí kazatelé, pocházející z maďarské venkovské šlechty a zvyklí na šlechtická privilegia, se těžko smiřovali s nepříjemnou změnou svého společenského postavení. Nevíme ještě zdaleka všechno o teologii, zbožnosti a způsobu práce tolerančních kazatelů. Práce maďarských reformovaných kazatelů byla velmi těžká. V každém sboru byla sice větší nebo menší skupina lidí, o něž se mohli opřít, avšak hlavní tíha vyučování a organizace ležela na nich. Bylo málo pomůcek, chyběly vhodné shromažďovací prostory, bylo třeba stavět fary, školy. Někteří lidé byli tak chudí, že nemohli na sbor přispívat, kdežto jiní sice přispívat mohli, avšak nechtěli. Zvláštní péči ve smyslu Komenského odkazu měli toleranční kazatelé o evangelické školství. Na konventu ve

7 Celá rozsáhlá oblast Horátska už v předtoleranční době měla blízký vztah k maďarské reformované církvi, zejména k městu Miskolci, kde se usazovali exulanti z Moravy, hlavně z Javornicka, Kloboucka a Nosislavska, v Miskolci samém a v sousedních obcích, Kaku, Gesztely, Tiszakeszi. Nelze říci, že moravští a čeští evangelici v dobách i nehlubšího svého úpadku nevěděli o helvetské konfesi. Věděli, že se k ní hlásí jejich uherští bratři.

8 Jeho český apoštolát netrval ani rok, rychlá tuberkulóza ho usmrtila.

Chvaleticích 9. 6. 1784 se usnesli „školy obecní po církvích vyzdvihnouti a školmistrové uvedeni býti mají“. Hodně pomohla audience obou předních reformovaných kněží v Čechách J. Szallaye a J. Véghe u císaře v Hlubětíně u Prahy v listopadu 1783, kdy se stoupencům reformovaného vyznání v Čechách povolovala samostatná církevní organizace v Čechách se superintendentem v čele, se samostatnými školami a hřbitovy. Země byla tak rozdělena na tři senioráty (pražský, poděbradský a chrudimský) s celkem 33 sbory. Jako první superintendent pracoval krounský pastor F. Kovács. Na Moravě byla zřízena samostatná reformovaná superintendentura o rok později; prvním superintendentem se tu stal jimramovský pastor Michal Blažek. Vrchní práva příslušela reformované konzistoři ve Vídni, jejíž pravomoc se vztahovala na české a rakouské země.

Současně došlo i k organizaci luterské církve. V Čechách byla zřízena samostatná superintendentura se dvěma senioráty (českým a německým) roku 1784. Samostatný luterský superintendent byl ustanoven také pro Moravu a Slezsko, který dohlížel i na haličské luterány. Obdobně jako u reformované církve byla vrchní správa luterské církve svěřena konsistoři augsburského vyznání ve Vídni.

Jeden z prvních požadavků, který předložili při audienci císaři Josefovi, bylo také zřízení vlastní české bohoslovecké školy. Když toho nedosáhli, zvolili jinou cestu. Vyhledávali schopné mladé muže a posílali je studovat do Uher. Byli si vědomi, že česká církev musí co nejdříve mít svůj vlastní bohoslovecký dorost. Náklad na toto studium nesla skoro výhradně maďarská církev.⁹

Závěry a východiska

Seznam evangelických duchovních (praedicantii) helvetského a augsburského vyznání z roku 1789 uvádí (někdy zkomoleně) Locatelli ve výše uvedeném spise. Vidíme, že jsou to téměř vesměs osobní uherská jména, z nichž některá se v českých zemích posud zachovala.

9 Srov. HREJSA, F. *Toleranční evanjeličtí kazatelé ze Slovenska na Moravě a v Čechách*. Praha 1931. Například Ondřej Lazányi, pastor v Horních Dubenkách, který zde působil 52 let, nechal v Uhrách vyškolit svého nástupce Čecha Petra Nováka.

Confessio Helvetica:

Superintendens Helveticae confessionis fuit D. Samuel Szütsch natione Hungarus et actualis assessor Helvetici consistorii Viennensis. Helvetica dioecesis ejus in tres districtus, nempe Pardubicensem, Pragensem et Chrudimensem divisa fuit.

1. Pardubicensis districtus.

Senior: Ladislaus Baka.

Praedicantii vero in communitatibus fuere:

Boschinae	(Bošín)	in dominio	Krzinecensi	d. Joannes Schallay.
Bukowkae	(Bukovka)	"	Pardubic.	„ Michael Vitzenz.
Chlebae	(Chleby)	"	Poděbrad	" Stephan. Bereri.
Chwaleticzii	(Chvaletice)	"	Zděchovice	" -
Horzatewii	(Hořatew)	"	Poděbrad	" Ladislaus Baka.
Krakowanae	(Krakovany)	"	Pardubic.	" Andreas Szego.
Libitzii	(Libice)	"	Poděbrad	" Moses Tardy
Liebstad	(Lištat)	"	Kumburg	" Joan. Czomor.
Lissae	(Lisá)	"	Bolesl.	" Steph. Rimani.
Semtiechii	(Semitěš)	"	Suschitz (Žehušice)	" Joan. Lazay.
Wellentizii	(Velenice)	"	Poděbrad.	" Joan. Miklosch.

2. Pragensis districtus.

Senior: Joannes Turoczi.

Krabschitzii	(Krabčice)	in dominio	Raudnitz	d. Joan Turoczi.
Kschellae	(Kšely)	"	Czernokostelec	" Samuel Szeremley.
Letschitzii	(Ledčice)	"	Raudnitz.	" Georg Tazekasch.
Libischii	(Libiš)	"	Obrziství	" Joan. Wegh.
Morawetzii	(Moraveč)	in dominio	Czerweno-Řečic.	d. Joan. Szalatnay.
Nebuzelii	(Nebužely)	"	Brzezno	" Samuel Kaposchi.
Soběhrad	(Soběhrdy)	"	Konopišt	" Thomas Kowacz.
Wtielnae	(Vtelnö)	"	Melnik	" Petrus Sikora.
Wysoka	(Vysoká)	"	"	" Samuel Szütsch.

3. Chrudimensis districtus.

Senior: Joannes Brzezny.

Borowae	(Borová)	in dominio	Policzka	d. Paul Szenmartony.
Buczinae	(Bučina)	"	Litomišl.	" "
Czermae	(Čermná, Rothwasser)	"	Landskron	" Steph. Szeremleý.
Czernilau	(Černilov)	"	Smiřic.	" Emericus Cziser.
Dvakaczowitz	(Dvakačovice)	"	Rositz.	" Stephan. Iwany.
Hradischt	(Hradiště)	"	Nassaberg.	" Mich. Gal.
Kloster	(Klášter)	"	Opočno	" Mathaeus Batscha.
Kraunae	(Krouna)	"	Richenburg	" Petrus Molnar.
Loschitz	(Lozice)	"	Chraustovic	" -
Motschowitz	(Močovice)	"	Tupadly	" Benjamin Kisch.

Prosetsch	(Proseč)	"	Neocastri (Nový Hrad)"	Stephan Gal.
Sasawae	(Sázava)	"	Polná	" Nicol. Toronay.
Slaupnitzci	(Sloupnice)	"	Litomišl.	" Andreas Akosch.
Swratauch	(Svratouch)	"	Richenburk.	" -
Teleczii	(Telecí)	"	Polička	" Samuel Galamboschj.
Wellim	(Velim)	"	Poděbrad	" Joan. Brznaý [sic].
Universim 36.				

Confessio Augustana:

Superintendens Augustanae confessionis: Stephanus Leschka.

Seniores: Joannes Borott et Samuel Rutkaý.

Czernilau	(Černilov)	in dominio	Smiržicz	d. Joann. Čzonka.
Habrae	(Habří, Habřina)	"	Liběšic.	" Joan. Boroth.
Hermanseiffen (Sejfy)		"	Wildschütz	" Joan. Hönicka.
Humpoletzii	(Humpolec)	"	Heralec	" Samuel Rutkaý.
Kowaneczii	(Kovanec)	"	Skalsko	" Daniel Korbely.
Krabschitzii	(Krabčice)	in dominio	Raudnitz	d. Stephan. Leschka.
Kreutzbergae	(Krucenburk)	"	Polna	" Ladisl. Tomka.
Krzschlitzii	(Křeslice)	"	Starkenbach	" Paul Zelenka.
Oppatowitzii	(Opatovice)	"	Krchleb (Čáslavsko)	" Johan. Michnay.
Trnawkae	(Trnavka)	"	Zdiechowitz	" Steph. Kalmar.

Pragae duae communitates confessionis Augustanae reperiuntur, quarum una bohemica habet praedicantium Mathiam Markowitz, altera germanica Joannem Christianum Götschel.

ZUR BILANZ DES PRIMUS - TRUBER - GEDENKJAHRES

Karl W. SCHWARZ

To the balance sheet of the memorial year of Primus Truber

Abstract: *Primus Truber (Primož Trubar, born in 1508) was a Protestant Reformer and nowadays is known as Slovenian Luther. He was the author of the first books in Slovenian language and the first translator of the Bible into Slovenian language. He is considered to be the founder of the Slovenian literature. This material is devoted to an overview of all conferences, workshops and bibliography, which were dedicated to this important person of Slovenia and to the Reformation in Central Europe. Author brings informations about functioning of the Slovenian Institute for Science in Vienna (about its closing and subsequent opening).*

Keywords: *Primus Truber, Slovenia, Slovenian language, translations, Slovenian Institute of Science in Vienna.*

Das Slowenische Wissenschaftsinstitut/Slovenski znanstveni inštitut na Dunaju auf der Seilerstätte in Wien hat den Kampf um seinen Weiterbestand mit dem Jahreswechsel 2011/12 verloren, obwohl ihm allseits attestiert wurde, dass es unter der Leitung seines ambitionierten Direktors **Vincenc Rajšp** in den abgelaufenen elf Jahren eine außerordentlich erfolgreiche Tätigkeit gezeigt habe. So manche Initiative ist von ihm ausgegangen (zu erwähnen sind das große Symposium in der Österreichischen Nationalbibliothek „Tu felix Europa“: Der Humanismus bei den Slowenen und seine Ausstrahlung in den mitteleuropäischen Raum [2008] und das Symposium „Religion und Wende in Ostmittel- und Südosteuropa 1989-2009 [2009]), die von der scientific community dankbar aufgenommen wurden. Deshalb überraschte der ihm zuteil gewordene demonstrative Beifall keineswegs, als im Rahmen einer Buchpräsentation am 19. Oktober 2011 die prekäre Situation des Instituts angesprochen wurde, wobei hier neben budgetpolitischen Gründen in Wien und Ljubljana auch interne slowenische Kontroversen über die Notwendigkeit einer Wissenschaftsrepräsentanz in Wien eine Rolle gespielt haben.

Von der erwähnten Buchpräsentation im Herbst 2011 soll im Folgenden berichtet werden, denn sie bot eine kleine Bilanz des Primus-Truber-

Gedenkjahres (2008). Dieses Jahr, in dem das kleine Land Slowenien die Ratspräsidentschaft der Europäischen Union bekleidete, hat den Reformator der Slowenen in das internationale Rampenlicht gezogen. Abgesehen von der numismatischen Verwertung seines Portraits auf den slowenischen Euromünzen wurde er auch als Europäer identifiziert, weil die Orte seines Lebens, Lernens und Wirkens ein beachtliches Stück Mitteleuropa markieren: Laibach/Ljubljana – St. Veit am Pflaum/Rijeka/Reka/Fiume – Salzburg – Triest – Wien – Nürnberg – Rothenburg ob der Tauber – Kempten – Urach – Laibach – Derendingen bei Tübingen. Dass er aus Gründen seiner Exilierung zum Europäer wurde, darf dabei nicht vergessen werden. Er war ein Glaubensflüchtling im klassischen Sinn, der als solcher dreimal von Ljubljana/Laibach fliehen und nach Württemberg emigrieren musste und dort als „Migrant“ sein bedeutendes Werk der slowenischen Bibelübersetzung vollbrachte.

Nach einer allgemeinen historischen Hinführung zur frühen Neuzeit von Thomas Winkelbauer, dem Direktor des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, wurden drei Bücher vorgestellt, die im Kontext des Primus-Truber-Jahres erschienen sind:

1. Vincenc Rajšp, Karl W. Schwarz, Bogusław Dybaś, Christian Gastgeber (Hgg.): Die Reformation in Mitteleuropa/Reformacija v Srednji Evropi – Beiträge anlässlich des 500. Geburtstages von Primus Truber (2008), Wien-Ljubljana (Slovenski znanstveni inštitut na Dunaju, Založba ZRC) 2011 = Srednjeevropska Znanstvena Knjižnica/Mittel-europäische Wissenschaftsbibliothek 4. 343 pp.
2. Sönke Lorenz, Anton Schindling, Wilfried Setzler (Hgg.): Primus Truber 1508-1586. Der slowenische Reformator und Württemberg, Stuttgart (W. Kohlhammer) 2011 = Veröffentlichung der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg. 451 pp.
3. Jože Javoršek: Primož Trubar. Aus dem Slowenischen übersetzt von Richard Götz und Metka Wakounig. Mit einer Einleitung von Karl W. Schwarz, Klagenfurt/Celovec (Wieser-Verlag) 2011 = Edition Primož Trubar 1. 355 pp.

Der erste Band wurde von Bogusław Dybaś, dem Direktor des Wissenschaftsinstituts der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Wien vorgestellt – als eine gemeinsame Initiative der in Wien tätigen Wissenschaftsstellen Polens, Sloweniens, der Slowakei, des Collegium Hungaricum und des Tschechischen Instituts. Es bietet einen soliden Überblick

über das Jahrhundert der Reformation – einerseits der politischen und kirchlichen Rahmenbedingungen (Alfred Kohler), sodann aber der territorialgeschichtlichen Entwicklungen in Nordostungarn (András Szabó), Westungarn (István Bistkey), einer Analyse der Anfänge der Reformation in Ungarn an Hand des reformatorischen Briefstils (Zoltán Csepregi) und der Wirkungsgeschichte unter den Slowaken (David P. Daniel), im Übermurgebiet/Prekmurje (Andrej Hozjan), Slowenien (Vincenc Rajšp) und Kroatien (Nataša Stefanec). Weitere territorialgeschichtliche Schwerpunkte bilden Schlesien (Jan Harasimowicz – mit beachtlichem Bildmaterial), Preußen und Polen (Edmund Kizik, Jacek Wijaczka), Litauen (Tomasz Kempa), Siebenbürgen (Ulrich A. Wien), Innerösterreich (Rudolf Leeb), Böhmen und Mähren (Martin Wernisch). Ergänzt werden diese territorialgeschichtlichen Studien durch eine Darstellung der Geschichte der Täufer in Mähren und Oberungarn (Martin Rothkegel), wo sie zeitweise als Minderheit geduldet wurden.

Im Focus der Tagung stand freilich der Reformator der Slowenen, der 480 Jahre zuvor (1528) an der Alma Mater Rudolphina in Wien immatrikuliert worden war (Karl W. Schwarz, Vincenc Rajšp). Dessen Tätigkeit als Bibelübersetzer, vor dem Hintergrund früherer slawischer Übersetzungen (Jože Krašovec), wurde auch unter sprachgeschichtlichen Vorzeichen gewürdigt (Marko Jesenšek). Einer seiner lateinischen Briefe an seinen Schüler Adam Bohorič wurde exemplarisch im Kontext der humanistischen Briefliteratur (Annamaria Lesigang-Bruckmüller) untersucht. Besonders hervorheben möchte ich indes den Beitrag über die Protestantica in den Beständen der Österreichischen Nationalbibliothek (Eva Hüttl-Hubert), insbesondere die Werke Trubers. Er liefert die plausible Erklärung, warum der Catechismus in der windischenn Sprach (1550) und das Abecedarium (1550), die ersten Bücher in slowenischer Sprache, in den Bestand der kaiserlichen Hofbibliothek gelangten.

In Tübingen fand im Sommer 2008 ebenfalls eine Internationale Konferenz zu Primus Truber statt, deren gewichtiger Tagungsband vom Herausgeber Anton Schindling („Primus Truber. Der slowenische Reformator und Württemberg“, Stuttgart 2011) vorgestellt wurde. Hier stand die Achse Laibach-Tübingen im Mittelpunkt, welche die Biographie und das Werk des Reformators bestimmte. Dessen Aktionsradius zeigt geradezu europäische Dimensionen, er wurde deshalb auch als „wegweisender Europäer“ gewürdigt (Lojze Peterle), was eine besondere Pointe im Jahr der slowenischen Ratspräsidentschaft gewesen ist.

Der Sammelband knüpft an frühere einschlägige Publikationen an (Rolf-Dieter Kluge [Hg.], *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen. Primus Truber und seine Zeit. Intentionen, Verlauf und Folgen der Reformation in Württemberg und Innerösterreich*, München 1995). Er ist in sechs Teile gegliedert und widmet sich I. zunächst seinem Sterben in Derendingen, wo er die letzten Jahre seines Lebens verbrachte und wo ihm ein „bischöfliches“ Begräbnis zuteil wurde. Er sei „kein gemeiner Dorfpfaff“ gewesen, sondern ein „rechter, wahrhafter evangelischer Prediger und Bischof“, hieß es im Nachruf (Franz Brendle, Peter Riethe). Der II. Abschnitt behandelt Biographie (Rolf-Dieter Kluge, Boris Golec) und Theologie (Ulrich Köpf) sowie dessen konfliktträchtige slowenische Kirchenordnung von 1564 (Lilijana Žnidaršič-Golec). Im III. „Sprache und Drucke“ gewidmeten Teil wird Truber als Literat (Jochen Raecke, Wilfried Lagler) gewürdigt, das Unternehmen der Uracher Bibeldruckerei und seines österreichischen Gönners Hans Ungnad von Sonnegg (Hermann Ehmer) erörtert, aber auch der Buchhändler und –drucker Johannes Manlius/Janez Mannel in seiner Bedeutung für die Reformation in Krain und Ungarn (Armin Kohnle) hervorgehoben. Unter der IV. Überschrift „Württemberg“ begegnen wir zwei für das Leben und Werk Trubers bedeutende nach Württemberg zugewanderte „Hofräte“, nämlich Michael Tiffernus aus Krain (Franz Brendle) und der frühere Bischof von Capodistria/Koper Pietro Paolo Vergerio (Sönke Lorenz). Zwei Beiträge vergegenwärtigen die Orte Tübingen und Derendingen im 16. Jahrhundert und untersuchen das Epitaph für Truber in der Derendinger Pfarrkirche (Wilfried Setzler). Der V. Teil thematisiert die Habsburger Monarchie, insbesondere im Jahrhundert der Reformation und in den Bezügen zum Hl. Römischen Reich Deutscher Nation (August Schindling), weiters bezogen auf die konfessionelle Kultur in Innerösterreich (Regina Pörtner) und die Ausstrahlung der Wittenberger Reformation auf das Reich der Stephanskronen (Markus Hein). Für das Verstehen des Truber'schen Lebensweges unerlässlich ist die Darstellung der Gegenreformation in Innerösterreich (France M. Dolinar), insbesondere am Beispiel des Laibacher Bischofs Tomaž Hren (1597/99-1630) (France M. Dolinar). Die VI. Überschrift „Erinnerung“ versammelt Beiträge über Truber als „Nationalsymbol des weitgehend katholischen Sloweniens“ (Božidar Jezernik), einen theologischen Essay über den konfessionellen Lebensweg Trubers und dessen Rezeption durch die slowenische Literatur (Zvone Štrubelj), und Darstellungen der Truber-Memoria in Laibach (Zvone Štrubelj) in Slowenien und Deutschland (Anton Schindling u.a.). Eine umfangreiche Auswahlbibliographie (Zvone Štrubelj) sowie Abbildungsverzeichnisse, Orts- und Personenregis-

ter runden das reich illustrierte Werk ab. Es ist eine ganz große publizistische Leistung und zweifellos die Krönung dieser Truber-Bilanz.

Das dritte Werk, die deutsche Übersetzung (Metka Wakounig) einer populärwissenschaftlichen Biographie Trubers aus der Feder des ehemaligen Direktors des slowenischen Rundfunks Jože Javoršek („Primož Trubar“, Klagenfurt 2011) wurde vom Herausgeber vorgestellt. Sie hat aufgrund der besonderen Stellung ihres Verfassers das Truberbild seiner Generation in Slowenien maßgeblich beeinflusst, wirkt sehr impulsiv, kämpferisch und engagiert, bisweilen auch polemisch, nicht ohne hagiographische Elemente. Der Band eröffnet eine neue Reihe im Wieser-Verlag: Edition Primož Trubar, für die neben Bischof Michael Bünker der Direktor der Diakonie Michael Chalupka, Helene Miklas, Maria Moser, Astrid Schweighofer und Karl W. Schwarz verantwortlich zeichnen. Im Focus dieser Reihe steht aber nicht die Kirchengeschichte, sondern die durch Truber geleistete Alphabetisierung. Bünker erinnert in seinem Vorwort, dass zu den Grundanliegen der Reformation die Elementarbildung gehört – geradezu exemplarisch zu zeigen am Abecedarium Primus Trubers aus dem Jahre 1550, das angebunden an den „Katechismus in der Windischen Sprach“ als Unikat in der Rara-Abteilung der Österreichischen Nationalbibliothek aufbewahrt wird. Die Herausgeber dieser neuen Reihe verstehen ihre Edition Primož Trubar als eine Alphabetisierung für ein Leben in Vielfalt, für den Umgang damit, für eine integrative Gesellschaft, für die Rechte von Minderheiten und für einen Umgang in Respekt und Anerkennung.

Der Abend im Slowenischen Wissenschaftsinstitut klang aus in einen geselligen Gedankenaustausch, in dessen Mittelpunkt die erfreuliche Bilanz des Truberjahres, aber auch die betrüblichen Aussichten einer zu befürchtenden Institutsschließung standen.

Nachwort zur Bilanz (Sommer 2012)

Der kaum zu erwartende Fall ist eingetreten. Nach den Wahlen in der Republik Slowenien wurden die kultur- und wissenschaftspolitischen Schwerpunkte neu festgelegt und im Zuge dieser neuen Schwerpunktsetzung wurde die Tätigkeit des bereits geschlossenen Instituts Mitte Juni 2012 wieder aufgenommen. Die zahlreichen Proteste gegen die Schließung sind offensichtlich auch in Ljubljana gehört worden. Noch zuvor, am 6. März 2012, hatte die Österreichische Akademie der Wissenschaften, die Slowenische Akademie der Wissenschaften und Künste sowie die Österreichisch-Slowenische Gesellschaft zur Präsentation eines weiteren Tagungsbandes eingeladen, auf den auch im Kontext der Truberforschung hingewiesen werden soll:

Vincenc Rajšp, Feliks J. Bister, Miroslav Polzer (Hgg.): *Tu felix Europa. Der Humanismus bei den Slowenen und seine Ausstrahlung in den mitteleuropäischen Raum / Humanizem pri Slovencih in njegovo izžarevanje v srednjeevropski prostor*. Wien-Ljubljana (Slovenski znanstveni inštitut na Dunaju, Založba ZRC) 2011 = Srednjeevropska Znanstvena Knjižnica/Mitteleuropäische Wissenschaftsbibliothek 6. 299 pp.

Bei dieser Veranstaltung im Theatersaal der Akademie der Wissenschaften sprachen Prof. Arnold Suppan als Hausherr, der Präsident der Österreichisch-Slowenischen Gesellschaft Minister a.D. Caspar Einem, die beiden Herausgeber Vincenc Rajšp und Feliks J. Bister und die Professorin für Osteuropäische Geschichte Maria Wakounig in Vertretung des Präsidenten der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste sowie als erster Rezensent des Buches Professor Ernst Bruckmüller, der die vierzehn Beiträge einzeln vorstellte, um insgesamt die Bedeutung des Humanismus bei den Slowenen eindringlich zu würdigen.

Alfred Kohler lieferte einen einleitenden Beitrag über den Humanismus in Mitteleuropa, der keineswegs geschlossen war, sondern sich in „nationale Humanismen“ gliederte. Der spannenden Frage nach der Bedeutung der Humanisten bei der intellektuellen Konstruktion der europäischen Nationen galt sein besonderes Interesse. Zur kulturgeschichtlichen Bedeutung des Humanismus bei den Slovenen sprach der Doyen der slowenischen Humanismusforschung Primož Simoniti, dessen einschlägige Monographie (*Humanizem na Slovenskem in Slovenski Humanisti do sede XVI. stoletja*, Ljubljana 1979) 2008 in deutscher Übersetzung erschienen war (*Humanismus bei den Slovenen. Slovenische Humanisten bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts* = Zentraleuropa-Studien 11, Wien 2008) und für die Trubarforschung und Reformationsgeschichte des Habsburgerreiches wichtige Erkenntnisse zutage förderte. Der hier anzuzeigende Beitrag fragt nach den Pflegestätten des Humanismus, den Fürstenhöfen und Bischofsresidenzen, er stellt als bedeutende Humanisten Augustinus Prygl Tyfernus im Kreis um Bischof Raubar und den Laibacher Schulmeister Leonhard Budina sowie dessen Nachfolger Adam Bohorič vor, erwähnt die weiteren protestantischen Humanisten an den evangelischen Schulen des Landes, nicht zuletzt Primož Trubar selbst, weiters die aus dem Raum Sloweniens stammenden Dozenten an der Alma Mater Rudolfini in Wien Paulus von Oberstain und Lucas Agathopedius. Darja Mihelič widmete sich der Historiographie vom 15. bis zum 18. Jahrhundert und zwar im Blick auf die frühmittelalterliche Geschichte des Raumes zwischen Alpen und Adria. Günther Bernhard untersuchte ausgewählte innerösterreichische Bibliothekskataloge nach

Humanistischer Literatur. Einer der bedeutenden slowenischen Truberforscher der Gegenwart Igor Grdina erörtert die schwierige Verhältnisbestimmung „zwischen dem Humanismus und der Lebenserfahrung von Primus Truber einerseits und seinem literarischen Opus andererseits“ (S. 77) und kommt zu dem Ergebnis, dass seine Kenntnis des humanistischen Gedankengutes „außerordentlich wichtig“ gewesen sei und seine reformatorische Position beeinflusst habe. Lilijana Žnidaršič Golec würdigte die Domherren von Laibach als Träger des Humanismus innerhalb und außerhalb der Laibacher Diözese, insbesondere Georg Slatkonja, Stefan Klocker, Augustin Prygl und Primož Trubar. Die Altphilologin Elisabeth Klecker untersuchte eine *Epistola de laudibus Maximiliani* (1541) des Paul von Oberstain unter der Überschrift „Herrscherpanegyrik und Selbstdarstellung“, der Kunsthistoriker Janez Höfler wiederum Humanismus und Renaissance in den bildenden Künsten Sloweniens, wobei er interessante Einblicke in die protestantische Ikonographie liefert (Bethaus von Scharfenu/Govče bei Cilli/Celje, Pfarrkirche von Leskovec bei Gurkfeld/Krško; Hauskapelle in Schloss Kaltenbrunn/Fužine, Bethaus beim Schloss Lichtenwald/Sevnica). Metoda Kokole nähert sich dem Humanismus aus musikwissenschaftlicher Perspektive, Nataša Golob aus buch- und druckgeschichtlicher Perspektive, Borut Holcman aus rechtsgeschichtlicher Perspektive, indem er die Rezeption des römischen Rechts durch den Humanismus an einem Privileg der Stadt Laibach exemplifiziert. Der Herausgeber Feliks J. Bister untersuchte die habsburgische Devise A.E.I.O.U. als humanistisches Erbe und diskutiert die zahlreichen unterschiedlichen Interpretationen von „Austria est imperare orbi universo“ bis zu „Aller erst ist Oesterreich verloren“. Stefano di Brazzano skizzierte die Beziehung von Petro Bonomo, Aldo Manuzio und Jakob Spiegel zwischen Venedig, Triest und dem Kaiserhof im Zeitraum 1505/1506 und vor dem Hintergrund ihrer humanistischen Gesinnung. Die abschließende Zusammenstellung der Dokumente und Handschriften aus der Zeit des Humanismus und dem Bestand der Österreichischen Nationalbibliothek erinnert an die von Ernst Gamillscheg gestaltete Ausstellung im Prunksaal der Nationalbibliothek.

Mit diesem Hinweis auf die seinerzeitige Humanismus-Ausstellung in der Österreichischen Nationalbibliothek, in deren Rara-Abteilung ja sämtliche Werke Primož Trubars aufbewahrt werden, darunter als Unikat das erste Buch in slowenischer Sprache, der Katechismus in der Windischen Sprach (1550), sei auch dieses Nachwort zur Bilanz des Truberjahres abgeschlossen.

K zhodnoteniu pamätného roku Primusa Trubera

(Rezumé)

Primus Truber (Primoš Trubar, narodený v roku 1508) bol protestantským reformátorom a dnes je známy aj ako „slovinský Luther“. Bol autorom prvých kníh v slovinskom jazyku a zároveň bol prvým prekladateľom Biblie do slovinského jazyka. Je považovaný za zakladateľa slovinskej literatúry. Tento materiál je venovaný prehľadu konferencií, workshopov a literatúry, ktoré boli venované tejto významnej osobnosti Slovinska. Autor nám prináša informácie o fungovaní Slovinského inštitútu pre vedu vo Viedni a v stručnosti uvádza pohnútky k jeho zotvoreniu a následnému znovuoťvorení.

Kľúčové slová: Primus Truber, Slovinsko, slovinský jazyk, preklady, Slovinský inštitút pre vedu vo Viedni.

**Recenzie, anotácie – Review – Kritik – Könyvszemle
– Reconzje i omówienia**

**KEJŘ, Jiří: Žil jsem ve středověku.
Praha : Academia, 2012. 267 s.
ISBN 978-200-2046-8.**

Pamäti či spomienkové publikácie významných osobností sa dlhodobo tešia značnej pozornosti širokého okruhu čitateľov. Mnohé z nich sa dokonca stali bestsellermi, podľa ktorých vznikli filmové scenáre. Pokiaľ však ide o spomienky vedcov, navyše z odborov, ktoré výsledkami svojej práce oslovujú iba pomerne úzky okruh kolegov, tu je situácia iná. Často aj napriek množstvu publikovaných prác, významným zisteniam a rôznym oceneniam zostávajú pre širšiu verejnosť iba málo známymi. Medzi takýchto doma i v zahraničí rešpektovaných odborníkov, ktorých však široká verejnosť pozná iba v malej miere, patrí nesporne aj Jiří Kejř. Jeho spomienky, ktoré nazval naozaj viacvýznamovo, predstavujú životné osudy vedca zaoberajúceho sa otázkami cirkevných a právnych dejín, najmä v období českého stredoveku. Význam jeho zistení pre poznávanie udalostí odohrávajúcich sa najmä v 15. storočí je nesporný. Pomerne osobitá špecializácia však do veľkej miery spôsobila, že s výsledkami jeho výskumov sa mohla oboznámiť predovšetkým malopočetná skupina odborníkov.

V tomto smere je zaujímavé a v mnohom i poučné to, akým spôsobom hodnotí svoje celoživotné snaženie on sám.

Za všetko hovoria napríklad strany 220 – 221. Tu okrem iného konštatuje, že nie je tvorcom veľkých historických koncepcií či všeobecných teórií. Ne-napísal a ani sa neusiloval spracovať rozsiahlu syntézu nejakého obdobia či územia. Podľa vlastných slov nebol dokonca ani veľkým historikom. „*Ak smiem dejepisné bádanie prirovnať k stavbe vznosného paláca, potom som k tomu vozil na fúriku piesok.*“

Aj napriek tomu, že jeho skromnosť v tomto smere je nepochybne prílišná, mohlo by takéto hodnotenie vlastnej práce predstavovať inšpiráciu pre veľkú skupinu bádateľov, ktorí sú naopak o význame vlastnej práce pre budúce generácie neochvejne presvedčení.

Kto by hľadal v publikácii senzačné informácie či škandalózne odhalenia zo sveta vedeckých ústavov a konferencií, bude nepochybne sklamaný. Chýbajúce dramatické odhalenia však dostatočne nahrádza viacero pozoruhodných myšlienok, ktoré by mohli byť inšpiráciou pre nové generácie vedeckých pracovníkov. Napriek tomu, že samotný autor sa nevyhýba neraz aj konkrétnemu označeniu odborne neschopných, zato však stranícky dôveryhodných kádrov, ktoré sa vynárali nielen v päťdesiatych, ale aj počas šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov, mal na druhej strane šťastie v rôznych obdobiach spoznať aj skutočných odborníkov. Práve pri nich sa mohol učiť

a neskôr, už ako ich kolega sa spoločne s nimi mohol podieľať na skúmaní a spracovávaní rôznych oblastí právnych a cirkevných dejín stredoveku. Najmä začiatky vedeckej kariéry J. Kejra pritom vôbec neboli ľahké. No napriek tomu s istou dávkou šťastia, a s pomocou svojho bývalého učiteľa profesora Vaněčka, sa mu podarilo uchytiť v Kabinete dejín štátu a práva v Československu, kde strávil nasledujúce desaťročia.

Publikácia síce neobsahuje bibliografiu prác J. Kejra, iba odkazy na niektoré z publikovaných textov. Napriek tomu však podáva základnú a pomerne podrobnú ukážku každodenného života vedca zaujatého predovšetkým svojou prácou v socialistickom Československu. Autor sám však mal to šťastie, že dostal možnosť aspoň sčasti využiť aj nové príležitosti, ktoré sa pre odbornú prácu otvorili po roku 1989. Jeho dlhoročné usilovné snaženie následne mohlo byť celkom zaslúžene ohodnotené nielen udelením ceny Alexander von Humboldt – Stiftung, ale aj komtúrsnym krížom rytierskeho rádu sv. Silvestra pápeža, čo je pre evanjelika výnimočná pocta.

Autorovi sa podarilo vytvoriť zaujímavú, koncepcne i štylisticky premyslenú publikáciu, prinášajúcu čitateľovi príjemný zážitok a pohľad na uplynulé desaťročia, no v neposlednom rade netvievajúcou formou i ponaučenie.

P. Derfiňák

***Luther válogatott művei 5.
Bibliafordítás, vigasztalás, imádság.
CSEPREGI, Z. (Ed.).
Budapest : Luther kiadó, 2011. 734 s.
ISBN 978-963-9979-47-5.***

Maďarská evanjelická a. v. cirkev sa r. 2010 na generálnej synode z príležitosti nastávajúceho 500. výročia reformácie, popri celom rade vedeckých, kultúrnych a ďalších podujatí, rozhodla vydať modernú vedeckú edíciu výberu z diela Martina Luthera. Ich koordináciou poverila synoda Pamätnú komisiu reformácie na čele s predsedom Dr. Tamásom Fabinyom, biskupom severného dištriktu. Od tej predchádzajúcej, ktorá vyšla približne pred sto rokmi pod redakciou profesora prešporskej teológie Ondreja Masznyika, sa bude edícia líšiť nielen niekoľkonásobne väčším rozsahom, ale aj úrovňou prekladu, vedeckého spracovania a formálneho vyhotovenia. Popri nových prekladoch zaradili editori (Csepregi Zoltán, Fabiny Tamás, Itzés Gábor, Reuss András) do edície takisto prepracované preklady z vydania Lutherovej spoločnosti (Luther Társaság) zo začiatku minulého storočia. Výber bude pozostávať z dvanástich zväzkov, ktoré však nebudú vychádzať v tomto poradí.

Prvým a doteraz jediným je piaty zväzok edície, venovaný Lutherovmu dielu z prekladu Biblie, o úteche a modlitbe. Editor prof. Dr. Csepregi Zoltán doňho zaradil osemnásť diel veľkého reformátora: Nemecký predslov (1539), Žaltár siedmich oľutovaní hriechov (1517), Nemecká teológia (1518), Vysvetlenie Otčenáša (1519), Desatoro – Krédo - Otčenáš (1520), Štrnásť utešujúcich obrazov (1520), Magnificat (1521), Čo

je Evanjelium? (1522), Predslovy k Novému Zákonu (1522-1530), Kresťania a Mojžiš (1525), Predslovy k Starému Zákonu (1523-1545), Štyri utešujúce žaltáre (1526), Či môžeme ujsť pred smrťou? (1527), Confitemini (1530), Ezopské báje (1530), Otvorený list o preklade (1530), Dôvody prekladu (1531-1533), Tak sa modli! (1535). Pred každým prekladom je vložený úvod, obsahujúci informácie o danom diele, jeho predchádzajúcich vydaniach a prekladoch. Lutherove práce, zaradené v tomto zväzku, preložili: Balkó Zoltán, Bellák Erzsébet, Böröcz Enikő, Csepregi Zoltán, Gesztes Olympia, Kovács Áron, Lökös Péter, Percze Sándor, Pethő Attila, Takács János, Schulek Tibor, Szita Szilvia, Vakarcz Szilárd, Virág Jenő a Weltler Ödön. Kritický aparát v závere zväzku obsahuje zoznam skratiek, odbornej literatúry, index biblicus, menný, miestny a vecný register.

Nová moderná edícia výberu z Lutherovho diela v maďarskom preklade je nesporne veľkým počinom s nesmiernym významom pre ďalší rozvoj nielen protestantskej teológie, ale rovnako i filozofie, histórie, jazykovedy a ďalších vedných odborov. Maďarskí evanjelici by mohli inšpirovať aj Evanjelicú cirkev augsburského vyznania na Slovensku, aby sme sa aspoň v jubilejnom roku poltisícročia reformácie dočkali slovenskej vedeckej edície dieľa veľkého reformátora.

Peter Kónya

***Historický atlas evanjelickej cirkvi
a. v. na Slovensku.***

**Liptovský Mikuláš : Tranoscus,
2011. 175 s.**

ISBN 978-80-7140-365-4.

Historický atlas Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku je impozantným dielom, výsledkom viacročnej vedeckej práce tímu kartografov, geografov, etnológov a historikov pod vedením PhDr. Mojmíra Benžu, PhD. a Doc. RNDr. Dagmar Kusendovej, CSc. Obsahuje viac ako sto (110) máp, zachytávajúcích rozličné aspekty vývinu evanjelickej a. v. cirkvi na území dnešného Slovenska od obdobia reformácie do prvého decénia 21. storočia. Jednotlivé mapy tematicky pripravili: Mojmír Benža, David Paul Daniel, Daniel Gurňák, Miloš Kovačka, Ivica Kravjanská, Dagmar Kusendová, Juraj Majo, Ivica Paulovičová, Milena Sokolová a Igor Zmeták. Kartograficky ich spracovali: Daniel Gurňák, Dagmar Kusendová a Juraj Majo. Súčasťou atlasu sú aj krátke historické úvodné texty k jednotlivým častiam, ktorých autormi sú David Paul Daniel, Miloslava Bodnárová, Eva Kowalská, Marián Damankoš, Milena Sokolová a Juraj Majo. Atlas rozčlenili autori do šiestich väčších kapitol, zodpovedajúcich periodizácii dejín evanjelickej cirkvi: Od vystúpenia Martina Luthera po Žilinskú synodu, Od Žilinskej synody po Satmársky mier, Od Satmárskeho mieru po Tolerančný patent, Od Tolerančného patentu po rozpad Rakúsko-Uhorska (s dvoma podkapitolami do Protestantského patentu a po ňom), Od vzniku česko-Slovenska po začiatok 21. storočia (s tromi podkapitolami do r. 1945, po november 1989 a do začiat-

ku 21. storočia) a Demografický obraz evanjelikov na Slovensku na začiatku 21. storočia. V úvode každej kapitoly, resp. podkapitoly je zaradený stručný historický popis obdobia, ilustrovaného následne mapami.

Atlas je významným dielom, spájajúcim výsledky historického, geografického, demografického, sociologického a teologického bádania, ojedinelým nielen v slovenskej evanjelickej odbornej spisbe, ale aj u iných cirkví na Slovensku či v zahraničí. Napriek niekoľko rokov trvajúcemu výskumu a príprave máp, ako aj náročnému oponovaniu atlasu je v ňom viacero nepresností a chýb. Na väčšinu z nich som upozorňoval ešte ako oponent diela (pričom mnohé ďalšie boli autormi opravené). Dovolím si uviesť aspoň nasledujúce.

V prípade úvodných historických textov je zrejma nerovnomernosť v ich spracovaní, keďže veľmi obmedzený rozsah si vyžadoval až prílišnú stručnosť a postihnutie najpodstatnejších skutočností. V niektorých z nich zachádzajú autori zbytočne do celokrajinského vývinu a niektoré udalosti (napr. pokus o úniu, revolúciu r. 1848/49 alebo dianie spojené so zavedením Protestantského patentu) predkladajú až veľmi zjednodušene, v duchu vžitých (i prežitých) schém. Kým v týchto textoch sú dôsledne poslovenčené vlastné mená, v mapovej časti sú všetky geografické názvy, aj tie, ktoré majú slovenskú podobu, uvádzané v súčasnej forme. Celý rad nepresností sa nachádza v samotných mapách. Pri náboženských pomeroch v Európe koncom 16. storočia je v Uhorsku zaznačený príliš vysoký podiel katolíkov, úplne chýba obyvateľstvo východného

obradu a autori odignorovali tretí smer uhorskej reformácie – unitárstvo. Rovnako si unitársku cirkev nevšímali ani v náboženskej štruktúre Uhorska po Vyrovnaní (keď je do máp zahrnuté aj Sedmohradsko). Vo väčšine podkladových máp zo 16. a 17. storočia sú nesprávne zakreslené hranice Osmanskej ríše (Nové Zámky s okolím jej patrili až po r. 1664, nie od 16. storočia). Niektoré mapy, pre ktoré nemali autori dostatok prameňov, sú nekompletné. Týka sa to najmä šľachtických rodov, podporujúcich reformáciu, evanjelických cirkevných zborov, evanjelického školstva (zaznačené zbory i farské školy, predstavujú iba zlomok tých, ktoré v krajine pôsobili), či prvých synod a porád v 16. storočí (sem zaradili síce kalvínsku debrecínsku synodu, vypadla im však ešte nevyhranená berehovská synoda aj založenie prvej luterskej superintendencie v Temešvári). Pri tlačiarňach zabudli na Bornemisszovu putovnú tlačiareň a pri stredných školách v 17. storočí na niekoľko malomestských či vidieckych gymnázií (Sabinov, Veľký Šariš, Brezovica a i.). Uvedenie Prešovského krvavého súdu medzi perzekúcie voči evanjelikom bez vysvetlenia nie je správne, keďže táto udalosť mala predovšetkým politické dôvody. Na ružomerskej synode bol vytvorený potiský, nie predtiský distrikt (ten bol súčasťou reformovanej cirkvi). V prehľade obcí s evanjelickým farárom r. 1773 chýbajú mestské nemecké zbory. V druhej polovici 19. storočia v niektorých mapách je Chorvátsko a Slavónsko vyznačené a v iných zasa vynechané, čo pôsobí nesystémovo. V podkladových mapách pre obdobie Prvej ČSR je síce vyznačené územie, pripojené po r.

1945 (južne od Dunaja), ani raz však nie sú zachytené evanjelické a. v. cirkevné zbory na Podkarpatskej Rusi, v prvej Slovenskej republike je opäť vyznačené teritórium, odstúpené Maďarsku, Nemecku a dokonca aj Poľsku, avšak nie územie, pripojené r. 1939 ku Slovensku (na úkor Poľska).

Samozrejme, tieto nepresnosti, chyby a nedostatky nič nemenia na tom, že atlas je priekopníckym a impozantným dielom slovenskej (nielen evanjelickej) geografie a historickej vedy, ktoré nájde široké uplatnenie v cirkvi, školskej praxi, historickom a inom výskume.

Peter Kónya

KOVÁCS, Sándor:
Angolszász – magyar unitárius
érintkezések a 19. században.
In Erdélyi Tudományos Füzetek 269.
Kolozsvár : Erdélyi Múzeum
Egyesület, 2011, 288 s.,
ISBN 2068-309X.

Predstavovaná práca je monografickým spracovaním obhájenej dizertačnej práce Sándora Kovácsa na univerzite v Szegede. Ako sám autor v úvode knihy vyjadril, venuje sa v nej „zabudnutému dieťaťu“ anglicko-uhorských protestantských vzťahov 19. storočia, teda unitárskej cirkvi, ktorá z mnohých dôvodov (malý počet veriacich, izolovanosť samotnej cirkvi, roztrieštenosť archívnych materiálov) až doteraz ostala mimo záujmu historickej obce. Keďže problematika vzťahov a kontaktov dvoch krajín na báze unitarizmu si vyžaduje diferencovaný výskum tak inštitúcií, osôb, prác, korešpondencie všetkých zložiek, ktoré

sa na tom podieľali a zároveň kvôli lepšiemu pochopeniu istých skutočností je potrebné sledovať tak vnútropolitický vývin v každom štáte, prináša práca množstvo informácií tak na poli chronologickom, biografickom i bibliografickom a podľa autorových slov má takmer charakter neskoro pozitivistického diela.

Práca je rozdelená podľa chronologického prístupu na tri základné kapitoly a ďalej na podkapitoly. Prvá kapitola je venovaná vývinu uhorsko - anglicko - americkým vzťahom v období od roku 1821 – 1848. Tu na základe analýzy latinského spisu tzv. Brevis Expositio, sú popísané začiatky kontaktov medzi unitármi v Anglicku a Uhorsku. Totiž prostredníctvom spomínaného spisu, ktorý je vlastne krátkou charakteristikou, sa anglickí unitári obrátili na všetky unitárske cirkvi v Európe, medzi nimi i na uhorskú, aby začali nejakú hlbšiu spoluprácu. V jednotlivých podkapitolách sú potom predstavené osoby, tak z Anglicka i Uhorska, ktoré sa v danom období podieľali na vzájomných kontaktov (Bölöni Frakas Sándor, Székely Mózes, Jakab József a ďalší).

Druhá kapitola analyzuje vývin vzájomných vzťahov v rokoch 1849 – 1869, ktoré v dnom období už nadobudli obojsmerný charakter, čiže nielen z Uhorska cestovali do Anglicka, ale anglickí unitári navštívili aj Sedmohradsko. Pozitívny vývoj vo vzájomných vzťahov sa prejavil napríklad vytvorením štipendia pre uhorských študentov na Menchester College.

Záverečná kapitola mapuje proces transformácie anglicko-americko-uhorských vzťahov unitárov v rokoch 1870 – 1905. Sú tu opísane vzťahy Mó-

ra Jókaiho s Johnom Fretwellom, jeho návštevu Uhorska, ale aj založenie English Conversation Club-u v Koložvári.

Takmer polovicu práce tvorí rozsiahla príloha prinášajúce preklady anglických prác, listov, ustanovení zahraničných i domácich spolkov a pod.. Súčasťou práce je aj menný register. Anotovaná práca je nepochybne zaujímavou a na informácie nesmierne bohatou sondou do dejín unitárskej cirkvi v Uhorsku v 19. storočí, tak jej vnútorného vývinu, ako aj jej kontaktov s anglosaským prostredím. A zrejme bude len otázkou času hlbšie spracovanie načrtnutých okruhov danej témy v budúcnosti.

Annamária Kónyová

RÉVÉSZ, Éva – TÓTH, Zoltán
SVD – KHALIL, Bernadett: *Magyar*
misszionáriusok : A verbiták
magyarországi története.
Budapest : METEM :
Historia Ecclesiastica Hungarica
Alapítvány, 2011. 226 s.
ISBN 978-963-9662-56-8.

O histórii maďarských provincií a inštitúcií väčších rehoľných rádov (napr. benediktínov, františkánov, cisterciánov, jezuitov, piaristov) a tiež aj o životnej dráhe ich najznámejších členov bolo publikovaných mnoho monografií, štúdií a ďalších publikácií v posledných storočiach. Iná situácia je v prípade verbistov. Tento rád vznikol v modernej dobe a za prvotný cieľ si vytýčil misijnú činnosť a evangelizáciu. Navyše o jeho histórii vyšlo v maďarčine posledné zhrnutie medzi dvoma svetovými vojnami. Vychádza-

júc z tohto starého diela vykonalí svoju výskumnú činnosť spoluautori tejto knihy.

Moderné misijné rády; tzv. *SDV, Societas Verbi Divini*, v preklade *Spoločnosti Slova Božieho* a tzv. *SSpS*, čiže *Servorum Spiritus Sancti*, v preklade *Sluhovia Ducha Svätého* sú členmi rodiny misijných rádov v holandskej dedine Steyl, kde boli založené, keďže vnútropolitická situácia v Nemecku neumožnila ich založenie tam. Misijnú rodinu založil v Nemecku počas Kulturbundu ako kňaz pôsobiaci Arnold Janssen (1837 – 1909). So svojimi spolupracovníkmi založili najprv 8. septembra 1875 mužskú vetvu rádu, zriadením *Misijného domu Sv. Michala* (*Missionhaus Sankt Michael*), neskôr ženskú vetvu v roku 1889 a kontemplatívnu vetvu v roku 1896. Rád sa v Európe rýchlo rozšíril. Prví misionári verbistov išli už roku 1879 na misiu, sestry až roku 1895. Do smrti zakladateľa, do roku 1909 bolo vyslaných takmer osemsto misionárov do deviatich „misijných a pracovných oblastí“.

Ako na začiatku v predslove hovorí P. Ferenc Juhos SVD, superior provincialis v Maďarsku, táto kniha zaplňa medzeru dvadsiatich rokov. Ďalej sa poďakuje všetkým trom autorom; najprv vedeckej pracovníčke Ústavu dejín Univerzity v Segedíne, pani Éva Révész, ktorá pozbierala mnoho dokumentov, fotografií a pamätí o histórii pôsobenia verbistov v Maďarsku, a potom tiež učiteľke dejepisu Bernadete Khalil, ktorá skúmala v archívoch prenasledovanie členov rádu počas socializmu. Ako hovorí, poďakovanie patrí aj P. Zoltánovi Tóthovi, ktorý poznajúc pozadie života starších otcov, doplnil a viackrát upresňoval prácu.

Prvá časť knihy sa venuje dejepisnému pozadiu a všeobecným dejinám rádu, kde je spomenuté založenie rodiny misijných rádov, až po proces blahorečenia a vysvätenia zakladateľov, A. Janssen a J. Freinademetza. Potom sa pozornosť obracia na SVD – Spoločnosť Božieho Slova. Tento rád sa vyskytuje takmer na celom svete a pôsobí úspešne. Jeho centrom je *Misijný dom Sv. Rafaela* v Ríme od roku 1929, ktorý dostal v tom roku názov *Collegio Verbo Divino*. Na čele spoločnosti stojí všeobecný predstavený, generalis, zvolený na šesť rokov. V tejto časti sa nachádza opis štruktúry tohto rádu, sú spomenuté najvýznamnejšie osobnosti, expedície, misijné múzeá, charakteristické črty rádu, tiež to, ako sa môžu mladí záujemcovia dostať do rádu aj opis činnosti verbistov, ktorej cieľom je to, aby našli takú činnosť, ktorou na určitom misijnom území môžu zaplniť medzeru a aby tým mohli byť na pomoc ľudu, a tiež aj, aby mohli priniesť Božie slovo viacerým ľuďom.

Nasledovná kapitola sa už venuje dejinám pôsobenia tohto rádu v Maďarsku. Najprv sú predstavené dôvody príchodu tohto rádu do župy Baranya, kde si v obci Máriakéménd kúpili faru a kostol. V tejto obci teda začína pôsobenie rádu verbistov v Maďarsku v roku 1916. Sú predstavení aj najvýznamnejší verbisti pôsobiaci v tejto obci, medzi nimi, napr. P. Hubert Hansen, ktorý sa stal dušou maďarského založenia a neskôr prvým rektorom *Misijného domu Názareth* v obci Budatétény, kam sa rád presťahoval v roku 1924. Roku 1929 sa predstavenstvo rádu rozhodlo urobiť z maďarských území samostatnú provinciu,

ktorej prvým predstaveným bol tiež H. Hansen. Vtedy sa rád opäť rozširoval, tento krát do mesta Kőszeg, kde bol založený *Misijný seminár Sv. Imricha*, a kde zostal rád do začiatku druhej svetovej vojny, až v roku 1942 kúpili nový pozemok v meste Kiskunfélegyháza, kde bol založený *Misijný dom Sv. Štefana*. Na konci tejto kapitoly je predstavená aj činnosť rádu, kde je uvedená rádová príprava, vyučovanie, vydávanie časopisov a kníh, duchovné cvičenia a napokon tzv. *Pápežské misijné spoločnosti* (anglicky *Pontifical Mission Societies*).

V ďalšej kapitole sa autori zaoberajú maďarskou provinciou v rokoch 1945 – 1990. Najprv sa venujú udalostiam po druhej svetovej vojne, dohode komunistickej strany s katolíckou cirkvou, vďaka ktorej sa cirkev dostáva pod štátny dozor. Cirkevné školy boli zoštátnené, arcibiskup Jozef Mindszenty uväznený. Nasledovná časť opisuje históriu rádu verbistov po oficiálnom rozpustení mníšskych rádov. Krátky opis udalostí je doplnený pamätami niektorých verbistických rehoľníkov z doby socializmu. Tieto reportáže boli pripravené Bernadetou Khalil k jej záverečnej práci v roku 2007, ktoré neskôr doplnil P. Zoltán Tóth s pomocou opýtaných rehoľníkov. Uverejnených je celkom 11 svedectiev rehoľníkov, z toho jedno in memoriam.

Nasledovná kapitola prináša pohľad do najnovších dejín maďarskej provincie verbistov. Najprv je uvedená krátka história nových začiatkov po roku 1989. V tom roku boli prvolaní do vlasti prví rehoľníci verbistov, ktorí sa do pastoraácie zapojili v juhomaďarskej obci Ásotthalom. V nasledujúcich rokoch sa

začína návrat jednotlivých rehoľníkov z misii do vlasti. Rádu sa podarilo získať späť komunistami zoštátnené budovy, napr. misijný dom v Kőszegu, tiež v Budatétényi. Momentálne je v pozícii predstaveného provincie (superior provincialis) P. Ferenc Juhos. Koniec tejto kapitoly je opäť venovaný činnosti verbistov; rádovej príprave, vydávaniu časopisov, duchovnému hnutiu *Cursillo* a tzv. pôsobeniu v Pápežských misijných spoločnostiach.

Posledná, kratučká kapitola je venovaná ženskej vetve rádu, ktorú založil v roku 1889 A. Janssen v holandskom Steyli spoločne s Helenou Stollenwerkovou a Hendrinou Stenmannsovou. Rovnako oni založili aj kontemplatívnu vetvu rádu, tzv. *Congregatio Servarum Spiritus Sancti de Adoratione Perpetua* (Služobnice Ducha Svätého ustavičnej poklony SSsAP) v roku 1896. V ráde Služobníc Ducha Svätého zohráva vo výchove dorastu dôležitú úlohu starostlivosť o povolanie a pastoračia mládeže. Nasleduje opis procesu, ako sa môže stať zo záujemkyne rádová sestra, potom zas história a činnosť Služobníc Ducha Svätého v Maďarsku. Po závere, ktorý napísal redaktor zväzku, historik Péter Miklós, nasleduje časť zvaná Appendix. V tejto časti sú uvedené mená a údaje o rehoľníkoch a rehoľničkách; najprv sú uvedení všeobecní predstavení SVD a všeobecné predstavené SSsP, potom predstavení provincie východonemeckej, rakúskej a od roku 1929 maďarskej, pričom pri maďarskej provincii sú uvedení aj zástupcovia predstaveného (Assistens regionalis) a tzv. Admentor regionalis. Potom autori vymenúvajú jednotlivých verbistov pôsobiach na vyššie spome-

nutých miestach: Máriakéménd, Budatétény, Kőszeg a Kiskunfélegyháza, potom nasleduje vymenovanie všetkých maďarských rehoľníkov verbistov, pričom pri ich mene je uvedený rok narodenia, rok vstupu do rádu, rok zloženia prvej prisahy, rok zloženia večnej prisahy, rok vysvätenia za kňaza a rok úmrtia. Publikáciu dopĺňa rozsiahla príloha, ktorá obsahuje 3 mapy, 52 dokumentov a rozsiahla obrazová príloha pozostávajúca zo 60 tabúl.

Uvedenú publikáciu možno hodnotiť veľmi pozitívne, práca autorov dopĺňa veľkú medzeru v maďarskej historiografii – ako to poznamenal v predslove aj predstavený maďarskej provincie verbistov. Autori spracovali veľké množstvo archívneho materiálu, využili tiež dobovú tlač, ale aj metódu oral history, keď pripravili reportáže s viacerými rehoľníkmi a ich spomienky tiež zabudovali do tejto cennej publikácie.

Tibor Dohnanec

**Dejiny religionistiky na Slovensku
Andrej Slodička a kolektív
Vydala Prešovská univerzita
v Prešove,
Gréckokatolícka teologická fakulta
Prešov 2012,
ISBN 978-80-555-0595-4.**

Recenzowana książka jest pokłosiem konferencji, która miała miejsce w kwietniu 2012 roku na Wydziale Teologii Greckokatolickiej Uniwersytetu w Preszowie. Wystąpienia konferencyjne, dyskusje oficjalne i kuluarowe oraz artykuły w książce stanowią szeroką refleksję nad stanem religioznawstwa na Słowacji.

Jej adresatami, jak napisał we wstępie Andrej Slodička, są wszyscy, którzy zajmują się problematyką religioznawczą na Słowacji. Książka jest też swego rodzaju odpowiedzią, a w zasadzie uzupełnieniem, badań dotyczących podobnej problematyki przeprowadzonych w Republice czeskiej. Nie uwzględniły one wspólnego dorobku religioznawstwa, którego podwaliny stworzył i przyczynił się do jego rozwoju nieżyjący już profesor Ján Komorovský.

Artykuły, które znalazły się w książce, mimo, że dotyczą problematyki często odległej od siebie, tworzą jednak dość spójny obraz religioznawstwa na Słowacji. Pokazują jego dynamikę, która jest próbą zdiagnozowania sytuacji religii i religioznawstwa po długim okresie przymusowej laicyzacji. Trafną jej analizę znajdujemy w artykule Jozefa Trstenskego. Wspomniany wyżej Andrej Slodička w swoim tekście nakreślił mapę placówek zajmujących się religioznawstwem oraz przybliżył problemy badane przez ludzi w nich zatrudnionych. Szczegółowo pokazała to Monika Zaviš, która w swoim tekście przedstawiła stan religioznawstwa na Wydziale Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu w Bratysławie.

János Molnár w bardzo ciekawy sposób przedstawił osobę XX- to wiecznego słowackiego teologa, orientalisty i religioznawcy- Rudolfa Macúcha. Z kolei Roman Kečka w swoim artykule przybliżył wkład profesora Jána Komorovskega w rozwój słowackiego religioznawstwa. Dzięki artykułowi Andrei Čusovej potencjalny czytelnik zapozna się z osobą i pracami Vojtecha Zamarovského.

W recenzowanej książce znajdują się także artykuły, których autorzy próbują przerzucić pomost pomiędzy teologią i religioznawstwem. Daniel Slivka w swoim tekście dokonał analizy wpływu biblistyki na poznanie i zrozumienie fenomenu religii. Natomiast Mária Poliaková pochyliła się nad bardzo aktualnym współcześnie problemem fundamentalizmu religijnego. Dokonała głębokiej i trafnej analizy jego wpływu na terminologię używaną w religioznawstwie na Słowacji. Veronika Schlosserová podjęła problematykę zjawiska magii i okultyzmu, których badaniem zajmują się teologowie i religioznawcy.

Michal Hospodár, jak sam zaznaczył we wprowadzeniu do swojego tekstu, pod wpływem nowo wydanej *Antologii rosyjskiej filozofii religijnej* autorstwa profesora Jána Komorovskega, podjął się, wręcz ekumenicznej próby, przybliżenia dorobku rosyjskiego twórcy filozofii wszechjedności. Starał się wskazać części łączące religijny „wschód i zachód”

Warto jeszcze wspomnieć, że recenzowana książka jest pierwszą pracą zbiorową, której autorzy wielopłaszczyznowo pokazują stan religioznawstwa na Słowacji. Jest to pozycja ciekawa także dla polskiego czytelnika. Znajdzie w niej obraz odradzania się religii. Zapozna się z wielowątkowością i wielopłaszczyznowością refleksji nad religią w kraju, który długo był pozbawiony suwerennego bytu geopolitycznego, a jego mieszkańcy w sposób systemowy poddani byli procesowi laicyzacji.

Miroslaw Murat

**KUČERA, Zdeněk – VOGEL, Jiří –
CHADIMA, Martin et al.**

***Víra a služba: společenství
Církve československé husitské
v myšlení a praxi.***

**Chomutov : L. Marek, 2012, 133 s.
ISBN 978-80-87127-38-4.**

Problematika viery, cirkevného spoločenstva či duchovnej starostlivosti je témou predkladanej publikácie *Víra a služba*, ktorá je 59. zväzkom edície *Pontes Pragenses*, ktorú vydáva Centrum pro náboženský a kulturní dialog při Husitské teologické fakultě Karlovej univerzity v Prahe.

Kompozične má kniha tri kapitoly, väčšie celky s niekoľkými príspevkami od rôznych autorov. Prvá časť *Teologie, dějiny a současnost* približuje Církev československou husitskou (CČSH) a jej vplyv na náboženský život či snahy o konsolidáciu cirkevného spoločenstva a náboženského života v Československu v úvahách Z. Kučeru. Analýzou slobody svedomia nadväzuje J. Vogel na popis základných prvkov CČSH a to i prostredníctvom rozdielnych interpretácií pojmu. Reformné myšlienky cirkvi sleduje aj M. Chadima odkrývaním významu dobrovoľného celiátu s odzrkadlením tejto požiadavky v živote G. A. Procházky. Pozornosť P. Kolára sa v poslednom príspevku prvej kapitoly zameriava na sviatosť krstu v kontexte CČSH a ponúka sedem smerov spirituality krstu, ktoré následne interpretuje.

Duchovní péče a budoucnost církve, druhá kapitola, orientovaná na praktické otázky života cirkvi, rieši v prvom príspevku M. Mitlöhnera spovedné tajomstvo a práva a povinnosti

duchovných z pohľadu trestnoprávnej zodpovednosti. Na špecifickú duchovnú službu pri polícii je zameraný nasledujúci článok R. Kotrča so stručnou prílohou poznatkov z medzinárodnej konferencie kaplánov. T. Butta sa vo svojom článku dotýka súčasného stavu duchovenstva s charakteristikou duchovnej správy. Úvahou nad budúcnosťou cirkvi v Českej republike na základe údajov zo sčítania ľudu v roku 2011 uzatvára T. Altman druhú kapitolu.

Záverečná časť *Svědectví*, ženy v cirkvi, venovaná práci žien, začína príspevkom O. Líbalovej zacieleným na postavenie žien v cirkvi, ich duchovnej službe v CČSH s krátkymi medailónikmi významných žien. Ekumenické hnutie a pôsobenie žien v ňom vyzdvihuje A. Naimanová aj na základe popisu vlastných skúseností. Celú problematiku ukončuje J. Wienerová „trochu iným“ (s.118) pohľadom na prepojenie umenia a viery. V závere publikácie je pridaná bohatá bibliografia a informácia o celej edícii *Pontes Pragenses* s názvami všetkých 59. zväzkov.

V publikácii predkladané témy či idey radíme k v súčasnosti rozoberaným problematikám, čím sa otvára príťažlivý priestor pre slobodu názoru i viery, skrz postojovú mnohosť jednotlivcov. Nielen pre duchovenstvo určená knižka tak svojim obsahom ponúka pestrú paletu názorov a pohľadov na živo diskutované témy, schopné viesť nejednu debatu do pohybu.

Viera Vallová

**Kresťanská kultúra a jej miesto
v dejinách východného Slovenska.**

**Ed. Marcela Domenová. Prešov:
Štátna vedecká knižnica v Prešove,
2011. 204 s.**

ISBN 978-80-85734-90-4.

V roku 2011 sa v rámci edície Historické fondy, vydávanej Štátnou vedeckou knižnicou v Prešove, podarilo pripraviť vo viacerých smeroch pozoruhodný zborník s názvom *Kresťanská kultúra a jej miesto v dejinách východného Slovenska*. Publikácia obsahuje nielen dvanásť rozsiahlejších vedeckých štúdií, ale aj celý rad ďalších kratších textov odborného či informačného charakteru. Tematicky sú jednotlivé texty dosť rôznorodé, čo však zrejme predstavovalo jeden zo zámerov zostavovateľov, prezentovať kultúrne aktivity súvisiace s kresťanstvom, v čo najširšom meradle. Vzhľadom na to, že rok 2010, kedy jednotlivé príspevky vznikali bol „*Rokom kresťanskej kultúry*“, len podčiarkuje význam prezentovanej publikácie.

Čo sa týka jednotlivých vedeckých štúdií, aj keď sa dosť líšia svojím zamieraním, rozsahom či formou spracovania, prevažná väčšina z nich prináša nové, doteraz úplne neznáme alebo iba veľmi málo známe informácie. Aj keď by si pozornosť zaslúžil väčší počet textov, osobitne by sme sa chceli zmieniť aspoň o niektorých, z nášho pohľadu osobitne zaujímavých.

Rád františkánov zohrával v dejinách Prešova vo viacerých oblastiach nesporne významnú úlohu. Túto skutočnosť sa pokúsila konkretizovať vo svojom príspevku s názvom *Vplyv františkánov z Nižnej Šebastovej na*

náboženský život Prešova a okolia (s. 7 – 17) M. Snaková. Autorka sa okrem iného venuje opisu ich pôsobenia vo viacerých smeroch. Jednak zachytáva ich misijnú činnosť realizovanú medzi miestnym prevažne evanjelickým obyvateľstvom zhruba od polovice 18. storočia, ale popisuje aj zmeny ich postavenia v rámci protihabsburských povstaní.

Problematike jednotlivých náboženských periodík vydávaných v Prešove sa venuje vo svojom príspevku s názvom *Slovenská kresťanská tlač vychádzajúca v Prešove v rokoch 1918 – 1938 – Evanjelický východ (1933 – 1938)*, (s. 96 – 110) J. Džujko. Práve dobová tlač poskytuje cenné informácie o každodennom živote cirkvi i veriacich, v tomto prípade predovšetkým na území východného Slovenska. Rozsahom menšie zastúpenie, aj keď rovnakú informačnú hodnotu, majú správy o aktuálnom politickom, spoločenskom či kultúrnom dianí v spoločnosti, ktoré umožňujú vytvoriť si lepšiu predstavu o postavení cirkvi i v tomto kontexte.

Medzi cenné dokumenty približujúce činnosť jednotlivých cirkevných spoločenstiev v Prešove patrí aj *Ročenka 1. evanjelickej a. v. matkocirkvi v Prešove – Az Eperjesi ágostai hitvallású Evangelikus 1. (első) Anyaegyház Évkönyve* (s. 78 – 95), ktorá je predmetom analýzy K. Fircákovej. Ročenka tohto evanjelického cirkevného zboru, vychádzajúca v rokoch 1896 – 1916, poskytuje dôležité informácie týkajúce sa výlučne činnosti tohto spoločenstva. Osobitný dôraz pritom kladie na aktivity, ktoré tento zbor vyvíjal v oblasti charity a vzdelávania. Vzhľadom na svoj záber predstavuje zaujímavú sondu do

života malej komunity na prelome 19. a 20. storočia.

P. Kovaľ sa v texte s názvom *Multietnický charakter gréckokatolíckej cirkvi a jeho obraz vo vybranej slovenskej prešovskej regionálnej tlači (Šariš a Slovenská sloboda) v 30. rokoch 20. storočia* (s. 111 – 122) sústredil predovšetkým na opis vzájomných slovensko-rusínskych sporov prebiehajúcich v rámci gréckokatolíckej cirkvi. Pre vytvorenie, čo najobjektívnejšieho stanoviska sa opiera napríklad o úradné sčítania obyvateľstva. Súčasne však ukazuje, ako bol problém „porušovania“ slovenských gréckokatolíkov zo strany cirkevnej vrchnosti prezentovaný na stránkach slovenskej regionálnej tlače, najmä periodík Šariš a Slovenská sloboda.

Zborník obsahuje aj príspevok M. Glevaňáka s názvom *Veľký zborník vydaný prešovským biskupom Jozefom Gagancom v roku 1866 – jeho historický význam pre liturgický život Gréckokatolíckej cirkvi vo vtedajšom Rakúsko-Uhorsku*, (s. 44 – 62). V rámci neho sa snaží načrtnúť nielen zložitú situáciu, v akej sa nachádzala gréckokatolícka cirkev v polovici 19. storočia, ale aj niektoré snahy o jej riešenie. Medzi ne patrili napríklad aj pokusy o zmierenie vážneho problému nedostatku liturgických kníh či úsilie aktívnejšie zapojiť veriacich do bohoslužby. Práve povolenie na vydávanie Veľkého zborníka, ktorého obsahovú analýzu autor predkladá, malo predstavovať prvý z krokov na zmiernenie existujúcich problémov.

Tematicky pestrá skladba zborníka zostaveného M. Domenovou umožňuje každému z čitateľov nájsť medzi texta-

mi zaujímavý príspevok. Preto možno iba vyjadriť presvedčenie, že podobná publikácia by mala svoje opodstatnenie aj v jubilejnom roku 2013.

Patrik Derfiňák

VARGOVÁ, Zuzana (Ed.).

Židovský fenomén

v stredoeurópskych súvislostiach.

Nitra : Katedra areálových kultúr

Fakulty stredoeurópskych štúdií

UKF v Nitre, 2011, 108 s.

ISBN 978-80-8094-964-8.

Stredná Európa je považovaná nielen za multiduchovný priestor, ale z hľadiska súžitia etník aj za multikultúrny. Historicky sa meniace prejavy národov, v tejto oblasti žijúcich, odzrkadľujú ich vlastné pozície a mentalitu. Pre stredoeurópsky región je téma židovstva jeho typickým fenoménom. Dejinné poznanie Židov tak prispieva v širšej rovine k spolupatričnosti národov, keďže Židia tvorili súčasť väčšiny krajín sveta. Knižka *Židovský fenomén v stredoeurópskych súvislostiach* vyšla v rámci projektu, zameraného na kultúru stredoeurópskeho priestoru. Historická skúsenosť sa tu premieta do poňatia stredoeurópskeho priestoru a v ňom existujúceho spoločenstva Židov na základe konceptov niekoľkých autorov ako Bauer, Busek, Davies, Jančar, Kiš, Kundera, Schlögel a iní.

Práca je rozdelená do dvoch väčších celkov *Stredná Európa a Židia* a *Literárne fragmenty*. Pozornosť je v prvej časti zacielená na historický pohľad do strednej Európy, jej koncepcií a zložitosti židovského problému. Od vysvetlenia chápania pojmu stredná Európa sa dostávame k interpretáciám úvah

o spomínanom priestore medzi viacerými autormi, nielen historikmi. V historickom exkurze do židovskej otázky, akejsi podčasti prvej kapitoly, prechádza autorka jednotlivými krajinami s popisom existencie židovských komunít až k holokaustu – „žalostnej hre na život a na smrť“ (s. 56), a jeho chápaniu v stredoeurópskom regióne. V pokračovaní riešenia židovskej problematiky nadväzuje druhá kapitola svojimi interpretáciami diel slovenskej literatúry a literatúry susedných krajín Česka, Poľska a Maďarska. Obraz holokaustu v literatúre prezentuje autorka pomocou rôznorodosti tematického vyjadrenia literárnych autorov. Poukazuje na židovskú identitu a v dielach hľadá viaceré prieniky životných skúseností židovského obyvateľstva. Prostredníctvom vybraných autorov a ich diel, Kertésza (Maďarsko), Wetzlera (Slovensko), Lustiga (Česko), Posmyszovej (Poľsko), nachádza viaceré paralely života a problémov strednej Európy v mnohorakosti židovskej tematiky. Tradičná téma židovstva je v uvedenej publikácii poňatá netradične a na malom priestore prináša reflexiu skúseností a pohľadov vo viacerých dimenziách nazerania na problém. Svojbytný región strednej Európy je tak zachytený ako dôležitý priestor akcentujúci židovskú kultúru, osudy, vývoj židovskej komunity, Židov ako podstatnú súčasť etnického reťazca.

Viera Vallová

Egyháztörténeti Szemle,
roč. XII., č. 2.
Miskolc : Amesius Alapítvány;
Sárospatak :
Tudományos Gyűjtemények, 2011.
116 s.

Reformované kolégium v Sárospataku vydáva od roku 2008 každoročne štyri čísla periodika *Egyháztörténeti szemle* – predtým od roku 2000 vychádzali iba dve čísla ročne – , ktoré sa zaoberá cirkevnými dejinami, dejinami náboženstiev, cirkevnými inštitúciami, významnými osobnosťami a vzťahmi štátu a cirkvi v rôznych obdobiach uhorských aj svetových dejín. Druhé číslo vydané v roku 2011 obsahuje celkovo 9 príspevkov; 4 štúdie, správu o konferencii a štyri recenzie.

Prvou štúdiou tohto vydania je práca autora Balázsa Rétfalviho, ktorý sa zaoberá *Rímskou cestou Gyulu Czapika v roku 1948 a záležitosť apoštolskej vizitácie (Czapik Gyula 1948-as római útja és az apostoli vizitáció ügye)*. Rímska cesta jágerského arcibiskupa Gyulu Czapika, ktorá sa uskutočnila od 18. septembra do 7. októbra 1948, a otázka apoštolskej vizitácie boli v odbornej literatúre známe len čiastočne. Autor príspevku sa snaží doplniť tento čiastočný obraz na základe doteraz úplne neznámych, alebo menej predstavených prameňov, rekonštruujúc chronológiu cesty, objasňujúc obsah podaní a vytvárajúce sa názory, ktoré pomôžu bližšie spoznať záležitosť apoštolskej vizitácie a cirkevnú politiku v roku 1948. Po zoštátnení cirkevných škôl v Maďarsku sa vzťahy medzi cirkvou a vedením štátu dostali na mŕtvy bod, preto medzi inými aj Gyula Czapik sa

domáhal zapojenia Svätej stolice, čo si predstavoval vo forme apoštolskej vizitácie, na základe ktorej sa mala potom Svätá stolica rozhodnúť, či sa oplatí rokovovať s maďarskou vládou. Táto snaha bola jasným znakom vernosti voči Rímu, ale bol v protiklade so štátnymi snahami vytvoriť národnú cirkev. Gyula Czapik odcestoval do Ríma na jeseň 1948, kde rokoval s väčšinou významných predstaviteľov cirkevnej politiky, napr. 29. septembra mal audienciu u pápeža Pia XII. Rokovania mali ale len polovičný úspech; pápež Pius XII. síce nariadil apoštolskú vizitáciu, ktorú ale maďarská vláda zvažujúc jej dôsledky zmarila, dokonca sa snažila využiť Svätú stolicu na odstránenie kardinála Mindszentyho. Táto záležitosť apoštolskej vizitácie bola zároveň skúsenosťou pre komunistických politikov, ktorí si vymohli v roku 1950 dohodu medzi štátom a cirkvou bez súhlasu Svätej stolice vyhnutím sa Vatikánu a interviewm mníšskych rádov.

Nasledujúci príspevok s názvom *Nicolaus Cusanus a islam (Nicolaus Cusanus és az iszlám)* od Józsefa Balázsa je venovaný vzťahom nemeckého humanistu, kardinála Nicolausa Cusanusa k islamu. Kardinál Cusanus totiž na rozdiel od mnohých súčasníkov, neodsudzoval islam a jeho učenie úplne, bol skôr prívržencom mierového riešenia. V roku 1453, keď Konštantínopol padol, vyslovil kardinál v diele *De pace fidei* myšlienku mieru medzi náboženstvami, a o osem rokov neskôr, roku 1461 v diele *Cribratio Alkorani* predstavil obraz o islame a jeho učení. Autor vo svojom príspevku predstavuje druhé spomenuté dielo. Najprv však uvádza životopisné údaje o kardiná-

lovi, potom sa zaoberá jeho vzťahmi s islamom, a potom už prechádza na samotné dielo *Cribratio Alkorani*, keď sa zmieňuje o literárnych prameňoch tohto diela, jeho štruktúre a obsahu, čo tvorí jadro príspevku. V závere hovorí o vplyve diela, ktoré nebolo hlavným dielom kardinála Cusanusa, a ktoré sa rozšírilo až v 16. storočí, keď ho čítali reformátori, ako napr. Luther, Zwingli, alebo Bibliander, ktorý do svojej zbierky o islame zahrnul celé dielo Cusanusa. Okrem tejto zbierky sa spis Cusanusa zachoval v šiestich kódexoch.

Ďalšia štúdia od Zsolta Tamásiho má názov *Autonómia sedmohradských katolíckych rítov v roku 1848 (Erdélyi katolikus rítusok autonómiaja 1848-ban)*. Sedmohradský katolicizmus počas revolúcie v Uhorsku v rokoch 1848-49 jestvoval v troch rítoch; okrem rímskych katolíkov tu nachádzame aj početných gréckokatolíkov a tiež arménskych katolíkov. Štúdia hľadá odpoveď na otázky: ako a prečo určili katolícke ríty identitu ich prívržencov; prečo sa mohlo v národnom obrodení posilňovať národné povedomie Maďarov a Rumunov prostredníctvom katolicizmu; resp. prečo prispieva rovnaký faktor k urýchleniu asimilácie Arménov. Možnosť cirkevnej autonómie znamenala pre rímskokatolícku cirkev vnútorná reforma, pre gréckokatolícku založenie samostatného arcibiskupstva, kým Arméni si zvolili cirkevne latinizáciu a národne pomaďarčenie sa. V štúdiu autor najprv načrtá situáciu sedmohradskej rímskokatolíckej cirkvi, potom sa detailnejšie zaoberá situáciou cirkevnej organizácie gréckokatolíckych a arménskych katolíckych rítov, ich zmenami pred revolúciou a pred-

stavuje ich možnosti počas revolúcie. Udalosti z rokov 1848-49 mali výrazný vplyv na všetky tri katolícke ríty v Sedmohradsku; kým na jednej strane rastie národné povedomie grécko-katolíckych Rumunov, ktorým sa podarí získať podporu k osamostatneniu cirkevnej organizácie prostredníctvom neskôr založeného grékokatolíckeho arcibiskupstva, oproti tomu Arméni sa rozhodli pre úplnú integráciu.

Poslednou štúdiou v tomto vydaní je práca Zoltána Rajkiho pod názvom *Situácia tzv. slobodných cirkví v Maďarsku v rokoch 1945 – 1950 (A szabadegyházak helyzete Magyarországon 1945 és 1950 között)*. Autor vo svojom príspevku predstavuje prostredníctvom činnosti Zväzu slobodných cirkví v Maďarsku (Magyarországi Szabadegyházak Szövetsége) vývoj – týkajúci sa verejného práva a náboženskej slobody –postavenia takýchto spoločenstiev v niekoľkých rokoch tesne po druhej svetovej vojne. Najprv sa zmieňuje o organizácii tohto Zväzu, potom sa venuje verejnoprávnemu boju Zväzu v prvých rokoch po druhej svetovej vojne. V poslednej časti príspevku sú uvedené zužujúce sa možnosti Zväzu v tieni budovanej diktatúry, tiež aj názor verejnej mienky a tzv. historických cirkví na pôsobenie slobodných cirkví. V rokoch 1945 až 1950 vďaka spojeniu takýchto cirkví vznikla fungujúca organizácia, prostredníctvom ktorej mohli prezentovať svoje záujmy a vo významnej miere sa zlepšilo ich postavenie, týkajúce sa verejného práva a náboženskej slobody. Veľmi dôležitý je aj vývoj tzv. „my – vedomia“, ktoré sa zachovalo až do zmeny režimu v rokoch 1989-90, ba v niektorých kruhoch aj dodnes.

Nasleduje správa o konferencii, ktorá sa konala 7. a 8. apríla 2011 v Pätkostolí (maďarsky Pécs), ktorá mala názov *Priesečníky dejín cirkví a spoločnosti 20. storočia (A 20. századi egyház- és társadalomtörténet metszéspontjai)*. Podujatie zorganizoval Ústav cirkevných dejín v Pätkostolí (Pécsi Egyháztörténeti Intézet), ktorá funguje v rámci Biskupskej teologickej vysokej školy v Pätkostolí (Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola). Okrem publikovania kanonických vizitácií z 18. a 19. storočia sa v Maďarsku v roku 2010 začala digitalizácia a kritické vydávanie tzv. dištriktných obežníkov (Litterae Circulares) z 20. storočia. Ako prvé by sa mali sprístupniť biskupské obežníky Júliusa Zichyho a Františka Virágha, ale pri pripravovaní poznámkových aparátov sa vynorilo viac problémov. Vyšlo najavo, že bez základných príručiek a podobných analýz sa pramenná báza nachádza vo vzduchoprázdne, je ju ťažko integrovať do doterajších znalostí. Preto sa Ústav cirkevných dejín v Pécsi rozhodol zorganizovať tematickú konferenciu, aby charakter a využiteľnosť tejto skupiny prameňov boli určiteľné pre výskumy v oblasti dejín cirkví a spoločnosti. Za organizačný princíp konferencie považovali priesečníky dejín spoločnosti z prvých šiestich desaťročí 20. storočia. Prvá sekcia konferencie sa zaoberala skúmaním, využívaním prameňov, možnosťami a súčasnou situáciou vydávania, resp. konkrétne opisom obežníkov a ich využiteľnosťou. Ďalší tematický blok vyzdvihol niekoľko tematických priesečníkov z medzivojnového obdobia, ktoré boli bezpochyby dôležité pre cirkevné dejiny, prednášky ďalšej sekcie sa zas

zaoberali analýzou krízových situácií po druhej svetovej vojne.

Na záver tohto vydania je publikovaných niekoľko recenzií; *Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918*. Hrsg.: Fata, Márta - Schindling, Anton; Kónyová, Annamária - Kónya, Peter: *Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16-18. storočí*; Bertalan Péter: *Kelepcében. Az állam és az egyházak küzdelme a Kádár-korszakban, 1957-1968*. (Bertalan Péter: *V klepci. Boj štátu a cirkvi v Kádárovskej dobe, 1957 - 1968*); Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében. II. Szerk.: Öze Sándor - Kovács Bálint. (*Arménska diaszpóra v Karpatskej kotline. II*. Eds.: Öze Sándor - Kovács Bálint).

Tibor Dohnanec

**Sárospataki füzetek,
roč. XV, 2011, č. 3. Sárospatak :
Sárospataki Református Teológiai
Akadémia, 2011, 80 s.**

Reformovaná teologická akadémia v Sárospataku pravidelne od roku 1997 vydáva protestantský vedecký časopis *Sárospataki füzetek*. Tretie číslo vydané v roku 2011 obsahuje vedeckú prácu Andrása Rácsoka, ktorý v roku 2007 vykonal v Sárospataku bohosloveckú skúšku. V tejto práci sa autor zaoberal Cirkvou Ježiša Krista Svätých neskorších dní, známejšou pod označením mormóni, konkrétne – ako aj v podnázve uvádza – fenomenologickým a soteriologickým predstavením jednej konfesie (názov práce v maďarčine je nasledovný: *Az Utolsó Napok Szentje-*

inek Jézus Krisztus Egyháza : Egy valóságfelekezet fenomenológiai és szótériológiai bemutatása).

Predslov napísal Sándor Szathmáry, ktorý prácu A. Rácsoka hodnotil, kritizoval a klasifikoval. Ako píše, už vtedy (pri obhajobe) považoval prácu za veľmi hodnotnú a klasifikoval ju najvyššie, pričom naznačil, že je hodná publikovania. Svoj návrh odôvodňoval tým, že o náboženskom spoločenstve mormónov predtým nikto nepísal hodnotiacu prácu z protestantskej strany, čiže kto by chcel získať informácie o tejto konfesii, nachádza vhodnú literatúru len vo svetovej historiografii. Vyzdvihuje, že práca poskytuje veľmi dôkladný prehľad a pomáha vo vyznačení a nájdení miesta mormónov na mape náboženských spoločenstiev.

Samotná práca začína úvodom, kde autor spomína, že chodiac po uliciach veľkých miest sa často môže človek stretnúť s ľuďmi oblečenými v oblekoch, elegantnými, chodiacimi vo dvojiciach. Na menovke môžeme vidieť názov cirkvi. Sú to tzv. mormóni. Potom hovorí o celi práce, čím je predstavenie tejto zvláštnej a jedinečnej cirkvi, pričom sa najprv zaoberá vznikom a vývojom cirkvi mormónov, jej históriou a učením, ďalej hľadá odpoveď na nejasnú otázku, či sú mormóni kresťanmi a ponúka krátky prehľad o činnosti a zvyklostiach tohto spoločenstva a o vplyvoch tejto konfesie v oblasti politiky, hospodárstva a verejného života v XXI. storočí.

Prvá kapitola sa venuje – ako to aj názov prezrádza – históriou cirkvi mormónov. Najprv však autor predstavuje prostredie, v ktorom sa táto cirkev začala vytvárať, a tiež zakladajúcu osob-

nosť, ktorou bol Jr. Joseph (Joe) Smith. Je ponúknutý krátky životopis, ale aj náboženské pozadie rodiny Smithovcov, keď rodina sa nepridala k žiadnej cirkvi, aj keď bola pobožná. Vytvorila sa však veľmi zaujímavá forma osobnej pobožnosti, keď nielen Smith Jr., ale aj jeho otec mal zjavenia. V nasledujúcej časti autor skúma, akú odozvu mali u Smitha vplyvy, ktoré ho obklopovali. Je uvedené tzv. hľadanie cesty, jeho prvé dve zjavenia, pričom zaujímavé je najmä jeho druhé zjavenie; keď mu Moroni hovoril o knihe napísanej na zlatých tabuliach. Táto kniha mala obsahovať históriu starších obyvateľov kontinentu a ich pôvod. Po vykopaní pokladu zo zeme začal Smith a jeho prví pomocníci s prekladom tabúl. Hotový preklad, tzv. „Kniha Mormona“ (Book of Mormon) bol vydaný v roku 1830 a 6. apríla toho istého roku bola oficiálne založená Cirkev Krista.

V ďalších častiach prvej kapitoly sa autor venuje postupne založením novej cirkvi, pobytom v Kirtlande, pochodom do Missouri, rozkvetom obce Nauvoo, kde zakladateľ novej cirkvi žil až do svojej smrti v roku 1844, keď bol spolu s bratom zavraždený vo väznici v blízkej Carthage. Smith dokázal počas svojho života niekoľkokrát pobúriť verejnú mienku, najväčšej kritike musel čeliť kvôli praktizovaniu polygamie, ktorá bola v cirkvi mormónov povolená. Po smrti Smitha sa novým vodcom cirkvi stal Brigham Young a nasledoval pochod do štátu Utah a založenie hlavného mesta Salt Lake City. Na konci tejto kapitoly je uvedená organizácia štátu mormónov a jeho úloha v americkej občianskej vojne, deklarácia z roku 1890, ktorá oficiálne

zrušila prax polygamie a dosiahla, aby táto cirkev mohla naďalej existovať. Kapitola sa končí uvedením najväčších a najznámejších prorokov mormónov, štatistickým údajom o počte mormónov vo svete a krátkym prehľadom ich situácie v dnešnom Maďarsku.

Nasledujúca kapitola sa zaoberá učení cirkvi mormónov. Autor začína citátom: „*Dogmy mormónov je veľmi ťažké chytiť, keď už nie kvôli niečomu inému, preto, lebo sú plné nedôsledností ... vo viacerých prípadoch tézy proti-rečia sebe.*“ Autor sa ale pokúsil zotriediť učenia do skupín a pomerne logicky a zrozumiteľne ich ponúknuť čitateľovi. Skúmanie sa uskutočnilo v štyroch nasledovných témach: vytvorené názory o Bohovi (Otec, Syn a Svätý Duch); antropológia cirkvi mormónov; náuka o spasení v cirkvi mormónov; napokon otázka ohľadom konca sveta. Výskum pozostáva pri každej téme z troch hlavných častí. Prvá časť predstavuje mormónske tézy a vysvetlenie z mormónskeho hľadiska. V druhej časti sa nachádza vyvrátenie téz a kritika na základe kresťanskej viery alebo triezveho rozumu. Tretou časťou je všeobecné usmernenie v téme vzťahujúce sa na to, čo je učenie Biblie v danej téme, bez potreby úplnosti. Kapitola sa končí predstavením etiky mormónov a odpoveďou na otázku, či je mormónska cirkev kresťanská.

V ďalšej krátkej kapitole sa autor venuje cirkevnému životu mormónov; štruktúrou cirkvi, hierarchickou štruktúrou vedenia, misijnou činnosťou a šírením tlače, kde sa zmieňuje o troch publikáciách mormónov v maďarskom jazyku. Posledná kapitola má názov *Mormóni v XX–XXI. storočí*. V tejto časti práce

sa autor zameriava na vplyvy Cirkvi Ježiša Krista Svätých neskorších dní na svet filmov, politiky, práva a možno aj do súkromného života ľudí, aj keď to posledné je možné vidieť najmä v prípade USA. Ako prvé sa autor venuje vzťahom mormónov a slobodomurárov, keď napr. aj zakladateľ tejto cirkvi, Jr. Joseph Smith bol členom slobodomurárskej lóže. Potom nasleduje časť pod názvom *Mormónsky prezident v USA?*, zaoberajúca sa mormónskymi politikmi; jedným z nich je Mitt Romney, ktorý v roku 2008 kandidoval na post prezidenta USA. V ďalšej časti tejto kapitoly sa nachádza opis každoročnej slávnosti pri obci Palmyra, kde Moroni prišiel k J. Smithovi, aby ten mohol vykopať a preložiť knihu mormónov napísanú na zlatých tabuliach, potom sa v dvoch príspevkoch venuje znova polygamii; v prvom, ako sa vyznávači polygamie dostali znova do pozornosti v 21. storočí a v druhom zas prináša pohľad na to, ako sa vychovávali deti rodín, ktoré polygamiu naďalej vyznávali, keď cituje výpoveď človeka, ktorý vyrástol v takej rodine. Ďalej sú uvedené názory mormónov na práva žien v EÚ, vyrastanie moderného proroka do svetových rozmerov a boj mormónov a protestantov kvôli filmu a politike. Na konci kapitoly sa autor podelil aj o skúsenosti, ktoré získal osobnou návštevou zboru mormónov v Debrecíne. Na konci tohto vydania sa nachádza zoznam literárnych prameňov, ktoré autor András Rácsok používal pri písaní svojej vedeckej práce a obrazová príloha.

Tibor Dohnanec

**Kultúrne dejiny,
roč. 3, č. 1, 2012.**

**Ružomberok : Verbum, 170 s.
ISSN 1338-2209.**

Nový ročník periodika Kultúrne dejiny so sebou v podobe prvého čísla prináša zmes príspevkov zaradených v stálych rubrikách. Autormi štúdií sú odborníci prevažne z okolitých krajín. Bohatý je aj objem recenzií, anotácií a správ z podujatí.

Úvodného slova sa zhostila Erika Palágyiová, ktorá sa zamyslela nad témou kultúrnych dejín v Maďarskej historiografii. Všíma si ich terajšie miesto v kontraste so začiatkami odboru i medzi historikmi.

Rubriku štúdií otvára Tomáš Klokner s témou *Byrokratický aparát štátneho alimentáčného fondu od nástupu cisára Hadriana*. Príspevok sa zaoberá správnymi orgánmi, ktoré mali zabezpečiť fungovanie krajiny od panovania cisára Hadriana, čím chcel autor prispieť ku komplexnému pochopeniu štátneho alimentáčného fondu ako celku. Prílohou k článku je zoznam obcí participujúcich na projekte fondu a zoznam alimentáčnych kvestorov.

Dzura Hardi je autorom nasledujúcej štúdie nazvanej *Nová aristokracia na dvore Karola Róberta. Budovanie osobných a politických väzieb palatína Filipa Drugetha*. Zámerom príspevku je skúmať personálne vzťahy uhorských magnátov a palatína Filipa Drugetha s predstaviteľmi Anjouovskej aristokracie počas obdobia vlády Karola Róberta s vyzdvihnutím osobitého postavenia palatína.

Článok *Problematika vzťahu medzi župami a hodnovernými miestami*

v Uhorsku v 14. a 15. storočí, ktorého autorom je Norbert C. Tóth, sa orientuje na dve regionálne uhorské inštitúcie, ich vzťah, vzájomné fungovanie, spoluprácu a jednotlivé kompetencie, všetko na základe archívneho výskumu.

Štúdia od Tünde Katona *Zabeller spricht über Xylander und Thurzó. Zwei Leichenpredigten aus der zips* stručne pojednáva o dvoch autorom vybraných nemeckých pohrebných kázňach z obdobia 17. storočia, kde v jednom z textov sú spomínaní Stephanus Xylander a Stanislaus Thurzó.

Martin Macko je autorom článku pod názvom *Prvé pastoračné angažmán redemptoristov medzi slovenským obyvateľstvom v roku 1874 a kauza podpory spolku striezlivosti*. Tematicky sa orientuje na misie redemptoristov medzi obyvateľstvom územia Slovenska, a to v kontexte boja proti alkoholizmu v druhej polovici 19. storočia. Ich aktivity spája hlavne s Nitrianskou diecézou. Vo väčšej miere sa dotýka vzneseného zákazu ich misií a následného vyšetrovania.

S autorkou Helenou Veličkovou sa dostávame prostredníctvom jej príspevku *Autentická tvár Alžbety Báthoryovej. Co prozrazuje písmo Alžbety Báthoryovej o tajemství čachtické paní* k v súčasnosti využívanéj metóde – grafológii. Na analýzu si vybrala rukopisy Báthoryovej z rokov 1606 a 1607 a opisuje ju ako génia, avšak so schizofréniou a násilnými sklonmi, súdiac z mnohých abnormalít jej písma.

V rámci prameňov predkladá Mariana Gordiaková v príspevku *Charles Marie Yrumberry de Salaberry: Cesta do Istanbulu, do Talianska a na ostrovy*

Archipel cez Nemecko a Uhorsko text o korunovácii Leopolda II. za uhorského kráľa v Bratislave z cestopisu francúzskeho cestovateľa Salaberryho.

Rozhovor s profesorom Ferencom Makkom z univerzity v Szegede, odborníkom na byzantológiu, klasickú filológiu a pomocné vedy historické, poskytl čitateľom Erika Palágyiová.

Bohatý prehľad poskytovaných recenzií i anotácií na nové knihy dopĺňajú správy z konferencií či iných podujatí spolu s internetovými odkazmi na maďarské historické periodiká. Aj vďaka nim je najnovšie číslo Kultúrnych dejín plné nových a prínosných informácií a zároveň príslubom rovnako hodnotného budúceho čísla.

Viera Vallová

Kronika – Chronicle – Chronic – Krónika –Kronika

**Religion im politischen und sozialen Kontext (16. – 18. Jahrhundert),
Bildungshaus Stift Zwettl 22. – 25. Oktober 2012**

V dňoch 22. – 25. októbra 2012 sa v kláštorňom mestečku Stift Zwettl nedaľe-ko rovnomenného mesta Zwettl uskutočnila medzinárodná vedecká konferen-cia *Religion in politischen und sozialen Kontext*. Jej organizátormi boli Univ. Prof. Dr. Thomas Winkelbauer a Univ. Prof. Dr. Martin Scheutz z Inštitútu pre výskum rakúskych dejín Viedenskej univerzity (Institut für Österreichische Ge-schichtsforschung), Dr. Csaba Szabó z Maďarského inštitútu pre výskum dejín vo Viedni (Ungarisches Institut für Geschichtsforschung in Wien, Balasi Insti-tut - Collegium Hungaricum) a Dr. István Fazekas z Rakúskeho štátneho archí-vu (Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien). Ako už aj z názvu konferencie vyplýva, jej cieľom bolo podať dejiny náboženstva v politickom a sociálnom kontexte, teda v prvom rade šlo o predstavenie rôznych tém z náboženského prostredia na území strednej Európy. Účastníkmi konferencie boli pozvaní študenti doktorandského štúdia z univerzít v Rakúsku, Maďarsku, Čechách a na Slovensku, ale aj mladí ve-deckí pracovníci.

Konferencia bola otvorená v popoludňajších hodinách dňa 22. októbra 2012 pri-vítaním a úvodnými príhovormi Prof. Dr. Thomasa Winkelbauera a Dr. Csabu Szabóa a následne predstavením jednotlivých jej účastníkov. Prvý deň rokovania bol venovaný téme náboženských reholí a ich úlohe v cirkevných dejinách strednej Európy. Ako prvá vystúpila Zsófia Kádár (Budapešť) s príspevkom *Jesuitische Kol-leggründungen im westungarischen Raum in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Die Beispele von Győr (Raab) und Sopron (Ödenburg)*. S príspevkom venujúcim sa takisto dejinám jezuitov *Die Jesuiten und die Rekatholisierung in der Zips* vystú-pila Monika Bizoňová z Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzi-ty. Nasledovalo vystúpenie Jarmily Kašpárkovej (Olomouc) s predstavením dejín klarisiek a terciárov v krajinách Koruny českej: *Die Klöster der Klarissen und Ter-tiarinnen in der Ländern der Böhmischen Krone in der Frühen Neuzeit*. Prvý deň konferencie bol ukončený príspevkom Elisabeth Pauli (Graz) s názvom *Die Trini-tarier in der Habsburgermonarchie*.

Druhý deň konferencie 23. október 2012 bol rozdelený do dvoch blokov, z ktorých prvý bol venovaný dejinám bratstiev a kongregácií v období novoveku a v rámci neho ako prvý vystúpil Vladimír Maňas (Brno) s prednáškou *Die religiösen Bru-derschaften in frühneuzeitlichen Mähren*. Na prezentáciu tejto témy nadviazal Zdeněk Orlita (Odry) s príspevkom *Die marianischen Kongregationen in Mähren*

vom 16. bis 18. Jahrhundert. Aj ďalší prednášajúci, Julian Schmidt (Viedeň) sa zaoberal dejinami bratstva, a to v príspevku *Die Dreifaltigkeitsbruderschaft als religiöser Dienstleister im frühneuzeitlichen Wien*. V nasledujúcom druhom bloku vystúpila Irene Rabl (Viedeň) s prednáškou *Abt Chrysostomus Wieser von Lilienfeld (1664 – 1747) und die Lilienfelder Josephs - Bruderschaft*. Dejinami rekatalizácie vo vybraných mestách sa vo svojom príspevku *...qui in foro, et e fenestris vicinarum domorum omnes Patris actiones curiosius observabant. Die Rekatholisierung der städtischen Räume in Kaschau, Erlau und Frauenbach, 1670 bis 1699* zaoberal Béla Mihálik (Budapešť). Po skončení týchto dvoch blokov nasledovala prehliadka kláštora, návšteva archívu a knižnice tohto kláštora, ktorú po odbornej stránke zabezpečil archivár Dr. Martin Haltrich.

Nasledujúci konferenčný deň 24. október 2012 začal veľmi zaujímavou prednáškou *Ein Blasphemieprozess in Freistadt 1716*, ktorú prezentovala Ines Weissberg (Viedeň). Nasledujúci príspevok *Die Wurmberger Linie der Stubenberg im Zeitalter der Konfessionalisierung*, ktorého autorkou bola Maja Toš (Viedeň), bol venovaný činnosti šľachty v procese konfesionalizácie. Obrazu šľachty v tomto období sa venoval Zsolt Kökényesi (Győr) vo svojej prednáške *Der Adel in den Schriften von Sonnenfels*. Zvlášť zaujímavým príspevkom bol príspevok Elke Meyer (Viedeň) *Die (Reise-) Tagzettel Johanna Theresias von Harrach, geb. Lamberg (1639 – 1716)*, v ktorom prezentovala korešpondenciu spomínanej šľachtickej. Územím Sedmohradska a jeho postavením sa zaoberala Zsófia Szirtes (Budapešť) v príspevku *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen am Anfang der Habsburgerherrschaft - im Spiegel einer (katholischen) Denkschrift aus dem Jahr 1699*. Posledným príspevok tretieho konferenčného dňa *Konfessionale Praxis am Wiener Hof - das Beispiel der medialen Bericht - erstattung* predniesol Stefan Seitschek (Viedeň). Nasledovala návšteva a prijatie u primátora mesta Zwettl Herberta Prinza a ďalej prehliadka Mestského archívu mesta Zwettl a jeho múzea v budove starej radnice.

Posledný deň konferencie odznali dva príspevky, a to príspevok Andrása Forgóa (Budapešť) s názvom *Der ungarische Klerus im Spannungsfeld zwischen konfessionellem und konstitutionellem Ständewesen im 18. Jahrhundert* a príspevok Johanna Kritzla (St. Pölten) s názvom *Religio als vinculum societatis: Der Passauer Offizial als politischer Player im 16. und 17. Jahrhundert*. Konferencia bola ukončená záverečnou diskusiou účastníkov, v ktorej zhodnotili jej prínos a výsledky. Jedným z týchto výsledkov bude aj zborníkov referátov, ktorý bude prístupný odbornej verejnosti vo februári 2013.

Monika Bizoňová

Medzinárodná vedecká konferencia Ad fontes liturgicos III. v Prešove

V dňoch 25. – 26. 10. 2012 sa konala na Gréckokatolíckej teologickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove (GTF PU) medzinárodná vedecká konferencia s názvom *Ad fontes liturgicos III.*, venovaná liturgickému hnutiu ako dôsledku návratu k liturgickým prameňom. Spoluorganizátorom tejto konferencie bol Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie (UPJP2), kde sa v roku 2010 konala 1. konferencia *Ad fontes liturgicos* a Ukrajinská katolícka univerzita v Lvove (UKU), na ktorej sa o rok neskôr, v roku 2011, uskutočnila konferencia *Ad fontes liturgicos II.* Obidve inštitúcie sú partnerskými univerzitami GTF PU v rámci medzinárodnej spolupráce.

Účastníkov konferencie privítal hlavný organizátor a vedecký garant konferencie, doc. Marcel Mojžeš. Slávnostný príhovor predniesol Mons. prof. Peter Štúrák, dekan GTF, po ktorom sa k účastníkom konferencie prihovoriť prorektor PU, doc. Peter Adamišin, ktorý poukázal na zaujímavú skutočnosť, že liturgická konferencia sa koná práve v čase misií v Prešove, ktoré trvajú od 15. do 28. októbra 2012. V zastúpení veľkého kancelára GTF PU, Mons. Jána Babjaka SJ, prešovského arcibiskupa a metropolitu, ktorý bol v čase konferencie na Biskupskej synode o novej evanjelizácii na odovzdávanie kresťanskej viery v Ríme vo Vatikáne, predniesol príhovor protosynkel Michal Onderko ml.

Na konferencii odznelo 18 príspevkov od domácich i zahraničných odborníkov v oblasti liturgiky. Vedecký garant konferencie z Poľska, doc. Przemysław Nowakowski CM z Teologickej fakulty UPJP2 v Krakove, prezentoval priblíženie veriacich k prameňom liturgie ako hlavný cieľ poľského liturgického hnutia a jeho lídra o. Michala Kordela z Krakova. Doc. Erwin Mateja z Teologickej fakulty UO v Opole vo svojom príspevku poukázal na sliezske liturgické hnutie a jeho vplyv na návrat duchovenstva a veriacich k prameňom liturgie. Ďalší vedecký garant konferencie, prof. Vojtech Boháč z GTF PU, vystúpil s príspevkom pod názvom „Predchodca“ KKC z roku 1745 z fondu GTF v Prešove. Vedecký garant konferencie z Ukrajiny, Dr. Michajlo Petrovič z UKU Lvov, vo svojom príspevku prezentoval pramene liturgickej reformy mesjacoslova rímskych liturgických vydaní *Recensio Ruthena* (1942).

Vítaným účastníkom konferencie bol archidiakon Nyírán János z Nyíregyházy, ktorý informoval o konferencii o katechumenáte v byzantskej tradícii, konanej v Maďarsku. Konferencie sa zúčastnil aj významný odborník v oblasti liturgiky v Poľsku, prof. Stefan Koperek z Krakova, ktorý sa aktívne zapájal do veľmi bohatej a zaujímavej diskusie v rámci konferencie. Účastníci konferencie mali možnosť navštíviť gréckokatolícke Pútnické centrum Baziliky minor v Ľutine, kde ich privítal správca farnosti o. Jozef Novický. Po obhliadke pútnického areálu sa v Bazilike minor konala Svätá liturgia.

Konferencia sa realizovala s finančnou podporou Kongregácie pre východné cirkvi. Veľkým pozitívom bol vopred vydaný konferenčný zborník s príspevkami preloženými do slovenského jazyka. Organizátori konferencie sa dohodli zrealizovať me-

dzinárrodnú vedeckú konferenciu *Ad fontes liturgicos IV.* v roku 2013 v Krakove so zameraním na liturgickú reformu – návrat k prameňom.

Monika Slodičková

Vedecká konferencia „Dejiny religionistiky na Slovensku“

Gréckokatolícka teologická fakulta (GTF PU) v Prešove usporiadala dňa 29. 03. 2012 vedeckú konferenciu s názvom „Dejiny religionistiky na Slovensku“. Hlavným organizátorom konferencie bol doc. PaedDr. ThDr. Andrej Slodička, PhD., spolugarant študijného programu religionistika na GTF PU v Prešove. Konferencia bola venovaná pamiatke zomrelého religionistu prof. PhDr. Jána Komorovského, CSc. (zomrel 20. marca 2012), za ktorého sa účastníci konferencie pomodlili. Jednotliví prednášatelia priblížili širšej akademickej obci na Slovensku tých autorov, ktorí sa zaslúžili o vznik tejto akademickej disciplíny na Slovensku, prezentovali súčasný stav religionistiky a poukázali na jej budúce perspektívy v slovenskom kontexte. Na konferencii participovala Fakulta reformovanej teológie Univerzity J. Seleyho v Komárne, Filozofická fakulta Univerzity Komenského (UK) v Bratislave, Evanjelická bohoslovecká fakulta UK v Bratislave, Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied (SAV), Katolícka univerzita v Ružomberku a poľské inštitúcie.

V úvodnom slove Mons. prof. ThDr. Peter Šturák, PhD., dekan GTF PU v Prešove, poukázal na význam religionistickej konferencie. V úvodnej prednáške doc. Andrej Slodička prezentoval religionistické pracoviská na Slovensku v kontexte dejín religionistiky na Slovensku. Vyjadril názor, že veriaci religionista s vlastnou náboženskou skúsenosťou má spravidla k náboženstvu bezprostrednejší vzťah, čo sa prejaví aj na jeho vedeckej práci. Spomenul svetoznámeho religionistu Eliadeho a slovenského religionistu Komorovského. Doc. PhDr. János Molnár, dekan Fakulty reformovanej teológie Univerzity J. Seleyho v Komárne, poukázal na Rudolfa Macúcha, slovenského teológa, orientalistu a religionistu. Doc. Mgr. Attila Kovács, PhD. z Katedry porovnávacej religionistiky z Filozofickej fakulty UK v Bratislave vo svojom príspevku pod názvom „Z Dunajskej Stredy do Buchary a späť: Armin Vámbéry a začiatky moderných štúdií islámu“ reflektoval skutočnosť štúdia islamu. PhDr. Roman Kečka, PhD. prezentoval život a dielo profesora Jána Komorovského (1924 – 2012) – zakladateľa religionistiky na Slovensku.

Dr. Šándor Földvári interpretoval význam a rolu východného Slovenska vo vývoji gréckokatolíckej inteligencie Mukačevského biskupstva v polovici 18. storočia. Doc. ThDr. Jozef Trstenský, PhD. sa venoval religiozite na Slovensku od roku 1990 po súčasnosť. Doc. ThDr. Michal Hospodár, PhD. v kontexte diela Jána Komorovského „Vladimír Sergejevič Solovjov a ruská náboženská filozofia“, ktoré publikoval náboženský spolok sv. Cyrila a Metoda v Michalovciach, sa pokúsil o odkrytie významu Vladimíra S. Solovjova a jeho stúpencov pre „dýchanie dvoma pľúcami“. Mgr. Mária Poliaková, PhD. prezentovala problematiku náboženského fundamen-

talizmu v ponímaní religionistiky na Slovensku. Mgr. Andrea Čusová poukázala na dielo Vojtecha Zamarovského, ktoré bolo prínosom do slovenskej religionistiky.

V poľskej sekcii dr hab. prof. WSA Wiesław Wójcik poukázal na rozličné smery výskumu nad náboženstvom. Dr hab. Marek Rembierz reflektoval metodologické problémy vied o náboženstve. Dr Mirosław Murat aktuálnym spôsobom zdôraznil špecifický charakter religionistiky v Poľsku. Dr Mieczysław Dudek priniesol komparáciu náboženstva a sociálnej práce. Dr Stanisław Ciupka poukázal na religionistické bádania v Poľsku v krakovskom prostredí.

Sme presvedčení, že táto vedecká konferencia pomohla nadviazať spoluprácu medzi rozličnými religionistickými pracoviskami a obohatila reflexiu o náboženstve v kontexte Slovenska. Z konferencie bude publikovaná monografia, reflektujúca dejiny religionistiky na Slovensku.

Monika Slodičková

Zoznam autorov

Dr. UGRAI János

*Miskolci Egyetem,
Bölcsészettudományi Kar,
Neveléstudományi Tanszék,
Miskolc, Maďarsko*

Doc. PhDr. Eduard LUKÁČ, PhD.

*Fakulta humanitných a prírodných vied,
Katedra andragogiky,
Prešovská univerzita v Prešove*

Doc. PhDr. Libuša FRANKOVÁ, CSC.

*Inštitút histórie, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove*

PhDr. Libor BERNÁT, CSc.

*Dubnický technologický inštitút,
Dubnica nad Váhom*

Prof. PhDr. Ondrej MÉSZÁROS, PhD.

*Filozofická fakulta,
Univerzita Komenského, Bratislava*

Prof. PhDr. Vasil GLUCHMAN, CSc.

*Inštitút filozofie a etiky,
Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove*

Prof. Dr. PAPP Klára

*Debreceni Egyetem,
Bölcsészettudományi Kar,
Történelmi Intézet,
Debrecen, Maďarsko*

Prof. Dr. DIENES Dénes

*Sárospataki Református Teológiai
Akadémia,
Rendszeres Teológiai és Egyháztörténeti
Tudományok Intézete,
Sásospatak, Maďarsko*

Prof. Dr. SZABÓ András

*Károli Gáspár Református Egyetem,
Bölcsészettudományi Kar,
Magyar Irodalom-és Kultúratudományi
Intézet,
Budapest, Maďarsko*

Dr. PETRŐCI Éva

*Károli Gáspár Református Egyetem,
Bölcsészettudományi Kar,
Angol Nyelvű Irodalmak és Kultúrák
Tanszéke,
Budapest, Maďarsko*

Dr. DÁNÉ Veronka

*Debreceni Egyetem,
Bölcsészettudományi Kar,
Történelmi Intézet,
Debrecen, Maďarsko*

PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.

*Katedra najstarších dejín a dejín religii,
Inštitút histórie, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove*

Dr. RING Éva

*Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Bölcsészettudományi Kar,
Történelmi Intézet,
Budapest, Maďarsko*

Prof. ThDr. Peter ŠTURÁK, PhD.

*Katedra historických vied,
Gréckokatolícka teologická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove*

Doc. PhDr. Martin JAVOR, PhD.

*Inštitút histórie, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove*

Doc. JUDr. Jiří BÍLÝ, PhD.

*Vysoká škola evropských
a regionálních studií,
České Budějovice, Česká republika*

Univ. prof. Dr. DrHC. Karl. W. SCHWARZ

*Bundesministerium für Unterricht,
Kunst und Kultur, Wien*

Recenzenti

Doc. PhDr. Eduard LUKÁČ, PhD.
*Katedra andragogiky,
Ústav pedagogiky a psychológie,
Fakulta humanitných a prírodných vied,
Prešovská univerzita v Prešove*

Mgr. Ján ADAM, PhD.
*Katedra stredovekých
a ranonovovekých dejín, Inštitút histórie,
Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove*

Prof. PhDr. Peter KÓNYA, PhD.
*Katedra stredovekých
a ranonovovekých dejín,
Inštitút histórie, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove*

Prof. PhDr. Igor KOMINAREC, PhD.
*Ústav pedagogiky, andragogiky
a psychológie,
Fakulta humanitných a prírodných vied,
Prešovská univerzita v Prešove*

Doc. PhDr. Martin JAVOR, PhD.
*Inštitút histórie, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove*

Doc. PhDr. Libuša FRANKOVÁ, CSc.
*Inštitút histórie, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove*

Prof. PhDr. Vasil GLUCHMAN, CSc.
*Inštitút filozofie a etiky,
Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove*

Prof. Dr. DIENES Dénes
*Sárospataki Református Teológiai
Akadémia*

Prof. Dr. Klára PAPP
*Katedra filozofických vied,
Univerzita v Debrecíne*

Mgr. Annamária KÓNYOVÁ, PhD.
*Katedra stredovekých
a ranonovovekých dejín,
Inštitút histórie, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove*

Doc. PhDr. Ján MOJDIS, CSc.
*Inštitút histórie, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove*

Mgr. Monika BIZOŇOVÁ
*Inštitút histórie, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove*